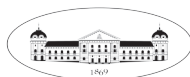

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИ НАУЧЕН ЦЕНТЪР

ЕВГЕНИ ЗАШЕВ

**БЕРАТСКАТА ПАМЕТ
ЗА СВ. СЕДМОЧИСЛЕНИЦИ**

СОФИЯ 2024

*Книгата се издава в рамките на Националната научна програма
„Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Илия Илиев
Ралица Русева

НАУЧЕН РЕДАКТОР:

Цветан Василев

© Евгени Димитров Зашев
ORCID 0009-0008-2396-8539

© Кирило-Методиевски научен център при БАН, 2024

Редактор: Нели Ганчева
Графично оформление и корица: Анита Борисова

Формат 70×100/16 Печатни коли 16,5
Печатница „Симолини-94“

ISBN: 978-954-9787-62-7

DOI: 10.59076/2396-8539.2024

*За колажа на корицата е използвано изображение на св. Седмочисленици от 1873 г.
Автор – Адам Христу (Крана) от Самарина.*

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	7
Foreword	13
1. Бератският реликварий – основа на култа към св. Седмочисленици	19
1.1. Сведения и проучвания	19
1.2. Обобщения и заключения	38
2. Бератската служба и въпросът за нейното авторството	42
2.1. Сведения за Бератската служба	42
2.2. За авторството на Канона за св. Горазд и св. Ангеларий	47
2.3. Колко лица с името Михаил са споменати в печатните издания?	60
2.4. Какво знаем за Михаил Иписхиот епископ на Гора?	63
2.5. Кой е авторът на Бератската служба?	70
2.6. Обобщения и заключения	76
3. Най-ранният словесен образ на св. Седмочисленици – механизми на изобретяване	78
3.1. Седмосьставност	80
3.1.1. Изброяване	81
3.1.2. Директно назоваване	86
3.2. Историко-географски отнасяния	91
3.2.1. България и българи	91
3.2.2. Мизия и мизи	94
3.2.3. Далмация и далмати	96
3.2.4. Белоград (Берат)	97
3.3. Изводи и обобщения	99
4. Почитта към св. Горазд и св. Ангеларий като ядро на култа: места на паметта	102
4.1. Предание за пренасяне на мощите на св. Горазд и св. Ангеларий	105
4.2. Загубеният сребърен обков на мощехранителницата	106
4.3. Обувката на св. Ангеларий	110
4.4. Успението на св. Горазд и св. Ангеларий	112
4.5. Канонът за св. Горазд и св. Ангеларий в Бератската служба	119
4.6. Сведенията за св. Горазд и св. Ангеларий от Антим Алексудис	123
4.7. Обобщения и заключения	124
5. Най-ранната топография на култа към св. Седмочисленици	127
5.1. Етапи на формиране на култа: споменаване, изброяване, обособяване	127
5.2. Топоси на паметта за св. Седмочисленици	139
5.2.1. Берат – църквата „Успение Богородично“	139
5.2.2. Драча – манастир „Св. Николай“	144

5.2.3. Арденица – манастир „Рождество Богородично“	146
5.2.4. Виткуки – манастир „Св. Петър и Павел“	150
5.2.5. Корча – митрополитска църква „Богородица Живоносен източник“	153
5.2.6. Либофш – църквата „Св. Георги“	156
5.2.7. Ванай – църквата „Св. Николай“	159
5.2.8. Козаре – църквата „Благовещение“	161
5.2.9. Манастир „Св. Наум“	163
5.3. Обобщения и заключения	168
6. От традиция към рефлексия – сведения за св. Седмочисленици в Краткото историческото описание на светата Велеградска митрополия на бератския епископ Антим Алексудис	173
6.1. Епископ Антим Алексудис – приятел на музите	173
6.2. Духовната атмосфера в бератската епархия	175
6.3. Кратко историческо описание на светата Велеградска митрополия	176
6.4. Сведения за св. Седмочисленици	179
6.5. Изводи и заключения	184
 Приложение	
I. Бератска служба (Венеция, 1720 г.)	189
I.I. За настоящото издание	189
I.II. Служба на светите равноапостоли, седемте светила на България и Далмация, Кирил, Методий, Климент, Наум, Горазд, Ангеларий и Сава	195
II. Посвещение на охридския архиепископ Йоасаф от Служба за св. Наум (Мосхопол, 1740 г.)	235
III. Посвещение на охридския архиепископ Йоасаф от Служба за св. Климент (Мосхопол, 1742 г.)	237
IV. Кратка история на случилия се през 1740 година голям глад и недоимък, съставена от господин Михаил Горас	239
 Литература	 245

TABLE OF CONTENTS

Foreword	13
1. The Berat reliquary – fundament of the cult of the Seven Saints	19
1.1. Data and studies	19
1.2. Summaries and conclusions	38
2. The Berat Service and the question about its authorship	42
2.1. Data for the Berat Service	42
2.2. About the authorship of the Canon of St. Gorazd and St. Angelarius	47
2.3. How many persons with the name <i>Michael</i> are mentioned in the printed sources?	60
2.4. What do we know about Michael Ipschiot, the bishop of Gora?	63
2.5. Who is the author of the Berat Service	70
2.6. Summaries and conclusions	76
3. The earliest verbal image of the Seven Saints – mechanisms of invention	78
3.1. Seven-member composition	80
3.1.1. Enumeration	81
3.1.2. Direct naming	86
3.2. Historical-geographic references	91
3.2.1. Bulgaria and Bulgarians	91
3.2.2. Mysia and Mysians	94
3.2.3. Dalmatia and Dalmatians	96
3.2.4. Belograd (Berat)	97
3.3. Summaries and conclusions	99
4. The worship of St. Gorazd and St. Angelarius as core of the cult: lieux de mémoires	102
4.1. The legend about the transferring of the relics of St. Gorazd and St. Angelarius	105
4.2. The lost silver plating of the reliquary	106
4.3. The shoe of Saint Angelarius	110
4.4. The Dormition of St. Gorazd and St. Angelarius	112
4.5. The Canon of St. Gorazd and St. Angelarius in the Berat Service	119
4.6. The data about St. Gorazd and St. Angelarius given by Antim Alexoudis	123
4.7. Summaries and conclusions	124
5. The earliest topography of the cult of the Seven Saints	127
5.1. Stages of cult formation: mention, enumeration, differentiation	127
5.2. Lieux de mémoires of the Seven Saints	139
5.2.1. Berat – “The assumption of Virgin Mary” church	139
5.2.2. Drača – “St. Nicholas” monastery	144

5.2.3. Ardenica – “Nativity of the Virgin” monastery	146
5.2.4. Vithkuqi – “St. Peter and Paul” monastery	150
5.2.5. Korça – “Mother of God, the Life-giving Spring” metropolitan church	153
5.2.6. Libofshë – “St. George” church	156
5.2.7. Vanaj – “St. Nicholas” church	159
5.2.8. Kozare – “Annunciation” church	161
5.2.9. “St. Naum” monastery	163
5.3. Summaries and conclusions	168
6. From tradition to reflection – data for the Seven Saints in the Brief Historical Description of the Holy Metropolis of Velegrad by Bishop Antim Alexoudis of Berat	173
6.1. Bishop Antim Alexoudis – friend of the Muses	173
6.2. The spiritual atmosphere in the diocese of Berat	175
6.3. Brief historical description of the Holy Metropolis of Velegrad	176
6.4. Data about the Seven Saints	179
6.5. Summaries and conclusions	184
 Appendix	
I. Berat Service (Venice, 1720)	189
I.I. About the current edition	189
I.II. Service of the holy equal-to-the-apostles, the Seven Saints of Bulgaria and Dalmatia, Cyril, Methodius, Clement, Naum, Gorazd, Angelarius and Sava	195
II. Consecration to Ohrid Archbishop Joasaph from the Service of St. Naum (Moschopolis, 1740)	235
III. Consecration to Ohrid Archbishop Joasaph from the Service of St. Clement (Moschopolis, 1742)	237
IV. A brief history of the great famine and deprivation that occurred in 1740, compiled by Mr. Michael Goras	239
 Bibliography	 245

ПРЕДГОВОР

Настоящото изследване е посветено на най-ранните следи на колективния култ към св. Седмочисленици, съхранени в югозападните предели на Охридската архиепископия, обхващащи днес предимно земите на Южна Албания, и по-конкретно на Бератската епископия и непосредствените ѝ околности. Представени и подложени на интерпретация са разнородни исторически източници – писмени паметници, разнообразни артефакти, устни наративи*.

В първата глава изложението се съсредоточава върху т.нар. бератски реликварий и съхраняваните в него мощи, които се разглеждат като материална основа и генератор на местния култ към св. Седмочисленици. Направен е опит да се реконструира както историята на мощите, така и на самия реликварий. Подчертан е фактът, че отбелязването на паметта на св. Седмочисленици в гр. Берат и околностите му е пресечна точка на две традиции – устна и писмена, като първата битува под формата на локално предание, а втората възхожда към богослужебните творби на Теофилакт Охридски, Димитър Хоматиан и Константин Кавасила, посветени на св. Климент и св. Наум.

Наличието на мощите или самото им пренасяне в Берат е послужило като отправна точка за написването на *Бератската служба за св. Седмочисленици*, на която е посветена втората глава на книгата. Събрани и обобщени са всички достъпни данни за богослужебната творба, като специално внимание е отредено на неразрешения проблем за нейното авторство. Подложено на критика и отхвърлено е схващането, че службата е възникнала през IX в., а неин автор е княз Борис-Михаил. Подробен анализ на множество писмени източници обуславя хипотезата, че създател на *Бератската служба* е епископът на Гора и Мокра Михаил Иписхиот (ок. 1690–1780), а самата творба е съставена непосредствено преди отпечатването ѝ във Венеция (ок. 1720 г.). Въз основа на достъпните извори е предложена просопографска характеристика на епископ Михаил. Осъщественият преглед на историческите факти води до заключението, че *Бератската служба* е компилирана въз основа на преки заемки, преработки на по-ранни съчинения и поне един оригинален дял – *Канонът за св. Горазд и св. Ангеларий*. В процеса на нейното написване освен Михаил Иписхиот вероятно са взели участие представители на произхождащото от Берат семейство Папас, на чиито разноски е отпечатана богослужебната творба. Подчертан е фактът, че по времето на

* Части от настоящата монография са публикувани в научната периодика. Вж. Зашев 2021а; Зашев 2021б; Зашев 2022а; Зашев 2022б; Зашев 2023а; Зашев 2023б.

отпечатването ѝ вече е установена датата на отбелязването на паметта на светците – 26 ноември, като посочената в *Мосхополската служба за св. Седмочисленици* втора дата – 17 юли не измества първата, а двете заедно съжителстват в продължение на най-малко век и половина.

Третата глава на изследването съдържа опит за вникване в смисловите структури на текста на *Бератската служба*, чиято цел е откриването и проследяването на механизмите, чрез които се „изобретява“ най-ранният словесен образ на Седмочислениците. Като водещи принципи за утвърждаване на седмосъставността на групата са открити *изброяването* и *директното назоваване*, като по този начин се утвърждават едновременно както означаемото, така и означаващото в езиковия знак ἑπτάρημοι. Самото конструиране на общността от седем светци не е произволно, а е подчинено на определена система и йерархия. На практика групата се състои от три установени в заглавието двойки, всяка от които със своя вътрешна йерархия, и един отделен светец. Това са първоучителите св. Кирил и св. Методий, охридските светци със собствени култове Климент и Наум, „бератските“ светци Горазд и Ангеларий и св. Сава. С разгръщането на текста на богослужебната творба обаче се забелязва стремеж посредством вариране в рамките на установения модел всеки от участниците в групата да бъде конотиран и открит с някакъв смислов акцент. Конструирането на образа на св. Седмочисленици се допълва от историко-географски отнасяния, като в тази роля най-често влизат реалиите *България* и *българи*, *Мизия*, *мизи* и *Далмация*, *далмати*. Контекстът на четенията, включващи *Мизия* и *мизи*, подсказва тяхната тъждественост с *България* и *българи*. Самостоятелните употреби на *Далмация* и *далмати* са значително по-редки и говорят за внимателен баланс между приеманата за исторически достоверна обвързаност на Седмочислениците с България и култа към техните мощи, за които се е смятало, че се съхраняват в град Берат. Изложените наблюдения са плод на детайлен анализ на текста на службата, като всички примери са представени в оригинал и в превод на български. Този принцип на поднасяне на източниците е спазен в цялото изложение.

Четвъртата глава съсредоточава вниманието на читателя върху бератските по произход паметови следи, свързани конкретно със св. Горазд и св. Ангеларий, почитта към които е разгледана като своеобразно ядро на изследвания култ. Въз основата на писмени източници и поредица от съхранени артефакти е изведено заключението, че през XVIII–XIX в., а може би и по-рано, в Берат е разпространена памет за св. Горазд и св. Ангеларий. Тази памет е изцяло постбиографична и има смесен (народен и книжовен) произход, а в основата ѝ са предполагаемите мощи на светците. Смесова рамка, обединяваща хронологически представените

артефакти (икони и мощехранителници) и писмени текстове, е устен наратив, който (макар и да не може цялостно да бъде реконструиран) е съдържал сюжетни елементи, сред които – откриването и/или пренасянето на мощите на св. Горазд и св. Ангеларий от катедралния храм на Балши „Успение Богородично“ (или от манастир, носещ същото име) в Берат; участието в това събитие на монах на име Пимен или пастир, споменът за когото е бил траен и е намерил отражение в иконографията; мостът „Горица“, по който монахът (или пастирът) е влязъл в града и който вероятно подсказва мястото, откъдето той е дошъл; първоначалното полагане на мощите в енорийска църква на бератския квартал Мангалем „Успение Богородично“, откъдето да са пренесени в катедралния храм „Успение Богородично“ след неговото възстановяване през 1797 г. Този наратив вероятно е бил част от два макроразказа, включващи Горазд и Ангеларий в групата на св. Седмочисленици. Първият макроразказ е по-близък до народната традиция и вписва в групата на св. Седмочисленици имената Кенос и Теодоро, а вторият почива на използваните от автора на *Бератската служба* книжовни източници. Отглас от втория макроразказ присъства в *Кратко историческо описание на светата Велеградска митрополия* от Антим Алексудис, според което Кирило-Методиевите ученици Климент, Наум и Ангеларий пристигат директно в Берат, а срещата с копнеещия да ги види български княз Борис се осъществява в съседния Охрид.

Петата глава пренася фокуса на изследователския интерес от двойката св. Горазд – св. Ангеларий към цялата група Седмочисленици. Въз основа на съхранените исторически източници се проследяват етапите на формиране на групата – *споменаване, изброяване и обособяване*. В качеството на средоточия на паметта за св. Седмочисленици са разглеждани поотделно и представени в хронологическа таблица три писмени паметника, осем стенописа, четири икони, един дърворезбен медальон, три реликвария и една дарохранителница. На тази основа е реконструирана приблизителната топография на ранния етап от процеса на възникване и утвърждаване на съвместния култ към св. Седмочисленици. Изнесените факти показват, че края на XVI и началото на XVII в. групата светци, обхващаща първоучителите Кирил и Методий и техните най-близки ученици, постепенно уточнява своя седемчленен състав. На този етап тази група все още няма специфично наименование и общ култ. Ситуацията се променя в края на втората половина на XVII в., когато в югозападните предели на Охридската архиепископия (Берат, Неокастро) светците биват обозначени с колективно название – Ἐπτάριθμοι, както свидетелства *Проложното житие на св. Йоан Владимир* (1690 г.), а *Бератската служба* (ок. 1720 г.) поставя началото на съвместното отбелязване на тяхната

памет в Берат и близките му околности на 26 ноември. В днешните южни албански земи съществуват паралелни наративи за св. Седмочисленици. Централният е бератският, според който митрополитската църква на града съхранява мощите на св. Горазд и св. Ангеларий (или на всичките седем светци), а св. Седмочисленици възвестяват словото Божие „из целия град“ и из земите „на Българска Мизия, Албания или Епир и Горна и Долна Илирия, Далмация и Сърбия“. Според този разказ Седмочислениците изработват буквите според българската реч, поднасят на българите дара на благовестието и грамотността, а княз Борис приема кръщение от св. Климент в Охрид. От своя страна, манастирът „Св. Йоан Владимир“ в Неокастро (Елбасан) е източник друг разказ, който обвързва Седмочислениците с покръстването на Симеон – „цар на българите и на Охрид“ и с връщането към православието на „заблудените народи от еретиците масалиани и богомили сред българите в Мизия, Албания, Далмация, Илирия и Сърбия“. С написването и отпечатването на *Мосхополската служба за св. Седмочисленици* (1742 г.) се установява нова дата за отбелязването на паметта им – 17 юли, като едновременно с това култът се еманципира от своята регионална обвързаност с Берат и предполагаемите мощи на светците. Важно е да се отбележи, че и трите писмени паметника пряко свързват делото на просветителите с България и българите, като едновременно с това прокарват идеята за принадлежността им към земите на Далмация, Илирия или Албания. От 30-те години на XVIII в. насетне в църковната живопис се явява колективният образ на св. Седмочисленици, обособени като група с различни композиционни решения. Разпространението на изображенията на св. Седмочисленици обхваща с малки изключения земите на Бератската митрополия и нейните непосредствени околности, като промяната на църковната юрисдикция на района през 1767 г. не се отразява на популярността на темата за св. Седмочисленици. Изтъкнат е фактът, че цялата проследена традиция е гръкоезична и все още не може да бъде припозната като същинска българска народностна инициатива от възрожденски тип, а по-скоро е регионален поствизантийски култ, възникнал в югозападните предели на Охридската архиепископия в мултиетническа среда с доминиращ културен елинизъм.

Последната шеста глава представя превръщането на бератската традиция в рефлексия в публикуваното през 1868 г. съчинение на бератския епископ Антим Алексудис *Кратко историческо описание на светата Велеградска митрополия и на областта под нейна духовна юрисдикция*. В този дял на проучването е направен опит за реконструкция на механизма, по който бератската памет за св. Седмочисленици се интериоризира от един „външен“ спрямо местната общност духовник и учен, какъвто е

произхождащият от Тракийския Херсонес и служил преди това в Константинопол и Ефес епископ Антим. В откъсите на своето съчинение, посветени на св. Седмочисленици, Антим Алексудис създава един „берицентричен“ разказ, в който дейността на славянските просветители е съсредоточена около града, на чиято митрополитска катедра сам той е предстоятел. Написана в една мултиетническа среда, за която гръцкият е основен културен език, книгата на Антим Алексудис се отличава с очевидна добронамереност както към фактите от българската история, така и към съвременните му българи, които нарича „нашите братя по християнска вяра“. Въпреки че е изминал цял век от ликвидирането на Охридската архиепископия и борбата за независима Българска църква е съвсем близо до своята развързка, епископ Антим продължава традицията на охридските и бератските митрополити за въздигане и прослава на местните култове, сред които на първо място откроява този към св. Седмочисленици.

В добавеното в края на книгата Приложение е представено ново издание на текста на *Бератската служба*, като са изложени мотивите, които го налагат. Включени са също три творби на предполагаемия автор на *Бератската служба* – епископ Михаил Иписхиот: *Посвещение на охридския архиепископ Йоасаф от Служба за св. Наум* (Мосхопол, 1740 г.), *Посвещение на охридския архиепископ Йоасаф от Служба за св. Климент* (Мосхопол, 1742 г.) и *Кратка история на случилия се през 1740 година голям глад и недоимък*, поместена в края на *Службата за св. Наум Охридски* (Мосхопол, 1740 г.).

FOREWORD

The present study is dedicated to the earliest traces of the collective cult of the Seven saints, preserved in the south-western regions of the Ohrid archdiocese, covering today mainly the lands of southern Albania, and more specifically the Berat bishopric and its immediate surroundings. Various historical sources are presented and interpreted – written monuments, various artefacts, oral narratives.

In the first chapter, the exposition focuses on the so-called Berat reliquary, and the relics stored in it, which are considered as the material fundament and generator of the local cult of the Seven Saints. An attempt has been made to reconstruct the history of both the relics and the reliquary itself. The fact is emphasized that the commemoration of the Seven Saints in the city of Berat and its surroundings is an intersection of two traditions – oral and written, with the first existing in the form of a local tale, and the second related to the liturgical works of Theophylact of Ohrid, Demetrios Homatianos and Constantine Kabasilas, dedicated to St. Clement and St. Naum.

The presence of the relics or their transfer to Berat served as starting point for the writing of the *Berat Service of the Seven Saints*, to which the second chapter of the book has been dedicated. All available data for the liturgical work have been collected and summarized, with special attention given to the unresolved problem of its authorship. The notion that the service originated in the 9th century and that knyaz Boris Michael was its author has been criticized and rejected. A detailed analysis of numerous written sources leads to the hypothesis that the creator of the Berat Service was the bishop of Gora and Mokra, Michael Ipsichiot (c. 1690 – 1780), and the work itself was composed immediately before its printing in Venice (c. 1720). Based on the available sources, a prosopographical characterization of Bishop Michael is proposed. The conducted review of historical facts leads to the conclusion that the *Berat Service* was compiled by direct borrowings, revisions of earlier works and at least one original part – the *Canon of St. Gorazd and St. Angelarius*. Michael Ipsichiot, but probably also representatives of the Papas family, originating from Berat, on whose expenses the liturgical part was printed, took part in the writing process of this canon. It has been emphasized that at the time of its printing, the date of the commemoration of the saints had already been established – November 26, and the second date indicated in the *Moschopolis Service of the Seven Saints* – July 17 – did not replace the first, and the two dates coexisted together for at least one century and a half.

The third chapter of the study contains an attempted insight into the semantic structures of the text of the *Berat Service*, the purpose of which is to

discover and trace the mechanisms through which the earliest verbal image of the Seven Saints was “invented”. *Enumeration* and *direct naming* are highlighted as the leading principles for confirming the seven-member composition of the group, thereby simultaneously confirming both the signified and the signifier in the linguistic sign Ἑπτάρηθμοι. The very construction of the community of seven saints is not random, it is subject to a certain system and hierarchy. Practically, the group consists of three pairs established in the title, each with its own internal hierarchy, and one individual saint. These are the first eachers St. Cyril and St. Methodius, the Ohrid saints with their own cults Clement and Naum, the “Berat” saints Gorazd and Angelarius and St. Sava. However, with the unfolding of the liturgical text an intention is noticed, by means of variation within the established pattern, for each of the participants in the group to be connoted and singled out with some semantic emphasis. The construction of the image of the Seven Saints is complemented by historical-geographic references, and this role is most often played by the realia *Bulgaria* and *Bulgarians*, *Mysia*, *Mysians* and *Dalmatia*, *Dalmatians*. The context of the readings including *Mysia* and *Mysians* suggests their identity with *Bulgaria* and *Bulgarians*. Independent uses of *Dalmatia* and *Dalmatians* are considerably rarer and indicate a careful balance between the connection of the Seven Saints with Bulgaria, accepted as historically reliable, and the cult of their relics, which were believed to be kept in the city of Berat. The stated observations are the result of a detailed analysis of the text of the liturgy, with all examples presented in the original language and translated into Bulgarian. This principle of presenting the sources is followed through the whole exposition.

The fourth chapter focuses the reader’s attention on the “memory traces” of Berat origin, specifically related to St. Gorazd and St. Angelarius, the worship to whom is considered as a kind of core of the researched cult. Based on written sources and a series of preserved artefacts, it is concluded that in the 18th–19th centuries, and perhaps even earlier, the memory of St. Gorazd and St. Angelarius was widespread in Berat. This memory is entirely post-biographical and has a mixed origin (folk and literary), and the presumable relics of the saints form its fundament. A semantic *framework* uniting the chronologically presented artefacts (icons and reliquaries) and written texts is an *oral narrative* that (although it cannot be completely reconstructed) contained plot elements, among which – the discovery and/or transfer of the relics of St. Gorazd and St. Angelarius from Balshi’s Assumption Cathedral (or from a monastery bearing the same name) in Berat; the participation in this event of a monk or a shepherd named Pimen, the memory of whom was enduring and reflected in iconography; the “Gorica” bridge, on which the monk (or shepherd) entered the city and which probably suggests the place from where he

came; initial laying of the relics in the Assumption Parish Church of the Mangalem district of Berat, from where they were transferred to the Assumption Cathedral after its restoration in 1797. This narrative was probably part of two macro-narratives involving Gorazd and Angelarius in the group of the Seven Saints. The first macro-narrative is closer to the folk tradition and includes the names Kenos and Teodoro in the group of the Seven Saints, and the second rests on the literary sources used by the author of the *Berat Service*. An echo of the second macro-narrative is present in the *Brief historical description of the Holy Metropolis of Velegrad* by Antim Alexoudis, according to which the Cyrillo-Methodian disciples Clement, Naum and Angelarius arrived directly in Berat, and the meeting with the Bulgarian knyaz Boris, who longed to see them, took place in neighbouring Ohrid.

The fifth chapter shifts the focus of research interest from the couple St. Gorazd – St. Angelarius to the whole group of the Seven Saints. Based on the preserved historical sources, the stages of formation of the group are traced – mention, enumeration, and differentiation. As lieux de mémoires for the Seven Saints are examined separately and presented in a chronological table three written monuments, eight wall paintings, four icons, one wood-carved medallion, three reliquaries and one donation vault. On this basis, the approximate topography of the early stage of the process of emergence and consolidation of the collective cult of the Seven Saints has been reconstructed. The presented facts show that at the end of the 16th and the beginning of the 17th century, the group of saints, including the primordial teachers Cyril and Methodius and their closest disciples, gradually defined its seven-member composition. At this stage, this group still has no specific name and collective cult. The situation changed at the end of the second half of the 17th century, when in the southwestern regions of the Ohrid archdiocese (Berat, Neokastro) the saints were designated by a collective name – Ἑπτάρηθμοι, as evidenced by the *Short Life of St. John Vladimir* (1690), and the *Berat Service* (c. 1720) marks the beginning of the joint commemoration of their memory in Berat and its immediate surroundings on 26 November. In today's southern Albanian lands, there are parallel narratives about the Seven Saints. The central one is the Berat one, according to which the metropolitan church of the city preserves the relics of St. Gorazd and St. Angelarius (or of all seven saints), and the Seven Saints proclaim the word of God “through the whole city” and throughout the lands “of Bulgarian Mysia, Albania or Epirus and Upper and Lower Illyria, Dalmatia and Serbia”. As per this narration, the Seven Saints created the letters according to the Bulgarian speech, presented the Bulgarians with the gift of the Gospel and literacy, and knyaz Boris was baptized by St. Clement in Ohrid. For its part, the monastery “St. John Vladimir” in Neokastro (Elbasan) is the source of another story that connects the Seven Saints with

the conversion of Simeon – “king of the Bulgarians and of Ohrid” and with the return to Orthodoxy of the “peoples deluded by the heretics Massalians and Bogomils among the Bulgarians in Mysia, Albania, Dalmatia, Illyria and Serbia”. With the writing and printing of the *Moschopolis Service of the Seven Saints* (1742), a new commemoration date was established – 17th of July, and at the same time the cult was emancipated from its regional attachment to Berat and the presumable relics of the saints. It is important to note that all three written monuments directly connect the work of the enlighteners with Bulgaria and the Bulgarians, simultaneously promoting the idea of their belonging to the lands of Dalmatia, Illyria, or Albania. From the 30s of the 18th century, the collective image of the Seven Saints appeared in church painting singled out as a group with different compositional patterns. The distribution of the images of the Seven Saints covers, with few exceptions, the lands of the Berat Metropolis and its immediate surroundings, and the change of ecclesiastical jurisdiction of the area in 1767 did not affect the popularity of the motif of the Seven Saints. The fact is highlighted that the entire traced tradition is Greek-speaking and cannot yet be recognized as a genuine Bulgarian national initiative of the revival type, but rather is a regional post-Byzantine cult that arose in the south-western regions of the Ohrid Archdiocese in a multi-ethnic environment with a dominant cultural Hellenism.

The last sixth chapter presents the transformation of the Berat tradition into a reflection in the work of the Berat bishop Antim Alexoudis published in 1868 – *A brief historical description of the holy Metropolis of Velegrad and the area under its spiritual jurisdiction*. In this part of the study, an attempt was made to reconstruct the mechanism by which Berat’s memory of the Seven Saints was internalized by a clergyman and scholar “external” to the local community, such as Bishop Antim, who was a native of the Thracian Chersonese and previously was serving in Constantinople and Ephesus. In the excerpts of his work dedicated to the Seven Saints, Antim Alexoudis creates a “Beratocentric” narrative in which the activity of the Slavic enlighteners is centred around the city, of which he himself is the head of the metropolitan chair. Written in a multi-ethnic environment, for which Greek is the main cultural language, the book of Antim Alexoudis is distinguished by an obvious benevolence both to the facts of the Bulgarian history and to his contemporary Bulgarians, whom he calls “our brothers in Christian faith”. Although a whole century has passed since the liquidation of the Ohrid archdiocese and the struggle for an independent Bulgarian church is very close to its outcome, Bishop Antim continues the tradition of the Ohrid and Berat metropolitans of exalting and glorifying the local cults, among which he singles out in the first place that of the Seven Saints.

In the Appendix at the end of the book a new edition of the text of the *Berat Service* is presented, with an exposition of the motives imposing it. Also included are three works by the alleged author of the *Berat Service* – Bishop Michael Ipschiot: *Consecration to Ohrid Archbishop Joasaph* from the *Service of St. Naum* (Moshopolis, 1740), *Consecration to Ohrid Archbishop Joasaph* from the *Service of St. Clement* (Moshopolis, 1742) and *A brief history of the great famine and deprivation that occurred in 1740*, placed at the end of the *Service of St. Naum of Ohrid* (Moshopolis, 1740).

1. Бератският реликварий – основа на култа към св. Седмочисленици

1.1. Сведения и проучвания

В своята книга „От Берат и Томор. Страници от дневника“¹ албанският политик и интелектуалец Екрем Вльора (Екрем бей Вльора) споделя наблюдения от пътуването си из Бератския санджак и околностите, осъществено през 1908 г. – в края на османското управление на албанските земи. В дневника си той специално се спира на посещението на град Берат и на неговия акропол. Пътешественикът отбелязва, че крепостните стени, за които по традиция се смята, че са изградени от деспота на Епир Михаил Комнин² (1205–1215), са почти разрушени, но зад тях се крият „няколкостотин къщи и десет църкви“, които съставляват квартал Калая (Крепостта). „Всички сгради изглеждат нови с изключение на църквите“ – отбелязва Е. Вльора. Митрополитът отсъства, затова знатният посетител и спътниците му са посрещнати от неговия заместник и няколко свещеници, които ги отвеждат в катедралния храм, който отвън изглежда напълно обновен³ (ил. 1 и 2). Вътре в църквата вниманието на Е. Вльора е привлечено най-вече от съвършенството на дърворезбите⁴ върху амвона и иконостаса (ил. 3 и 4), които вероятно са пренесени „от по-ранната митрополитска църква, която се е намирала в близост до площад „Хюкюмет“ преди голямото земетресение от 1852 г.“⁵ Впечатление му правят и двете икони – на Христос и Богородица, които стоят отдясно и отляво на олгара и са очевидно по-стари. За тях той посочва, че вероятно произхождат от гр. Балши (Главиница или Кефаления/Кефалония⁶), откъдето са донесени в Берат. Накрая свещениците показват на важния си гост и „урна

¹ Vlora 1911. Всички цитати са по английския превод на дневника, публикуван от канадския албанист Роберт Елси (Robert Elsie) на неговия портал за албанистика на адрес: http://www.albanianhistory.net/1908_Vlora/index.html. За възхода на Берат през втората половина на XVII в. свидетелства преведеният от Р. Елси откъс от книгата на Евлия Челеби „Seyahatnâme“ под заглавие „A journey to Berat and Elbasan“, публикуван на същия портал на адрес http://www.albanianhistory.net/1670_Chelebi1/index.html. В него турският пътешественик посочва, че при посещението си в Берат през 1670 г. успява да преброи зад стените на бератската крепост осем църкви, от които „една е много добре изградена и много обширна“.

² Запазен е негов монограм на една от стените на замъка.

³ „По протежение на входната стена има ред статуи, които съставляват нещо като портик и идват от древна Аполония, днешния град Поян, както и красивите бюстове, заздани във фасадата на близкото гръцко училище“ (вж. Vlora 1911: 23).

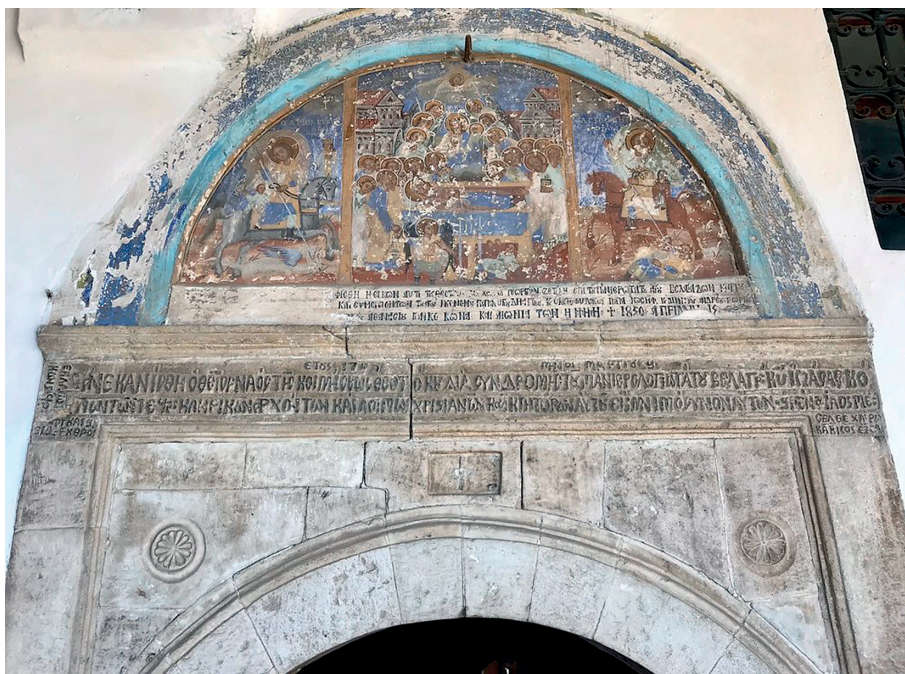
⁴ „Изглежда, че са от византийски албански произход – отбелязва авторът и добавя: – Фигурите върху тях са толкова живи и фино изработени, че останахме без думи пред тях. За съжаление, никой не можа да ми каже откъде идват“ (вж. Vlora 1911: 24).

⁵ По-вероятно е земетресението да е било през декември 1851 (вж. Sulstarova, Коџаџ 1975: 103).

⁶ Името се среща като *Κεφαλήνια* и *Κεφαλονία*.

1. Църквата „Успение Богородично“ в гр. Берат – външен изглед към портика

2. Църквата „Успение Богородично“ в гр. Берат – украса над входа

3. Амвонът на църквата „Успение Богородично“ в гр. Берат

4. Иконостасът на църквата „Успение Богородично“ в гр. Берат. Последната икона вдясно представя св. Седмочисленици

с костите на двамата мъченици на Берат – св. Горазд и св. Ангеларий⁷. Въпреки любознателността си и немалката си подготовка⁷ пътешественикът не успява да получи повече информация поради „липсата на образование у свещениците“ и неспособността им да „разбират най-елементарни неща от културата“.

Приведеното свидетелство от 1908 г. показва няколко нишки на един многократно споменаван в славистиката научен сюжет: наличието на локален бератски култ към св. Горазд и св. Ангеларий, наличието на „материална основа“ на култа – реликварий с мощи, за които се твърди, че принадлежат на светците, и съхранен в устната памет разказ за пренасяне на култови предмети от Главиница към Берат.

Тук ще бъде направен опит да се проследят и обобщят известните факти, свързани с реликвария, но не ретроспективно – по отношение на неговата автентичност, а перспективно – с оглед на възникването и утвърждаването на култа към светите Седмочисленици.

Най-ранното известно споменаване (през 1868 г.) на мощехранителницата принадлежи на бератския митрополит Антим Алексудис, според когото в митрополитската църква на „Успение Богородично“ се пазят мощи на св. Горазд и св. Ангеларий (Αλεξούδης 1868: 112–113). Осма глава на неговото историческо описание, озаглавена *Σκῆπτουρηνι ρεληγιουζνι ρεληκι* (Τιμαλφῆ θρησκευτικὰ κειμήλια), започва с мощите на св. Горазд и на св. Ангеларий и посочва като дата на честването на паметта на св. Седмочисленици 26 ноември⁸: *Επαρχιαта на Βελεγραδ, πριουτιλα в лоното си свецените мощи на починалите в мир в нея светци Горазд и Ангеларий от Седмочислениците, учители и покровители на благочестието, както и мощите на убития през 1722 г. в Берат новомъченик Никодим, ги почита, като празнува и чества първите двама на 26 ноември заедно с останалите споменати петима равноапостоли от седмочисления хор в свещения митрополитски храм, а Никодим – на 10 юли в свещената енорийска църква на Мангалем⁹ или Струбол в град Берат, в които [църкви] се съхраняват и свещените им мощи, даряващи щедро изцеление на душите и телата на всички, които пристъпват към тях с вяра и благоговение¹⁰*. Съчинението на А. Алексудис показва, че за автора

⁷ Е. Вльора завършва виенската гимназия „Терезианум“ (1899–1903), а по-късно изучава право и богословие в Истанбулския университет (1903–1906).

⁸ Преводът навсякъде, където не е посочен автор, е мой – Е.З.

⁹ Квартал в стария Берат.

¹⁰ Η Ἐπαρχία Βελεγράδων κατέχουσα ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς τὰ ἱερά λείψανα τῶν τε ἐν αὐτῇ κοιμηθέντων ἐν εἰρήνῃ ἁγίων Γοράσδωνος καὶ Ἀγγελαρίου ἐκ τῶν Ἐπταρίθμων Διδασκάλων καὶ προαπιστῶν τῆς εὐσεβείας καὶ τοῦ ἐπίσης τῷ 1722.φ ἐν Βερατίῳ μαρτυρήσαντος νέου Ὁσιομάρτυρος Νικοδήμου, σεμνύνεται ἐπ' αὐτοῖς ἐορτάζουσα καὶ πανηγυρίζουσα τοὺς μὲν

св. Седмочисленици са важни като нови апостоли, християнизирани земите на епархията, на която сам той е предстоятел. Затова им отделя специално място и ги определя като „равноапостолни“ („Ἰσαπόστολοι“) в десета глава *Светци, просияли от Велеградската епархия* (Οἱ ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Βελεγράδων διαλάμπαντες Ἅγιοι) (Αλεξούδης 1868: 119).

На свой ред Евгений Голубински през 1871 г. в своя „Краткий очерк истории православных церквей“, в рубриката „Дополнения и поправки“, отбелязва: „Мощи Горазда и Ангелария в Белграде албанском или Берате, в тамошней кафедральной митрополичьей церкви“ (Голубинский 1871: 659). Руският учен се позовава на съобщението на А. Алексудис и добавя, че манастирът, посветен на Горазд, в близост до Берат, който е отбелязан на картата, приложена към Григоровичевия „Очерк путешествия по Европейской Турции“ (Григорович 1848: 182)¹¹, в действителност не съществува (Голубинский 1871: 659). Подведен от съобщението на Григорович е Павел Шафарик, който въз основа на него и на *Дюканжовия каталог* от XII в.¹² приема, че костите на Горазд се пазят в манастир в близост до Берат (Šafařík 1865: 178–179). Авторитетът на Шафарик води до налагането на неговата теза в работите на учени като Ватрослав Ягич (Ягич 1871: 52) и Стоян Новакович (Новаковић 1893: 41). Същевременно се оформя и противоположно схващане, което се защитава от изследователи като споменатия Евгений Голубински, Георги Баласчев (Баласчев 1898: 8 и сл. – текстът е достъпен на адрес: https://liternet.bg/publish16/g_balashev/balan.htm), Николай Туницки (Туницкий 1913: 146), Иван Снегаров (Снегаров 1927: 250) и др. Основните аргументи на очертаната група учени може да се обобщят така:

- Не съществува нито храм, нито манастир на името на св. Горазд в близост до Берат или Охрид (за сметка на това край Охридското езеро, на пътя от Охрид към Струга, има древна базилика, посветена на св. Еразъм Охридски, наричан в Охрид „св. Размо“)¹³;

πρώτους τὴν 26 Νοεμβρίου μετὰ τῶν λοιπῶν, καθὰ προεῖρηται, πέντε Ἰσαποστόλων τῆς ἐπαρχίᾳ χορείας ἐν τῷ ἱερῷ Μητροπολιτικῷ Ναῶ, τὸν δὲ Νικόδημον τὴν 10 Ἰουλίου ἐν τῷ ἱερῷ ἐνοριακῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Μαγκαλεμίου ἢ Στρούμπολι τῆς πόλεως Βερατίου, ἐν αἷς καὶ τὰ ἱερὰ τούτων τεθησαύρισται λείψανα, παρέχοντα ἄφθονα τὰ ἴαματα ψυχῶν καὶ σωμάτων πᾶσι τοῖς πιστῶς καὶ μετ' εὐλαβείας αὐτοῖς προστρέχουσιν. (Αλεξούδης 1868: 112–113).

¹¹ Картата е препечатана и във второто издание на книгата на Григорович от 1877 г. (вж. Григорович 1877: 182), което от своя страна е възпроизведено фототипно в София през 1978 г. Същата карта може да се види у Škoviera 2010: 238.

¹² Вж. Иванов 1970. За изданията на паметника вж. Бърлиева 2019а: 237.

¹³ „Св. Еразъм, който по съзвучие на името му се смесвал с Кирило-Методиевия ученик Горазд, е християнски мъченик от Антиохия, пострадал при римския император Диоклециан. На пътя Охрид – Струга, на един хълм до езерото при с. Гъбавци е кацнала стара църквичка на негово име. Тук всяка година на 1 юни, денят на паметта му, масово

- Свързването на Горазд с Охрид се базира на смесването на имената на Еразъм и Горазд поради сходното им звучене, както и на смесването на северния Белград (в Сърбия) с южния Белград (в Албания)¹⁴;
- *Дюканжовият каталог* не може да се ползва като извор за присъствието на Горазд в България¹⁵;
- Мощите, за които споменава бератският митрополит А. Алексудис, не са автентични и нямат особено историческо значение.

Важно е да се отбележи, че още в разразилата се през XIX и началото на XX в. научна полемика акцентът се поставя върху автентичността на мощите в Берат, а не върху тяхната роля (независимо дали са автентични, или не) за възникването на култа към св. Седмочисленици¹⁶.

Към схващането, че в Берат се пазят същинските мощи на св. Горазд, се връща отец Димитър Калев. Като се опира преди всичко на писания на историци, непознаващи или неприемащи основателните критики на подобно схващане (включително Григорович и Шафарик), той се заема да реконструира една биография на св. Горазд, тясно преплетена с историята на средновековна България. Ето един показателен цитат: „Обстоятелството, че мнозина историци и изследователи недвусмислено посочват албанските предели, и по-точно гр. Берат, където е отишъл св. Горазд след идването си в България, не може да се отминава. [...] А наличието на светите мощи не е ли едно естествено и пряко доказателство, че там наистина е работил, светителствувал и оставил незаличими спомени даден Божи угодник?“ (Калев 1970: 40). Високият емоционален градус на изложението на Калев не може да компенсира липсата на критичен поглед и непознаването (или пренебрегването) на аргументите на застъпниците на противоположната теза. По-интересно в книгата обаче е друго –

се стичат богомолци от Охрид, Струга и селата. Не е известно как се е развил в Охридско култ към този малко популярен първохристиянски мъченик: дали защото е пострадал в Лихнида (старото название на Охрид), или пък защото са били пренесени тук негови мощи?“, вж. Снегаров 1925: 29.

¹⁴ За смесването на имената на св. Горазд и св. Еразъм вж. още Grozdanov 2000. Вж. също Мирчева 2006; Мирчева 2010; Мирчева 2013.

¹⁵ „Преди всичко нека се забележи тук, че съставителят на каталога, ако и да турнал Горазд в списъка на българските архиепископи, изрично споменува, че Горазд бил от Методий посветен в сана си, архиепископ на Моравия, и че оттам бил изгонен. Но че Горазд избегнал в България, туй съставителят на каталога никъде не го казва, само се споменува там фактът, че бил изгонен насила от Моравия“, вж. Баласчев 1898: 8 и сл.

¹⁶ Вж. по-подробно за научната дискусия относно мощите на св. Горазд у Д. Чешмеджиев (Чешмеджиев 2010). В статията си авторът достига до категорично заключение: „Както се вижда от прегледа на изворите, няма никакви сведения Горазд да е идвал в България, да е умирал тук и да има оставени гроб и/или мощи“ (с. 140). По-долу на статията е отделено специално внимание.

първото известно представяне на бератския реликварий в български източник, посветен на проблема. Д. Калев¹⁷ предава описанието на мощехранителницата, направено de visu макар и от неспециалист – от живеещия в България албански писател и лектор в Софийския университет Тома Кацори¹⁸: „Манастирът (църквата) съществува и мощите се пазят в красиво изработено сандъче. Църквата в Берат е от XIII в. или от XIV в. и се нарича „Св. Дева Мария“. Мощите се пазят в малък сандък. Вътре има чифт железни обуца, в които още стоят краката на светията. Отгоре е поставена червена покривка. На капака са написани имената на всички светии. Така: Гораздон, Ангелари, Кенос, Теодоро, Савас, Кирилос, Методи. Между иконите на иконостаса има и една икона с шест светии, между които е Горазд“¹⁹. По-нататък Д. Калев дава още едно описание на реликвария, без да посочва източника си на информация²⁰: „Ковчежето е дървено. Предполага се да е от орехово дърво. То е обикновено, без особени украшения отстриани. Има следните размери: 0.89×0.41×0.26 м. Очевидно размерите му са малки, защото малки са и частите на мощите, които се пазят още. А това говори, че ковчежето е направено по-късно. В него има само някои части от костите, без черепите. То се пази до северната стена на централната църква, близо до северната страна на олтара. Сега са заключени и само при нужда се отварят, и то от духовник. Капакът на ковчежето е обкован със сребро, примитивна работа. Върху капака релефно са изобразени седемте славянски апостоли със съответните имена. Надписите са на гръцки“ (Калев 1970: 45–46). По-нататък Д. Калев добавя: „И от направата, и от изображенията се вижда, че това ковчеже е по-нова работа. [...] Върху капака има надписи, които потвърждават това. Така един надпис гласи: „През време на епитропството на господин З. Вевечка. С ръката на Габриел Д. Тирански, год. 1885, ноември 3“. На друго място продължава: „С разходите на катедралната църква „Св. Успение“ на крепостта Берат, през време на епископството на бератския митрополит Антим, година 1885/ноември 11“ (Калев 1970: 46). В края на

¹⁷ Д. Калев е подтикнат да потърси информация за реликвария от късометражния филм „Песента на Росафа“, проектиран през 1959–1960 г., в който се виждат надпис „Мощи на св. Седмочисленици, намиращи се в гр. Берат“ и кадри „от художествено изработено сандъче с мощите на светите седмочисленици“. Вж. Калев 1970: 42.

¹⁸ „Той (Т. Кацори – б.м., Е.З.) ми предаде следното на една записка в тефтерчето си“ (Калев 1970: 43).

¹⁹ Калев 1970: 43–44. От контекста на описанието може да се заключи, че то е било направено в края на 50-те или началото на 60-те години на XX в.

²⁰ От контекста на изложението може да се допусне, че това описание е направено от албанския учен Теофан Попа в писмо до Калев. Отново от контекста може да се предположи, че описанието е направено в началото на 60-те години на XX в.

описанието Д. Калев се спира на съхраняваните в реликвария обуща, отбелязвайки, че те са една „голяма ценност“ и че се предполага, че са на св. Горазд („а и така се знае между народа“): „Това са художествено изработени специални обуща. Отдолу са от негниещо дърво, отгоре навярно от благороден метал, сребро, и друг, върху който са инкрустирани разни винетки по края, а в средата голям кръст. Естествено, тези обуща не са били за употреба, дори и само богослужевна“. В книгата са включени и три изключително неясни черно-бели фотографии, представящи капака на ковчезето, надписа на капака и „св. мощи на св. Горазд и св. Ангеларий заедно с обувките“ (Калев 1970: 45, 47).

Приблизително по същото време, по което траят проучванията на Д. Калев, в научната периодика на Албания се появява изследването на отец Теофан Попа, посветено на средновековна Главиница (съвременният гр. Балши) (Ропа 1964а). В работата си албанският учен, позовавайки се на устна традиция, посочва, че мощите на св. Горазд и св. Ангеларий са пренесени в църквата „Успение Богородично“ в Берат от катедралния храм на Балши или манастир, носещ същото име (Ропа 1964а: 125). Според Т. Попа мощите са само част от преместено от Балши в Берат църковно имущество, включващо според устната традиция известната плащаница от Главиница (от 1373 г.)²¹, „три големи икони (на Исус Христос, на св. Богородица и на Йоан Кръстител)“, както и „пергаментни и хартиени богослужевни книги“ (Ропа 1964а: 125).

В своя статия (Трапп 1982), посветена на присъствието на седемте славянски апостоли в литургическата поезия, Ерих Трап пръв прави опит за търсене на връзка между текста на *Бератската служба за св. Седмочисленици* (Ἀκολουθία s.l. s.a.)²² и бератския реликварий, като обръща внимание на два пасажа (на с. 12 и с. 27 от старопечатното издание), отбелязвайки: „Изглежда, сякаш в Берат са почитани мощи на седемте (апостоли), които са упоменати като покровители на града, но е по-вероятно тук да става дума за пропагандна, локално-патриотична фикция“ (Трапп 1982: 477)²³. Ето и пасажите в оригинал и в превод:

²¹ За нови данни относно плащаницата от Главиница вж. Stamati 2005.

²² Според Манусос Манусакас службата е издадена във Венеция през 1720 г., вж. Μανοῦσακας 1957: 60–62. Вж. също Бърлиева 2019б и посочената там литература. Службата е издавана два пъти: Kissas 1986b; Νιχώριτης 2013: 503–567. Специално внимание на богослужевната творба е отделено във втората глава на настоящото изследване. К. Нихоритис любезно ми предостави книгата си, за което сърдечно му благодаря.

²³ „Es sieht nun so aus, als wären in Berat Reliquien dieser Sieben verehrt worden, die ja als Schutzheilige der Stadt bezeichnet werden, doch ist es wahrscheinlicher, daß es sich hier bloß um eine propagandistische lokalpatriotische Fiktion handelt“ (Trapp 1982: 477).

На с. 12:

... ὑμᾶς γὰρ ὡς
θείουσ θησαυροῦс ἢ τῶν Βελογράδων ἐκκλησία δεχομένη про-
сῆκατο ἵνα πρεσβεύητε ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν...
(...вас църквата в Белоград ви прие като Божи съкровища,
за да се застъпвате за нашите души...)

И на с. 27:

...πάντες πιστῶс προσδράμωμεν εἰс τὰ τῶν ἁγίων
τεμένη, καὶ πιστῶс περιπτυζόμεθα τὴν ἁγίαν αὐτῶν λάρνακα...
(...и нека всички с вяра се стечем в храмовете
на светците и с вяра да прегърнем тяхната свята мощехранителница...)

Австрийският византолог не обръща внимание, че още в самото на-
чало на службата (с. 5) се среща с недвусмислено указание, че мощите
(намиращи се в Берат) са в сакралния център на възпоминанието. Ето
строфата и нейния превод:

Ἱαμάτων πληρούμενοι, οἱ νοσοῦντες ἐν λάρνακι, προσδρα-
μόντες ἅγιοι ἱκετεύουσι, Μεθόδιον, Κύριλλον, Σάβ[β]αν,
Κλήμεντα, Ναοῦμ, Ἀγγελάριον πάνσοфон, καὶ Γοράσδονα,
ἀλλὰ ρύσασθε πάντας τοῦс ἐν πίστει ἐορτάζονταс τὴν μνήμην,
καὶ ἱερὰν ὑμῶν κοίμησιν.

(Изпълнени с лечебни сили, болните, стекли се
при ковчеза, молят Методиѝ, Кирил, Сава,
Климент, Наум, Ангеларий премъдърѝя и Горазд:
„Светиш, спасете и всички онези, които с вяра честват паметта ви
и светото ви успение!“)

Още по-красноречив пример имаме на с. 26:

Τῶν Ἑπταρίθμων ἢ σορός, τῶν λειψάνων ὡс πηγῆ, ἀνα-
βλύζει τοῖс πιστοῖс ἱαμάτων ποταμούς, δοξάζει γὰρ ὁ
παντοκράτωρ, τοῖс αὐτοῦ κήρυκαс.

(Урната на Седмочислениците, на техните моци, като извор
излива реки от лекове връз вяраците, а Вседържецът
прославя Своите глашатаи.)

Подобен е примерът на с. 35:

Δεσμώταс μακάριοι πνευμάτων πονηρῶν νοσήματα κάμνον-
ταс, καὶ πάθειων πολλῶν, λυτροῦτε κυκλοῦνταс τὴν σεπτήν
ὑμῶν σορόν, ἦν εὐφημοῦμεν ὡс πηγὴν ἱαμάτων.

(Вие, блажени, освобождавате пленници, страдаци от болестите
на зли духове и на много страсти, щом заобиколят вашия почитаем
ковчез, който ние славословим като лечителен извор.)

Независимо от компилативния характер на паметника (Трап 1982: 478–479) на цитираните откъси следва да се обърне сериозно внимание, тъй като е трудно да си представим, че многократното споменаване на мощите в служба, произхождаща от Берат и предназначена за местното паство, е плод единствено на случайността. Добре е също да се отбележи, че в *Мосхополската служба за св. Седмочисленици* (1742)²⁴ нито веднъж не се споменават нито мощите, нито гр. Берат.

Следващ в научната традиция, който обръща внимание на бератския реликварий, е гръцкият археолог Сотирис Кисас. В своя рецензия, публикувана през 1987 г.²⁵, той се спира на култа към св. Горазд и св. Ангеларий като покровители на гр. Берат и дава кратко описание на мощехранителницата: „Останките им (на св. Горазд и св. Ангеларий – б.м., Е.З.) почиват в митрополитската църква на града „Успение Богородично“ (1797) в обкован със сребро реликварий, капакът на който е украсен от вътрешната страна с релефни фигури на св. Седмочисленици. От външната страна на капака стоят следните надписи: ΕΠΤΡΟΠΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ / Κ. ΒΕΒΕΤΖΚΑ (отляво); ΔΑΠΑΝΑΙΣ ΤΟΥ ΚΑΘΕΔΡΙΚΟΥ ΝΑΟΥ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ / ΒΕΡΑΤΙΟΥ ΕΠΙ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΙΑΣ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΒΕΛΕΓΡΑΔΩΝ ΚΥΡΙΟΥ / ΑΝΘΙΜΟΥ. ΕΤΟΣ 1885 Ν(Ο)Ε(Μ)ΒΡΙΟΥ 11. (в средата); ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΓΑΒΡΙΗΛ / Δ. ΤΙΡΑΝΙΩΤΟΥ / 1885 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 11. (отдясно)²⁶. Ученият добавя и описание на две свързани с реликвария икони: „От южната страна на иконостаса се намира икона от 1812–1814 г., която в горната си част изобразява пет от св. Седмочисленици, а в долната – Успението на св. Горазд и св. Ангеларий, като последните са представени като монаси, лежащи един до друг в стилизираното изображение на гр. Берат“²⁷

²⁴ Κωνσταντινίδης 1742.

²⁵ Kissas 1987. Рецензията е за книгата на Цветан Грозданов: *Портрети на светители от Македонија од IX–XVIII век. Скопије, 1983.*

²⁶ „Their relicts lie in the town's metropolitan Church of the Dormition of the Virgin (1797) in a silver-coped wooden reliquary, the lid of which is decorated inside with the relief figures of the Holy Heptarithmoi. The exterior of the lid bears the following inscriptions: ΕΠΤΡΟΠΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ / Κ. ΒΕΒΕΤΖΚΑ (on the left); ΔΑΠΑΝΑΙΣ ΤΟΥ ΚΑΘΕΔΡΙΚΟΥ ΝΑΟΥ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ / ΒΕΡΑΤΙΟΥ ΕΠΙ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΙΑΣ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΒΕΛΕΓΡΑΔΩΝ ΚΥΡΙΟΥ / ΑΝΘΙΜΟΥ. ΕΤΟΣ 1885 Ν(Ο)Ε(Μ)ΒΡΙΟΥ 11. (in the middle); ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΓΑΒΡΙΗΛ / Δ. ΤΙΡΑΝΙΩΤΟΥ / 1885 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 11. (on the right)“ (Kissas 1987: 250).

²⁷ „At the south end of this church's sanctuary screen there is an icon dating from 1812–1814 (see pl. 3), depicting five of the Holy Heptarithmoi above the Dormition of St Gorasdas and St Angelarius below, the latter represented as monks lying next to each other in a replica of town of Berat“ (Kissas 1987: 250).

5. Икона св. Седмочисленици на иконостаса на църквата „Успение Богородично“ от 1812–1814 г.

(ил. 5). С. Кисас посочва, че втората икона, изрисувана от зографа Адам Христу от Самарина (от 1873 г.), която следва прецизно същата композиция, произхожда от църквата „Св. Георги“, намирала се също в Бератската крепост (Kissas 1987: 250). Изследователят си задава въпроса откога датира култът към св. Горазд и св. Ангеларий в района на Берат или на Балши, и посочва, че Балши се смята за наследник на средновековна Главиница. Според устната традиция в тамошния храм „Св. Богородица“ почивали мощите на св. Горазд и св. Ангеларий, които по-късно били пренесени в Берат. За повече информация Кисас насочва читателя към цитираната тук статия на Т. Попа (Ропа 1964а) и към книгата на Д. Калев (Kissas 1987: 251).

На споменатите от С. Кисас две икони на св. Седмочисленици от бератския храм „Успение Богородично“ обръща внимание Ралица Русева в своя статия от 2012 г. (Русева 2012: 25). Публикацията предлага подробна информация за изобразителната традиция на св. Седмочисленици от района на Бератската митрополия. В изследването е включена и бележка, отнасяща се до бератския реликварий и опираща се на статията на С. Кисас: „С. Кисас публикува сребърна мощехранителница от същата църква („Успение Богородично“ в гр. Берат – б.м., Е.З.) с мощите на св. Горазд и

св. Ангеларий, върху капака ѝ в релеф са били изобразени св. Седмочисленици, ктиторският надпис е от 1885 г. Днес този киворий е изчезнал, а мощите се съхраняват в обикновено дървено сандъче“ (Русева 2012: 25). За съжаление, в посочената от Р. Русева статия на С. Кисас липсва спомената снимка на мощехранителницата.

В своя разработка по същата тема от 2014 г. Р. Русева добавя важен извод относно разпространението на изображението на св. Седмочисленици на територията на съвременна Албания: „От този преглед на композициите на св. Седмочисленици в Албания става ясно, че през втората половина на XVIII в. е формирана общата иконографска схема, която претърпява и някои вътрешни вариации. [...] Очевидно е [...], че изображението на св. Седмочисленици вече намира своето устойчиво място в „топографията“ на църквите – на западната стена, до входа, като пазители и покровители на храмовото пространство наред с архангелите Михаил и Гавриил“ (Русева 2014: 92). Според Русева създаването на голямо множество изображения на св. Седмочисленици именно в областта Музакия (част от Бератската епархия – б.м., Е.З.) се дължи главно на активната дейност на бератските митрополити, които са ръководили през XVIII–XIX в. изграждането и изписването на голям брой нови църкви – в Либофш, Ванай, Козаре, „Успение Богородично“ в Берат и др. – всички те са построени и изписани по времето на митрополитите Йоасаф I (1752–1760)²⁸ и Йоасаф II (1865–1801)²⁹.

През 2010 и 2011 г. Димо Чешмеджиев публикува последователно две важни за настоящото изследване обобщаващи статии, посветени съответно на мощите на св. Горазд (Чешмеджиев 2010) и на култа към св. Седмочисленици в средновековна България (Чешмеджиев 2011). В първата от тях авторът детайлно проследява споменаванията на св. Горазд в известните извори (Чешмеджиев 2010: 136–139), отбелязвайки, че „до днес няма култов паметник, посветен на него“ и че в повечето случаи „светецът присъства в произведения за други култове или в паметници

²⁸ Годините се посочват според Αλεξούδης 1868: 120.

²⁹ Вж. Русева 2014: 92. В този ред на разсъждения авторката добавя: „Не би трябвало да се изключи и възможността това „масово“ присъствие на изображения на св. Седмочисленици в областта Музакия да се дължи на конкретната воля и политика на бератските митрополити, започвайки с Методий (1736–1751 – б.м., Е.З.), по чието време се създава първият им групов „портрет“ в църквата на манастира Арденица (от 1744 г. – б.м., Е.З.)“. В друга своя статия Русева прави важно уточнение: „[...] индивидуалните изображения на св. Климент и св. Наум не стават популярни на територията на Албания извън Преспанско-Корчанския регион, но образите им са включени в общите композиции на св. Седмочисленици, които са най-многобройни в областта Музакия и Берат – места, твърде отдалечени от Охрид като център на техния култ“ (Русева 2016: 498).

от друг тип“, с изключение на случаите, когато е част от групата на св. Седмочисленици (Чешмеджиев 2010: 136). Д. Чешмеджиев обръща специално внимание на *Дюканжовия каталог* от XII в., като посочва, че този паметник е главното основание на поддръжниците на схващането, че Горазд е пребивавал в България. Авторът подчертава, че сведението, че Горазд е бил трети български архиепископ след Протоген и Методий не може да се приеме за достоверно, макар да съвпада с информацията от *Пространното житие на св. Климент*, като привежда убедителни аргументи. Последната творба, на която авторът се спира, е *Мосхополската служба за св. Седмочисленици* от 1742 г., като пропуска по-ранната *Бератска служба*. В резултат на направения анализ Д. Чешмеджиев формулира няколко категорични извода: „Разположението на изворите във времето показва, че споменът за Горазд се е поддържал до около средата на XIII в., след това е бил загубен и се е възстановил чак през XVI в. Този спомен не е култов. Най-ранни данни за богослужебно почитане на Горазд имаме от началото на XVII в., и то като част от групата на „св. Седмочисленици“. Данни за самостоятелно почитание няма“. Чешмеджиев добавя също, че няма данни за наличие на храмове на името на св. Горазд, като отбелязва, че сведенията (тръгнали от споменатото по-горе съобщение на В. Григорович) за наличието на манастир на св. Горазд близо до Охрид не се потвърждават: „тук става дума за манастира на св. Еразъм Лихнидски, с когото Горазд често се бърка още от времето на Паисий Хилендарски“ (Чешмеджиев 2010: 140).

С направените заключения проблемът от тясно медиевистична гледна точка изглежда решен. След като напълно е отхвърлил каквото и да е било присъствие на св. Горазд в средновековна България, ученият се спира на съобщението на А. Алексудис за наличието на мощи на св. Горазд и св. Ангеларий в Берат. Той проследява схващанията на ранните слависти (П. Шафарик, В. Ягич, Ст. Новакович и др.), според които мощите са автентични, а също и позициите на техните опоненти (Е. Голубински, Н. Туницки, Ив. Снегаров и др.), като специално внимание обръща на позицията на Ив. Снегаров, че „бератското предание за тях е произлязло от преданието за св. Еразъм, поради съзвучие на имената им, след като поради пропагандата на Охридската архиепископия в началото на XVIII в. се засилил култът към св. Седмочисленици“, и че за сведението на А. Алексудис много важна роля е изиграло „смесването на дунавския Белград с албанския“ (Снегаров 1927: 250).

Спирайки се конкретно на реликвария, Д. Чешмеджиев привежда воторото (по-подробното) описание от книгата на Д. Калев и посочва

като негов автор Т. Кацори³⁰. Отбелязани са размерите на ковчезето (0.89×0.41×0.26 м), наличието на кости (без черепите), обкованият със сребро капак и релефното изображение на Седмочислениците със съответните имена. Позовавайки се на Т. Кацори и Д. Калев, Д. Чешмеджиев отбелязва, че ковчезето е „по-нова работа“ и че върху капака има надпис от 1885 г. Повторено е също така описанието на съхраняваните в него обуща³¹.

Д. Чешмеджиев обръща специално внимание на две от имената, присъстващи в надписа върху реликвария – Кенос и Теодоро. Ученият отхвърля тезата на Трендафил Кръстанов (последният застъпник на автентичността на мощите, както сам го нарича), че „Кенос“ представлява лигатурно съкращение от „Климентос“ или „Климис“, а Теодоро е идентичен с един от петнадесетте тивериуполски мъченици (Кръстанов 1998: 175. Цит. по Чешмеджиев 2010: 142, бел. 64) и завършва с категоричното обобщение: „Очевидно тези мощи са фалшиви, за което най-добре говори присъствието на мощи на Кирил и Методий вътре, което е невъзможно“³².

Във втората от споменатите две статии на Д. Чешмеджиев, посветена на култа към св. Седмочисленици в средновековна България, авторът прави преглед само на изворите, в които има сведения за Седмочислениците като група, тъй като „култовете на членовете на групата са разгледани отделно“ (Чешмеджиев 2011: 24). Според Чешмеджиев смесването на двата типа извори е в основата на съществуването на многобройни мнения за ранното възникване на техния (на Седмочислениците) култ. Изследователят поделва изворите на две множества, като в първото поставя тези, в които се споменават имена (в някои от тях – само едно) на учениците на Кирил и Методий (Чешмеджиев 2011: 24–28; представени са общо 14 паметника), а във второто – тези, в които Седмочислениците присъстват като група (Чешмеджиев 2011: 28–29). Във второто множество Д. Чешмеджиев включва: 1. *Сказание за превода на Свещеното писание от*

³⁰ Както вече беше отбелязано, по-вероятно е негов автор да е Т. Попа.

³¹ Вж. Чешмеджиев 2010: 142. За описанието освен към книгата на Д. Калев Д. Чешмеджиев препраща към две статии в периодичния печат: в списание „Родолюбие“, кн. 4 от 1987 г. (без да посочва заглавие) и „На запад до Илирик“ във в. „За буквите“ от 24 май 1987.

³² Чешмеджиев 2010: 143. Авторът е единодушен с Е. Трап, за когото тези мощи са „пропагандна, локално-патриотична фикция“ (Трап 1982: 477) и настоява, че става дума за късна традиция, възникнала някъде около Берат или близката му околност, защото липсата на Климент и Наум показва, че тя не е свързана нито с охридската, нито с мосхополската традиция, където и двамата неизменно присъстват: „Това убеждение се подсилва от съобщението на албанския историк Т. Попа, че според устната традиция мощите са били пренесени в Берат от катедралата „Св. Богородица“ в съседния град Балш, който се намира на около 25 км югозападно от него и се идентифицира със средновековния български град Главиница“.

Хилендарския манастир (XVI в.); 2. *Стенопис на св. Седмочисленици* от църквата „Св. Богородица“ на Слимничкия (Сливнишкия) манастир до Преспа (1612 г.)³³; 3. *Служба на св. Седмочисленици* от Григорий Константинович – Мосхополско издание (1741 г.) (Вж. Чешмеджиев 2011: 28 и цитираната там литература). Според учения в *Сказанието за превода на Свещеното писание* Кирил, Методий и петимата им ученици за първи път са наречени „Седмочисленици“. В защита на това твърдение той привежда цитата: ѿ бгѡ посланихъ мѣжѣн, нсповѣдникъ н равноапѣльныхъ Кирилъ, Меѡдѣе, Кланментъ, Наоумъ, Гврасдо, Ангеларіе, Лаврентіе, ѣ. ѣнсламъ. Трудно е обаче да приемем, че изразът ѣ. ѣнсламъ съответства на термина „Седмочисленици“ (Επτάρθμοι), много по-адекватен превод в случая е „седем на брой“.

По отношение на втория паметник също може да се изкажат резерви. За Д. Чешмеджиев това е най-ранният стенопис на композицията „Св. Седмочисленици“³⁴. Прегледът на стенописа обаче показва, че в него трудно може да се говори за „композиция“. По-многократно изглежда мнението на Р. Русева, според която „фигурите са представени фронтално [...], без да са обособени в отделна композиция“ (Русева 2014: 83; Русева 2016: 498). В това отношение стенописът доста напомня споменатото по-горе *Сказание за превода на Свещеното писание* с присъстващото там изброяване без ясно обособяване на специфична група със специфично наименование или в живописа – със специфична композиция.

Третият паметник е най-спорен. Посочена е *Мосхополската служба за св. Седмочисленици* от 1741 г. (годината е 1742), а на нейно място би трябвало да стои *Бератската служба*, която е по-ранна. Самият термин „Επτάρθμοι“ по отношение на Солунските братя и техните ученици е употребен за втори път³⁵ именно в нея и тя е първото последование, което отбелязва техния съвместен празник като група³⁶. *Мосхополската служба*, разбира се, следва да остане в обособената групата паметници, но на четвърто място – след *Бератската*.

По отношение на братския реликварий в коментиранията статия Д. Чешмеджиев не добавя нова съществена информация (вж. Чешмеджиев 2011: 30, бел. 71). По-важен в случая е изводът, който изследователят

³³ Стенописът е дело на ателието на св. Пимен Зограф (вж. Русева 2023: 32).

³⁴ Вж. Чешмеджиев 2011: 29: „...няма съмнение, че тук те са представени именно като група, заради това, че са в една композиция“.

³⁵ Първата употреба на общото название „Επτάρθμοι“ е засвидетелстван в *Проложното житие на св. Йоан Владимир*, част от публикуваната през 1690 г. във Венеция *Служба за св. Йоан Владимир* (Ακολούθια 1690: 36–42), на която ще се спрем по-късно.

³⁶ Същото пропускане на *Бератската служба* и посочване на *Мосхополската* като първа е налице и у Русева, вж. Русева 2016: 498.

прави в рубриката „Мощи и гробове“: „Няма събрани мощи на едно място, и така те да бъдат генератор на култ“ (вж. Чешмеджиев 2011: 30).

Към приемането на автентичността на мощите се връща Константинос Нихоритис. В глава, посветена на агиоложката традиция на св. Седмочисленици в Берат, от публикувана през 2013 г. монография гръцкият славист, препращайки към Т. Попа, посочва че в катедралния храм на Берат се намира мощехранителница с останките на св. Седмочисленици („на първо място Горазд и Ангеларий“), която е с размери 60×40×20 см³⁷. Тези стойности значително се отклоняват от посочените в книгата на Д. Калев (0.89×0.41×0.26 м). Прегледът на посочената препратка в статията на Т. Попа обаче показва, че в нея липсват каквито и да е данни за размера на реликвария. К. Нихоритис изтъква, за съжаление – без да привежда аргументи, че началото на почитанието към св. Горазд и св. Ангеларий в гр. Берат може да се отнесе към средата или края на XV в.: „По онова време за по-голяма сигурност мощите на светите Седмочисленици били пренесени от Главиница в Берат, и по-конкретно в храма на Богородица на акропола. [...] Тук черкуващите се ги обявили за закрилници на града. Така е съчинена и службата в чест на светците с дата 26 ноември, като вероятно това е денят на пренасянето на светите мощи или тя е избрана под влиянието на датата на празника на свети Климент (25 ноември)“³⁸. По-нататък авторът посочва, че *Бератската служба* не се отличава с езикови и стилови достойнства, но е важна като свидетелство за разпространението на почитанието към св. Седмочисленици в Балканския регион, и то в период на робство. Според К. Нихоритис, ако съчинението се проучва от тази перспектива, то може да ни отведе „до изследване на по-стари източници за светците Горазд, Ангеларий и Сава по тези места, понеже е вероятно техните корени да се намират в девети век“³⁹.

³⁷ Νιχωρίτης 2013: 272. Като източник на информацията Нихоритис посочва Pora 1964a: 125.

³⁸ „Κατά την περίοδο αυτή, για λόγους ασφαλείας, έγινε η μετακομιδή των λειψάνων των αγίων Επταρίθμων από τη Γλαβίνιτσα στο Βεράτι, συγκεκριμένα στο Ναό της Παναγίας της Ακροπόλεως. [...] Εδώ το εκκλησίασμα τους ανακήρυξε Προστάτες της πόλης. Έτσι λοιπόν συντάχτηκε και η Ακολουθία προς τιμήν των αγίων, με ημερομηνία 26 Νοεμβρίου, πιθανόν ημέρα της μετακομιδής των ιερών λειψάνων, ή κάτω από την επήρεια της ημερομηνίας της εορτής του αγίου Κλήμεντος (25 Νοεμβρίου)“ (Νιχωρίτης 2013: 278). К. Нихоритис подчертава също факта, че единият от каноните на *Бератската служба* съдържа акростих „ΑΙΝΟΣ ΑΓΓΕΛΑΡΙΟΥ ΣΥΝ ΤΩ ΓΟΡΑΣΔΟΝΙ“ („Възхвала на Ангеларий заедно с Горазд“). Вж. Νιχωρίτης 2013: 188, 276.

³⁹ Νιχωρίτης 2013: 286. Хипотезата, че началото на почитта към Ангеларий и Горазд може да се търси още в IX в. в района на Балши (Главиница) и Берат (Белград) К. Нихоритис представя и в други свои публикации. Вж. напр. Nichoritis 1986: 34.

Сред най-новите разработки, засягащи проблема с мощите на св. Седмочисленици и бератския реликварий, се откроява съвместната статия на група албански археолози и Алексей Пентковски, публикувана през 2014 г. Авторите обръщат внимание на факта, че специфична особеност на литургичната традиция на Бератската митрополия през периода XVII–XIX в. е тържественото отбелязване на паметта на св. Седмочисленици на 26 ноември, непосредствено след празника на св. Климент Охридски (на 25 ноември) (вж. Мучай, Джуери, Ристани, Пентковски 2014: 29). При извършването на всеоцното празнично бдение се използва специално последование, а именно „съставената в Берат не по-късно от XVII в.“ (Мучай, Джуери, Ристани, Пентковски 2014: 30) *Бератска служба за св. Седмочисленици*. Авторите посочват, че композицията на иконата, изобразяваща св. Седмочисленици и намираща се отдясно на иконостаса на църквата „Успение Богородично“⁴⁰, отразява съдържанието на службата⁴¹. Според учените изображението на (успението на) св. Горазд и св. Ангеларий пред катедралния храм на Берат не противоречи на действителността, тъй като именно в тази църква „се намират мощите на славянските просветители Горазд и Ангеларий“⁴². В този контекст е поднесена информация за бератския реликварий, получена de visu. Авторите посочват, че мощите са се намирали в църквата „Успение Богородично“ до края на нейното функциониране през 1967 г., след което сведения за реликвария липсват. От 1986 г. в сградата е поместен музей за икони, където на 6 ноември 2013 г. А. Пентковски, С. Мучай и С. Джуери „откриват“ в олтара „дървен ковчег“, размерите на който (0,89×0,41×0,23 м) съответстват на известните размери на реликвария с мощите (ил. 6 и 7). Върху ковчегата няма надписи и украшения, за които се споменава в по-ранните описания, но в него под хоризонтална вътрешна преградка се намират „частици от мощите, внимателно опаковани в

⁴⁰ Всъщност иконите са две и за тях стана дума по-горе.

⁴¹ „В его состав (на последованието – б.м., Е.З.) входили два канона славянским святым, первый из которых, как свидетельствует акростих, был посвящен Горазду и Ангеларию, а второй был посвящен семи просветителям и представлял собой переработку известного канона свт. Клименту Охридскому, составленного охридским архиепископом Дмитрием Хоматианом.“ Вж. Мучай, Джуери, Ристани, Пентковски 2014: 30. Авторите се позовават на Trapp 1982: 478.

⁴² Вж. Мучай, Джуери, Ристани, Пентковски 2014: 32. Авторите се позовават на Αλεξούδης 1868: 112. Те отбелязват също, че „местната традиция свързва мощите с Главиница“, за което на свой ред препращат към две статии на Т. Попа (вж. Рора 1958: 246; Рора 1964b: 238), по-късната от които съвпада с цитирания тук френски превод, вж. Рора 1964a: 125–126.

6. Бератският реликварий от църквата „Успение Богородично“ в гр. Берат, заснет през 2013 г. от А. Пентковски, С. Мучай и С. Джуери

7. Бератският реликварий от църквата „Успение Богородично“ в гр. Берат, заснет през 2013 г. от А. Пентковски, С. Мучай и С. Джуери

хартия“⁴³. Според авторите локалната традиция за почитане на св. Горазд в гр. Берат, а също и съхранението на „неговите мощи“ в катедралния храм на града свидетелстват за съвместната му дейност, заедно със св. Климент и св. Наум, на територията на Южна Албания (вж. Мучай, Джуери, Ристани, Пентковский 2014: 32–33).

В своята обобщаваща монография, озаглавена „Свети славянски Седмочисленици“, словашкият славист Андрей Шковиера също се спира на бератския реликварий (Škoviera 2010). В главата, посветена на градовете Охрид, Берат и Мосхопол и на тяхната роля в историята на паметта на св. Седмочисленици (Škoviera 2010: 35–38), той посочва, че в катедралния храм на града се пази ковчеже с надпис, че съдържа мощите на св. Седмочисленици, като първите две имена са Ангеларий и Горазд. Авторът споменава също, че отпечатаната във Венеция служба за Седмочислениците (т.е. *Бератската служба*) е възникнала в същия град в края на XVII или в началото на XVIII в. Според А. Шковиера почитта към св. Горазд и св. Ангеларий може да бъде проследена назад във времето до края на XIV в., когато в името на безопасността мощите са пренесени от „манастира „Пресвета Богородица“ в Кефаления (Главиница) в храма „Пресвета Богородица“ на бератския акропол“. За съжаление, словашкият учен не привежда никакви аргументи в подкрепа на твърдението си. Спомената е и тезата на К. Нихоритис, че корените на почитанието към Горазд и Ангеларий в този район може да се простират назад чак до IX в. Според Шковиера обаче по-правдоподобно е в случая с Горазд да става дума за „замяна на подобните имена Гораздос и Еразмос“ (Škoviera 2010: 36). Друго споменаване на бератския реликварий има в главата за св. Горазд (Škoviera 2010: 99–110). Тук А. Шковиера, подобно на К. Нихоритис, посочва като размери на ковчезето 60×40×20 см, като отбелязва, без да дава допълнителна информация, че „върху реликвария има икона на успението на св. Горазд и св. Ангеларий“ (Škoviera 2010: 106). Словашкият изследовател отново споменава възможната замяна на имената на Горазд и Еразъм, тъй като култът към св. Еразъм е толкова устойчив в Охридската архиепископия, че дори Паисий Хилендарски нарежда светеца сред св. Седмочисленици на мястото на св. Горазд в своята „История славянобългарска“. Шковиера добавя и факта, че в много народни предания и легенди св. Еразъм се явява заедно с Климент и Наум⁴⁴.

⁴³ В бел. 31 на с. 32 авторите споделят, че са получили информация от уредничката на музея Анила Дробонику, която била научила от своята баба, че това е същият „ковчез с мощи“, който се е намирал в църквата до нейното закриване. Вж. Мучай, Джуери, Ристани, Пентковский 2014: 32.

⁴⁴ Вж. Škoviera 2010: 106. Авторът посочва като източник Н. Целакоски (вж. Целакоски 1992) и В. Стојчевска-Антиќ (Стојчевска-Антиќ 1982: 68–69).

1.2. Обобщения и заключения

Въз основа на изложените факти, становища и хипотези може да бъде направен опит за реконструкция на историята на т.нар. мощи на св. Седмочисленици, на бератския реликварий и свързаните с тях култови артефакти:

- Може да се допусне с голяма степен на вероятност, че във времето преди края на XVII в. в средновековна Главиница (Кефаления) са били съхранявани мощи, за които *се е смятало*, че принадлежат на св. Горазд и св. Ангеларий. За това свидетелства устойчива устна традиция в гр. Берат и околностите му. Тази традиция е непосредствено позната на Т. Попа и в нейна подкрепа той привежда редица, макар и косвени, аргументи.
- Споменатото от Т. Попа църковно имущество (плащаницата от Главиница, трите големи икони, богослужебните книги и мощите на св. Горазд и св. Ангеларий) първоначално е преместено в манастира „Св. Георги“ в селището Брещан в близост до Берат (на около два часа път пеша от града). Като причина за преместването преданието сочи настъпваща ислямизация на региона⁴⁵. В подкрепа на този детайл от устната традиция Т. Попа посочва наличието в Брещан на параклис, посветен на св. Георги, в който се пази кръст с надпис, указващ, че принадлежи „на манастира „Св. Георги“ в Брещан“ и съдържащ годината 1766 (вж. Пора 1964а: 125).
- Не е известно колко време мощите са престояли в манастира „Св. Георги“ в Брещан, но преди 1720 г. (предполагаемата година на отпечатването на *Бератската служба*) те вече са се намирали в гр. Берат, т.е. 1720 г. е *terminus ante quem* за пренасянето на мощите в Берат. Трудно е да се допусне, че мощите не са пренесени в Берат, а произхождат оттам. Един такъв факт би се съхранил в устната традиция като важен елемент на местния патриотизъм, а преданието за преместването не би имало основание да възникне.
- Наличието на мощите (или самото им пренасяне) е послужило като отправна точка за написването на *Бератската служба*, т.е. присъствието на мощите в Берат е генератор и материална основа на местния култ към св. Седмочисленици и съответно причина за създаването на службата. Следва да се приеме, че колкото по-рано се датира написването (предпождащо отпечатването през 1720 г.)

⁴⁵ Според албанския археолог Мелси Лаби на 4 ноември 1751 г. последният епископ на Балши Никифорос Агаватис умира вероятно в манастира „Св. Богородица“. Това е времето, когато градът е напълно ислямизиран, а епископският център е окончателно оставен. За надписа, съобщаващ за смъртта на епископ Никифорос Агаватис, и за неговата интерпретация вж. Labi 2016: 59–60. Вж. също Пора 1964b: 240 (цит. по Labi 2016: 60).

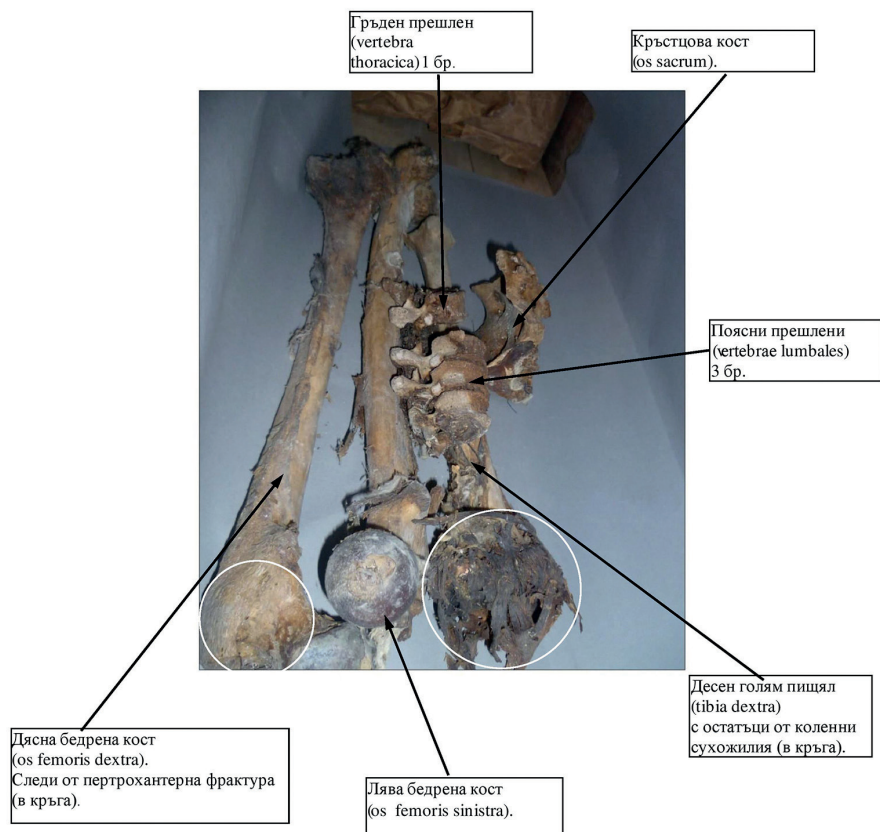
- на *Бератската служба*, толкова по-назад във времето се отмества и пренасянето на мощите от Главиница в Берат.
- Най-ранният паметник, свидетелстващ за институционализирането на култа към св. Седмочисленици като група, назована с термина Ἐπτάριθμοι, е *Бератската служба*.
 - *Бератската служба* свидетелства, че по времето на отпечатването ѝ (ок. 1720 г.) вече има установена дата на празника на св. Седмочисленици и това е 26 ноември (вж. Ἀκολουθία s.l. s.a.: 5). Това е исторически първата дата на отбелязване на паметта на св. Седмочисленици като група. Корекция е възможна само въз основа на нови извори⁴⁶.
 - Паметта на св. Седмочисленици се отбелязва непосредствено след датата на честване на св. Климент Охридски. На практика двете чествания представляват два свързани елемента на единен празничен комплекс.
 - 26 ноември като дата на паметта на св. Седмочисленици се посочва от А. Алексудис през 1868 г., т.е. на тази дата празникът им се отбелязва в продължение най-малко на век и половина, въпреки че *Мосхополската служба* от 1742 свидетелства за нова дата – 17 юли. Този факт дава основание да приемем продължителното съвместно съществуване на две паралелни традиции, по-ранната от които – бератската, постепенно заглъхва.
 - През втората половина на XVIII в. (във времето след отпечатването на *Бератската служба*) на територията на Бератската епископия получава широко разпространение обща иконографска схема на изобразяване на св. Седмочисленици⁴⁷, засвидетелствана в много храмове, най-вече в Берат и околностите му и в областта Музакия. В основата на популярността на иконографското представяне на св. Седмочисленици в Берат и околностите стоят мощите и *Бератската служба*.
 - Мощите са се съхранявали в катедралния храм на Берат – зад стените на крепостта. Съществува вероятност те да са били пренасяни, когато и ако катедралният храм е сменял местоположението си.
 - През м. ноември 1885 г., по времето на митрополит Антим Алексудис, мощите са прибрани в специален реликварий, чиито размери са 89×41×23 см (или 26). Сведението на К. Нихоритис, че размерите са

⁴⁶ В статията, посветена на култа към св. Седмочисленици, Д. Чешмеджиев посочва две дати за помен на групата светци – 17 юли и 27 юли, като първата взема от *Мосхополската служба*, и отбелязва: „По-ранната от тях е 17 юли“. Подвеждането идва от споменатото вече пропускане на *Бератската служба*. Вж. Чешмеджиев 2011: 30. Авторът споменава и 26 ноември, но само като дата, отбелязана от А. Алексудис.

⁴⁷ А. Шковиера разпределя църковните изображения на св. Седмочисленици на три иконографски типа, като последния от тях определя като „бератски“, вж. Škoviera 2010: 40.

- 60×40×20 см, не може да се приеме за достоверно, тъй като реферира към несъществуваща информация в статия на Т. Попа. А. Шковиера по всяка вероятност е взел тези размери от К. Нихоритис. Реликвариат е бил изработен от орехово дърво и е бил частично обкован със сребро.
- От вътрешната или външната страна на капака върху сребърния обков (?) релефно са били изобразени св. Седмочисленици със следните имена: Гораздон, Ангелари, Кенос, Теодоро, Савас, Кирило, Методи. Изработката не се е отличавала с висока художествена стойност. От външната страна на капака са стояли следните надписи: отляво – ΕΠΙΤΡΟΠΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ / К. ВЕВЕТЗКА; в средата – ΔΑΠΑΝΑΙΣ ΤΟΥ ΚΑΘΕΔΡΙΚΟΥ ΝΑΟΥ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ / ΒΕΡΑΤΙΟΥ ΕΠΙ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΙΑΣ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΒΕΛΕΓΡΑΔΩΝ ΚΥΡΙΟΥ / ΑΝΘΙΜΟΥ. ΕΤΟΣ 1885 Ν(Ο)Ε(Μ)ΒΡΙΟΥ 11; отдясно – ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΓΑΒΡΙΗΛ / Δ. ΤΙΡΑΝΙΩΤΟΥ / 1885 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 11.
 - Отбелязването на паметта на св. Седмочисленици в Берат и околностите му се оказва пресечна точка на две традиции. По всяка вероятност в устната традиция са съхранени имената върху капака на реликвария, където на първо място стоят Горазд и Ангеларий, последвани от Кенос, Теодоро, Сава, Кирил и Методий. *Бератската служба* пък се опира на писмената традиция, възхождаща към *Пространното житие на св. Климент* от Теофилакт Охридски, а също и към химнографските творби на Теофилакт Охридски, Димитър Хоматиан и Константин Кавасила, посветени на св. Климент и св. Наум. Затова в самото ѝ начало четем: „В памет на светите равноапостоли, седемте просветители на България и Далмация – Кирил, Методий, Климент, Наум, Горазд, Ангеларий и Сава“ (вж. Ακολούθια s.l. s.a.: 5).
 - Митрополитската църква „Успение Богородично“ е построена или възстановена (?) през 1797 г. Като храм тя функционира до 1967 г., а от 26 февруари 1986 г. е превърната в Национален иконографски музей „Онуфри“. Бератският реликварий продължава да се пази до днес в сградата, където през ноември 2013 г. го „откриват“ А. Пентковски, С. Мучай и С. Джуери. Реликвариат вече е без съдържащите изображения и надписи сребърни апликации. В него под хоризонтална дървена преграда се намират частици от мощи. От споменаваните няколкократно метални обувки, изработени от сребро и друг материал, в музея се съхранява едната и нейна снимка може да се види на неговия официален сайт⁴⁸.

⁴⁸ На адрес <https://muzeumet-berat.al/en/onufri-iconographic-museum/>.

8. Мощите в бератския реликварий, заснети през 2013 г. от А. Пентковски, С. Мучай и С. Джуери, с описание от Е. Зашев

- Въз основа на направените през 2013 г. от А. Пентковски, С. Мучай и С. Джуери снимки може да се види какво е съдържанието на реликвария (вж. Мучай, Джуери, Ристани, Пентковски 2014: 32–33) (ил. 8). По време на заснемането му той съдържа: гръден прешлен (vertebra thoracica) 1 бр., кръстцова кост (os sacrum), поясни прешлени (vertebrae lumbales) 3 бр., десен голям пищял с остатъци от сухожилия (tibia dextra), лява бедрена кост (os femoris sinistra), дясна бедрена кост (os femoris dextra). По вида на увеличената и с неправилни очертания костна маса в горния край на дясната бедрена кост може да се предполага неправилно срастване след фрактура на основата на бедрената шийка (fractura pertrochanterica)⁴⁹. Въз основа на направеното

⁴⁹ Изказвам благодарност на д-р Г. Неофитов за описанието на съдържащите се в реликвария кости.

описание може да се допусне, че запазените кости са принадлежали на едно лице. Кой е бил този светец обаче, ще покажат бъдещите изследвания.

Независимо от въпроса за автентичността мощите, съхранявани в Бератския реликварий, стават първооснова на съвременния култ към св. Седмочисленици, за който с голяма степен на сигурност може да се смята, че има бератски произход. Възникнал в мултиетническата среда на град Берат от края на XVII и началото на XVIII в., този култ намира израз в богата иконографска традиция и служба, свързани закономерно с този южноалбански град.

2. Бератската служба и въпросът за нейното авторство

2.1. Сведения за Бератската служба

Бератската (Венецианската) служба е най-ранният паметник, свидетелстващ за институционализирането на общия култ към св. Седмочисленици⁵⁰. Старопечатната гръцка богослужебната творба е озаглавена Ἀκολουθία τῶν ἁγίων καὶ ἰσαποστόλων Ἑπτὰ Φωστήρων τῆς Βουλγαρίας, καὶ Δαλματίας. Κυρίλλου, Μεθοδίου, Κλήμεντος, Ναοῦμ, Γοράσδοнос, Ἀγγελαρίου καὶ Σάββα⁵¹ (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 1) (*Служба на светите равноапостоли, седемте светила на България и Далмация, Кирил, Методий, Климент, Наум, Горазд, Ангеларий и Сава*) (ил. 9). До нас е достигнал един отпечатък, подвързан заедно с ръкописни фрагменти в конволут⁵² от сбирката на цариградския търговец и колекционер Георгиос Арванитидис, която от 1980 г. се съхранява в библиотеката на Критския университет⁵³. Размерът на изданието е 8° и има 40 номерирани страници – пет

⁵⁰ Обобщение на повечето известни факти за службата вж. у Нихоритис 2005: 32–34; Škoviera 2010: 159–161; Νιχορίτης 2013: 272–289, Бърлиева 2019б: 279–282.

⁵¹ Някои изследователи посочват, че в заглавието името на Сава липсва (вж. напр. Савова 2017б: 513), тъй като ползват първото научно издание на текста, в което е допуснат пропуск (вж. Kissas 1986b: 322). При възпроизвеждането на гръцкия текст на службата всички типографски лигатури се предават разчетени. За всички видове добавки в текста са използвани квадратни скоби. Отстранени са грешките, дължащи се на смесване на графичните знаци за „и“, „е“ и „о“, както и грешната употреба на групите „γγ“ и „γκ“, придиханията и ударенията.

⁵² За съдържанието на този разнороден кодекс вж. Μανούσακας 1957: 60–62.

⁵³ Библиотеката на Г. Арванитидис в тематично отношение е свързана главно с византийската история и изкуство, с Османската империя и Гърция от XVII–XVIII в. В края на живота си Арванитидис наследява редки издания, ръкописи и архивен материал от личната библиотека на известния гръцки историк, филолог и велик хартофилак на Константинополската патриаршия Мануил Гедеон (1851–1945). През 1980 г. Критският университет с посредничеството на тогавашния председател на управителния съвет

ΑΚΟΛΟΥΘΕΙΑ

Τῶν Ἀγίων ἢ Ἰσαποστόλων ἐπὶ Φωσῆρων τῆς Βελγίας,
ἢ Δαλματίας. Κυρίως, Μεθοδίου,
Κλήμεντος, Ναῦμ, Γοράσδονος.
Ἀγγελαρίας ἢ Σάβα.

Νῦν πρῶτον τυπωθεῖσα, σωεργεῖα ἐπιμελεῖα ἔδωκεν
τῶν Κυρίων, Ἀρδρέε Παπαῖ Γ'ωάμπε Παπαῖ, ἔτ
ἡμῶν αὐτῶν Νικολάε, καὶ Ἀρσασίε, διὰ
ψυχικῶν αὐτῶν σωτηρίαν.

Ἀφιερωθεῖσα τῇ αὐτῶν πατρῷδι ἐχέσῃ ἀντιλείπτουρας ἔκ προσάτας πὲρ
ρηθούτας ἀγίους πατέρας, δι' ἄκραν αὐτῶν εὐλαβείαν.

Διορθωθεῖσα δὲ ὡς ἐφικτὸν, ἐξ ᾧ πρότερον εἶχε σφαλμάτων, χειρογρα-
φικῶν ὄντων τῶν πρωτοτύπων ἔπεπαλαιομένων.

9. Заглавна страница на Бератската (Венецианската) служба
за св. Седмочисленици

тетради по четири листа (Νιχωρίτης 2013: 275). Богослужбната творба е издавана два пъти с отделни пропуски и грешки. Първото издание е публикувано през 1986 г. в том 10 на поредицата на Гръцката асоциация за славистични проучвания *Cyrrilomethodianum* (Kissas 1986b), а второто е осъществено през 2013 г. от Константинос Нихоритис (Νιχωρίτης 2013: 503–567). Датирването на службата дължим на гръцкия византолог Манусос Манусакас. Според него типографският вид на отпечатъка свидетелства, че е издаден във Венеция, където в началото на XVIII в. се установяват търговци от Мосхопол (Μανούσακας 1957: 61)⁵⁴. Манусакас посочва, че авторът на второто предисловие на службата – Николаос Папас, е засвидетелстван като приемащ стоки във Венеция през 1720 г. според разписка, публикувана от Валериос Папахадзис: „per conto di Nicola Joanni PAPA“ („за сметка на Николаос Йоанис Папас“) (Μανούσακας 1957: 61). Манусакас цитира разписката от Ραραηαγί 1935: 199, като отбелязва, че цитатът е по Μαρτινιανός 1957: 115. От своя страна Е. Трап отбелязва, че родното място на Николаос Папас следва да е Берат, а не Мосхопол (Trapp 1982: 476). Въз основа на споменатата разписка Манусакас определя времето на отпечатването на службата – ок. 1720 г.⁵⁵ Константинос Якумис посочва, че през 1670 г. някой си Йоанис Папас е споменат като собственик на търговския кораб „Тартана“ (Giakoumis 2015: 80)⁵⁶.

Изданието е осъществено благодарение на усилията на семейство Папас, което личи от добавеното след заглавието посвещение: *Νῦν πρῶτον τυπωθεῖσα, συνεργεῖα ἐπιμελεῖα καὶ δαπάνη τῶν Κυρίων, Ἀνδρέου*

акад. Манос Манусакас закупува по-голямата част от библиотеката на Арванитидис, в т.ч. и кодекса с изданието на спомената служба, а останалите книги от колекцията стават притежание на Атинската академия. Вж. информацията за сбирката на официалната страница на библиотеката на Критския университет на адрес: <https://www.lib.uoc.gr/info/absrv/rare/ab/ag/extra-1182417608-582253-3704.tkl>.

⁵⁴ За гръцката (по-точно – гръкоезичната) търговска колония във Венеция вж. също Karakosta: 2022 и посочената там литература.

⁵⁵ К. Нихоритис посочва две различни дати на отпечатването (Νιχωρίτης 2013: 16, 65, 684). На с. 65 и в библиографията (с. 684) като дата на отпечатването е посочена 1719 г., а в съдържанието (с. 16) годината е 1714. Липсва обосновка за двете посочени дати. Нихоритис допуска, че службата е създадена през XV в., без да приведе убедителни доказателства (Νιχωρίτης 2013: 285). Още по-необосновано засега е предположението му, че в Берат и околностите му корените на почитта към св. Горазд, св. Ангеларий и св. Сава може да се простират до IX в.: „Ακόμα περισσότερο, αφού η εκεί παράδοση μπορεί να μας οδηγήσει στην έρευνα παλαιότερων πηγών για τους αγίους Γοράσδο, Αγγελάριο και Σάββα στα μέρη αυτά, αφού είναι πιθανόν να έχουν τις ρίζες τους (πηγές) στον ένατο αιώνα“ (Νιχωρίτης 2013: 285–286). Гръцкият учен допуска възможността авторите да са повече от един, като привежда два примера с употреба на множествено число (Νιχωρίτης 2013: 284–285).

⁵⁶ Якумис се позовава на дисертацията на Сотирис Кутманис „Ελληνες στη Βενετία (1620–1710). Κοινωνικό Φύλλο – Οικονομία – Νοοτροπίες“. Вж. Κουτμάνης 2013: 220.

Παπᾶ⁵⁷ Ἰωάννου Παπᾶ, καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ Νικολάου, καὶ Αναστασίου, διὰ ψυχικὴν αὐτῶν σωτηρίαν. Ἀφιερωθεῖσα τῇ αὐτῶν πατρίδι ἐχούση ἀντλήπτορας καὶ προστάτας τοὺς ῥηθέντας ἁγίους πατέρας, δι' ἄκραν αὐτῶν εὐλάβειαν. Διορθωθεῖσα δὲ ὡς ἐφικτόν, ἐξ ὧν πρότερον εἶχε σφαλμάτων, χειρογραφικῶν ὄντων τῶν πρωτοτύπων καὶ πεπαλαιομένων. (*Πρῶτο печатно издание със сътрудничеството, редакцията и на разноските на господата Андреас Папас [син на] Йоанис Папас и на неговите синове Николаос и Анастасиос за спасението на душите им. Посветена е на отечеството им, чиито застъпници и покровители са споменатите свети отци, известни с безкрайното си благочестие. Поправени са, доколкото бе възможно, предишните грешки, понеже оригиналите бяха ръкописни и стари.*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 1). След празната втора страница, на която стоят две по-късни ръкописни бележки и печатът на Критския университет, на третата страница горе е отпечатано името на споменатия като първи син на Адреас Папас – Николаос Папас, а под него следва посвещение: ΤΗΙ ΠΑΤΡΙΔΙ ΕΥ ΠΡΑΤΤΕΙΝ (*За благоденствието на Отечеството*). На същата трета страница долу следва ново предисловие, продължаващо и на четвърта страница: Τοῦτο δῶρον ἀντάξιον τῇ πατρίδι, ἀγαπητοὶ συμπατριῶται, λέγω ἢ Ἀκολουθία τῶν Θεοφόρων Κηρύκων Ἱεραρχῶν καὶ Προστατῶν τῆς ἡμετέρας πόλεως, ἧτις ὡς ἠξιώθη παρὰ Θεοῦ ἔχειν τοιοῦτους ὑπερμάχους, οὕτω δεῖ καὶ ἡμᾶς ἀναφέρειν, ἄκρον Σέβας καὶ τῇ Θεῖᾳ Παντοδυναμίᾳ, καὶ τοῖς ἡμᾶς φωτήσασι θείοις πατράσι. Δεχθεῖτε λοιπὸν μὲ εὐλάβειαν τὴν ἱερὰν τούτων Ἀκολουθίαν, νῦν πρῶτον τύπῳ ἐκδοθεῖσαν δι' ἄκραν ἡμῶν εὐλάβειαν, καὶ ὡς ἐφικτόν διορθωθεῖσαν, ἐξ ὧν εἶχε σφαλμάτων, χειρογραφικῶν τε ὄντων καὶ πεπαλαιομένων καὶ ἔρρωσθε ἐν Χριστῷ τῷ σωτήρι. Τῆς ὑμετέρας εὐγενείας εὐλαβῆς δοῦλος Νικόλαος Παπᾶς. (*Това е дар, достоен за отечеството ни, скъпи съотечественици, тази Служба на светите богоносни проповедници, йерарси и закрилници на нашия град, който беше удостоен от Бога да има такива бранители; така и ние трябва да въздаваме безкрайно почитание и на Божието всемогъщество, и на просветилите ни божествени отци. И тъй, приемете с благоговение тази свята тяхна служба, която сега се отпечатва за пръв път с безкрайното ни благоговение и колкото бе възможно, поправена от грешките, каквито имаше в остарелите ръкописи, и бъдете силни в името на Христа Спасителя. На ваше благородство благочестив раб, Николаос Папас.*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 3–4).

⁵⁷ На това място Е. Трап и К. Нихоритис поставят запетая, която липсва в текста и променя съществено смисъла на роднинските връзки между изброените членове на семейство Папас (вж. и Νιχωρίτης 2013: 272). По-точно изглежда четенето на Якумис, според когото Андреас Папас е син на Йоанис Папас (вж. Giakoumis 2015: 77).

Названията на службата – *Венецианска* и *Бератска*, се основават на мястото на отпечатването ѝ (Венеция) и на тясната връзка на текста с Берат. Макар в двете предисловия градът да не е пряко назван (наречен е „отечеството ни“ и „нашият град“), многократните му споменавания в службата не оставят никакво съмнение, че както св. Седмочислени, така и издателите от семейство Папас са свързани именно с Берат⁵⁸.

Богослужебната творба е за 26 ноември, съставена е по Йерусалимския устав и съдържа малка вечерня (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 5–7), велика вечерня (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 7–15) и утренья (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 15–40). В утреньята са включени три⁵⁹ преплетени канона, озаглавени така:

1. Κανὼν εἰς τὴν Θεοτόκον ποίημα τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως, Κ[υρίου] Θεοδώρου Λασκάρη
2. Ἔτερος κανὼν τῶν ἁγίων, οὗ ἡ ἀκροστιχίς. Αἴνος Ἀγγελαρίου σὺν τῷ Γοράσδονι.
3. Ἔτερος κανὼν τῶν ἁγίων

Първият е *Богородичният канон* на 1-ви глас от Теодор Ласкарис (Савова 2017б: 513). Вторият е на 4-и глас с посочен в заглавието акростих ΑΙΝΟΣ ΑΓΓΕΛΑΡΙΟΥ ΣΥΝ ΤΩ ΓΟΡΑΣΔΟΝΙ (*Възхвала на Ангеларий заедно с Горазд*). Третият канон (за св. Седмочисленици) представлява преработка на *Канона за св. Климент* на Димитър Хоматиан (Trapp 1982: 478; Нихоритис 2005: 33; Νιχωρίτης 2013: 276). В началото на нарушения акростих на канона се четe ΚΛΜΕ ΝΤΤΙ и после следва привидна безсмислица – ΜΠΟΙ ΜΕΑΡ ΧΤΟΟ ΑΓΡΩ ΝΔΜΗ ΤΡΟΣ, в която може да се разчетат отделни лексикални фрагменти (ΠΟΙΜΕ... ΑΡΧ... ΑΓΡΩΝ...ΔΜΗΤΡΟΣ...), показващи връзката с канона на Д. Хоматиан за св. Климент – ΚΛΗΜΕΝΤΑ ΤΙΜΩ ΠΟΙΜΕΝΑΡΧΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (*Почитам Климент аз, пастирът на българите Димитрий*) (Trapp 1982: 478; Нихоритис

⁵⁸ Ето няколко примера от текста на службата: Βελογράδων οἱ πρόμαχοι, καὶ εἰ ἀντιλήπτορες, φαίδρῳς ἐξηστράψατε ὡσπερ ἥλιος (*Защитници и постоянни застъпници на Белоград, светло засияхте като слънцето*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 5); τῶν ὁσίων σύλλογος τῶν Βελογράδων τὸ κλέος (*събор на светци, прослава за Белоград*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 7); εὐφραίνου Βελογράδων τῶν πανολβίων, τὸ ἅγιον τέμενος (*зарадвай се Белограде на участливците, свят храм*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 8); Τὴν τῶν πατέρων καλλονήν, τῶν Βελογράδων κλέος, τὴν βρύσιν τῶν θαυμάτων (*украшение на отците, слава на Белоград, извор на чудеса*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 9); ὑμᾶς γὰρ ὡς θεῖους θησαυροὺς ἡτῶν Βελογράδων ἐκκλησία δεχόμενη προσήκατο ἵνα πρεσβεύητε ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν (*вас църквата в Белоград ви е приела като Божии съкровища, за да се застъпвате за нашите души*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 12); Εὐφράσου ἐν Κυρίῳ πόλις τῶν Βελογράδων· ἀγάλλου καὶ χόρευε πιστῶς λαμπροφороῦσα, ἐπτάστόλους ἰσαριθμούς, ἀσκητὰς καὶ κήρυκας τῆς Βουλγαρίας ἐν κόλποις κατέχουσα (*Радвай се в Господа, ти, граде на Белоград, ликувай и празнувай вярно, носещ факли, прегърнал в пазвата си седемте равночислени стълба, аскети и вестители на България*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 38–39) и др.

⁵⁹ Каноните са три, а не два, както посочва К. Нихоритис (Нихоритис 2005: 33).

2005: 33; Νιχωρίτης 2013: 276). Подробни наблюдения върху редактирането на третия канон и адаптирането му към *Бератската служба* на макро и микроравнище публикува Венета Савова (Савова 2017б: 513–517).

В службата е включено и *Житие на св. Сава*, което представлява преработка на *Краткото житие на св. Климент* от Д. Хоматиан (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 27–31). К. Нихоритис съобщава за същата преработка в ръкопис № 201 от светогорския манастир „Свети Пантелеймон“ (Νιχωρίτης 2013: 288). В каталога на Спиридон Ламброс ръкописът е отнесен към XIX в., а четивото, вероятно препис от печатното издание, е отбелязано като Βίος τῶν ἀγίων Σάββα, Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου (*Житие на свети Сава, Кирил и Методий*) и се намира на с. 426–428 (Lambros 1900: 322).

2.2. За авторството на *Канона за св. Горазд и св. Ангеларий*

К. Нихоритис посочва, че при съставянето на службата неизвестният автор е използвал творбите на охридските архиепископи Теофилакт, Димитър Хоматиан и Константин Кавасила, написани в чест на св. Климент Охридски и св. Наум Охридски (Нихоритис 2005: 33). На подобно мнение е и Ерих Трап, който отбелязва, че са налице повече или по-малко точни съвпадения с печатните минеи, а също и със съставените по-рано служби за св. Климент и св. Наум. Австрийският византолог изтъква, че като оригинален дял на богослужебната творба трябва да се разглежда най-вече вторият канон, чийто акростих *не е запазен* (курсивът е мой – Е.З.) в последните строфи (Trapp 1982: 478)⁶⁰. В действителност ситуацията в случая е по-различна. Въпросният акростих обхваща както тропарите, така и богородичните и гласи ΑΙΝΟ ΣΑΓΓ ΕΑΡΙ ΩΣΥΝ ΤΩΓΟ ΡΑΣΣ ΩΜΙΧ ΠΗΛΑΜ, което може да се разчете така: ΑΙΝΟΣ ΑΓΓΕ(λ) ΑΡΙΩ ΣΥΝ ΤΩ ΓΟΡΑΣΣΩ ΜΙΧΠΗΛ Μ(ον). В акростиха се наблюдават няколко неточности. В името на Ангеларий е пропусната Λ, с която би следвало да започва IV/2 (Ἀλασαν ὑλέστητε θλίψιν σοφοῖς τῆς ἀληθείας διδάσκαλοι). Тази липса изглежда се компенсира от λ, която стои на втора позиция в началната словоформа на IV/1 (Ἐλαμψεν). Падежното окончание в името на Ангеларий е Ω[ι] вм. ΟΥ, като нищо не оправдава замятана на родителната форма с дателна. В името на Горазд Δ е заменената със Σ. Дателната форма ΓΟΡΑΣΣΩ е изведена от основна форма по второ склонение ΓΟΡΑΣΔΟΣ, а не от ΓΟΡΑΣΔΩΝ (съотв. ΓΟΡΑΣΔΟΝΙ), както е в заглавието на канона и в целия текст службата. В края на акростиха се четете ΜΙΧΠΗΛ, което най-вероятно е името ΜΙΧΑΗΛ – авторът на

⁶⁰ „Ein Teil des Werkes freilich muß als selbständig angesehen werden, so vor allem ein Kanon mit der in den Schlußstrophen nicht eingehaltenen Akrostichie ΑΙΝΟΣ ΑΓΓΕΛΑΡΙΟΥ ΣΥΝ ΤΩ ΓΟΡΑΣΔΟΝΙ.“ (Trapp 1982: 478).

канона и службата. Последната буква от акростиха – М е част от словоформата *Μόνην*, което дава основание да се предположи, че е съкращение на *μοναχός*.

Пръв на цялостния текст на акростиха обръща внимание Трендафил Кръстанов в статията „Похвала на гръцки език от Михаил монах от IX век“ (Кръстанов 2001)⁶¹. В своята публикация изследователят изброява трите канона така: „първият е за св. Богородица от Теодор II Ласкарис [...] третият е за всички св. Седмочисленици, съставен от драчкия митрополит Григорий II от XIV век, според сведение във Ватиканския гръцки кодекс 2492. Най-любопитен и важен е вторият канон, който е посветен само на двама от светите Седмочисленици и има акростих на гръцки език ЕНОС АНГЕЛАРИО СИН ТО ГОРАССО МИХАИЛ МОНИН“ (sic!) (Кръстанов 2001: 181). Като оставим настрана датирането на общия канон за св. Седмочисленици от XIV в. въз основа на Vat. graec. 2492, на което ще се спрем по-долу, тук ще се насочим към атрибуцията, осъществена от Кръстанов по отношение на канона за св. Ангеларий и св. Горазд. В цитираното си изследване ученият заявява, че с името *Μιχαηλ* са известни „синът на българския болярин Сондоке“ и „единият от синовете на цар Симеон“, като добавя, че „освен тях би могъл да бъде и всеки друг Михаил монах“ (Кръстанов 2001: 181). Въпреки липсата на каквито и да е исторически или текстологически податки, Кръстанов излага хипотезата, че споменатият в акростиха „Μιχαηλ монах“ е не друг, а самият български владетел Борис, който след кръщението си приема името Михаил. Аргументите и изводите, които изследователят предлага, са предимно умозрителни и спекулативни и не почиват на убедителни факти. Ето някои от тях: във времето между оттеглянето си от власт (889 г.)⁶² и приемането на старобългарския език за официален (893 г.) „българският владетел в отшелническата си килия в размисъл за новата религия е възпял духовния подвиг на двама от първите ученици и последователи на светите братя Кирил и Методий“; канонът е написан на гръцки, „защото преди 893 г. в българската държава официален книжовен език е бил средновековният общ гръцки език“; „св. Ангеларий е починал в българската столица Плиска наскоро след пристигането си вероятно през есента на 885 г.“, като „вероятно през същата година е починал от гоненията и св. Горазд“ (Кръстанов 2001: 181); мощите на св. Ангеларий и св. Горазд в бератската църква „Света Богородица“ и ковчезето с надписа „Св. Седмочисленици“ дават основание „за твърдението, че още по

⁶¹ Вж. също Кръстанов 2013: 226–227.

⁶² Повечето дати в статията са отбелязани само с последната цифра – 5 г. вм. 885 г., 6 г. вм. 916 г., 3 г. вм. 893 г. и т.н., което затруднява тяхната идентификация.

времето [...] на св. цар Борис-Михаил в този тогава български град са били събирани целенасочено [...] реликви от древлепросиявши мъченици [...] и на родни славянобългарски глашатаи на новата християнска вяра“ (Кръстанов 2001: 181); „българските владетели са събирали в града Белица или Велица (на гръцки Велеград) (sic!) частици от свещени останки както на общохристиянски светители [...], така и на славянобългарските св. Седмочисленици (Кръстанов 2001: 183). Статията на Т. Кръстанов повдига множество въпроси, които не могат да намерят адекватен отговор: плод на каква „осемвековна“ текстова традиция е отпечатаният в началото на 20-те години на XVIII в. във Венеция канон; защо приелият монашество български владетел пише на гръцки език възхвалява на двама *славянски* просветители, при положение че славянските книги и славянската писменост вече са донесени в столицата Плиска; как е установена датата на смъртта на Горазд и как Борис-Михаил научава за нея; защо владетелят решава да събира мощите на славянските просветители именно в Берат и по какъв начин осъществява това, при положение че Ангеларий умира в Плиска, а Горазд най-вероятно далеч от българските земи; какво дава на българския владетел основание да приеме Горазд за „славянобългарски глашатай“; въз основа на какви езикови трансформации възниква гръцкото (!) название „Велеград“ и др.

Липсата на каквито и да е писмени или други исторически свидетелства за книжовна и творческа дейност на приелия монашество български княз Борис I дава основание хипотезата за евентуалното негово авторство на канона за св. Горазд и св. Ангеларий да бъде определена като несъстоятелна. Много по-продуктивно изглежда търсенето на автора Михаил (монах?) да бъде насочено към мястото и времето, с които е свързана *Бератската служба*, а именно – южните албански земи от първата половина на XVIII в.

Пръв в българската наука Иван Снегаров обръща внимание на книжовник с името *Михаил*, участващ в работата на печатницата на намиращия в същия регион Мосхопол (Снегаров 1995: 357–360). Става дума за сътрудника на писателя и печатаря Григорий Константинович (Мосхополит). От мосхополските издания, осъществени в периода на функционирането на печатницата (1731–1769) (Peufuss 1989), най-голям интерес представлява *Службата за св. Климент Охридски* (Мосхопол, 1742 г.) (Kissas 1986a). В предхождащите същинския текст на последованието паратекстове името *Михаил* се среща по три различни начина. В края на обширното посвещение на охридския архиепископ Йоасаф⁶³ (1719–1745), озаглавено

⁶³ Вж. пълния текст на посвещението в Приложението.

Τῷ ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤῷ ΚΑΙ ΣΟΦΩΤΑΤῷ ἀρχιεπισκόπῳ τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν καὶ Πάσης Βουλγαρίας, Κυρίῳ Κυρίῳ ΙΩΑΣΑΦ. Τὴν μετ' ἄκρας εὐλαβείας ἐδαφιαίαν προσκύνεσιν (*На преблагения и премъдър охридски архиепископ на Първа Юстиниана и цяла България господин Йоасаф – поклон доземи с най-висока почит*), името е с облика **Μιχαήλ ὁ τοῦ ΓΚόρας**. Целият подпис гласи: Ἐλάχιστος δοῦλος, ἀλλὰ πιστός, Μιχαήλ ὁ τοῦ ΓΚόρας (*Нищожен, но верен роб Михаил [επισκοп? на] Гора*). Следва епиграма, посветена на архиепископ Йоасаф от иконома поп Севаст, а след нея нова епиграма (№ 1)⁶⁴, обозначена така: Ἔτερον. Τῷ αὐτῷ. **Μιχαήλ Ὑπισχιώτου** (*Друга [επιγραμα]. За същия [Йоасаф]. От Михаил Иписхиот*):

Ἔτερον. Τῷ αὐτῷ.
Μιχαήλ Ὑπισχιώτου.

Δίσκους παγγενέτης κτίσειε πόρε δῆτα φάους δίς.
Τὸν μὲν ἀπώσει πρὶν παγγονίη σκοτίης.
Τὸν δὲ ἔδει ζαθέῳ Λυχνιδῶνος, ΙΩΑΣΑΦ, ἦϙ.
Θεσπεσίην, ζοφεροῦ ἦδ' ὀλετήρα κνέφους.
Ζώης πλεῖν ἄρα διε Ἰωάσαφ ἐς λυκάβαντας.
Αὐγεῖν φрукτορέειν πάντα λεῶν Κυρίου.

Следващата епиграма (№ 2) трябва също да отнесем към Михаил Иписхиот, тъй като в началото ѝ стои: Ἔτερον. τοῦ αὐτοῦ. Τῷ αὐτῷ (*Друга [επιγραμα] от същия [Μιχαил Иписхиот]. За същия [Йоасаф]*):

Ἔτερον. τοῦ αὐτοῦ
Τῷ αὐτῷ

Οὐκ ἔτι ὀρνιέων πτερύγεσσιν ἐπαγγελίη νῦν.
Φάμαν θειάζειν Ἄμμονος ἀνάτροπον.
Δικραέος δ' ἀετοῖο Ἰωάσαφ ὠκυπτέρυσι.
Χύδην θρυλλῆσαι δαιμονίην ἀρετάν.
Τὰν φάνεν οὐχὶ μύθοις τρίποδι χρυσηλατέῳ γε.
Τρισσοφαεῖ δὲ ἔδρη Ἀχρίδος ἀτρεκίη.

Следващата епиграма (№ 3) започва така: Ἐπίγραμμα **Μιχαήλ**. Εἰς τὴν Ἀχρίδα. (*Επιγραμα от Михаил. За Охрид*):

⁶⁴ Номерацията тук посочва поредността на епиграмите, чийто автор носи името *Μιχαил*.

Ἐπίγραμμα Μιχαήλ. Εἰς τὴν Ἀχρίδα.

Τοῦ πόλε γηθόσυνος; Χριστοῖο πέλω ὅτι θρᾶνος.
Μυστῶν ἡδ' ἔδρας δωδεκάτων γε φέρω.
Καὶ τὸ ἔρει μοι, Ἀχρίς, Πρώτ' Ἰουστινιανή τε;
Τοῦ Πατριάρχου ὄτ' εἰμὶ ἔδρ' Ἀρχιθύτου.
Δις στηλιτευτοῦ ἀμύμωνος Ἰώασαφ ἦ μοι.
Ἀρχιθυτῶν τε φέρω ἰσαριθμῶς τὰ ἔδη.
Ἦν δισσήβησεν δ' ἔθ' ἅπαξ Ἡοῦς ὁ Τιθωνός.
Πόρσιον οὔποτ' ἴδης ἠνιαρὴν ἀνίην.

Непосредствено под нея стои още една епиграма (№ 4), която следва да се отнесе към същия Михаил: Ἔτερον. τοῦ αὐτοῦ. Εἰς τὸν τῆς Ἀχρίδος θρόνον (*Друга [επιγραμα]*). *От същия [Μιχαηλ]. За Οχридския престол*):

Ἔτερον τοῦ αὐτοῦ. Εἰς τὸν τῆς Ἀχρίδος θρόνον
Χαῖρε ἀποστολικὴ ἔδρα, χαῖρε τὸ θρᾶνε Ἀχρεῖδος.
Χαῖρε δ' ἐρῶ αὐθις, τηλέκλυτος καθέδρα.
Ἔσχες καὶ γὰρ ἔρεισμα, κρηπίδα θεσπεσίην τε.
Ἐπτάρηθμον χορίαν θειοφρόνων λατρίων.
Καὶ Βλαδίμηρον Ἰωάννην τὸν μάρτυρα θεῖον.
Πρὸς τοῖς καὶ δέκα ζὺν πέντε γε Τιβερίου.
Καὶ Νικόδημον ἀθλοῦντα ἐν ἐσχάτοις Βελογράδοις.
Ἦνγε τὰ λείψανα σοὶ μέγα ἔρκος ἰδ' εὐχος ὑπάρχει.
Ἔνδικα, χαῖρε, ἄρα, ἀργυρόηλε θρόνε.

Отново с подписалия се само като Михаил е свързана и следващата епиграма (№ 5): Ἔτερον. τοῦ αὐτοῦ. Τοῖς ἐντευξομένοις (*Друга [επιγραμα]*). *От същия [Μιχαηλ]. Към читателите*):

Ἔτερον τοῦ αὐτοῦ. Τοῖς ἐντευξομένοις.
Δογματοθειόσοφον γένος οὐρανοκληρονόμον τε.
Εἴλω' ἐτησίοις ταῖσι πανηγύρεσιν,
Εὐθύμῳ σπουδῇ Ἀκολουθίας ἐν κατανύξει,
Χριστοῦ θειοφρόνων τῶν μέγα δὴ λατρίων.
Στίλβει γὰρ παρ' ἐκάστῳ κρουνὸς θαυματόβρυτος,
Ἄρδει δὲ ψυχὰς καρφομένας συνοχαῖς.
Τῷ πίστει δέ ποτ' ἐρχομένῳ πολυδαίδαλος ὄντως,
Θεσπεσίη τε βρῦει χάρις ἀκεσόδυνος,
Θαυμασίας δὲ ἀμοιβὰς παννυχίως πολυμνίσις.
Ἐκβλύζουσ' Ἀχρίδος κλίματος οἱ στυλίται.

Името *Μιχαὶλ* се среща и в други издания на Мосхополската печатница. В началото на *Службата за св. Наум Охридски*, Мосхопол, 1740 г. (Kissas 1986c) (ил. 10) е поместено друго посвещение на охридския архиепископ Йоасаф⁶⁵ (Kissas 1986c: 291), озаглавено по същия начин, както в *Службата за св. Климент Охридски*, но с различен текст. Посвещението завършва с подписа на автора – Δοῦλος εὐπειθῆς **Μιχαὴλ ὁ τοῦ Γόρας** (*Ποκορην σλуга – Μιχαὶλ [επισκοп? на] Γορα*). В края на службата е поместена авторска поема от 115 стиха, посветена на бедствията през 1740 г.⁶⁶, озаглавена Σύntonμος ἱστορία τῆς κατὰ τὸ 1740 ἔτος μεγάλης γενομένης πείνης καὶ ἀκριβείας συντεθεῖσα παρὰ Κυρίου Μιχαὴλ Γκόρας καὶ ἀφιερωθεῖσα παρ’ αὐτοῦ. Τῷ μακαριωτάτῳ καὶ Σοφωτάτῳ Ἀρχιεπισκόπῳ τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας, Κυρίῳ Κυρίῳ ΙΩΑΣΑΦ (*Κратка история на случилия се през 1740 година голям глад и недоимък, съставена от господин Михаил Горас и посветена от него на преблажения и премъдър охридски архиепископ на Първа Юстиниана и цяла България господин Йоасаф*). Подписът в края на поемата отново гласи: Δοῦλος εὐπειθῆς **ΜΙΧΑΗΛ Ο ΤΟΥ ΓΚΟΡΡΑΣ** (*Ποκορην σлуга – Μιχαὶλ [επισκοп? на] Γορα*). Легран посочва, че поемата е на „простонароден език“ (en langue vulgaire) и добавя, че след нея следват три „незначителни епиграми на старогръцки от същия Михаил“ (Legrand 1918: 274)⁶⁷. В публикацията на Кисас епиграмите са две (Kissas 1986c: 317). Снегаров уточнява, че според поемата причина за бедствията е появила се през 1737 г. комета, а трите епиграми са посветени на чумата (Снегаров 1995: 359). Ето текста на епиграмите според изданието на Кисас:

Τοῦ αὐτοῦ Μιχαὴλ Ἐπίγραμμα εἰς τὴν πείναν.

Τῷ χιλιοστῷ εἶν’, ἔτεει ἰδ’ ἑπτακοσιοστῷ
 Τεσσαρακοστῷ ποτ’ θεογουνιέης
 Λευγαλέῳ λιμῷ φύτλης βεβολήατο ἦτορ
 Αἰνομόρων μερόπων τῶν Μακεδωνιέης
 Πείνη δ’ οὐλομένη μορφὰς μεταθεῖσα βροτείας
 Ψυχὰς εἶν’, αἴδη, φεῦ, προΐαψ’ ἀτυχῶς.

⁶⁵ Вж. пълния текст на посвещението в Приложението.

⁶⁶ Вж. пълния текст на поемата в Приложението. Във фототипното издание на службата на сайта Наследство на Зографската обител (<https://zografnasledstvo.com/книги/scan24219/book-academic/>) тази поема липсва. Снегаров посочва годината 1742 (Снегаров 1995: 359) (вероятно подведен от датата на втората мосхополска *Служба за св. Наум* от 1742 г.), а Легран – 1740 г. (Legrand 1918: 274). В заглавието у двамата изследователи също има малки разлики. Текстът на поемата може да се види също в книгата на Мартинианос Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μοσχολόλεως (*Принеси към историята на Мосхопол*) (Μαρτινιανός 1939: 58–61) и в изданието на Кисас (Kissas 1986c: 314–317).

⁶⁷ „Ce poème est suivi de trois épigrammes insignifiantes, en grec ancien, par le même Michel.“ (Legrand 1918: 274). Френският учен не е съвсем прав – поемата е със силно

Ξ Κ Ο Ψ Ο Υ Θ Ι Ξ
 ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΚΑΙ ΘΕΟΦΩΤΟΥ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ
 Ν Α Ο Υ Μ
 ΤΟΥ ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΟΥ

Τῷ ἐν τῷ Λιβανίσκῳ Διαβόλῳ κειμένῳ.

Νεωστὶ τυπωθεῖσα, δαπάνημιν, ἡδὲ Δισεβῶν Χειρῶν,
 Διορθώσῃ δὲ τῷ Πανοσιωτάτῳ καὶ Λογιωτάτῳ ἐν Γερεδιδά-
 σκάλοις ΚΥ ΚΥ Γρηγορίῳ τῷ Μοχαπολίτῃ τῷ & τυπογράφῳ.
 καὶ Ἀφιρωθεῖσα τῷ Μακαριωτάτῳ Ἀρχιεπισκόπῳ Ἀχειδῶν
 ΚΦ ΚΦ Γιώσσῳ.

Ἐκ τῆς Γρηγορίῳ Γερομονάχῳ τῷ Κωνσταντινίδῃ.

10. Заглавна страница на Службата за св. Наум Охридски (Мосхопол, 1740 г.)

Ἔτερον τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ αὐτό.

Οὐλομένη ποτὲ ὡς ἔσεται πεῖν' αἶε ὄτα
Ἵσσεσιν ἠδ' ὁ τάλαιν ἦς ἴδον ἀντολέην.

Ἀντιστρέφον.

Ἀντολέην ἴδον ἦς ὁ τάλαιν ἠδ' ὄσσεσιν. ὄτα
Ἰαῖε πεῖν' ἔσεται ὡς ποτὲ οὐλομένη.

За пореден път името *Μιχαὴλ* се среща на началната страница на *Службата за петнадесетте тивериуполски мъченици*, Мосхопол, 1741 (Kissas 1986d) (ил. 11): Διορθώσει δὲ **τοῦ λογιωτάτου Κυρίου Μιχαὴλ τοῦ ΓΚόρας**. Καὶ ἀφιερωθεῖσα παρ' αὐτοῦ τῷ Μακαριωτάτῳ Ἀρχιεπισκόπῳ τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν Κυρίῳ Κυρίῳ ΙΩΑΣΑΦ (*С редакцията на словеснейишия господин Μιχαὴλ [επίσκοп на?] Гора и посветена от него на преблагения охридски архиепископ на Първа Юстиниана господин Йоасаφ*) (Kissas 1986d: 122, Legrand 1918: 285).

Λεγρὰν сὺббoщaвa зa oщe eднo съчинение, издадено в Мосхопол през 1746 г., в чийто надслов присъства името *Μιχαὴλ*: Συνταγματίου ὀρθοδόξου περιέχον ἐν αὐτῷ Ἐρωταποκρίσεις Λίαν ἐπωφελεῖς κατὰ τὴν γνώμην τῆς Ἀγίας καθολικῆς, καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολικῆς. ΣΥΝτεθὲν μὲν Παρὰ τοῦ ἐν Ἱερομονάχοις Κωνσταντίνου τοῦ Ἀγιοναουμίτου, πρὸς χρῆσιν τῶν ἀπλῶν Χριστιανῶν [καὶ τῶν ἐν Οὐγκαρία εὐρισκομένων πραγματεῦτων]⁶⁸, καὶ Τύλῳ ἐκδοθὲν ἵνα παρέχεται αὐτοῖς δωρεὰν. Διορθωθὲν παρὰ τοῦ **Κῷ Μιχαὴλ Ὑπισχιώτου**. ΕΝ τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ Ὀσίου καὶ Θεοφόρου Πατρὸς ἡμῶν Ναοῦμ τοῦ Θαυματουργοῦ. Τοῦ ἐν τῷ Λιβανίσκῳ Διαβόλεως κείμενου. α ψ μ ς ' : ἐν Μοσχόπολει (*Православен сборник (синтаγματιон)*)⁶⁹, сѣдѣржащъ в себѣ си тѣврде полезни вѣпрosci и отговори според мнението на Светата всеобща и апостолска източна църква. Съставен от йеромонах Константи́н Агионаумит в полза на обикновените християни [и на намиращите се в Унгария по служба] и отпечатан да им служи безвъзмездно. Изправен от г-н Μιχαὴλ Ἰπισχιωτ. В печатницата на светия и богоносен наш отец Наум Чудотворец, почиращ в Ливание Деволско. 1746 г. В Мосхопол) (Legrand 1918: 345–346;

Омирово влияние, както по отношение на езика, така и на стила, и съдържа значителен брой препратки към *Илиада* под формата на преки или адаптирани цитати, както и „омироподобни“ изрази и похвати. Езикът на епиграмите също е повлиян от Омировия.

⁶⁸ Тази добавка присъства у Е. Курилас (Κουρίλας 1931: 59).

⁶⁹ Пейфус назовава книгата *Glaubenslehre* (Peufuss 1989: 114) и *Katechismus* (Peufuss 1989: 140).

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ

ΨΩΝΕΞΕΪΩΞ

ΠΕΝΤΕΚΑΙ ΔΕΚΑΓΕΡΟΜΑΡΤΥΡΩΝ

των εν τῷ Γελιανῷ Τῷ παραβάτῃ Μαρτυροῦντων ἐν Τιβερειοπόλει
τῇ κοινῶς Ἐπικαλουμένη Στρομνιτζῆ.

ΝΕΩΣΤΙ ΚΑΙΝΟΤΥΠΟΕΚΔΕΔΟΜΕΝΗ

Δευτέρα μὲν τῆς Σεβασμίας Μονῆς τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ναύμ
τοῦ Θαυματουργοῦ.

Διορθώσει δὲ τῆ λογικότητι Κυρίῳ Μιχαῆλ τῷ Γκόρας.

Καὶ ἀφιερωθῆσα Παρ' αὐτῶ τῷ Μακαριωτάτῳ Ἀρχιεπισκόπῳ τῆς
πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀρχιεδῶν Κυρίῳ Κυρίῳ

ΓΩΑΣΑΦ.

ἐν Μοχσπόλει.

Παρὰ Γρυγορίῳ Ἱερομόναχῳ τῷ Κωνσταντινίδῃ.

1741
BIBLIOTEKA
PANEPISTIMIOU
KONSTANTINOY
POLY

11. Заглавна страница на Службата за петнадесетте тивериуполски мъченици (Мосхопол, 1741 г.)

Снегаров 1995: 360, бел. 3) (ил. 12). Следват посвещение от йеромонах Константин към митрополита на Кастория (Костур) Хрисант и две епиграми за Библията, подписани съответно **Μιχαήλ Ὑπισχιώτου** и тоῦ αὐτοῦ (*от Михаил Иписхиот; от същия*) – първата от три строфи, а втората – от две (Legrand 1918: 345–347)⁷⁰:

Ἐπίγραμμα Τῆ Βίβλῳ.

Μὴ συνταγμάτιον κάλει Πάτερ ἦνδεγε βίβλον.
οὐχὶ γὰρ ὡς καλέεις, ἔστι μάχαιρα γὰρ ἧ
Πνεύματος ἀιολικῆ. δρέπεται τὰς ἄλωνος
ἀκάνθας, αἴραν τοῦ ἀγροῦ θαυμασίως τε τέμνει.
Τετραμερεῖ δ' αὐγῇ τετράζυγα τουτονὶ κόσμον
φрукτορέει ζιλπνῶς ἥλιος ὡς ἕτερος.

Μιχαήλ Ὑπισχιώτου

Ἔτερον τοῦ αὐτοῦ.

Τέσσαρα τοῦ Βίβλου Κεφάλαια πέλει ζαθέοιο,
Τέσσαρες ὡς ποταμοὶ τῆς ἐδέμ ὀλβοδοταί.
Ἄρδετε ὀρθοφρενίζωοι ψυχὰς τε φρένας τε
νάμασιν ἠδυροῖς, πίονα καρπὸν ἄγειν.

Името *Μιχαήλ* присъства в още едно издание на Мосхополската печатница – от 1741 г. – книгата на протосингела Велизарий, озаглавена *Προχείριον ἐγχειρίδιον παντοτεινοῦ σεληνοδρομίον πόνημα τοῦ ἱερολογιωτάτου κυρίου Βελισαρίου τοῦ πρωτοσυγγέλου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας καινῶ τύπῳ ἐκδεδομένῳ· δαπάνη μὲν τοῦ μακαριωτάτου ἀρχιεπισκόπου Ἀχρειδῶν κυρίου Ἰωάσαφ, ἐπιμελεῖα δὲ τοῦ κυρίου Μιχαήλ Γκόρας*. Ἐν Мосχοπόλει. α ψ μ á °, παρὰ Γρηγορίῳ ἱερομονάχῳ Κωνσταντινείδῃ (*Подръчно пособие за вечния лунен календар, дело на Негово светейшество господин Велизарий, протосингел на Великата църква, публикувано печатно на разноските на преблагения охридски архиепископ господин Йоасаф, под редакцията на господин Михаил Горас. В Мосхопол, 1741 г. [Издадено от] йеромонах Григорий Константинидис*) (Снегаров 1995: 360, бел. 6)⁷¹.

⁷⁰ Пейфус публикува двете епиграми, без да ги разделя на строфи. В неговото издание първата епиграма се състои от 6 стиха, а втората – от четири (Reyfuss 1989: 114).

⁷¹ В посветените на „Михаил Горски“ редове от книгата на Снегаров (Снегаров 1995: 357–360) има доста грешки, допуснати вероятно при подготовката за печат. Напр. в бел. 2 на с. 358 той препраща към бел. 5 на с. 360, като всъщност става дума за бел. 6. В бел. 1 на с. 357 се появява препратка към Gelzer и Г. Баласчев, която очевидно трябвало да бъде

Ε Ψ Η Φ Θ Ε Μ Ν

ΤΙΟΝ
ΟΡΘΟΔΟΞΟΝ.
ΠΕΡΙΕΧΟΝΕΝΑΥΤ

Ερωτα πορείαις λίαν ἐπιφελῆς καὶ τῶν
γνώμων τ᾽ Ἀγίας καθολικῆς, καὶ Ἀποστο-
λικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολικῆς.

ΣΥΝτεθέν μὲν Παρὰ τῶν ἐν Ἱερομοναχοῖς
Κωνσταντίνῳ Ἁγιοαναμίτῳ, φράσι λεῖπον καὶ
ἄλλων Δοξολογῶν, Ἐστὶ ἐν τῇ ἐγκυρίᾳ εὐει-
σκομῶν φραγματῶν, καὶ τίπῳ ἐαδοθέν
ἵνα παρέχεται αὐτοῖς δωρεάν.
Διεβλήθη παρὰ τοῦ Κυ Μιχαήλ Ἰππιχιώτη.

Εἰς τῇ Ψυχογραφίᾳ τῶν Ὁσίων καὶ Θεοφόρων
Ἐπαφῶν ἡμῶν Νασὶμ τῶν Θαυματουργῶν.
Τὸ ἐν τῇ Λιβανίσκῳ Διαβόλεως κειμένου.

α ψ μ ε: ἐν Μοχοπόλει.

12. Заглавна страница на Православния сборник с въпроси и отговори (Мосхопол, 1746 г.)

Към изброените дотук споменавания на името *Μιχαήλ* в продукцията на Мосхополската печатница Макс Пейфус добавя още един пример (Peufuss 1989: 112). Става дума за епиграма, отпечатана на гърба на заглавната страница на изданието през 1744 г. писмовник на Теофиλος Коридалеус, озаглавен *Περὶ ἐπιστολικῶν τύπων. Τοῦ σοφωτάτου κυρίου Θεοφίλου Κορυδαλέως⁷² τοῦ Ἀθηναίου [...] Διορθώσει τοῦ Πανοσιωτάτου καὶ λογιωτάτου ἐν Ἱεροδιδασκάλοις Κυρίου Κυρίου Γρηγορίου τοῦ Μοσχολοίτου. Ἐν Μοσχολόλει. 1744. Παρὰ Γρηγορίῳ Ἱερομονάχῳ τῷ Κωνσταντινίδῃ (За видовете писма. От премъдрия господин Теофиλος Коридалеус Атински [...] Под редакцията на преблагочестивия и словеснейшия свещеноеучител господин Григорий Мосхополит. В Мосхопол, 1744. [Издаден от] йеромонах Григорий Константинидис)* (Peufuss 1989: 135; Legrand 1918: 323). Според Пейфус епиграмата е подписана с името **Michael Gkoras Hypischiotes** (Peufuss 1989: 136). Ето текста на според Legrand 1918: 323:

Ἐπίγραμμα Μιχαήλ Γκόρας Ὑπισχιώτου
εἰς τὴν βίβλον

Ὁ χρυσήλατός εἰμι τρίπους καὶ ὑφάνσει δίπλους,
ἐκ δὲ ξυμπνοίης αὖ μονόπους γε τριῶν.
Καὶ θεσπιδῶ σοι τρία μὴ με ἐτώσια χράντι
πυκτὸν ἰδ' εὐστροφίην καὶ προφέρειν στομύλον.

При изследването на изданията на Мосхополската печатница името *Μιχαήλ* беше регистрирано в още един пример – в *Службата за св. Антоний Нови Верийски*⁷³, озаглавена ΜΗΝΙ ΙΑΝΝΟΥΑΡΙΩ ΙΖ'. ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΟΣΙΟΥ ΚΑΙ ΘΕΟΦΟΡΟΥ πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου τοῦ Νέου, καὶ θαυματουργοῦ Τοῦ ἐν Βεῤῥοία, νῦν Πρῶτον Τυπωθεΐσα. ἘΝ τῇ Τυπογραφίᾳ

на друго място в текста на книгата, а в самата статия на Г. Баласчев в кн. 55–56 на Периодическото списание на Българското книжовно дружество посочва с. 294, което е неточно, тъй като статията е на с. 157–183. Също така в края на кн. 55–56 на Периодическото списание не се открива спомената от Снегаров (неизвестно с каква цел и в какъв контекст) „фотогр. снимка от оригинала на същата разписка“. В същата бел. 1 авторът говори за подписа *Μιχαήλ ὁ τοῦ ΓΚόρας* в посвещението за охридския архиепископ Йоасаф, без да уточни в кое мосхополско издание се намира той.

⁷² Теофиλος Коридалеус (1570–1645) е гръцки философ неоплатонист, положил началото на философското направление коридализъм, лекар, физик, астроном, математик, писател, педагог и географ. От 1640 до 1641 г. е Навпактски митополит. Преподава във Венеция, Атина, Кефалония и Закинтос. Неколкократно заема длъжността ръководител на Великата народна школа (Μεγάλη του Γένους Σχολή) в Константинопол (1622–1623, 1625–1628, 1636–1640). Вж. Tsourkas 1967.

⁷³ Вж. също Peufuss 1989: 139–140.

ΜΗΝΙΓΙΑΝΝΟΥ
ΑΡΙΩΙΖ.

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ὉΣΙΟΥ ΚΑΙ ΘΕΟΦΟ-
ρου Πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου τοῦ Νέου, καὶ θαυματουργοῦ
τοῦ ἐν Βερόια, νῦν Πρώτου.
τυπωθεῖσα.

ἘΝ τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Ὁσίου καὶ Θεοφύρου Πατρὸς ἡμῶν Ναυ-
μοῦ τοῦ θαυματουργοῦ. τῷ ἐν τῷ Λιβανίσκῳ Διαβόλῳ
κατὰ Μῆνα ὀκτώβριον.
φ. ψ. μ. σ.

13. Заглавна страница на Службата на св. Антоний Нови Верийски (Мосхопол, 1746 г.)

τοῦ Ὁσίου καὶ Θεοφύρου Πατρὸς ἡμῶν Ναὺμ τοῦ θαυματουργοῦ. Τοῦ ἐν Λιβανίσκῳ Διαβόλῳ κεκλιμένου. Κατὰ Μῆνα ὀκτώβριον. φ ψ μ σ (17 януари. Служба за светия и богоносен наш отец и чудотворец Антоний Нови Верийски, сега отпечатана за първи път в печатницата на светия и богоносен наш отец и Наум Чудотворец, почиващ в Ливание Деволско. През месец октомври 1746) (ил. 13)⁷⁴. Службата съдържа канон, в чието заглавие на с. 6 е посочено наличието следния акростих: **Οὔτου Μιχαήλ.**

⁷⁴ Фотокопие на службата ми беше любезно предоставено от отец Порфирий, игумен на берския (верийския) манастир „Св. Йоан Предтеча“ (Ιερά Μονή Τιμίου Προδρόμου Βέροιας) с посредничеството на К. Нихоритис. Сърдечно благодаря и на двамата.

δέησις αὐτῆ πάτερ. Ἀθανάσιος (ил. 14). Акростихът е точно запазен в текста на канона: песен I – ΘΥΤΟ; III – ΥΜΙΧ; IV – ΑΗΛΔΕ; V – ΗΣΙΣ; VI – ΑΥΤΗ; VII – ΠΑΤΕΡ; VIII – ΑΘΑΝ; IX – ΑΣΙΟΣ, като всяка последна буква от осемте песни произхожда от богородичен. Преводът на акростиха най-вероятно гласи: *На жертвоприносителя (т.е. на свещеника) Михаил [е] това моление, отче Атанасие.* Първото лично име (Михаил) следва да е на автора на канона, а второто (Атанасий) – на неговия поръчител.

В предговора към включеното в службата *Житие на св. Антоний Нови* авторът, или по-точно съставителят, (вероятно същият Михаил) пояснява: „... така че долу следва и *Житието на светия на наш отец Антоний Нови, което намерих в една ръкописна книжка на гръцки език, изхабена от изминалото време, и което с голям труд се четеше. Воден от обичта си към слушателите, искам да я превода на говорим език, за да се разбира лесно от всекиго...*“ (ил. 15).

2.3. Колко лица с името *Михаил* са споменати в печатните издания?

Иван Снегаров интерпретира подписа Μιχαήλ ὁ τοῦ Γκόρας в края на посвещението на охридския архиепископ Йоасаф от *Службата за св. Климент Охридски* като сведение, че въпросният *Михаил* е имал епископски сан, и в превод го назовава *Михаил Горски*. Според българския учен членната форма тоῦ показва, че Γκόρας е в родителен падеж, имайки предвид genitivus partitivus (*от Гора*), а членната форма ὁ показва неговото звание (епископ), като привежда примерите ὁ Ἀχρῖδῶν, ὁ Δυρραχίου, ὁ Καστορίας, ὁ Βοδενῶν, ὁ Βελογραδῶν. Според Снегаров, тъй като *Гора* е местност по южния бряг на Охридското езеро, изразът ὁ τοῦ Γκόρας означава, че „Михаил е заемал ръководна длъжност в Гора, бил е *неин епископ*“ (курсивът е на Ив. Снегаров) (Снегаров 1995: 357, бел. 1)⁷⁵. Снегаров смята, че става дума за епархия, в която освен *Гора* влиза и съседната местност – *Мокра*, поради което местните епископи се подписват Γκόρας καὶ Μόκρας, но понякога, както в случая с Михаил, само Γκόρας. Изследователят не е съгласен с Евлогиос Курилас (например Κουρίλας 1931: 57, бел. 2), който схваща Γκόρας като презиме, виждайки в него именителна форма: „Ако за Михаила тази дума е имала такова значение, той би се подписал в посветителното си писмо без члена тоῦ: ὁ Γκόρας, а в изправените от него мосхополски издания би стояло тоῦ Γκόρα (род. п.) или Γκόρα, по старогръцки Γκόρου, а не тоῦ Γκόρας или Γκόρας“ (Снегаров 1995: 357, бел. 1).

⁷⁵ Този извод обаче противоречи на предложения превод на формата (тоῦ) Γκόρας с genitivus originis. За да се постигне значението *епископ на Гора* падежът следва да се интерпретира като genitivus possessivus (*на Гора*).

Ο κανὼν τῆς Θεοῦ ἡμῶν ἱερουργίας ἐστὶν καὶ τῶν ὁσίων εἰς τὸ Μῆνα
 βασιλῶν ἕλος. Εἶτα ὁ Παρὼν τῶν Νέων, οὗ ἡ ἀχρῶσι χις.
 Θύτου Μιχαήλ. δέουσι αὐτῆ Πατέρ, Ἀθανάσιος.
 ὡδῆ. α. ἡ χις πλ. δ.
 Ἀρματπλάττω φαρειώ.

14. Заглавие на канона от Службата на св. Антоний Нови Верийски

W Εἰ γὰρ ὡς ἐλθῶντες ἐσεξελθόντες οἱ βίοι ἡμῶν Ἁγίων τῶν
 Ἐκκλησίας μας ἀγιασθέντων ἀλογημένοι Χει-
 ριστοί, ὡσάν ὅπως φέρουσιν εἰς μέμνησιν αὐτῶν τῶν ἀ-
 κήκωντας, καὶ τῶν κάμνουν να καταφρονῶσι τὰ γήι-
 να, καὶ φρόσκαυρα φράγματα, καὶ μάλιστα αὐτὸ
 γίνεται περισσότερο ὅταν ἀκούη τινὰς Νέων Ἁγίων
 Βίος, ὅπως ἄλλω φεραν δὲν τῶν ἡκούσων, ὡς καθὼς
 εἶναι καὶ ὁ βίος τῶν Ὁσίων Περὶ ἡμῶν Ἀντωνίου τῶ Νέου, τὸν ἐσοῦτον
 εὐρίσκοντες ἐγὼ εἰς ἓνα βιβλιαρίδιον χειρόγραφον, εἰς Ἑλληνικῶν δι-
 ἀλεκτον, πλὴν δὲ τῶν πολυκαίριαν διεφθαρμένων, ἔ πολλῶν κόπου
 δέοντων εἰς σαφένειαν. καὶ δὲ ἀγάπῃ ἡμῶν ἀκρόατον παρακινήσεις,
 βύλομαι να τὸ περὶ ἴσω εἰς κοινῶν φράσιν, δεῖ να καταλαμβάνεται
 εὐκόλα δὲν καθεῖνα, λειπὼν χρεία εἶναι προσοχῆς παρ' ἡμῶν ἡμῶν
 δισεβῶν χριστιανῶν, τὸ ὅποιον παρακαλῶσαι χαριστείμων τῶν, καὶ ἀ-
 κήσετε τὸ Ἰσαγγεῖον Βίον τῶν Θεωματοργῶν Ἀντωνίου, ὁ ὅσῳσι
 ἦτον γούνημα, καὶ φρέμμα τὸ σπειρήμα ἡμῶν Μακεδόνων πόλεως Βερ-
 ρύρια, πικροῦ, καὶ καὶ πολλὰ ἐσφάσαν γονεῖν ἡμῶν, δὲ τῶν ὁποιῶν
 ἀθῶν ὅπως ἔγινε χριτων ἐπὶ, ἐμμεῖτο τὸ ἀρετῶν, καὶ ἐμεταμορῶντο
 εἰς τὸ ἀγαθόν. (ἀγαθοῦ γὰρ καὶ τὸ εὐαγγελικὸν λόγον δειδρον, ἀγο-
 κῆς καὶ ὁ καρπὸς ἀνάγκη εἶναι να γίνεται). δεῖν ἀφ' οὗ ἡμῶν ἡμῶν
 καλῶν ἀδικησῶν, καὶ ἔλαβε τὰ καλὰ παραδείγματα δὲν τῶν ἰδίων
 τῶν γοεῖς, ἦλθεν εἰς αὐτὸν ἀγάπη τὸ ἐρμητικῆς ζωῆς. καὶ ἀθῶν ἄς
 ἄλλος Ἀβραάμ ὑπὸ Θεοῦ ὀδνημένος, διήκων δὲ τὸ παξίδα τῶν,
 καὶ ἐζήτει να εὐρηγῶν, τὸ ἀληθινῆς ἐπαγγελίας, δὲ τὸ ὅποιον να
 φέχη ὄχι μέλι, καὶ γάλα, ἀλλ' ἐναρέταν ἀνδρῶν, ἐναρέτα κατορ-
 θώματα. ἡ ὡς ἄλλος Μωϋσῆς ἀφίει τὸ ματαιότητα τῶν κόσμων, κα-
 θῶν ἐσφῶν τὸ ἀγῶν, καὶ φέχει ὡσαν διτασμῆν ἔλαφιν εἰς τῶν
 πηγῶν ὅπως φέχουσι τὸ ἀθάνατον νερὸν τὸ ἐναρέτη ζωῆς. καὶ ἔρχε-
 εἰς τὸ Ἱερὸν Μονασῆριον ὅπως εἶναι ἀντιφῶρον τῶν ποταμῶν ὅπως φέ-
 χει ἐκεῖ κοντὰ εἰς τὸ Βέρροιον, τὸ ὅσῳσι Μονασῆριον ἐκένον τὸ και-
 ρὸν ἡτον ἐσολιτμῶν με πολλὰ πλήθη ἐναρέτων ἀνδρῶν, καὶ ἔχουσι
 καὶ πολλὰ Ἰσαγγεῖον, καὶ ἐναρέτων βίον. ἐκεῖ ἔλαβε τὸ Ἀγγελι-
 κὸν χῆμα, ἔ ἔγινε μναχῶς. καὶ ὡθῶν ἐδῶκων ὅλον τὸν ἑαυτὸν τῶν
 εἰς

15. Начална страница на Житието на св. Антоний Нови Верийски

По отношение на подписа Μιχαήλ Ὑπισχιώτου, който стои над втората епиграма след включеното в изданието на *Службата за св. Климент Охридски* от 1742 г. посвещение на охридския архиепископ Йоасаф, Снегаров е на мнение, че принадлежи на друг Михаил, който учил в мосхополската Нова академия и бил свещеник в намиращото се до Мосхопол село Ипесхия (дн. Шиписка), „по чието име понякога се подписвал Ὑπισχιώτης“ (Снегаров 1995: 358, бел. 4). Евлогиос Курилас⁷⁶ обаче смята, че Μιχαήλ (ὁ τοῦ) Γκόρας и Μιχαήλ Ὑπισχιώτης са едно и също и лице. Според гръцкия духовник и учен авторът на посвещението към архиепископ Йоасаф – Μιχαήλ ὁ τοῦ Γκόρας, учил в мосхополската Нова академия при Севастос Леонтиадис от Кастория (Костур) и станал свещеник в намиращото се до Мосхопол село Ипесхия (Сиписха), по чието име понякога се подписвал Ὑπισχιώτης. Курилас посочва, че същият бил сътрудник на Григорий Мосхополит в качеството на редактор и че бил автор на 14 епиграми (Κουρίλας 1931: 57)⁷⁷.

Емил Легран също смята, че всички подписи, съдържащи името *Μιχαήλ* в мосхополските издания, се отнасят за едно и също лице. В азбучния индекс към своя библиографски справочник за гръцките автори от XVIII в. той използва името Michel Goras Нурисχιотис, за да обозначи препратките към всички библиографски единици, в които се срещат вариантите Μιχαήλ, Μιχαήλ Γκόρας, Μιχαήλ ὁ τοῦ Γκόρας и Μιχαήλ Ὑπισχιώτης (Legrand 1918: 274, 285, 288, 289, 323, 345).

Разрешение на проблема дали става дума за един или двама мосхополски книжовници с името *Μιχαήλ* дава издадената през 1939 г. от родения в Мосхопол ксантийски митрополит Йоаким Мартинианос⁷⁸ кодика на мосхополския манастир „Св. Йоан Предтеча“ (Μαρτινιανός 1939: 23–120). Според Мартинианос кодексът е с размери 41×37 см, подвързан е с

⁷⁶ Евлогиос Курилас (1880–1961) със светско име Илиас Курилас е роден в корчанското село Зичища и е от арумънски произход. Високообразован богослов и доктор на хуманитарните науки. Деец е на гръцката въоръжена пропаганда в македонските и албанските земи и член на т.нар. „Северноепирска борба“, поставяща си за цел присъединяването на южните албански земи към Гърция. Вж. Κοσμάς 2016.

⁷⁷ „Καὶ τις ὁ τὰ ἀνωτέρω γράνας; μόλις δυνάμεθα τὰ εἰπωμεν, ὅτι ἦτο μαθητὴς τῆς Ἀκαδημείας, μαθητεύσας παρὰ τῷ Καστοριεῖ Σεβαστῷ Λεοντιάδῃ πρὶν ἢ σχολαρχήσῃ ἐνταῦθα. Ἦτο ἱερεὺς τοῦ χωρίου Ὑπεσχίας (νῦν Σίπισχα, δίωρον ἀπὸ τῆς Μοσχοπόλεως), ὅθεν καὶ Ὑπισχιώτης ὑπογράφεται ἐνιαχοῦ καὶ ἀνεπλήρου πολλακίς ἐν ταῖς ἐκδόσεσι τὸν Μοσχοπολίτην Γρηγόριον ὡς διορθωτῆς, καὶ πολλακίς ἐκόσμει αὐτὰς δι' ὠραίων ἐπιγραμματῶν.“ (Κουρίλας 1931: 57).

⁷⁸ Йоаким Мартинианос (1875–1953) със светско име Константинос Мартинос е роден в Мосхопол и е от арумънски произход, което обуславя неговия интерес към духовната история на града и южните албански земи, разглеждани от гръцката външна политика като Северен Епир. Биографична справка може да се открие на сайта на Маркос Марку на адрес: http://users.sch.gr/markmarkou/1931_1959/1953/koim/ioakeim_martinianos.htm.

кожена подвързия и е добре запазен. Съдържа 179 листа, от които само 50 са изписани, 124 са празни, а 5 са изтрети. В четвърта глава от предговора на книгата си Мартинианос отбелязва, че сведенията за манастира са запазени благодарение на грижата на добродетелния игумен и на още един учен мъж от тези времена – **Μιχαήλ τοῦ Γκόρρας ἢ Ὑπισχιώτου**. Гръцкият духовник посочва, че животът на Михаил Гора обхваща периода от 1700 г. до 1790 г., като, за съжаление, не подкрепя тази информация с какъвто и да било аргумент (Μαρτινιανός 1939: 17–21)⁷⁹. На с. 68 Мартинианос предава следната бележка от кодиката, доказваща, че става дума за едно и също лице: Εἰς 1768 θβρίου, ἀφιέρωσεν ὁ **Μιχαήλ ὁ τοῦ Γκόρρας ἀπὸ Σίπισχαν** εἰς τὸν ἅγιον Πρόδρομον τὰ δύο χωράφια, ὅπου εἶναι εἰς τὴν λευκόπετραν, τὸ μὲν ἓνα ὅπου εἶναι ἐπάνω εἰς τὴν ράχην τῆς λευκόπετρας, καθ' ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν, καθὼς κρατεῖ ὁ ρύακας, τὸ δὲ ἄλλο εἶναι εἰς τὴν ὑπώρειαν, καθὼς κρατεῖ ὁ μέγας λάκκος, ἐπιτροποηγουμενεύοντος τοῦ κυροῦ Βασιλείου εἰς μνημόσυνον αἰώνιον τῶν ὑπογραφομένων ὀνομάτων Θεοδοσίου Ἀρχιερέως, Μιχάλη, Νίκος, Ἥλία (*През месец ноември 1768 г. Михаил [епископ на] Гора от Сиписха дари на [манастира] Св. [Йоан] Предтеча две ниви, които се намират в [местността] Бялата скала. Едната, дете е горе на билото на Бялата скала, откъдето извира ручеят, с цялата ѝ площ, и другата – в нейното подножие, където започва голямото блато. [Случи се по времето], когато епитроп и игумен беше господин Василий. За вечна памет на изписаните по-долу имена: архиерея Теодосий, Михал, Никос, Илия*). От изданието не става ясно на коя страница е записът, тъй като текстът на кодиката е предаден с линейация (редове 529–536), а не с пагинация. Фактът, че Михаил [епископ на] Гора и Михаил Иписхиот са едно и също лице, се потвърждава и от посочената от М. Пейфус епиграма, включена в споменатия по-горе писмовник на Теофиλος Коридалеус и също съдържаща двете прозвища на автора, и може да се счита за безспорен.

2.4. Какво знаем за Михаил Иписхиот епископ на Гора?

Информацията, с която разполагаме, е твърде оскъдна. Основен източник са мосхополските печатни издания и бележката в кодиката на манастира „Св. Йоан Предтеча“. Ето как изглеждат писмените данни за книжовника, представени в хронологичен ред:

⁷⁹ „...ἡ πρόνοια ἐνὸς φιλοκάλου ἡγουμένου, καὶ ἐνὸς ἐτέρου τῶν χρόνων ἐκεῖνων λογίου, Μιχαήλ τοῦ Γκόρρας ἢ Ὑπισχιώτου (1700–1790)...“ (Μαρτινιανός 1939: 18). Вж. също гръцкото резюме на магистърската теза на Вики Теодоропулу „Recherches sur l'économie de Moschopolis aux XVIIe et XVIIIe siècles, d'après le code du Monastère De Timios Prodomos“ в нейния блог на адрес: <http://www.theodoro.gr/mosxopoli0.htm>.

Източник и година	Паратекст	Роля	Подпис
<i>Служба за св. Наум Охридски</i> (Мосхопол, 1740 г.)	Посвещение на охридския архиепископ Йоасаф (първо)	автор	Δουλος εὐπειθῆς Μιχαήλ ὁ τοῦ Γόρας
<i>Служба за св. Наум Охридски</i> (Мосхопол, 1740 г.)	Поема за глада през 1740 г.	автор	Δουλος εὐπειθῆς Μιχαήλ ὁ τοῦ Γκόρας
<i>Служба за петнадесетте тивериуполски мъченици</i> (Мосхопол, 1741 г.)		редактор	Διορθώσει δὲ τοῦ λογιωτάτου Κυρίου Μιχαήλ τοῦ Γκόρας
<i>Ποдръчно пособие за вечния лунен календар</i> (Мосхопол, 1741 г.)		редактор	ἐπιμελεία δὲ τοῦ κυρίου Μιχαήλ Γκόρας
<i>Служба за св. Климент Охридски</i> (Мосхопол, 1742 г.)	Посвещение на охридския архиепископ Йоасаф (второ)	автор	Ἐλάχιστος δοῦλος, ἀλλὰ πιστός, Μιχαήλ ὁ τοῦ Γκόρας
<i>Служба за св. Климент Охридски</i> (Мосхопол, 1742 г.)	Две епиграми за охридския архиепископ Йоасаф	автор	Ἔτερον. Τῷ αὐτῷ. Μιχαήλ Ὑπισχιώτου; Ἔτερον. τοῦ αὐτοῦ. Τῷ αὐτῷ
<i>Служба за св. Климент Охридски</i> (Мосхопол, 1742 г.)	Епиграма за Охрид	автор	Ἐπίγραμμα Μιχαήλ . Εἰς τὴν Ἀχρίδα
<i>Служба за св. Климент Охридски</i> (Мосхопол, 1742 г.)	Епиграма за Охридския престол	автор	Ἔτερον. τοῦ αὐτοῦ. Εἰς τὸν τῆς Ἀχρίδος θρόνον
<i>Служба за св. Климент Охридски</i> (Мосхопол, 1742 г.)	Епиграма към читателите	автор	Ἔτερον. τοῦ αὐτοῦ. Τοῖς ἐντευξομένοις
<i>Πισмовник на Теофиλος Κοριδαλεус</i> (Мосхопол, 1744 г.)	Епиграма	автор	Ἐπίγραμμα Μιχαήλ Γκόρας Ὑπισχιώτου εἰς τὴν βίβλον

<i>Служба за св. Антоний Нови Верийски</i> (Мосхопол, 1746 г.)	Канон с акростих	автор	Θύτου Μιχαήλ. δέησις αὐτῆ πάτερ. Αθανάσιος
<i>Православен сборник с въпроси и отговори</i> (Мосхопол, 1746 г.)		редактор	Διορθωθὲν παρὰ τοῦ Κῦ Μιχαήλ Ὑπισχιώτου
<i>Православен сборник с въпроси и отговори</i> (Мосхопол, 1746 г.)	Две епиграми за Библията	автор	Μιχαήλ Ὑπισχιώτου; τοῦ αὐτοῦ
Кодика на мосхополския манастир „Св. Йоан Предтеча“ от 1768 г.		дарител	Μιχαήλ ὁ τοῦ Γκόρας ἀπὸ Σίπισχαν

Ако приемем като ориентир посочените от Мартинианос граници на живота на Михаил Иписхиот (1700–1790), в рамките на този период можем да вместим малкото известни факти. По всяка вероятност книжовникът е роден в Шиписка (гр. Ὑψηχία, в кодиката – Σίπισχα, също Σιπτική, Ἰππισχία) (Peufuss 1989: 111), днешното албанско село Shipskë. Селището се споменава в османски дефтер от 1530 г. под името Шибиска (Şibiska) (Yeni 2006: 117). Намира се на ок. 5 км северно от Мосхопол. Преобладаващото население е било арумънско. През XVI и XVII в. е важен арумънски търговски център. Шиписка е разорена по време на Руско-турската война 1768–1774 г. поради факта, че населението явно подкрепя руската страна (Даскалов 2005: 32). Немският езиковед и балканист Густав Вайганд посещава Шиписка през 1889 г. В описанието на своята експедиция, посветена на „тъй наречения народ македоно-ромъни или цинцари“, изследователят отделя специална глава за Мосхопол и Шиписка (Вайганд 1889: 93–105). По това време са останали малко следи от някогашния разцвет. Възрастен информатор съобщава на изследователя, че в миналото на двата бряга на минаващата наблизко бара е имало по 6000 къщи. Макар и силно преувеличена, тази информация донякъде се потвърждава от „скулптурно изделие“, намерено от Вайганд в стая на манастира „Св. Йоан Предтеча“, издълбано „от Теодора Сина Курди“, според което „Шиписка (Σίπισχα според означението на тази релефна карта (?)) – б.м., Е.З.) е било доста значително място и е лежало от двете страни на рекичката, върху които е водил един мост, който сега не съществува“ (Вайганд 1889: 103). Изглежда разцветът на Шиписка е бил преди този на съседния Мосхопол, като по-късно с развитието си Мосхопол е започнал да привлича население от Шиписка.

Ако приемем много вероятната хипотеза, че прозвището Ὑπιοσιώτης посочва родното място на книжовника Михаил, се изправяме пред въпроса каква информация дава указанието ὁ τοῦ ΓΚόρας (с варианти τοῦ ΓΚόρας и Γκόρας). Очевидно е, че то посочва някаква връзка с епархията Гора или Гора и Мокра. Както беше споменато, по отношение на тази област Снегаров отбелязва единствено, че се намира на южния бряг на Охридското езеро (Снегаров 1995: 357, бел. 1), а Пейфус посочва, че това е епархия, разположена на север от намиращия се на брега на Охридското езеро Подградец (Reufuss 1989: 111)⁸⁰. Съществува вероятност Михаил Иписхиот да е бил епископ на Гора (и Мокра). Основание за такова допускане дават приведените по-горе убедителни лингвистични разсъждения на Снегаров относно подписа ὁ τοῦ ΓΚόρας. Въз основа на него българският учен включва Михаил в списъка „горомокренските“ епархийски архиереи, като преди него посочва Калистрат, Арсений и Теодосий, а след него – Серафим, Йоаким и Аверкий (Снегаров 1995: 217). Пейфус също споменава Серафим, като цитира неговия подпис – ὁ Γκόρας καὶ Μόκρας Σεραφεῖμ (Reufuss 1989: 111, бел. № 60). Антим Алексудис също е убеден, че Михаил е епископ на Гора и Мокра и в главата ΕΠΙΣΚΟΠΟΙ ΓΚΟΡΑΣ ΚΑΙ ΜΟΚΡΑΣ (*Епископи на Гора и Мокра*) на своето съчинение Σύνοτος ιστορικὴ περιγραφὴ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Βελεγραδῶν καὶ τῆς ὑπὸ τὴν πνευματικὴν αὐτῆς δικαιοδοσίαν ὑπαγομένης χώρας (*Кратко историческо описание на светата Велеградска митрополия и на областта под нейна духовна юрисдикция*) го поставя на трето място в списъка на епископите (след Арсений и Теодосий) със следната бележка: 1742 ΜΙΧΑΗΛ ὑπογεγραμμένος ἐν ἐπιστολῇ, ἣν ὁ ἴδιος ἀφιερῶ τῷ Ἀρχιεπισκόπῳ Ἀχριδῶν Ἰωάσαφ (*подписал се в писмо, което самият той посвещава на охридския архиепископ Йоасаф*) (Аλεξούδης 1868: 152)⁸¹. На същото мнение е и Атанасиос Ангелопулос, който пише, че *Службата за петнадесетте тивериуполски мъченици*, издадена през 1741 г. в Мосхопол, е редактирана от епископа на Гора Михаил (Αγγελόπουλος 1980: 463). В статия, публикувана през 1956 г., Н. Хадзидимос на свой ред нарича автора на поемата за глада през 1740 един по-добре образован „микроепископ“ (ενας μικροεπίσκοπος, ο Μιχαήλ ο του Γκόρας, πιο γραμματιζούμενος) (Χατζηδήμος 1956). Най-вероятно периодът на епископското служение на Михаил Иписхиот в епархията Гора и Мокра обхваща времето от 1744 до 1751. А. Шковиера (който не отъждествява епископа на Гора и Мокра Михаил с Михаил Иписхиот) греша, когато посочва периода 1718–1843

⁸⁰ Вж. също Reufuss 1989: 111, бел. № 60 и цитираната там литература.

⁸¹ Вж. също 14 глава от съчинението на Алексудис, посветена на митрополията на Дирахон (Драч) и Гора или Гора и Мокра (Αλεξούδης 1868: 141–153).

(Škovičera 2010: 161). Причина за заблудението му е фактът, че се позовава неточно на Trapp 1982: 480–481. Австрийският византолог заявява, че в изработването на общия том със служби, излязъл от Мосхополската печатница в годините 1740–1742, е взел участие и „някай си Μιχαήλ ὁ τοῦ Γόρας, което погрешно е превеждано като Михаил, син на Горас“. „Всъщност „Гора“ е името на епископия – продължава Е. Трап – принадлежаща към Охрид, чиито глави по правило в документите са наричани ὁ Γκόρας καὶ Μόκρας. Така че тук по-скоро става дума за Михаил, син на Теодосий, който доказано през 1718–43 е служил като епископ по тези места.“⁸² Категоричността на Трап по отношението на посочените години идва от позоваването му на Gelzer 1902: 142. Известната двусмисленост на цитираното изречение на Трап (дали посочените години се отнасят за Теодосий, или за Михаил) подвежда Шковиера да приеме, че периодът на епископството на Михаил е 1718–1743. Причина за грешката е фактът, че словашкият учен не проследява препратката към Gelzer 1902, където при изброяването на известните епископи на Гора и Мокра името на Михаил липсва, а Теодосий е отбелязан като споменат за първи път през 1718, а за последен – през 1743 г. В периода между последното споменаване на Теодосий (1743) и първото споменаване на Серафим (1752) най-вероятно се разполага епископското служение на Михаил Иписхиот.

По-скоро в сферата на любопитното трябва да отнесем факта, че българският патриарх Кирил (1953–1971) извежда своето родословие от същия епископ Михаил. Според свидетелството на твърде тенденциозната биографична книга на отец Янко Димов, патриархът твърдял, че братът на прабаба му хаджи Марина бил „епископ хаджи Михаил Горомокренски, издал в 1741 година в Москополе службата на Светите 15 тивериополски мъченици“ (Димов 1990: 42).

От систематизираната в таблицата по-горе информация става ясно, че епископ Михаил Иписхиот е много добре образован за времето си и неслучайно е наречен λογιώτατος. Вероятно още в млада възраст той приема монашество⁸³. Изявява се като съставител и редактор и се справя отлично с ораторската проза в двете послания до архиепископ Йоасаф. Изкушен е както от химнографията – пише канон с акростих, така и от

⁸² „...ein gewisser Μιχαήλ ὁ τοῦ Γόρας, was man fälschlicherweise als Michael, Sohn des Goras gedeutet hat. In Wirklichkeit ist jedoch Gkora der Name eines zu Ochrid gehörenden Bistums, dessen Inhaber in der Regel als ὁ Γκόρας καὶ Μόκρας in den Urkunden auftritt. Demnach mußte es sich hier um Michael, den Sohn des Theodosios handeln, der 1718–43 als Bischof dieser Orte bezeugt ist.“ (Trapp 1982: 480–481).

⁸³ А. Милев безусловно приема, че „Михаил Гора“ е монах, както и Григорий Константинодис, но за съжаление, не привежда аргументи (Милев 1966: 21).

епическата поезия – създава кратка поема за глада през 1740 г. Също така добре владее жанра на епиграмата. Михаил Иписхиот демонстрира многократно своето дълбоко преклонение към охридската катедра и лично към архиепископ Йоасаф. Макар да се назовава в духа на речевия етикет на епохата „покорен слуга“ и „нищожен, но верен роб“, той има достатъчно високо самочувствие да остави многократно името си върху печатните произведения, върху които работи.

Изложените дотук основания на хипотезата, че епископът на Гора Михаил Иписхиот е автор на втория канон от *Бератската служба за св. Седмочисленици*, посветен на св. Горазд и св. Ангеларий, в обобщен вид изглеждат така:

- Михаил Иписхиот е живял по времето на съставянето на службата. Ако приемем като ориентирирван посочения от Мартинианос период (1700–1790), той се е радвал на завидно дълголетие, като по времето, когато е издадена *Бератската служба*, е бил около двадесетгодишен. Изглежда по-вероятно обаче рождената дата и кончината на книжовника да са с десетилетие по-рано, т.е. ок. 1690–1780 г. Вероятно между 1744 и 1751 г. заема епископската катедра на епархията Гора и Мокра.
- Михаил Иписхиот се е движел в кръга от духовници, книжовници и издатели, свързан с икономическия и културния възход в югозападните предели на Охридската архиепископия, на който дължим значителна по обем книжовна продукция. Много е вероятно издателите от семейство Папас да са се обърнали към представител на този кръг, живеещ в същия регион, при подготовката за печат на службата. Възможно е също така Михаил Иписхиот да е пребивавал в края на второто десетилетие на XVIII в. сред венецианската мосхополска общност, за която говори М. Манусакас.
- Продукцията на Мосхополската печатница свидетелства, че Михаил Иписхиот владее различни жанрове на поетическото слово.
- В епиграмата, посветена на охридския престол (№ 4), поместена преди *Службата за св. Климент Охридски* (1742 г.), Михаил Иписхиот назовава св. Седмочисленици с метафората Ἐπτάριθμον χορίαν, която е устойчив троп в *Бератската служба за св. Седмочисленици* – Ἐπτάριθμος χορὸς (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 13, 16, 21, 25). Епиграмата също така показва, че авторът ѝ е наясно с друга духовна гордост на Берат – мощите на новомъченик Никодим. Ето пълния ѝ текст в оригинал и в превод:

Ἔτερον τοῦ αὐτοῦ. Εἰς τὸν τῆς Ἀχρίδος θρόνον

Χαῖρε ἀποστολικὴ ἔδρα, χαῖρε τὸ θρᾶνε Ἀχρεΐδος.
Χαῖρε δ' ἐρῶ αὖθις, τηλέκλυτος καθέδρα.
Ἔσχες καὶ γὰρ ἔρεισμα, κρηπίδα θεσπεσίην τε.
Ἐπτάριθμον χορίαν θειοφρόνων λατρίων.
Καὶ Βλαδίμηρον Ἰωάννην τὸν μάρτυρα θεῖον.
Πρὸς τοῖς καὶ δέκα ζὺν πέντε γε Τιβερίου.
Καὶ Νικόδημον ἀθλοῦντα ἐν ἐσχάτοις Βελογράδοις.
Τῶν δὲ ἀνωνύμων κλήσιας οὐκ ἐρέω.
Ἔγνωε τὰ λείψανα σοὶ μέγα ἔρκος ἰδ' εὖχος ὑπάρχει.
Ἐνδिका, χαῖρε, ἄρα, ἀργυρόηλε θρόνε.

Друга [епиграма]. От същия [Михаил]. За охридския престол

*Радвай се, апостолски престоле, радвай се, троне на Ахрида.
И пак ще кажa – радвай се, надалече прославени троне.
Защото имаи опора, божествена основа.
Седмочислен хор от боголюбиви обожатели.
И Владимир Йoан, божествения мъченик.
Към тях и петнадесетте на Тиверий.
И Никодим подвижник в далечен Белоград.
Няма да назова имената на безименните,
от които мощи добиваи сила и благословия.
Та с право се радвай, ти троне, със сребро обкован.*

- Михаил Иписхиот има опит в работата със стари ръкописи, въз основа на каквито е била съставена *Бератската служба* според двете предисловия (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 1, 3). Както той сам споменава в посвещението на архиепископ Йoасаф, предшествашо *Службата за св. Климент*, при подготовката на изданието също му се е наложило да пролее много пот (πολλῶ τῷ ἰδρωτί καμωθεῖσάν μοι), докато работи със стари и повредени ръкописи. Подобно съобщение е налице и в предговора към *Житието на св. Антоний Нови Верийски*.
- На последно място, но не по важност, трябва да се отбележи фактът, че книжовникът Михаил е написал поне още един канон с акростих, включен в *Службата за св. Антоний Нови Верийски*.

2.5. Кой е авторът на *Бератската служба*?

В своя студия от 2007 г. Трендафил Кръстанов (Кръстанов: 2007), без да се аргументира, посочва, че упомената в *Бератската служба* дата на отбелязване на паметта на св. Седмочисленици – 26 ноември, е всъщност датата на смъртта на св. Ангеларий в Плиска през 885 г.: „Вероятно тази дата е в памет на смъртта на св. Ангеларий на 26 ноември 885 г. в българската столица Плиска, откъдето неговите мощи са били пренесени във Велеград и са поставени заедно с мощите на св. Горазд [...], където и досега се пазят в храма „Света Мария“ в крепостта на Берат“ (Кръстанов 2007: 435–436). Цитираната хипотеза поставя отново много въпроси, отговори на които студията на Кръстанов не дава: например кога и къде е починал Горазд (очевидно преди Ангеларий); защо е било нужно починалият (неизвестно къде) Горазд да бъде пренесен в Берат, а починалият в столицата Плиска Ангеларий да бъде пренесен също там; в кой бератски храм са били положени тези мощи, при положение, че църквата „Успение Богородично“ (а не „Св. Мария“) е много по-късна и т.н.

По-интересна с оглед на настоящото изследване обаче е атрибуцията на богослужебната творба – първа и единствена досега. Кръстанов я осъществява, привличайки авторитета на „извор от Ватикана“: „Въз основа на извор от Ватикана бе установено а в т о р с т в о т о (разредката е на Т. Кръстанов) на *Бератската служба за св. Седмочисленици* от митрополит Григорий II Драчки от XIV в.“ (Кръстанов 2007: 436). Както става ясно от текста на студията, въпросният „извор от Ватикана“ е споменатият по-горе гръцки ръкопис от Ватиканската библиотека със сигнатура Cod. vat. gr. 2492⁸⁴. Кръстанов много държи на доказателствената стойност на този ръкопис и в друга своя публикация дори възкликва по повод на него: „Когато архивите говорят, боговете да мълчат“ (Кръстанов 2014: 19)⁸⁵. Какво всъщност представлява споменатият ватикански ръкопис и може ли да се определи като извор? Достъпното онлайн фотокопие на

⁸⁴ Notitia episcopatum ecclesiae CP (i.e. Constantinopolitanae – Е. Зашев) (Кръстанов 2007: 437).

⁸⁵ „За епископията на св. Климент Охридски има спорове от близо два века. Красимир Станчев заяви с основание, че въпросът не може да бъде разрешен без нов извор [...]. *Такъв извор бе открит* (курсивът е мой – Е.З.). Във Ватиканския гръцки кодекс има Списък на цариградските епископи, съставен от Аристархи Ставраки бей (Cod. Vat. gr. 2492, f. 82r), в който се чете: „Епископия Велеграда или Велеграда (sic!) (Берат) и Канина, Южен Епир. Град в Албания, сега Берат. Епископия първо към Драчката митрополия, наречена Пулхериуполска, после Велаградска митрополия към Охридската архиепископия, а от 1767 г. към Цариградската патриаршия с митрополитски титул „Пречестен и екзарх на цяла Албания“ (Кръстанов 2014: 19). В заглавието на статията са допуснати странни грешки – *Provincia Bulgaria occidental* вм. лат. *Provincia Bulgaria occidentalis*.

кодекса⁸⁶, показва че става дума за архивна единица от второто десетилетие на XX в. Това личи от включените в текста препратки към издания, публикувани дори след 1910 г. Ръкописът съдържа епархийски списък на епископиите под юрисдикцията на Цариградската патриаршия и техните известни епископи и е изготвен от Ставракис Аристархис (Ставраки бей Аристархи) (1834–1925). С. Аристархис е велик логотет на Вселенската патриаршия и наследява на този пост баща си Николаос Аристархис (1799–1866). През 1876 г. е назначен за пожизнен сенатор⁸⁷ (γεροϋσιαστής) на Османската империя. С. Аристархис е високообразован фанариот, който проучва, издава и превежда гръцки писмени паметници и сам притежава ценен архив и богата библиотека. След Малоазийската катастрофа от 1922 г. е принуден да напусне Цариград. Разорен, С. Аристархис е принуден да продаде архива си на Ватикана⁸⁸ и умира в бедност през 1925 г. Както става ясно, Cod. vat. gr. 2492 не може да бъде третиран като „исторически извор“, тъй като не отговаря на фундаменталното изискване, позволяващо да бъде определен като такъв – да бъде паметник от миналото. Cod. vat. gr. 2492 по-скоро представлява ранна чернова на едно незавършено и непубликувано църковно-историческо изследване от близкото минало, непреминало през критическата оценка на научната общност. При определянето на авторството на *Бератската служба* Т. Кръстанов се позовава на два записа, намиращи се според него на f. 479v и f. 481r. Ето как той предава текста на първия от тях:

Δυρράχιον, το γ'. μητροπολίται ὑπὸ τῶν Ἀχρίδων. Γρηγόριος Β'. Οὗτος⁸⁹ συνέγραψε τὴν Ἀκολουθίαν (sic!) τῶν ἁγίων Κυρίλλου, Μεθοδίου (sic!) καὶ τῶν λοιπῶν ἑπταρίθμων διδασκάλων τῆς Βουλγαρίας... (*Драч, трима митрополити под [юрисдикцията на] Охрид[ската архиепископия]. Григориј Втори. Той е написал Служба за светите Кирил, Методиј и останалите седмочислени учители на Българија...*)

В действителност текстът изглежда така:

б. („ „ „ „) πρῶτος διορισθῆς μετὰ τὴν εἰς τὸν Οἶκ. θρόνον προσάρτησιν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδων· οὗτος συνέγραψε τὴν ἰ. Ἀκολουθίαν τῶν ἁγ. Κυρίλλου, Μεθοδίου καὶ τῶν λοιπῶν ἑπταρίθμων διδασκάλων τῆς Βουλγαρίας.

⁸⁶ Фотокопието може да се види на адрес: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.2492.

⁸⁷ Става дума за членство в горната камара на парламента на Османската империя, установена с конституцията от декември 1876 г.

⁸⁸ За библиотеката на С. Аристархис вж. Ζαχαρόπουλος 1992.

⁸⁹ У Кръстанов 2007: 436 – Οὗτος.

(б. („ „ „ „ „) пръв назначен след присъединяването на Охридската архиепископия към Вселенската патриаршия. Написал е св. Служба за св. Кирил, Методий и останалите седмочислени учители на България.)

Втората бележка, намираща на f. 481v⁹⁰ (а не на f. 481r, както посочва Кръстанов) е предадена точно с изключение на отбелязаната по-долу печатна (?) грешка в препратката:

Γρηγόριος μητρ. Δυρραχίου ἀγνώστου χρόνου (ἴσως ὁ ἄνω Γρηγόριος (1315–1343). Συνέγραψεν ἀκολουτίαν Κυρίλλου, Κλήμεντος, Μεθοδίου, Ναοῦμ, καὶ παρακλητικὸν κανόνα τοῦ ἁγ. Ναοῦμ. (G. Parad. σ. 297 σημ.⁹¹) (Григорий митр. на Драч, неизвестно кога, (вероятно споменатият по-горе Григорий (1315–1343). Написал е Служба за Кирил, Климент, Методий, Наум и молебен канон за св. Наум. (Г. Папад. с. 297, бел.)

В ръкописа – чернова на С. Аристархис епископските катедри са представени по азбучен ред, който е проследим въпреки наличието на много неясноти по отношение на поредността на листовите и двойната пагинация. Представянето на предстоятелите на Драч започва на f. 476r (ръкописен № 845, кадър от фотокопието № 640). Както на много места в недовършения епархийски списък, така и тук авторът посочва източника си на информация за конкретната личност (без този принцип да е прокаран последователно). На същия f. 476r след кратко изложение за църковната история на Драч следва рубрика **α** ἐπίσκοποι. На f. 478r (ръкописен № 845.846 (sic!), кадър № 644) идва ред на рубрика **β** Ἀρχιεπίσκοποι. На f. 479r (ръкописен № 846 (sic!), кадър № 646) започва рубрика **γ** Μητρολίται ὑπὸ τὸν Ἀχρίδων. Въпреки началото на нова рубрика номерацията на митрополитите продължава номерацията на архиепископите от предходната рубрика. На следващия f. 479v (кадър № 647) започва нова номерация, в която е включена първата бележка, цитирана по-горе в оригинал и превод (ил. 16). На f. 480r (ръкописен № 846 (sic!), кадър № 648) е въведена нова рубрика – **δ** Μητρολίται ὑπὸ τὸν ΚΠ. Според подредбата на кадрите на фотокопието (а и според Т. Кръстанов, който е работил de visu с ръкописа) втората цитирана по-горе бележка попада в същата рубрика.

И така, първата цитирана от Кръстанов бележка сериозно се разминава с действителността. В текста на С. Аристархис лисва началото – Δυρράχιον, το γ'. μητρολίται ὑπὸ τῶν Ἀχρίδων. Отсъства също името на

⁹⁰ F. 481v е без пагинация. Предходният 481r е обозначен долу вдясно с печатни цифри като 481, а горе вдясно с ръкописни – като 847. В онлайн изданието на ръкописа f. 481r и f. 481v са кадри № 650 и 651.

⁹¹ У Кръстанов 2007: 436 – s. 297 shm.

1. (Ήλδ. Παρ.)
- ~~2.~~ ~~τῷ 1819~~ τῶν 13 μετετέθηκτο ἐπὶ Μελέτιου τῷ 1820
2. τῷ 1783-1809. - τῷ 1791-1809 (Ἄνθ. Ἠγεῖ. (59) σ. 149)
3. τῷ 1809-1824. - τῷ 1809-1820 (Ἄνθ. Ἠγεῖ. (110) β' 155- (36) σ. 390- (59) σ. 149)
4. τῷ 1821-1833
5. (Ἄνθ. Ἠγεῖ. (59) σ. 148.)
6. (" " " ") πρῶτος διορισθὲς μετὰ τὴν εἰς τὰ οἰκ. θρόνον προσάρτησιν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχαιῶν ἐπί-τος συνέγραψε τὴν ἱ. Ἀποστολικὴν τῶ ἀγ. Πνεύματος, Μωδοῦν καὶ τῶν λοιπῶν ἐκπαίδητων διδασκάλων τῆς Βουλγαρίας.
- 45a. Μετέπειτα τῷ 1768 (Ἄνθ. Ἠγεῖ. (27) σ. 234.) εἶσα λαλοῦσιν.
- 45b. Γρηγόριος τῷ 1768-1772 (Ἄνθ. Ἠγεῖ. (59) σ. 148.) (ὅπως ὁ ἀνωτέρω τὸ β')
7. ἱ. Κωνσταντῖνος τῷ 1774-1788. (Ἄνθ. Ἠγεῖ. (59) σ. 149) γὰρ ἔσται ὑπογραμμένος ἐν ἐπισημοῦς γραμμασίον ἀκουστέ-νοισ ἐν τῷ ἑσθῆνι τῆς ἐκκλησίας τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς πό-λεως Ἐθνασίων (Ἐκδοῦσιν παρὰ τῶν χειροτετεταιν ἰστοριογράφων ἐν τῷ βραχίονι γράμμασι).
- 46a. Μετέπειτα τῷ 1791 (Ἄνθ. Ἠγεῖ. (131) σ. 184.)
- 43a. Ἄνδρας μετὰ Δοξαχίου τῷ 1748. (Χειρῶν. Σ. καὶ Σ. β')

Григорий Втори (Γρηγόριος Β΄). Нещо повече, докато в текста на Кръстанов Григорий Втори е драчки митрополит под юрисдикцията на Охридската архиепископия (един от трима с такава длъжност), то в източника неназованият, но маркиран със знака за повторение „(, , , ,)“, е „*първ назначен след присъединяването на Охридската архиепископия към Вселенската патриаршия*“, което радикално променя хипотетичния времеви отрязък на неговото пастирско служение. От своя страна, знакът за повторение „(, , , ,)“ се отнася за намиращата се на горния ред препратка (Ανθ. Αλεξ. (59) σ. 148), която насочва към Αλεξούδης 1868: 148. Ето какво четем там: 1767. ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ πρῶτος μετὰ τὴν εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριαρχικὸν θρόνον προσάρτησιν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρῖδῶν καὶ τῶν τέως αὐτῇ ὑποκειμένων Μητροπόλεων καὶ Ἐπισκοπῶν, φαινόμενος ὑπογεγραμμένος ἐν διαφόροις χειρογράφοις ἕως τοῦ 1772. (1767 г. Григорий – първ след присъединяването на Охридската архиепископия към Вселенската патриаршия и на дотогава подчинените на нея митрополи и епископии. Подписът му се открива в различни ръкописи до 1772 г.). Споменаването на Григорий е в рамките на рубриката от съчинението на Алексудис, озаглавена ΕΚ ΤΩΝ ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΣΑΝΤΩΝ ΕΝ ΤΗ ΕΠΑΡΧΙΑ ΔΥΡΡΑΧΙΟΥ ΥΠΑΡΧΟΥΣΙ ΓΝΟΣΤΟΙ ΟΙ ΕΠΟΜΕΝΟΙ (κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν τιθέμενοι) (*От архиереите на Драчката епархия са известни следните, подредени по хронологичен ред*).

От казаното дотук става ясно, че няма никакви основания авторството на споменатата в първата бележка *Служба за св. Кирил, Методий и останалите седмочислени учители на България* да бъде приписано на „митрополит Григорий II Драчки от XIV в.“ (Кръстанов 2007: 436), тъй като очевидно става дума за Григорий Константинидис, когото редица автори отъждествяват с митрополит Григорий Драчки (1767–1772) (Reufuss 1989: 90), и за неговата *Служба за св. Седмочисленици*, издадена в Мосхопол през 1742 г.

Втората бележка също приписва авторството на *Служба за Кирил, Климент, Методий, Наум* на драчки митрополит на име Григорий, и то от периода 1315–1343 г. Кръстанов обаче не си е дал труда да проследи препратката в края на записа – G. Parad. σ. 297 σημ. Издирването показва, че С. Аристархис насочва към съчинението на Георгиос Пападопулос Συμβολαί εις την Ιστορίαν της παρ’ ημίν Εκκλησιαστικῆς μουσικῆς (*Принос към историята на нашата църковна музика*), издадено в Атина през 1890 г., в което на с. 297 в бележка под линия се чете следното: Γρηγόριος ὁ Δυρραχίου, συνέγραψεν Ἀκολουθίαν Κυρίλλου, Κλήμεντος, Μεθοδίου καὶ Ναούμ, ἐκδοθεῖσαν ἐν Μοσχόπολει, προσέτι δὲ καὶ παρακλητικὸν κανόνα τοῦ ἁγίου Ναούμ. (*Григорий Драчки, написал Служба за Кирил, Климент, Методий и Наум, издадена в Мосхопол, и молебен канон на*

св. Наум) (Παπαδόπουλος 1890: 297). Не е известно поради каква причина С. Аристархис пропуска ясното указание на Παπαδόπουλος, че в случая също става дума за издадената в Мосхопол през 1742 г. *Служба за св. Седмочисленици* с автор Григорий Константинидис и я приписва на драчкия духовен предстоятел със същото име от първата половина XIV в. Що се отнася до споменатия *Молебен канон на св. Наум*, то по всяка вероятност става дума за публикуваната от К. Нихоритис творба *Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὸν ὁσιον καὶ θεοφόρον Ναοῦμ*⁹² (*Молебен канон на светия богоносен Наум*). Канонът е написан през 1800 г. от митрополита на Корча и Мосхопол Йоасаф и неговия сродник, архимандрита на църквата „Св. София“ в Цариград Йосиф.

Представените факти и наблюдения, свързани с атрибуцията на *Бератската служба*, осъществена от Т. Кръстанов, дават основание за следните заключения:

⁹² К. Нихоритис публикува пълния текст на канона (Νιχωρίτης 2013: 443–461) и проучване на творбата (Νιχωρίτης 2013: 290–297). Канонът носи пространното заглавие *Κανὼν παρακλητικὸς εἰς τὸν ὁσιον καὶ θεοφόρον Ναοῦμ, ψαλλόμενος εἰς τὸν ἱερὸν αὐτοῦ τάφον, εὐλαβεῖα τῶν εἰς προσκύνησιν παραγινομένων εὐλαβῶν χριστιανῶν, καὶ μάλιστα τῶν ἐν ἀσθενείας κατεχομένων καὶ ἐπικαλουμένων τὸ ἅγιον αὐτοῦ ὄνομα καὶ τὴν ὑγίαν ἐπιζητούντων. Συνετέθη δὲ καὶ ἐφιλοπονήθη παρὰ τοῦ πανιερωτάτου καὶ σοφολογιωτάτου μητροπολίτου τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Κορυτζᾶς καὶ Μοσχολέως κ.κ. Ἰωᾶσαφ καὶ τοῦ παραδελφοῦ αὐτοῦ ἀρχιμανδρίτου τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας Ἰωσήφ, καὶ ἐνεχειρίσθη ἐμῶ τῷ πανοσιωτάτῳ καὶ εὐγενεστάτῳ καὶ τιμιωτάτῳ καθηγουμένῳ τῆς περιφημοῦ μονῆς τοῦ ἁγίου Ναοῦμ κ[υρί]ῳ Στεφάνῳ εἰς ὠφέλειαν ψυχικὴν καὶ σωματικὴν τῶν πιστῶς ἐορταζόντων καὶ εὐλαβουμένων τὸν ἅγιον ἐν ἔτει 1800 κατὰ μῆνα Μάρτιον: ἐγράφη δὲ ὑπὸ χειρὸς Ἀναστασίου, μαθητοῦ τοῦ ἀρχιμανδρίτου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Ἰωσήφ (*Молебен канон на светия и богоносен Наум, който се пее на неговия свят гроб с благоговението на онези благочестиви християни, които идват да се поклонят, и най вече на тези, обладани от болести и призвани да търсят здраве чрез неговото свято име. Съставен и усърдно нагласен от високопреосвещения и премъдър митрополит на пресветата митрополия на Корча и Мосхопол господин Йоасаф и неговия братовчед (у Νιχωρίτης 2013: 189 – από [...] το θεῖο του πατραδερφό του) архимандрита на Великата църква Йосиф, и поверен на мен, високопреподобния, преблагороден и достопочтен игумен на прославения манастир на „Свети Наум“ господин Стефан, да бъде от полза душевна и телесна за онези, дете с вяра празнуват и славословят светеца. 1800 г., месец март. Записан беше от ръката на Атанасий, ученик на архимандрита на Великата църква Йосиф)*. Съдържа акростих *Πόθῳ τὸ θεῖον λείψανον Ναοῦμ σέβῳ*. Преписът на канона е част от ръкопис, подвързан в същия конволут, в който е включен единственият запазен отпечатък от *Бератската служба за св. Седмочисленици* (Μανούσακας 1957: 60–62). В началото на ръкописа стои *Служба за св. Дионисий Олимпийски* (Ἀκολουθίαν Διονυσίου τοῦ ἐν Ὀλύμπῳ νέου ἁσκητοῦ) (f. 1–20), а непосредствено след нея е *Молебният канон на св. Наум* (f. 21–27). За каноните, посветени на св. Наум, вж. Бърлиева 2003: 148–149.*

- Не съществуват основания авторството на *Бератската служба за Св. Седмочисленици* да бъде приписано на драчкия митрополит Григорий от XIV в.
- Основният източник, въз основа на който Т. Кръстанов установява авторството на *Бератската служба* – Cod. vat. gr. 2492, не представлява исторически извор, тъй като произхожда най-вероятно от второто десетилетие на XX в.
- Cod. vat. gr. 2492 съдържа ранна необработена чернова на систематизация (епархийски списък), посветена на епархиите под юрисдикцията на Цариградската патриаршия и техните предстоятели.
- Първата посочена от Т. Кръстанов бележка, намираща се на f. 479v, не би могло да се отнася за драчкия митрополит Григорий от XIV в., тъй като в нейното началото ясно е отбелязано, че се отнася за Григорий, който е „*първ назначен след присъединяването на Охридската архиепископия към Вселенската патриаршия*“ (т.е. след 1767 г.). Съдържащата се в бележката препратка към съчинение на Антим Алексудис потвърждава този факт и насочва към Григорий Константиnidис, когото редица автори отъждествяват с митрополит Григорий Драчки (1767–1772).
- Втората бележка (на f. 481v), въз основа на която Т. Кръстанов гради своята теза, също не може да бъде отнесена към духовник на име Григорий от XIV в., понеже е съставена въз основа на препратка към изследване на Георгиос Пападопулос, която недвусмислено сочи към издадената в Мосхопол през 1742 г. *Служба за св. Седмочисленици* с автор Григорий Константиnidис.
- Т. Кръстанов не цитира коректно бележките от Cod. vat. gr. 2492, даващи му основание да посочи за автор на Бератската служба духовник на име Григорий от XIV в., и най-вече – не проследява препратките, съдържащи се във въпросните бележки.
- Проследяването на препратките в двете цитирани от Т. Кръстанов бележки недвусмислено показва, че и в двата случая става дума за *Службата за св. Седмочисленици*, изготвена от Григорий Константиnidис и издадена през 1742 г. в Мосхопол.

2.6. Обобщения и заключения

В светлината на изложеното дотук проблемът за авторството и съответно времето на създаването на *Бератската служба за св. Седмочисленици* придобива следните измерения:

- *Бератската служба* е компилирана въз основа както на преки заемки (напр. *Богородичния канон* на Теодор Ласкарис), така и на преработки на по-ранни съчинения (напр. *Канона за св. Климент* и *Краткото житие на св. Климент* от Д. Хоматиан).
- В рамките на богослужебната творба е включен поне един оригинален дял – *Канонът за св. Горазд и св. Ангеларий*.
- Не съществуват никакви документални данни, подкрепящи хипотезата, че *Канонът за св. Горазд и св. Ангеларий* или цялата *Бератска служба* са създадени през Средновековната епоха – съответно през IX и XIV в.
- Налице са достатъчно основания да се предположи, че автор на *Канона за св. Горазд и св. Ангеларий* е епископът на Гора Михаил Иписхиот (1700–1790 или 1690–1780).
- Допускането, че Михаил Иписхиот е написал *Канона за св. Горазд и св. Ангеларий*, насочва към извода, че това е станало непосредствено преди отпечатването на службата (ок. 1720).
- В такъв случай е много вероятно цялата *Бератска служба* да е изготвена непосредствено преди отпечатването – в края на 20-те години на XVIII в., а автор както на оригиналните дялове, така и на преработките да е Михаил Иписхиот.
- Съществуват основания да се смята, че в работата върху текста са взели участие представители на произхождащото от Берат семейство Папас, на чиито разноски е издадена службата. По всяка вероятност по тяхно настояване в текста на службата многократно е откроен гр. Берат, където се смята, че се съхраняват „мощи“ на св. Седмочисленици.
- Създаването на *Бератската служба* от младия и неопитен Михаил Иписхиот би обяснило езиковите и стиловите слабости на творбата.
- Много е вероятно *Бератската служба* да е изготвена във Венеция, където в първите десетилетия на XVIII в. пребивава значителна мосхополска общност⁹³.

⁹³ През 1573 г. във Венеция е осветена гръцката православна църква „Св. Георги“ („San Giorgio dei Greci“). В града по това време вече съществува гръцко училище. В продължение на XVII и XVIII в. мосхополските търговци установяват трайни икономически връзки с Венеция, като с тях пътуват и много младежи. Показателен за ролята на мосхополските граждани сред православната общност във Венеция е фактът, че високообразованият свещеник от Мосхопол Йоанис Халкиас (Ιωάννης Χαλκείας Μοσχολίτης) в периодите 1694–1703 и 1712–1716 г. заема длъжността на директор на т.нар. „Школа Флагинис“ (гр. Φλαγγίνειος Σχολή, ит. Collegio Flanginiano) и служи като свещеник в църквата „Св. Георги“ (Koukoudis: 2003: 331–335).

3. Най-ранният словесен образ на св. Седмочисленици – механизми на изобретяване

Като пръв паметник, който фиксира и пресъздава паметта на св. Седмочисленици, *Бератската (Венецианската) служба*, съдържа най-ранният словесен образ на светците. Обект на наблюдение и анализ тук са някои структуроопределящи механизми на „изобретяване“ на техния колективен образ⁹⁴.

Още заглавието на творбата (*Ἀκολουθία τῶν ἁγίων καὶ ἰσαποστόλων Ἑπτὰ Φωστήρων τῆς Βουλγαρίας, καὶ Δαλματίας. Κυρίλλου, Μεθοδίου, Κλήμεντος, Ναοῦμ, Γοράσδονος, Ἀγγελαρίου καὶ Σάββα*) посочва „седмочислената“ конструкция на групата и задава най-важните характеристики на светците – те са *ἰσαπόστολοι* (*равноапостоли*) и *φωστήροι* (*светила/просветители*). Географското отнасяне τῆς Βουλγαρίας, καὶ Δαλματίας (*на България и Далмация*) документиращо съвместяването на традицията, свързваща делото на просветителите с българските земи, с местния патриотизъм на издателите. Последвалото изброяване – Κυρίλλου, Μεθοδίου, Κλήμεντος, Ναοῦμ, Γοράσδονος, Ἀγγελαρίου καὶ Σάββα – не е произволно, а въвежда определена йерархия – на първо място са първоучителите Кирил и Методий, следват учениците с установени култове – Климент и Наум, после идва ред на Горазд и Ангеларий, за чиито мощи се вярва, че се съхраняват в Берат, а накрая е Сава⁹⁵. Този ред се отличава от изброяването във втора глава на *Пространното житие на св. Климент* от Теофилакт Охридски, където след Методий и Кирил (без да са включени в групата) са посочени Горазд, Климент, Наум, Ангеларий и Сава, и е по-близък до реда в споменатото по-горе *Сказание за превода на Свещеното писание* от Хилендарския манастир (Κυρηλ, Μεθωδιε, Κλημεντή, Ναουμ, Γωρασδο, Αγγελαριε, Λαυρεντιε, ἱ. υνσλμμ), където на последно място е поставен не Сава, а Лаврентий.

Първото предисловие (*Ἀκολουθία s.l. s.a.*: 1) добавя щрихи към историята на службата и към портретите на светците. Става ясно, че творбата се отпечатва за първи път благодарение на семейство Папас – Андреас, син на Йоанис, и синовете на Андреас – Николаос и Анастасиос. Те са

⁹⁴ Частични наблюдения в това отношение привеждат Е. Трап (Trapp 1982: 475–479) и К. Нихоритис (Нихоритис 2005: 33–34; Νιχωρίτης 2013: 270–290), но техните прегледи са фрагментарни и не изясняват ситемните механизми на генериране на образа.

⁹⁵ За сравнение – втората гръцка служба за св. Седмочисленици от 1742 г. още в заглавието назовава групата *Ἑπτάρθρωμοι* (*Ἀκολουθία τῶν ἁγίων Ἑπτάρθρωμων*), а при първото изброяване в малката вечерня редът е следният: Κύριλλε, Μεθόδιε καὶ Κλήμη σὺν Ναοῦμ, Ἀγγελάριε, Σάββα μακάριε, καὶ Γοράσδον. Вж. Κωνσταντινίδης 1742; Νιχωρίτης 2013: 461–462.

положили труд, осигурили са средства и са участвали в редактирането на текста. Семейство Папас посвещава службата на все още неназованото отечество (τῆ αὐτῶν πατρίδι), на което светците са ἀντιλήπτορες (*застъпници*) и προστάτες (*покровители*). За източниците на службата се говори в множествено число – наложило се е да бъдат отстранявани наличните в тях грешки, понеже били *ръкописни и стари* (χειρογραφικῶν ὄντων τῶν πρωτοτύπων καὶ πελαλαιομένων)⁹⁶. Разглежданото първо предисловие създава впечатление, че мъжете от семейство Папас (или поне някой от тях) не са само „инвеститори“ и/или издатели на службата, а са участвали в една или друга степен в оформянето на нейния текст. Това впечатление се потвърждава от второто встъпление (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 3–4). В самото начало на с. 3 името на Николаос Папас е набрано с открояващ се едър шрифт, а под него е повторено посвещението на отечеството (ΤΗ ΠΑΤΡΙΔΙ ΕΥ ΠΡΑΓΓΕΙΝ). Следващият текст, подписан в края от *благочестивия Николаос Папас* (εὐλαβῆς... Νικόλαος Παπᾶς), е изграден под формата на обръщение към съотечествениците (назовани ἀγαπητοὶ συμπατριῶται) за разлика от лишеното от конкретен адресат първо предисловие. Службата е представена като *дар за отечеството* (δῶρον... τῆ πατρίδι), а светците придобиват нови характеристики – *те са проповедници, йерарси и закрилници* (κῆρυκες, ἱεράρχαι, καὶ προστάτες). За първи път тук отечеството се конкретизира и стеснява – светците са назовани *закрилници на нашия град* (τῆς ἡμετέρας πόλεως), който е удостоен от Бога да има такива *бранители* (ὑπέρμαχοι). Авторът призовава да се въздава почит както на Божието всемогъщество, така и на *просветилите ни божествени отци* (τοῖς ἡμᾶς φωτήσασι θείοις πατέραςи). Н. Папас отново посочва, че службата се отпечатва за първи път, като отбелязва, че тя е поправена, доколкото е било възможно, от грешките, налични в остарелите ръкописи (ὡς ἐφικτὸν διορθωθεῖσαν, ἐξ ὧν εἶχε σφαλμάτων, χειρογραφικῶν τε ὄντων καὶ πελαλαιομένων).

Разгледаните две предисловия посочват най-съществените черти на седемте просветители (τῶν... ἐπὶ φωστήρων), като едновременно с това предоставят сведения за процеса на подготовката на службата. Двата паратекста дават основание да се допусне, че член (или членове) на фамилията Папас (най-вероятно Николаос Папас) е бил пряко ангажиран в съставянето ѝ на базата на различни ръкописни източници и в процеса на редактирането им.

⁹⁶ Въпреки това заявление в съхранения отпечатък от службата са налице най-малко 300 грешки от различен характер.

3.1. Седмосьставност – изброяване и директно назоваване

Както в заглавието, така и в предисловията седемте светци все още не са назовани с наименованието, което предстои да се утвърди в църковната и светската традиция. Същинската служба започва с посочване на месеца и датата на честването – 26 ноември, и с вътрешно заглавие, което повтаря почти дословно част от общото заглавие на старопечатното издание, като редът на изброяването на имената се запазва: Μνήμη τῶν Ἀγίων, καὶ Ἰσαποστόλων, Ἑπτὰ Φωστήρων τῆς Βουλγαρίας καὶ Δαλματίας. Κυρίλλου, Μεθοδίου, Κλήμεντος, Ναούμ, Γοράσδονος, Ἀγγελαρίου, καὶ Σάββα (Памет на светите равноапостоли, седемте светили на България и Далмация, Кирил, Методий, Климент, Наум, Горазд, Ангеларий и Сава) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 5). Още в първата стихира на малката вечерня обаче те са назовани Ἑπτάρημοι. Това е първата употреба в текста на названието, което предстои да придобие на български облика *Седмочисленици*⁹⁷. Контекстът, в който е употребена формата Ἑπτάρημοι, показва, че тя функционира като субстантивирано прилагателно⁹⁸: Τῶν ἁγίων ὁμόσκηνοι, καὶ πατέρων Ἑπτάρημοι, Βουλγαρίαν ἄπασαν ἐφωτίσατε (Съжители на светците и на отците, вие, Седмочисленици, просветихте цяла България) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 5).

Разгледаните две заглавия заедно с първата стихира на службата подсказват, че двата основни механизма, утвърждаващи „седмосьставността“ на групата светци в текста, ще бъдат *изброяването* и *директното назоваване* с избрания за целта термин – Ἑπτάρημοι.

⁹⁷ Бл. Конески, разбира се, греша, като твърди, че първото използване на термина е в службата на Г. Константинодис от 1742 г. (Koneski 1976: 188). Макар да е първа в текста, тази употреба не е най-ранната. Първото засвидетелствано използване на термина Ἑπτάρημοι откриваме в *Проложното житие на св. Йоан Владимир*, включено в издадената през 1690 г. във Венеция служба за светеца. На този паметник ще се спрем по-нататък в изложението.

⁹⁸ По съществуващия гръцки словообразователен модел, резултат на който са прилагателни като τριάρημος, τετράρημος, πεντάρημος, ἑξάρημος и т.н. (вж. Liddell, Scott, Jones 1996). Позовавайки се на П. Илиевски, Андрей Шковиера отбелязва, че първата засвидетелствана употреба на термина Ἑπτάρημοι е в кондака на св. Седем мъченици Макавеи, майка им Соломония и учителя им Елеазар, чиято памет се отбелязва на 1 август, като привежда примера Σοφίας Θεοῦ, οἱ στῦλοι οἱ ἑπτάρημοι, καὶ θεῖου φωτός, οἱ λύχνοι οἱ ἑπτάφωτοι (*Седмочислени стълпове на Божията премъдрост и седемсвещни светилници на божествената светлина*), художествени детайли от който присъстват и в разглежданния тук образ на Седмочислениците (Škoviera 2010: 20–21). Шковиера посочва и други по-ранни седмосьставни групи светци (Škoviera 2010: 20–24), а също се спира и на символиката на числото седем и на богословските предпоставки за сформирването на групата на св. Седмочисленици (Škoviera 2010: 25–32). За разнообразните символни значения на седмицата вж. Илиевски 1989 и забележките на Д. Чешмеджиев към споменатата статия (Чешмеджиев 2011: 33), а също и Христова-Шомова 2016: 136–138.

3.1.1. Изброяване

И наистина, изброяване на св. Седмочисленици⁹⁹ се среща 25 пъти в богослужебната творба – 7 пъти в малката вечерня, 6 пъти във великата вечерня и 12 пъти в утренията.

I. На малката вечерня¹⁰⁰:

1. Μεθόδιον, Κύριλλον, Σάβ[β]αν, Κλήμεντα, Ναούμ, Ἀγγελάριον πάνσοφον, καὶ Γοράσδονα (*Μεθοδίου, Κυрил, Сава, Климент, Наум, Ангеларий всемъдрия и Горазд*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 5);
2. Κύριλλε, Μεθόδιε, Γοράσδον, Ἀγγελάριε, Βουλγαρίας κήρυκες ἰσαπόστολοι, Κλήμη θαυματουργέ, Ναούμ, Σάβ[β]α μακάριε (*Κυριλλе, Методие, Горазде, Ангеларие, на България равноапостолни благовестители, Клименте чудотворецо, Науме, Сава блажени*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 5–6);
3. Κύριλλε, Μεθόδιε, καὶ Κλήμη σὺν Ναούμ, Ἀγγελάριε, Σάβ[β]α μακάριε, καὶ Γοράσδον (*Κυριλλе, Методие и Клименте с Наум, Ангеларие, Сава блажени и Горазде*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 6);
4. θεοῦς... προστάτας τοὺς σοφοῦς, καὶ κλεινοὺς φωστῆρας Κύριλλον, Μεθόδιον, σὺν Κλήμεντι Ναούμ Ἀγγελάριον, Σάββα, Γοράσδονα (*божествените... закрилници мъдри, славните светилници Κυрил, Методий, Наум с Климент, Сава, Горазд*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 6);
5. Κύριλλε, Μεθόδιε, Κλήμη, Ναούμ τε, Σάβ[β]α ἡγιασμένε, μεθ' ὧν Γοράσδον καὶ Ἀγγελάριε (*Κυριλλе, Методие, Клименте и Науме, Сава освещени, и с тях, Горазде и Ангеларие*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 7);
6. Γοράσδων ὁ ὄσιος, Κύριλλος σὺν Μεθοδίῳ, Κλήμης, Σάβ[β]ας Ναούμ τε, ἤστραψαν τὰς ἀκτῖνας, ὡς ἡλίου φαιδρότης, μεθ' ὧν καὶ ὁ κλ[ε]ινὸς Ἀγγελάριος (*Горазд преподобният, Κυрил с Методий, Климент, Сава и Наум, които ни осветихте с лъчите си като ясно слънце, а с вас и славният Ангеларий*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 7);
7. ἀκαταπαύστως ἀνευφημοῦμεν, Κύριλλον, Μεθόδιον, Κλήμεντα, Σάβ[β]αν Ναούμ τε, καὶ τὸν θεῖον Γοράσδονα, καὶ σοφὸν Ἀγγελάριον (*безспир да прославяме Κυрил, Методий, Климент, Сава и Наум и божествения Горазд, и мъδрия Ангеларий*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 7).

⁹⁹ Само в примери № 4 и 5 от утренията изброяването е непълно. В № 4 гласи *Κлимент с Наум и Ангеларий*, а № 5 – *Κυрил и Методий, и Сава, и Климент*.

¹⁰⁰ При извличането на примерите се следва принципът за предоставяне на достатъчен за разбирането им контекст.

II. На великата вечерня:

1. Κύριλλε, Σάββα, καὶ Κλήμη, Ναοὺμ, ὡς πηγὴ ἐστῶτες, Βουλγαρίας πρόεδροι, Δαλμάτων οἱ φαεινοί, ἢ τῶν δικαίων τετράς¹⁰¹, εὐφραίνου Βελογράδων τῶν πανολβίων, τὸ ἅγιον τέμενος, προσπίπτοντες οἱ πιστοὶ, τῶν Ἑπταρίθμων τὸ κλέος ὑμνήσωμεν, καὶ σὺν Ἀγγελαρίῳ Γοράσδονα τὸν ἔνδοξον, καὶ Μεθόδιον θεῖον τοὺς θερμοὺς ἀντιλήπτορας (*Кириле, Сава и Клименте, Науме, които сте като извор, предводители на България, озарители на Далмация, четворица праведни, зарадвай се Белограде на всеблажените, свят храм, а ние, верующите, колено-преклонно нека възнеем славата на Седмочислениците, сред които и Ангелариѝ, славният Горазд и Методиѝ божественият – наши гореци застъпници*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 8);
2. Κύριλλε, Μεθόδιε, Γοράσδον πατέρες, Ἀγγελάριε καὶ Σάββα ποιμένες, σὺν τε Ναοὺμ καὶ Κλήμεντι ἅγιοι τῶν ἀνιάτων μωλώπων, σηπεδόνας ἰάσατε, καὶ σωτηρίαν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν δωρήσατε (*Кириле, Методие, Горазде – вие отци, Ангеларие и Сава – вие пастури, със светите Наум и Климент язвите на нелечимо поразените излекувахте и спасение на нашите души дарувахте*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 9);
3. Χαίρετε Κλήμη, Ναοὺμ, Μεθόδιε, Κύριλλε οἱ θερμοὶ προστάται τῶν περιστατουμένων. Γοράσδον τε καὶ Ἀγγελάριε, Σάββα μακάριε (*Радвайте се, Клименте, Науме, Методие, Кириле, гореци наши застъпници. И вие, Горазде, Ангеларие, Сава блажени*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 9);
4. χαίρετε ἱεράρχαι Κύριλλε, Μεθόδιε, Κλήμη, καὶ Ναοὺμ, Σάββα τε ἡγιασμένε, χαίροις Γοράσδον καὶ Ἀγγελάριε ἢ τῶν ὀσίων дуάς, καὶ τῶν Βελογράδων ἀντιλήπτορες, καὶ ἐκτενῶς ἰκετεύσατε ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν (*радвайте се, ѱерарси, Кириле, Методие, Клименте и Науме, Сава освещени, радвайте се Горазде и Ангеларие, двамина от светците и застъпници на Белоград, и ревностно се молете за нашите души*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 13);
5. συμφώνως πανηγυρίζοντες τὴν Ἱερὰν ὑμῶν μνήμην βοῶμεν Μεθόδιε, Κύριλλε, Κλήμη, Σάββα μακάριε, θεῖε Ναοὺμ, Γοράσδον καὶ Ἀγγελάριε (*празнувайки вашата свята памет, единоголасно ви призоваваме, Методие, Кириле, Клименте, блажени Сава, божествени Науме, Горазде и Ангеларие*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 13);
6. Κλήμη σὺν Ναοὺμ τε Ἀγγελάριε, Γοράσδον Μεθόδιε, ἀποστόλων ὁμότροποι... Σάββα μακάριε Κύριλλε (*Клименте с Наум и Ангелариѝ, Горазде и Методие, подобни на апостолите... Сава блажени, Кириле*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 14).

¹⁰¹ Това е единственият случай, в който се посочва брой на светците, различен от седем. В рамките на същото изречение обаче са добавени останалите трима светци.

III. На утренията:

1. Μεθόδιε Κύριλλε Κλήμη σὺν Σάββα Ναοῦμ, σοφοὶ ἀντιλήπτορες τοῦ χριστωνύμου λαοῦ, σὺν Ἀγγελάριφ τὸν θεῖον Γοράσδονα (*Μεθοδие, Кириле, Клименте със Сава, Науме, мъδρι застъпници на христουменния народ, заедно с Ангелариῦ и божествения Горазд*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 16);
2. Κύριλλε, Μεθόδιε, Κλήμη, Ναοῦμ τε, Σάβ[β]α ἡγιασμένε, μεθ' ὧν Γοράσδον καὶ Ἀγγελάριε (*Кириле, Μεθοδие, Клименте и Науме, Сава освещени, а с тях Горазд и Ангелариῦ*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 17);
3. Ἐπὰ στύλοι ἅγιοι τῆς Βουλγαρίας παιδροί, Μεθόδιε Κύριλλε Κλήμη σὺν Σάββα Ναοῦμ, θερμοὶ ἀντιλήπτορες τῆς Δαλματίας αἰεὶ, καὶ σὺν Ἀγγελάριφ Γοράσδον μακάριε, κήρυκες θεολόγοι (*Седем свещени стълба на България лъчезарни, Μεθοдие, Кириле, Клименте, със Сава, Науме, вечни гореци застъпници на Далмация и заедно с Ангелариῦ блажени Горазде, проповедници богословни*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 21);
4. ὄθεν σὺν ἀγγέλαις ἀγάλλεσθε αἰωνίως, Κλήμη σὺν Ναοῦμ, καὶ Ἀγγελάριε (*затова ще ликувате вечно заедно с ангелите вие, Клименте с Наум, и Ангеларие*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 23);
5. Ὁ Λαὸς ὁ ἀπειθῆς νῦν ἐξήνθησε πολὺς, ἐκ τῶν θεῶν διδασκῶν Ἑπταρίθμων τοῦ Χριστοῦ, Κυρίλλου τε καὶ Μεθοδίου, Σάββα, καὶ Κλήμεντος (*Непокорният народ сега е разцъфтял многоброен чрез божествените поучения на Христовите Седмочисленици, Кирил и Методиῦ, и Сава, и Климент*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 26);
6. ἀκαταπαύστως ἀνευφημοῦμεν, Κύριλλον, Μεθόδιον, Κλήμεντα, Σάββα Ναοῦμ τε, καὶ τὸν θεῖον Γοράσδονα, καὶ σοφὸν Ἀγγελάριον (*нека непрестанно славим Кирил, Методиῦ, Климент, Сава и Наум и божествения Горазд, и мъδрия Ангелариῦ*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 26–27);
7. Χαίρετε Κύριλλε, Μεθόδιε, Κλήμη, καὶ Σάββα, Ναοῦμ καὶ Ἀγγελάριε, καὶ Γοράσδον, φωστῆρες καὶ διδάσκαλοι τῆς ἐκκλησίας, ἀποστόλων ὁμότροποι, μαρτύρων ἰσοστάσιοι, Μυσῶν καὶ Βουλγάρων τὸ κλέος, ὀρθοδόξων ἐγκαλλώπισμα, Βελογράδων προστάται (*Радвайте се, Кириле, Μεθοдие, Клименте и Сава, Науме и Ангеларие, и Горазде, светилници и учители на Църквата, подобни на апостолите, равнопоставени на мъчениците, слава на мизите и на българите, украса на православните, застъпници на Белоград*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 27);
8. Ἀμφοτέροθεν ἐδείχθης περιδέξιος Γοράσδον ὅσιε, σὺν Μεθοδίφ κλεινῶ, Κυρίλλφ καὶ Κλήμεντι, λόγοις καὶ πράξεσι, Ναοῦμ τε ὁ ἔνδοξος, καὶ Ἀγγελάριος, Σάββα τε πολλοὺς φωτίζει (*Ти се показа умел в две посоки, преподобни Горазде, заедно със славния Методиῦ, Кирил и Климент, в думи и дела, и Наум славният и Ангелариῦ, а Сава просвещава мнозина*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 32);

9. χάριτας καὶ ὕμνους εὐλαβῶς πέμπουσι πάντες, Μεθοδίῳ Κλήμεντι, σοφῶ Ναοῦμ, Κυρίλλῳ, Σάββα, σὺν Ἀγγελαρίῳ καὶ Γοράσδονι (*всички благодетливо изпрацаат почитания и химни – на Методиј, на Климент, на мџдриа Наум, на Кирил и Сава с Ангелариј и Горазд*) (Аκολουθία s.l. s.a.: 33);
10. πιστῶς ἀνευφημήσωμεν, τοὺς Ἑπταρίθμους πατέρας, καὶ θεῖους ἰσαποστόλους, Γοράσδον, Ἀγγελάριον, Μεθόδιον τὲ Κύριλλον, Κλήμεντα Σάββα Ναοῦμ τε, τῆς Βουλγαρίας ποιμένας, καὶ Δαλματίας φωστῆρας (*с вѣра възславихме отците Седмочисленици и божествени равноапостоли Горазд, Ангелариј, Методиј и Кирил, Климент, Сава и Наум, пастири на Бѣлгария и светилници на Далмация*) (Аκολουθία s.l. s.a.: 37);
11. Κύριλλε Μεθόδιε, Κλήμη, Σάββα, Ναοῦμ, ἅμα σὺν Γοράσδονι τῷ θείῳ, τῇ τῶν Βελογράδων ἀκρότητι, ὕμνοις Ἀγγελάριον δοξάζωμεν (*Кириле, Методие, Клименте, Сава, Науме, заедно с божествения Горазд – гордостта на Белоград, с химни да славим Ангелариј*) (Аκολουθία s.l. s.a.: 38);
12. Τοὺς θεῖους πατέρας καὶ φαεινοὺς Κύριλλον τὸν μέγαν, καὶ Μεθόδιον τοὺς σοφοὺς, τὰ κλέη ὁσίῳν, Γοράσδον σὺν Ἀγγελαρίῳ Κλήμη Ναοῦμ τε Σάββα, ὕμνοις τιμήσωμεν (*Нека с химни почетем божествените отци, светлите Кирил великия и Методиј – мџдреци, славата на светците – Горазд с Ангелариј, Климент, Наум и Сава*) (Аκολουθία s.l. s.a.: 39).

Веднага прави впечатление, че в преобладаващата част от случаите първите две позиции са запазени за св. Кирил и св. Методий – общо 17 от 25 изброявания, или приблизително в 2/3 от приведените примери. От тях на първо място стои св. Кирил в 13 примера: № 2, 3, 4, 5 и 7 от малката вечерня, № 2 и 4 от великата вечерня и № 2, 5, 6, 7, 11 и 12 от утренята. Отново двойката на първоучителите, но с разместване – на първо място Методий, а на второ Кирил, стои начело в 4 примера: № 1 от малката вечерня, № 5 от великата вечерня и № 1 и 3 от утренята. Трябва да се подчертае, че от този тип са почти всички изброявания в малката вечерня (5 от 7). Изглежда, в началото на богослужебната творба авторът спазва с по-голяма последователност зададената в двете заглавия йерархия, за да я подчертае и утвърди.

Сравнително устойчива по местоположение е втората двойка светци, отбелязана в заглавията – св. Климент и св. Наум, които заемат следващите две позиции в 5 примера – № 3, 4, 5 от малката вечерня, № 4 от великата вечерня и № 2 от утренята. Към тях трябва да се добавят и 7 случая, в които св. Климент и св. Наум съжителстват със св. Сава – № 1

и 7 от малката вечерня, № 5 от великата вечерня и № 1, 3, 6, 7 от утренията. В тези четения най-често св. Сава се разполага между св. Климент и св. Наум, като по този начин вероятно се подчертава значимостта му.

В останалите 8 случая на първите позиции има разнообразни варианти. Св. Климент и св. Наум стоят начело в 3 от тях – № 3 и 6 от великата вечерня и № 4 от утренията. Тези примери, заедно с посочените по-горе 12 случая, в които св. Климент и св. Наум са позиционирани непосредствено след св. Кирил и св. Методий, очертават една сравнително ясна картина на значението на втората двойка светци в йерархията, зададена от заглавията. Горазд е на първо място в 3 примера – № 6 от малката вечерня и № 8 и 10 от утренията (в първия случай е посочен самостоятелно, във втория – „заедно със славния Методий“, а в третия – със св. Ангеларий), като това позициониране на светеца най-вероятно се дължи на вярата, че неговите мощи се съхраняват в „отечеството“ – Берат. По веднъж първи са св. Кирил и св. Сава (№ 1 от великата вечерня) и св. Методий и св. Климент (№ 9 от утренията). По същество тези примери потвърждават йерархичната значимост на първоучителите, а добавените след тях ученици черпят авторитет от техния ореол. Нито веднъж на първа позиция не попадат св. Наум, св. Сава и св. Ангеларий. Това са вторите лица от йерархичните двойки от заглавията (св. Климент и св. Наум; св. Горазд и св. Ангеларий) и посоченият на последно място св. Сава.

Св. Горазд и св. Ангеларий, освен в споменатия пример № 10 от утренията, при изброяванията са в контактна позиция или изрично обособени като двойка в примери № 1, 5, 7 от малката вечерня, във всичките 6 четения от великата вечерня и в № 1, 3, 6, 7, 9, 11, 12 от утренията – общо 16 пъти. Този факт може да се тълкува като аргумент за хипотезата, че именно пренасянето на техните мощи в Берат е дало повод за създаването на службата.

Разгледаните дотук 25 примера освен изброяванията на имена съдържат и вмъкнати важни характеристики за отделните участници в груповия образ:

Св. Горазд е откроен с определения осемкратно. В малката вечерня той е *преподобен* (ὁσίος) и *божествен* (θεῖος) – съответно в четения № 6 и 7. Във великата вечерня е *славен* (ἔνδοξος) – четене № 1, а в утренията е отново *божествен* (θεῖος) в примери № 1, 6 и 11, *блажен* (μακάριος) в № 3 и *благочестив* (ῥόσιος) в № 11.

Специфични епитети са добавени към името на св. Сава 7 пъти. Назован е 4 пъти *блажен* (μακάριος) в примери № 3 от малката вечерня и № 2, 5, 6 от великата вечерня. Вторият епитет – *освещени* (ἡγιασμένος), е използван трикратно – по веднъж в малката вечерня (пример № 5), великата вечерня (пример № 4) и утренията (пример № 2). Това определение

най-вероятно идва от неговия съименник, кападокиец Сава Освещени (439–532 г.).

Св. Ангеларий е маркиран с епитети при 5 от изброяванията в текста на службата. В четения № 1, 6, 7 от малката вечерня той е съответно *всемъдър* (πάνσοφος), *славен* (κλ[ε]ϊνός) и *мъдър* (σοφός). Отново *мъдър* (σοφός) е назован в пример № 6 от утренията.

Към името на св. Наум епитети са добавени трикратно. Във великата вечерня (№ 5) той е назован *божествен* (θεῖος), а в утренията – *славен* (ἔνδοξος) и *мъдър* (σοφός) (съответно в примери № 8 и 9).

За св. Методий са употребени две определения – *божествен* (θεῖος) в четене № 1 от великата вечерня и *славен* (κλ[ε]ϊνός) в четене № 8 от утренията.

Само веднъж е обозначен с епитет св. Кирил – *велик* (μέγας) в последното четене (№ 12) от утренията. За св. Климент няма употребена индивидуализираща характеристика.

Представеното наблюдение върху маркирането с художествени определения на отделни членове от групата на Седмочислениците насочва към извода, че то играе ролята на своеобразен компенсаторен механизъм спрямо подреждането при изброяването¹⁰². Най-често с епитети биват обозначавани св. Горазд, св. Ангеларий и св. Сава, т.е. светците без установени култове, които не попадат на първа позиция (с изключение на трите примера за св. Горазд) и стоят в края на зададеното от заглавията йерархично изброяване. По този начин авторът на службата сякаш се стреми смислово да „уравнovesи“ значимостта на участниците в групата на Седмочислениците. Налице е, макар и непрокарана последователно, тенденция за устойчиво свързване на някои от Седмочислениците с определени качества: св. Горазд е най-вече *божествен* и *благодетел*, св. Сава е *блажен* и *освещени*, св. Ангеларий е *мъдър* и *всемъдър*. За св. Кирил пък е употребено само едно определение, но то има характер на суперлатив – *велик*.

3.1.2. Директно назоваване

Освен с изброяване „седмочислеността“ на групата светци се утвърждава посредством високочестотното директно назоваване на техния брой. След двете заглавия, в които те са наречени Ἐπὶ Φωστῆρων, в текста на службата са налице още 26 подобни четения – 4 в малката вечерня, 7 във великата вечерня и 15 в утренията:

¹⁰² Поетическият характер на текста, съобразен с определена ритмика, вероятно също е мотивирал автора и влиял при вмъкването на епитети, но в случая са важни изборите, които той е направил.

I. На малката вечерня:

1. Τῶν ἁγίων ὁμόσκηνοι, καὶ πατέρων Ἑπτάριθμοι, Βουλγαρίαν ἅπασαν ἐφωτίσατε (*Съжители на светците и на отците, вие Седмочисленици просветихте цяла България*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 5);
2. Δέσποινα, μετὰ τῶν Ἑπτάριθμων, καὶ πάντων τῶν ἁγίων ἐλεηθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν (*Владичице, заедно със Седмочислениците и всички останали светци да помилваш нашите души*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 6);
3. Θεόθεν τὸ ἄθρ[ο]ισμα ὑμῶν, φωστῆρες Ἑπτάριθμοι, πανευσεβῶς συνελήλυθεν πατέρες ἄγιοι (*От Бога е вашето събрание, седмочислени светила, Той всеблагочестиво ви е събрал, отци свети*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 6);
4. Ἀστέρες Ἑπτάριθμοι τῆς Βουλγαρίας φαιδροί, τρανώς ἐκηρύξατε τὸν Υἱὸν Λόγον Θεοῦ (*Ясни звезди седмочислени на България, славно прогласихте Сина, Словото Божие*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 7).

II. На великата вечерня:

1. Ὡ τῶν θαυμασίων σου Χριστὲ βασιλεῦ, ὡς ἐπτὰ αἰῶνας Ἑπτάριθμους ἤθρ[ο]ισας, δραμόντας πᾶσαν τὴν γῆν, ὡς θεῖους κήρυκας, τρανώς κηρύττοντας δὲ σοφοῦς διδασκάλους, φωτίζοντας ἔθνος Μυσῶν (*О, Христe, Царю на твоите дивни чудеса, като седем века си сбрал Седмочислениците да обикалят из цялата земя като Божии проповедници, да са вестноосци и мъдри учители, да просветят народа на мизите*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.:7–8);
2. προσπίπτοντες οἱ πιστοὶ, τῶν Ἑπτάριθμων τὸ κλέος ὑμνήσωμεν (*a ние, верните, коленопреклонно нека възнеем славата на Седмочислениците*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.:8);
3. Ποῖον εὐφημιῶν ἔπαινον προσενέγκωμεν τοῖς Ἑπτάριθμοις (*Каква велегласна похвала да поднесем на Седмочислениците*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 8);
4. Ποίοις οἱ εὐτελεῖς στόμασιν, ἐπαινέσωμεν τοὺς ἐπτὰ στόλους τοὺς τὴν οἰκουμένην ἀγάσαντας (*С какви уста ние, смирените, да възхвалим седемте стълба, озарили вселената*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 8–9);
5. Χαίροις χορὸς Ἑπτάριθμος πατέρων, χαίρετε ἱεράρχαι (*Радвай се ти, хор седмочислен на отците, радвайте се ἱεραρси*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 13);
6. ἀλλ' ὡς παρῤήσιαν ἔχοντες πρεσβεύσατε ὑπὲρ ἡμῶν ποιμένες Ἑπτάριθμοι (*но с цялото си дръзновение се застъпихте за нас, пастири седмочислени*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 13);
7. πανάγιοι Ἑπτάριθμοι, φρουρεῖτε τοὺς ὑμνητᾶς ὑμῶν διὰ παντός, καὶ σῶσατε τούτους ἐκ παντοίων περιστάσεων (*пресвети Седмочисленици, пазете онези, които ви възпяват непрестанно, и ги спасете от всякакви беди*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 15).

III. На утренията:

1. Τῶν Ἑπταρίθμων σου τὴν μνήμην Κύριε, ὑπερεφαιδρυνας ὡς παντοδύναμος (*Паметта на твоите Седмочисленици, Господи, озарил си, защото си всесилен*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 15–16);
2. Ἑπτάφωτοι ἅγιοι τῆς Βουλγαρίας φαιδροί (*Седмосветли светци на България, лъчезарни*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 16);
3. Ἑπταρίθμων πατέρων θεῖος χορός, τῶν δαιμόνων τὰ στίφη ἀποσοβῶν, Μυσίας τὴν ὠμότητα ἀπελαύνοντες ἅγιοι, Μακεδονίου αἰρέσεις σαφῶς διωλέσατε (*Божественният хор на седмочислените отци отблъсна пълчищата на бесовете, вие, светци, прогонихте грубостта на Мизия, унищожихте ереста на Македоний*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 16);
4. θεοφόροι Ἑπτάριθμοι, πρεσβεύοντες Χριστῷ τῷ Θεῷ τῶν πταισμάτων ἄφεσιν δωρήσασθαι, τοῖς ἐορτάζουσι πόθῳ τὴν ἁγίαν μνήμην ὑμῶν (*богоносни Седмочисленици, застъпете се пред Христа Бога да опростите греховете на нас, които празнуваме светлата ви памет с голямо рвение*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 16);
5. οἱ πιστοὶ κήρυκες, σοφοὶ ἱεράρχαι, καὶ ὅσοι θεῖοι Ἑπτάριθμοι (*верните вестители, мъдрите йерарси, светите божествени Седмочисленици*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 21);
6. Ἑπταρίθμων πατέρων θεῖος χορός, τῶν δαιμόνων τὰ στίφη ἀποσοβῶν, Μυσίας τὴν ὠμότητα ἀπελαύνοντες ἅγιοι, Μακεδονίου αἰρέσεις σαφῶς διωλέσατε (*Божественният хор на седмочислените отци, отблъсна пълчищата на бесовете, вие, светци, победихте грубостта на Мизия, унищожихте ереста на Македоний*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 21) = 3;
7. θεοφόροι Ἑπτάριθμοι, πρεσβεύοντες Χριστῷ τῷ Θεῷ τῶν πταισμάτων ἄφεσιν δωρήσασθαι, τοῖς ἐορτάζουσι πόθῳ τὴν ἁγίαν μνήμην ὑμῶν (*богоносни Седмочисленици, да се застъпите пред Христа Бога да опростите греховете на нас, които празнуваме светлата ви памет с голямо рвение*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 21) = 4;
8. Ἑπτὰ στόλοι ἅγιοι τῆς Βουλγαρίας φαιδροί (*Седем стълба свещени на България лъчезарни*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 21);
9. Ἀγιασμοῦ φωτὶ λαμπρυνόμενοι ἅγιοι, ἅπας ὁ Ἑπτάριθμος χορός (*Светци, блеснали със светлината на светостта, цял седмочислен хор*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 25);
10. Τῶν Ἑπταρίθμων ἡ σορός, τῶν λειψάνων ὡς πηγὴ, ἀναβλύζει τοῖς πιστοῖς ἰαμάτων ποταμούς (*Урната на Седмочислениците, на техните моци, като извор излива реки от изцеления връз вярващите*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 26);
11. Ὁ Λαὸς ὁ ἀπειθὴς νῦν ἐξήνθησε πολὺς, ἐκ τῶν θείων διδαχῶν Ἑπταρίθμων τοῦ Χριστοῦ, Κυρίλλου τε καὶ Μεθοδίου, Σάββα, καὶ Κλήμεντος (*Непокорният народ сега е разцъфтял многоброен чрез божествените*

- поучения на *Христовите Седмочисленици, Кирил и Методий, и Сава, и Климент*) (Аκολουθία s.l. s.a.: 26);
12. Γεωργηθεῖσαι ψυχαί, ταῖς ὑμῶν διδασκαίς ἅγιοι, τοῖς Ἑπταριθμοῖς γεωργοῖς (*Разораните от вас души с вашите поучения, свети люде, седмочислени орачи*) (Аκολουθία s.l. s.a.: 33);
 13. πιστῶς ἀνευφημήσωμεν, τοὺς Ἑπταριθμοὺς πατέρας, καὶ θεῖους ἰσαποστόλους, Γοράσδον, Ἀγγελάριον, Μεθόδιον τὸ Κύριλλον, Κλήμεντα Σάββα Ναοὺμ τε, τῆς Βουλγαρίας ποιμένας, καὶ Δαλματίας φωστῆρας (*с вярa възславихме отците Седмочисленици и божествени равноапостоли Горазд, Ангеларий, Методий и Кирил, Климент, Сава и Наум, пастири на България и светилници на Далмация*) (Аκολουθία s.l. s.a.: 37);
 14. Ἡ Βουλγαρία σκιρτάτω, καὶ Δαλματία θαρσεῖτω, τοὺς ποιμενάρχας τιμῶσα, κήρυκας καὶ ἰσαποστόλους, ἡμεῖς δὲ ἀνευφημοῦμεν τοὺς Ἑπταριθμοὺς φωστῆρας (*Нека България ликува и Далмация да е твърда във вярата, като почита пастирите, глашатаи и равноапостоли, а ние нека да възхвалим седмочислените светилници*) (Аκολουθία s.l. s.a.: 37);
 15. ἅγιοι Ἑπτάριθμοι τῆς Βουλγαρίας σοφοί (*свети Седмочисленици на България мъдри*) (Аκολουθία s.l. s.a.: 38).

В представените по-горе примери преобладава терминът Ἑπτάριθμοι както в качеството на прилагателно, така и като субстантив.

Κато прилагателно Ἑπτάριθμοι се среща в 10 четения: № 3, 4 от малката вечерня, № 5, 6 от великата вечерня и № 3, 6, 9, 12, 13, 14 от великата вечерня. В тези случаи то изпълнява ролята на епитет. В малката вечерня такива примери са *седмочислени светила* (№ 3) и *седмочислени звезди* (№ 4). Във великата вечерня – *седмочислен хор* (№ 5) и *седмочислени пастири* (№ 6). В утренята: *божествен хор на седмочислените отци* (№ 3, 6), *цял седмочислен хор* (№ 9), *седмочислени орачи* (№ 12), *седмочислени отци и божествени равноапостоли* (№ 13), *седмочислени светила* (№ 14). В посочените примери се открояват светлинната и музикалната образност. Седмочислениците са светила и звезди (което кореспондира с първото им представяне в заглавието) и съзвучен хор от отци. Към тези метафорични характеристики, очертаващи проповедническата и просветителската им дейност, се добавя ролята им на пастири, на орачи на душите, посяващи семето на вярата, и равноапостолското им достойнство.

В ролята на субстантив Ἑπτάριθμοι присъства в 13 от изброените по-горе четения: № 1, 2 от малката вечерня, № 1, 2, 3, 7 от великата вечерня и № 1, 4, 5, 7, 10, 11, 15 от утренята. Още в първия стих на малката вечерня пряко назованите *Седмочисленици* са представени като *съжители на светците и отците*, които са просветили цяла България. А в следващото (№ 2) споменаване св. Богородица е призована да се моли *заедно*

със Седмочислениците за спасението на душите. С разгръщането на колективния образ във великата вечерня Христос е събрал Седмочислениците да обикалят из цялата земя като Божии глашатаи (№ 1). Славата на Седмочислениците трябва да се възпее коленопреклонно, с химни и славословия (№ 2, 3). Във финала на великата вечерня Седмочислениците вече са пресвети закрилници, към които се отправя молба да пазят и спасят от всякакви беди онези, които ги славословят непрестанно (№ 7). Утренята добавя нови черти към образа на седемте светци. Тяхната памет е озарена от всесилния Бог (№ 1), те са богоносни застъпници пред Христа (№ 4, 7), божествени и верни вестители, мъдри йерарси (№ 5), а урната с техните мощи като извор излива реки от изцеления връз вярващите (№ 10). Безверният някога многоброен народ сега е разцъфтял чрез божествените поучения на Христовите Седмочисленици (№ 11), които са мъдри светци на България (№ 15).

Други „седморични“ употреби се откриват в 4 случая. В споменатото първо четене от великата вечерня Седмочислениците са сравнени със седем века ($\omega\varsigma \epsilon\lambda\tau\acute{\alpha} \alpha\iota\omega\nu\alpha\varsigma$): Царю Христе, като седем века си събрал Седмочислениците (Χριστὲ βασιλεῦ, $\omega\varsigma \epsilon\lambda\tau\acute{\alpha} \alpha\iota\omega\nu\alpha\varsigma$ Ἐπτάρθμους ἡθρο[ο]ισας). Сравнението няма ясен библейски паралел и би могло да насочва към седемте дни на Сътворението. Вторият пример (№ 4 от великата вечерня) метафорично представя Седмочислениците като седем стълба: да възхвалим седемте стълба, озарили вселената ($\epsilon\lambda\alpha\nu\acute{\epsilon}\sigma\omega\mu\epsilon\nu$ τοὺς $\epsilon\lambda\tau\acute{\alpha}$ στύλους τοὺς τὴν οἰκουμένην ἀνῆγάσαντας). Тук препратката е към Притчи 9:1 (Премъдростта си съгради дом, издяла седемте му стълба), откъдето образът на дома на Премъдростта (св. София) с неговите седем колони навлиза и в иконописта. Същата метафора е налице в третия случай (№ 8 от утренята): Седем стълба свещени на България лъчезарни ($\epsilon\lambda\tau\acute{\alpha}$ στύλοι ἅγιοι τῆς Βουλγαρίας φαίδροί)¹⁰³ – „българският дом“ на Премъдростта се крепи на седем колони – светите Седмочисленици¹⁰⁴. Последният, четвърти, пример е отново от утренята (№ 2) и съдържа прилагателното $\epsilon\lambda\tau\acute{\alpha}\phi\omega\tau\omicron\varsigma$ ($\epsilon\lambda\tau\acute{\alpha}\phi\omega\tau\omicron\iota$ ἅγιοι – седмосветли светци)¹⁰⁵, което

¹⁰³ Мотивът, представящ седемте светци като седем стълба, по всяка вероятност е плод на съществуваща традиция, но в разглежданата служба е преосмислен и свързан с България. Вж. примерите, които дава А. Шковиера от службите за св. Седем мъченици Макавеи в Ефес (Škoviiera 2010: 21–22).

¹⁰⁴ Според службата именно „български“, а не „славянски дом-църква“, до какъвто извод достига А. Шковиера: *Sedmopočetníci boli stĺpmi cirkvi – slovanskej cirkvi – teda domu. Oni postavili dom-cirkev pre Slovanov, respektíve na nich spočíval, boli jeho oporou a základom* (Škoviiera 2010: 32).

¹⁰⁵ А. Шковиера отбелязва същия епитет в службите за св. Седем мъченици Макавеи и за св. Теодот Анкирски и седем свети девы (Škoviiera 2010: 21, 23).

насочва към религиозните ритуални светилници – еврейската менора и християнския седмосвещник.

3.2. Историко-географски отнасяния

Освен изброяванията и акцентирането върху седмосъставността на групата важни за конструирането на образа на св. Седмочисленици са историко-географските отнасяния.

3.2.1. България и българи

Най-висококачествено е присъствието на реалиите *България* и *българи* – самостоятелно или заедно с други историко-географски единици (Далмация, Елада, Мизия). В текста на службата такъв характер имат общо 23 примера – по 5 в малката и великата вечерня и 13 в утренята¹⁰⁶.

I. На малката вечерня:

1. Βουλγαρίαν ἄπασαν ἐφωτίσατε (*просветихте цяла България*) (Ακολουθία s.l. s.a.: 5)
2. καὶ τὰ ἔθνη Βουλγαρίας ἐκκαθάραντες τῷ θείῳ βαπτίσματι (*очистихте народите на България с Божието кръщение*) (Ακολουθία s.l. s.a.: 5);
3. Βουλγαρίας κήρυκες ἰσαπόστολοι (*вестители на България и равноапостоли*) (Ακολουθία s.l. s.a.: 5);
4. Εὐφραίνου, ἀγάλλου Λυχνιδῶν, Βουλγαρία ἄπασα (*Радвай се, ликувай, Лихнидон, и цяла България*) (Ακολουθία s.l. s.a. :6)
5. Ἀστέρες Ἑπτάρηθμοι τῆς Βουλγαρίας παιδροί (*Ясни звезди седмочисленици на България*) (Ακολουθία s.l. s.a.: 7).

II. На великата вечерня:

1. ὡς πηγὴ ἐστῶτες, Βουλγαρίας πρόεδροι, Δαλμάτων οἱ φαεινοί (*кито сте истински извор, предводители на България, озарители на Далмация*) (Ακολουθία s.l. s.a. :8);
2. τὰ ἔθνη τῆς Βουλγαρίας τοῖς φωτίσασι, τοῖς στύλοις τῆ Δαλματία διαλάμπουσι (*на просветилите народите на България, на тези стълбове просветители на Далмация*) (Ακολουθία s.l. s.a.: 8);
3. καὶ τῆς Μυσίας τὰ ἔθνη φωτίσαντες, τὸν σταυρὸν γὰρ τοῦ Χριστοῦ ἀράμενοι προσήκατε, καὶ τὴν ὑφ ἡλίον πᾶσαν διαδραμόντες εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας ἐφθάσατε, καὶ τῆς Ἑλλάδος τὰ ἐσπέρια μέρη φωτίσαντες,

¹⁰⁶ Пропуснати са всички споменавания на България от *Житието на св. Сава*, т.е. адаптираното *Кратко житие на св. Климент*, тъй като не се отнасят до Седмочислениците като група. Така е и по отношение на другите историко-географски реалии в житието.

τὴν ὁδὸν τῆς μετανοίας ἐκηρύξατε, ὅθεν ἅπανα Βουλγαρία εὐφραίνεται (*и след като сте осветили народите на Мизия, издигнали Христо-вия кръст, сте дошли на сам и като сте изминали пътя си из цялата земя под слънцето, пристигнахте тук, в обетованата земя, и осветихте западните покрайнини на Елада, като прогласихте пътя на покаянието, на който цяла България се наслаждава*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 12–13);

4. Στύλοι φωτοειδεῖς ἀρετῆς, ἐστηριγμένοι καὶ νεφέλη σκιάζουσα, ἀπάσης τῆς Βουλγαρίας πρὸς οὐρανὸν ἀπὸ γῆς (*Стълбове на светла добродетел, издигнати нагоре и засенчващи небесата, стълбове на цяла България до небето от земята*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 13–14);
5. Βουλγαρίαν πᾶσαν ἐφωτίσατε (*просветихте цяла България*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 14).

III. На утрентята:

1. Ἑπτάφωτοι ἅγιοι τῆς Βουλγαρίας φαιδροί (*Седмосветли светци на България, лъчезарни*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 16);
2. νῦν ἀνακηρύττει, πιστεύειν εἰς Τριάδα τὰ ἔθνη τῆς Μυσίας, καὶ πᾶσα Βουλγαρία (*сега възвестява народите в Мизия да вярват в Троицата, и цяла България*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 20);
3. Ἑπτὰ стύλοι ἅγιοι τῆς Βουλγαρίας φαιδροί (*Седем стълба свещени на България лъчезарни*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 21);
4. καὶ ὀδηγοῦντες πρὸς φῶς τὸ τῆς ἐπιγνώσεως Χριστοῦ, ἔθνος τὸ δυσκάθεκτον, τῶν Βουλγάρων (*заведохте към светлината на познанието за Христа непокорния народ на българите*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 24);
5. βίβλους Βουλγάρων γλώττη ἀσινεῖς ἔμεινον (*книги на езика на българите, които останаха непокътнати*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 26);
6. τοὺς Μυσίας, Βουλγαρίας, καὶ Δαλματίας ποιμένας καὶ διδασκάλους (*пастири и учители на Мизия, България и Далмация*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 27);
7. Μυσῶν καὶ Βουλγάρων τὸ κλέος (*слава на мизите и на българите*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 27);
8. τῆς Βουλγαρίας θέμεθλα (*темели на България*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 36);
9. τῆς Βουλγαρίας ποιμένας, καὶ Δαλματίας φωστῆρας (*пастири на България и просветители на Далмация*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 37);
10. Ἡ Βουλγαρία σκιρτάτω, καὶ Δαλματία θαρσεῖτω, τοὺς ποιμενάρχας τιμῶσα, κήρυκας καὶ ἰσαποστόλους (*Нека България ликува и Далмация да е твърда във вярата, като почита пастирите, глашатая и равноапостоли*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 37);
11. ἅγιοι Ἑπτάρθμοι τῆς Βουλγαρίας σοφοί (*свети Седмочисленици на България мъдри*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 38);

12. ἀσκητὰς καὶ κήρυκας τῆς Βουλγαρίας (*аскети и вестители на България*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 39);
13. τοὺς φωτίσαντας τηλαυγῶς, τὴν γῆν τῶν Βουλγάρων (*просветилите лъчезарно земята на българите*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 40).

Сред изброените примери преобладават тези, в които св. Седмочисленици пряко се свързват с *България*, те са общо 19, от които в 12 от случаите *България* е посочена самостоятелно, а в 7 стои заедно с друга историко-географска реалия.

Всичките 5 четения от малката вечерня принадлежат към групата на самостоятелните употреби. Седмочислениците са осветили *България* (№ 1) и са очистили *народите на България с Божието кръщение* (№ 2). Самите те са *вестители на България и равноапостоли* и нейни *ясни седмочислени звезди*. Присъствието на риторичното обръщение от четене № 4 (*Радвай се, ликувай, Лихнидон, и цяла България – Εὐφραίνου, ἀγάλλου Λυχνιδών, Βουλγαρία ἅπασα*) може да се обясни с недоглеждане от страна на съставителя на службата в процеса на компилирането¹⁰⁷. Както ще стане ясно по-долу, светците се свързват последователно с Белград (Берат), а не с Охрид.

Във великата вечерня употребата на реалията *България* вече търпи промени. В първите три примера тя се свързва с нови реалии, наличието на които е продиктувано от желанието на автора да обвърже св. Седмочисленици и със страната, която той чувства по-близка. Светците се явяват като *предводители на България, озарители на Далмация* (№ 1), които са просветили не само *народите на България*, но и са *стълбове просветители на Далмация* (№ 2). Особено интересно е четене № 3, в което дейността на Седмочислениците е описана в следния ред: те първо са просветили *народите на Мизия*, изменили са дълъг път и са пристигнали в *обетованата земя, т.е. в западните покрайнини на Елада*, показвайки пътя на покаянието, на който *цяла България се наслаждава*. В последните два примера България отново присъства самостоятелно. Метафоричният образ на стълбовете прераства в хипербола, в която Седмочислениците са просветили *цяла България* (№ 5), те са *стълбове на цяла България*, издигнати нагоре и *засенчващи небесата* (№ 6).

¹⁰⁷ Такъв характер има и следният пример от споменатия преработен Хоматианов канон за св. Климент: Τὴν τῶν λειψάνων σου θήκην, ἡλιακὸν ὡσπερ δίσκον, ἔχουσα πόλις εὐσεβῆς, τῆς Ἀχρίδος τρισμάκαρ, τοῦτο καυχᾶται προσφῶς, ἐκεῖθεν γὰρ πέμπονται λαμπρότατοι θαυμασίων ἀκτίνες σελαγίζουσαι πανταχοῦ τοὺς εὐσεβεῖς (*Благочестивият град Ахрида, трижди блажен, който притежава хранителницата на мощите ти като слънчев диск*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 36).

При 5 от 13-те случая в утренията са налице самостоятелни употреби на реалитета България. В коментирания вече във връзка с употребата на „седмочислените“ форми четения № 1 и № 3 Седмочислениците са съответно *седмосветли светци на България* и *седем стълба свещени на България*. Архитектурната метафорика се допълва от пример № 8, в който светците са *темели на България*. По-традиционен характер имат четения № 11 и 12, където Седмочислениците са съответно *мъдри светци*, *аскети* и *вестители* на България.

В 3 примера (№ 6, 9, 10) България се явява заедно с Далмация, като (както при четенията от великата вечерня) Далмация стои на последно място: *пастори и учители на Мизия, България и Далмация* (№ 6), *пастори на България и просветители на Далмация* (№ 9), *нека България ликува, а Далмация да е твърда във вярата* (№ 10). Прави впечатление, че на делото на Седмочислениците в Далмация се приписват черти, характеризиращи делото им в България.

Мизия е спомената редом с България в два примера: *народите на Мизия и цяла България* (№ 2), *пастори и учители на Мизия, България и Далмация* (№ 6). За разлика от Далмация Мизия (както при четене № 3 от великата вечерня) стои пред България. Трябва да се отбележи, че авторът на службата не подчертава толкова експлицитно тъждествеността на Мизия и България, както е например в *Краткото житие на св. Климент Охридски* от Димитър Хоматиан (*европейските мизи, които народът знае и като българи*), но контекстът на употребите говори недвусмислено за тяхната знакова идентичност.

Етнонимът *българи* присъства в 4 четения от утренията. В 3 от тях той е употребен самостоятелно: *заведохте към светлината на познанието за Христа непокорния народ на българите* (№ 4), *книги на езика на българите, които останаха непокътнати* (№ 5)¹⁰⁸, *просветилите лъчезарно земята на българите* (№ 13). В един от примерите *българи* се предхожда от *мизи* – *слава на мизите и на българите* (№ 7). Представените примери показват, че етнонимът се появява най-вече в контекст, подсказващ за преводаческата и просветителската дейност на Седмочислениците.

3.2.2. Мизия и мизи

Споменатата историко-географска реалитет *Мизия* и етнонимът *мизи* се срещат и самостоятелно в примери, които еднозначно насочват към тяхната тъждественост с *България* и *българи*.

¹⁰⁸ Тук е използвана антитеза – за разлика от разбитите от Мойсей каменни плочи (Изход 32:19) Божието слово в българските книги е останало непокътнато.

I. На малката вечерня: няма

II. На великата вечерня:

1. φωτίζοντας ἔθνος Μυσῶν (*просветили народа на мизите*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 8).
2. καὶ τῆς Μυσίας τὰ ἔθνη φωτίσαντες (*просветили народите на Мизия*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 12);
3. τῆς Μυσίας καὶ Δαλματίας τὰ ἔθνη ἐφωτίσατε (*просветихте народите на Мизия и Далмация*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 13).

III. На утренята:

1. Μυσίας τὴν ὠμότητα ἀπελαύνοντες (*прогонихте грубостта на Мизия*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 16);
2. ἰδοὺ γὰρ ἐπέλαμψε τῆς εὐσεβείας ἀκτίς, Μυσῶν ἔθνεσιν ἐν σκότει καθημένοις (*и ето, блесна лъчът на благочестието за народите на мизите, живеещи досега в тъмнина*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 18);
3. Μυσίας τὴν ὠμότητα ἀπελαύνοντες (*прогонихте грубостта на Мизия*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 21) = 1;
4. Ἔλαμψεν ὡς ἥλιος ἔθνει Μυσῶν ὁ βίος ὑμῶν ἀξιάγαστοι (*О, достохвални, проблесна като слънце ваието житие за народа на мизите*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 22);
5. Ῥήσεις ἐρμηνεύσαντες τὰς τῶν γραφῶν, κλίμασιν ἐν οἷς ἐπεδράματε, τοῖς τῆς Μυσίας καὶ κατάλληλον αὐτῶν τῇ διαλέκτῳ γράμματα, ἐκπονεῖτε σθένει τοῦ Πνεύματος (*Думите на писанията разтълкувахте, пребродихте земите на Мизия и създадохте букви, подходящи за техния говор със силата на Духа*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 22);
6. Χορευέτω πᾶσα γῆ τῆς Μυσίας εὐσεβῶς (*Нека ликува благочестиво цялата земя на Мизия*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 26);
7. Συνετίζοντες πρὸς γνῶσιν τοῦ παντάνακτος, Χριστοῦ τὰ ἔθνη Μυσῶν (*Въвели сте в познанието на Всецаря Христа народите на мизите*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 32);
8. ἤγειρε Μυσῶν τὰ ἔθνη (*събуди народите на мизите*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 34);
9. Μυσοῖς προσέφεραν πίστει δὲ προσήνεγκαν (*предадох на мизите с вяра*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 36);
10. σὺν τοῖς σοφοῖς διδασκάλοις, καὶ ἱεράρχαις Μυσίας (*с мъдрите учители и йерарси на Мизия*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 37).

Названието *Мизия* се среща самостоятелно в 6 примера, а в един е заедно с Далмация. В пример № 2 от великата вечерня св. Седмочисленици

са просветили народите на Мизия, а № 3 гласи: *просветихте народите на Мизия и Далмация*. В утреният контекстът е по-разнообразен: *прогонихте грубостта на Мизия* (№ 1, 3), *пребродихте земите на Мизия и създадохте букви, подходящи за техния говор* (№ 5), *нека ликува благочестиво цялата земя на Мизия* (№ 6), *с мъдрите учители и йерарси на Мизия* (№ 10).

Етнонимът *мизи* е засвидетелстван самостоятелно в 6 четения. Във великата вечерня примерът е само един: *просветили народа на мизите* (№ 1). Петте четения от утреният гласят съответно: *и это, блесна лъчът на благочестието за народите на мизите, живеещи досега в тъмнина* (№ 2), *проблесна като слънце вашето житие за народа на мизите* (№ 4), *въвели сте в познанието на Всецаря Христа народите на мизите* (№ 7), *събуди народите на мизите* (№ 8), *предадох на мизите с вяра* (№ 9). Впечатление прави колебанието на автора дали мизите са *народ* или *народи*. Независимо от незначителния (и дори в повечето случаи напълно отсъстващ) историзъм на богослужебната творба представените историко-географски отнасяния, свързващи живота и делото на седемте светци с България и с Мизия, не оставят място за съмнение относно принадлежността на техния културен подвиг.

3.2.3. Далмация и далмати

На този фон патриотичната тенденция, застъпвана от автора и обвързваща дейността на св. Седмочисленици с Далмация, и по-конкретно с гр. Брат, е прокарана значително по-пестеливо.

Самостоятелните упоменавания на реалиите *Далмация* и *далмати* са общо 4 – 1 във великата вечерня и 3 в утреният.

I. На малката вечерня: няма

II. На великата вечерня:

1. δαδοῦχοι Δαλμάτων (*факлоносци на далматите*) (Ακολουθία s.l. s.a.: 9).

III. На утреният:

1. τοὺς τ[ῆς] τῶν Δαλμάτων χώρας κανόνας τε καὶ τρόπους (*законали и правила на страната на далматите*) (Ακολουθία s.l. s.a.: 15);
2. θερμοὶ ἀντλήπτορες τῆς Δαλματίας ἀεὶ (*вечни горещи застъпници на Далмация*) (Ακολουθία s.l. s.a.: 21);

3. Ἦύγασεν ἰδοῦ ἡμέρα σωτήριος τῆς Δαλματίας ἐν γῆ, σώματα γὰρ ἔκρυσεν ὑμῶν τὰ θεῖα (*Ето, изгря спасителният ден в земята на Далмация, която е скрила вашите божествени тела*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 36).

Далмация присъства в четения № 2 и 3 от утренията. В тях се съдържа внушението, че скривайки в себе си *божествените тела* на Седмочислениците, земята на Далмация бива озарена от зората на нов *спасителен ден*, а самите светци стават нейни *вечни горещи застъпници*. В примери № 1 от великата вечерня и № 1 от утренията св. Седмочисленици са обрисувани като *факлоносци на далматите*, които са дали *законали правила* на тяхната страна.

3.2.4. Белоград (Берат)

Представата за тази втора (небългарска) принадлежност на седемте светци добива конкретност чрез привличането в текста на топонима *Белоград* (Берат), директен израз на пропагандната локално-патриотична фикция, прокарана в службата, за която говори Е. Трап (Трап 1982: 477). Примерите, в които присъства Белоград, са общо 12 – 2 в малката вечерня, 6 във великата вечерня и 4 в утренията.

I. На малката вечерня:

1. Βελογράδων οἱ πρόμαχοι, καὶ αἰεὶ ἀντιλήπτορες, φαιδρῶς ἐξηστράψατε ὥσπερ ἥλιος (*Застъпници и постоянни застъпници на Белоград, светло засияхте като слънцето*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 5);
2. τῶν ὁσίων σύλλογος τῶν Βελογράδων τὸ κλέος (*събор на светци, прослава за Белоград*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 7).

II. На великата вечерня:

1. εὐφραίνου Βελογράδων τῶν πανολβίων, τὸ ἅγιον τέμενος (*зарадвай се, Белограде, на всеблажените, свят храм*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 8);
2. τοὺς ὑπὲρ τῶν Βελογράδων Χ[ριστῶ]ν ἐκδυσωποῦντας τὸν μόνον εὐσπλα[γ]χρον (*които за Белоград молят Христа, единствения и милосърдния*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 9);
3. Τὴν τῶν πατέρων καλλονήν, τῶν Βελογράδων κλέος, τὴν βρύσιν τῶν θαυμάτων (*украшение на отците, слава на Белоград, извор на чудеса*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 9);
4. ὑμᾶς γὰρ ὡς θεῖους θησαυροὺς ἢ τῶν Βελογράδων ἐκκλησία δεχομένη προσήκατο ἵνα πρεσβεύητε ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν (*вас църквата в*

Белоград ви е приела като Божии съкровища, за да се застъпвате за нашите души) (Ακολουθία s.l. s.a.: 12);

5. Χαίρετε ἀσκητῶν φοιτηταί, καὶ Βελογράδων οἱ ἀήττητοι πρόμαχοι (*Радвайте се, ученици на аскетите, непобедими защитници на Белоград*) (Ακολουθία s.l. s.a.: 14);
6. καὶ τοὺς Βελογράδων ποιμένας τιμάτωσαν ἐν ὕμνοις (*да почетат пастирите на Белоград с песнопения*) (Ακολουθία s.l. s.a.: 14–15).

III. На утренията:

1. τῶν ὁσίων σύλλογος τῶν Βελογράδων τὸ κλέος (*събор на светци, прослава за Белоград*) (Ακολουθία s.l. s.a.: 26) = I.7;
2. Μυσῶν καὶ Βουλγάρων τὸ κλέος, ὀρθοδόξων ἐγκαλλώπισμα, Βελογράδων προστάται (*слава на мизите и на българите, украса за православните, застъпници на Белоград*) (Ακολουθία s.l. s.a.: 27);
3. ἡ τῶν Βελογράδων ἀκρότητι (*с гордостта на Белоград*) (Ακολουθία s.l. s.a.: 38);
4. Εὐφράσου ἐν Κυρίῳ πόλις τῶν Βελογράδων· ἀγάλλου καὶ χόρευε πιστῶς λαμπροφοροῦσα, ἐπτὰ στύλους ἰσαριθμούς, ἀσκητὰς καὶ κήρυκας τῆς Βουλγαρίας ἐν κόλποις κατέχουσα (*Радвай се в Господа, ти, граде на Белоград, ликувай и празнувай вярно, носещ факли, прегърнал в пазвата си седемте равночислени стълба, аскети и вестители на България*) (Ακολουθία s.l. s.a.: 38–39).

В малката вечерня св. Седмочисленици са представени като *защитници и постоянни застъпници на Белоград, засияли като слънцето* (№ 1), *събор на светци, прослава за Белоград* (№ 2). Във великата вечерня самият град е призван да се радва, защото е *свят храм* на светците (№ 1), които молят за него милост от Христа (№ 2). Седмочислениците са *слава на Белоград и извор на чудеса* (№ 3), а църквата е *приела техните мощи като Божии съкровища*, за да се застъпват за душите на гражданите (№ 4). Седемте светци са *непобедими защитници и пастири* на Белоград (№ 5, 6). Мотивът за ролята на Седмочислениците като *прослава и гордост на Белоград* преминава и в утренията (№ 1, 3). Те са *събор на светци* (№ 1), *слава на мизите и българите, украса за православните* и отново *застъпници на Белоград* (№ 2). Последното четене от утренията (№ 4) представлява разгърнато обръщение към приютилия мощите на светците град: *Радвай се в Господа, ти, граде на Белоград, ликувай и празнувай вярно, носещ факли, прегърнал в пазвата си седемте равночислени стълба, аскети и вестители на България*. Представените примери подсказват всички аспекти на връзката между св. Седмочисленици и града. Те са свързани с Белоград post mortem – поради факта, че

той приютява техните мощи. Веднъж положени в негов храм, те се превръщат в негови съкровища, застъпници, защитници и пастири. Св. Седмочисленици носят слава и гордост на града, а мощите им са източник на чудеса. Важната роля на реликвария с мощите на светците за Белоград се потвърждава от няколко четения, в които липсва пряко назоваване на Белоград, но контекстът не оставя място за съмнение, че те се отнасят именно за него¹⁰⁹. Взети в своята цялост, примерите, обвързващи св. Седмочисленици с Далмация, и по-конкретно с гр. Берат, имат за цел да подчертаят духовния престиж на тези земи и съответно на Охридската архиепископия (на която по времето на появата на службата принадлежи Бератската митрополия).

3.3. Изводи и обобщения

Представените наблюдения насочват към поредица от изводи и обобщения:

- Разглежданата *Бератска (Венецианска) служба* е първата засега известна книжовна творба, представяща със средствата на словото и изобретяваща образа на св. Седмочисленици. Независимо от нейния компилативен характер този образ е нов, до голяма степен оригинален и представлява прецедент по отношение на по-късната гръцка и славянска традиция.
- При конструирането на образа на св. Седмочисленици е налице стремеж едновременно да се утвърдят означаемото и означаващото в рамките на езиковия знак Ἑπτάρημοι. Първата цел, свързана с означаемото, се постига чрез задаване на броя и състава на групата и високочестотното изброяване на участниците в нея – 2 пъти в двете заглавия и още 25 пъти в текста. Едновременно с това отново чрез повторение се налага означаващото – в качеството на атрибутивно и субстантивирано прилагателно терминът Ἑπτάρημοι присъства в 22

¹⁰⁹ Става дума за следните примери: ἰαμάτων πληρούμενοι, οἱ νοσοῦντες ἐν λάρνακι, προσδραμόντες (*изпълнени с лечебни сили, болните, стекли се при ковчега*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 5); Τῶν Ἑπτάρημων ἡ σορός, τῶν λευγάνων ὡς πηγῆ, ἀναβλύζει τοῖς πιστοῖς ἰαμάτων ποταμούς (*Урната на Седмочислениците, на техните мощи, като извор излива реки от лекове връз вярващите*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 26); πάντες πιστῶς προσδράμωμεν εἰς τὰ τῶν ἁγίων τεμένη, καὶ πιστῶς περιπτύξομεθα τὴν ἁγίαν αὐτῶν λάρνακα (*и нека всички с вяра се стечем в храмовете на светците и с вяра да прегърнем тяхната свята мощехранителница*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 27); Δεσμώτας μακάριοι πνευμάτων πονηρῶν νοσήματα κάμνοντας, καὶ πάθεων πολλῶν, λυτροῦτε κυκλοῦντας τὴν σελτὴν ὑμῶν σορόν, ἣν εὐφημοῦμεν ὡς πηγὴν ἰαμάτων (*Вие, блажени, освобождавате пленници, страдащи от болестите на зли духове и на много страсти, щом заобиколят вашия почитаем ковчег, който ние славословим като лечителен извор*) (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 35).

примера, които се допълват от още 6 случая на подобни, базирани на числото седем, употреби – по една в двете заглавия и 4 в текста. За сравнение – във втората служба за св. Седмочисленици, написана от Г. Константиnidис и публикувана през 1742 г., съотношението рязко се променя: групата на Седмочислениците е изброена само 7 пъти, а названието Ἑπτάρθμοι е употребено в над 40 случая, тъй като вече е утвърдено и разпознаваемо.

- Самото конструиране на общността от седем светци не е произволно, а е подчинено на определена система и йерархия. На практика групата се състои от три установени в заглавията двойки, всяка от които със своя вътрешна йерархия, и един отделен светец. Това са първоучителите св. Кирил и св. Методий, охридските светци със собствени култове Климент и Наум, „бератските“ светци Горазд и Ангеларий и св. Сава. С разгръщането на текста на богослужебната творба обаче се забелязва стремеж посредством вариране в рамките на установения модел всеки от участниците в групата да бъде конотиран и открит с някакъв смислов акцент. Това се постига по два начина – посредством разместване на първоначално зададения ред и с вмъкнати в изброяванията епитети, като по-често те се отнасят към светците без установени култове (Горазд, Ангеларий и Сава). Създава се впечатлението, че се цели своеобразно уравнивяване между членовете на групата, изведени по-напред в изброяването, и останалите трима, които нямат собствени култове. Тази хипотеза намира подкрепа и в макроструктурните елементи на службата – на св. Горазд и св. Ангеларий е посветен отделен канон, а за св. Сава е включено житие.
- Конструирането на образа на св. Седмочисленици се допълва от историко-географски отнасяния, като в тази роля най-често влизат реалиите *България* и *българи*, по-често самостоятелно, а в отделни случаи съпътствани от други подобни реалии – *Мизия*, *мизи* и *Далмация*, *далмати*. Контекстът на четенията, включващи *Мизия* и *мизи*, подсказва тяхната тъждественост с *България* и *българи*. Самостоятелните употреби на *Далмация* и *далмати* са значително по-редки и говорят за внимателен баланс между приеманата за исторически достоверна обвързаност на Седмочислениците с България и култа към техните мощи, за които се е смятало, че се съхраняват в град Берат. Последното убеждение е категорично прокарано в цялата служба – засвидетелствано е в 12 случая, в които седемте светци са пряко свързани с *Белоград*. В текста неколккратно се акцентира върху факта, че мощите на св. Седмочисленици, които са източник на чудеса и изцеления, се съхраняват в града и това ги превръща в негови защитници, застъпници, гордост и прослава.

- В рамките на изградената представа за Седмочислениците се открояват няколко изобразителни регистъра. Сред тях заслужава да се подчертае традиционната светлинна/просветителска образност, зададена още в заглавието, където светците са обозначени като *седем светила/просветители*, като в същия регистър са метафоричните названия *озарители, лъчезарни, ясни звезди, седмосветли светци, светилници, стълбове на светла добродетел* и др. Седемте светци са *просветили лъчезарно земята на България*, а житието им е проблеснало *като слънце* за народа на мизите. Друг сравнително последователно прокаран образен модел представя св. Седмочисленици като крепители на един своеобразен български дом на Премъдростта, в който те едновременно са *темели и седем свещени стълба на цяла България от небето до земята*. Единството и хармонията в мисълта и делото на седемте светци е подчертано с метафоричния образ на певческата общност – те са *божествен и седмочислен хор на отци*.
- Службата е бедна откъм историческа или псевдоисторическа информация. Освен многократното споменаване на проповедническото и просветителското дело сред българите/мизите в текста се срещат препратки и алюзии за покръстването на България (*очистихте народите на България с Божието кръщение*) и за създаването на славянската азбука (*пребродихте земите на Мизия и създадохте букви, подходящи за техния говор*). След като са изминали дълъг път *из цялата земя под слънцето* св. Седмочисленици са пристигнали *тук, в обетованата земя*, т.е. в *западните покрайнини на Елада*. Това съобщение играе ролята на преход към „далматинската“ история на светците и към актуалното време на автора, в което мощите им почиват в Белград и извършват чудеса.
- В рамките на композицията на службата малката вечерня по-стриктно следва заложената в заглавието структура на групата светци, а също и акцентира преди всичко върху обвързаността им с България. В хода на разгръщането на богослужебната творба се наблюдават все повече вариации при изброяванията, изтъква се връзката на светците с Далмация и с града, който чества паметта им – Берат.

Създадена в късна историческа епоха и съставена въз основа на книжовни източници и местни предания, *Бератската служба* не може да служи като исторически извор за делото на първоучителите Кирил и Методий и техните ученици. Тя обаче е важен документ, отбелязващ възникването и институционализирането в мултиетническата среда на южните албански земи на един нов култ, придаващ по-висок църковен авторитет

на Бератската митрополия, а впоследствие разпространен и утвърден най-вече сред българите на Балканите.

4. Почитта към св. Горазд и св. Ангеларий като ядро на култа: места на паметта

Горазд и Ангеларий принадлежат към групата на непосредствените ученици на славянските първоучители Кирил и Методий и този факт е засвидетелстван в редица извори. За съжаление, информацията, която се съдържа в тях, е твърде ограничена. В публикувано през 2010 г. изследване, посветено на мощите на св. Горазд в Берат, Д. Чешмеджиев прави подробен и прецизен преглед на източниците, споменаващи светеца (Чешмеджиев 2010: 136–139)¹¹⁰. Сред тях са *Пространното житие на св. Методий* (ЖМ) от края на IX в., *Пространното житие на св. Климент Охридски* от Теофилакт Охридски от края на XI – началото на XII в. (ПЖКО), *Дюканжовият каталог* от XII в., *Краткото житие на св. Климент Охридски* от Димитър Хоматиан от началото на XIII в., гръцката *Служба за св. Климент Охридски* от Димитър Хоматиан от началото на XIII в. със старобългарски превод в препис от XVI в., *Краткото житие на св. Кирил (Успение Кирилово)* от XIII в., Бориловият синодик в препис от 1211 г., *Канонът за св. Наум* от Константин Кавасила от 1355–1360 г., Почаевският препис на *За буквите* от Черноризец Храбър от XVI в., *Сказанието за превода на Свещеното писание* от Хилендарския манастир от XVI в., стенописът на св. Седмочисленици от църквата „Св. Богородица“ на Слимничкия (Сливнишкия) манастир от 1612 г.¹¹¹ и *Третото проложно житие на св. Кирил* по ръкопис от XVII в. Списъкът завършва с издадената в Мосхопол през 1742 г. *Службата за св. Седмочисленици* от Григорий Константиnidис, като отново е пропусната по-ранната *Бератска (Венецианска) служба за св. Седмочисленици* от 1720 г. В повечето от изброените извори е споменат и Ангеларий¹¹². Този Кирило-Методиев

¹¹⁰ Вж. Чешмеджиев 2010 и цитираната там литература за споменатите извори. Чешмеджиев пропуска единствено споменаването на името на Горазд във формата Choranzanus през третата четвърт на IX в. в поменика от бенедиктинския манастир на остров Райхенау в Боденското езеро (т.нар. „Книга на побратимените монаси от Райхенау“) (вж. Джонов 2003). Систематизация на изворите за св. Горазд и св. Ангеларий вж. също у Škovičera 2010: 99–100, 125.

¹¹¹ В случая терминът св. Седмочисленици трябва да се приеме само условно, тъй като липсва като обозначение. Както в *Сказанието за превода на Свещеното Писание*, тук става дума по-скоро за изброяване без ясно обособяване на специфична група със специфично наименование (в писмения паметник) или със специфична композиция (в живописната творба).

¹¹² Не е запазен нито един паметник, в който да присъства св. Ангеларий, но да липсва св. Горазд.

ученик липсва само в ЖМ, в *Дюканжовия каталог*, в *Службата за св. Климент Охридски* от Д. Хоматиан (но е налице в старобългарския ѝ превод) и в Борилевия синодик. Съвместното присъствие на имената на Горазд и Ангеларий в девет от изброените тринадесет източника обаче не дава основание те да бъдат свързани като двойка с общ средновековен култ¹¹³.

Най-ранната, а и вероятно най-достоверната информация за Горазд (вж. Милтенова 1985б: 513–514) се открива в гл. 17 на ЖМ (Ангелов, Кодов 1973: 196–203). Той е един от „известните“ ученици на Методий, „свободен мъж“, владеещ отлично както славянското писмо, така и латински език, най-вероятно произхождащ от Великоморавия, и в предсмъртните си часове първоучителят го определя за свой наследник (гл. 17). В ПЖКО (Милев 1966: 76–147) Горазд е посочен на първо място сред „корифеите“ на учениците на св. Кирил и св. Методий: „И мнозина пили от този учителен извор, между които избрани и корифеи на групата били Горазд, Климент, Наум, Ангеларий и Сава“ (гл. 2). Второто споменаване е във връзка със смъртта на Методий (гл. 6). То потвърждава сведението от ЖМ, че Горазд е определен от Методий за негов наследник – „архиепископ на Моравия“, и отново акцентира върху отличителността на Горазд, който се причислява към „най-известните Методиеви ученици“. Високата йерархична позиция на наследник на Методий излага Горазд на злобата и нападките на противниците на славянското богослужение, които планират да извършат „насилие над Горазд“, заявявайки: „ако му се позволи да живее, Методий би оживял за нас“. В изпълнение на своите планове „еретиците“ лишават Горазд от „епископската власт“ и издигат на негово място Вихинг (гл. 7). Горазд участва заедно с Климент в последвалите религиозни спорове, в които двамата се изявяват като говорители на „православното множество“, отстояващи позициите на Източната църква (гл. 8–9). Последното споменаване в ПЖКО (гл. 12) припомня отличителните качества на „известния Горазд“, отнетия му епископски сан и езиковите му познания – тук на славянски и гръцки език, пряко назовава неговия произход „от Моравия“ и длъжността му на учител. Той, заедно с Климент („много учен мъж“), Лаврентий, Наум, Ангеларий и „мнозина други славни мъже“, е окован във вериги и хвърлен в затвор. Това е и

¹¹³ При изброяванията на Кирило-Методиевите ученици Горазд и Ангеларий са в контактна позиция в *Краткото житие на св. Климент* от Димитър Хоматиан (Ангеларий и Горазд), *Краткото житие на св. Кирил* (Ангеларий, Горазд), *Сказанието за превода на Свещеното Писание* от Хилендарския манастир (Горазд, Ангеларий), стенописа от църквата „Св. Богородица“ на Слимничния манастир (Ангеларий, Горазд) и *Третото проложно житие на св. Кирил* (Ангеларий, Горазд). Този факт би могло да се тълкува като стимул за бъдещото им обособяване като двойка в късната бератската традиция.

последният известен биографичен факт за него¹¹⁴. Във всички останали от посочените по-горе паметници, с изключение на *Дюканжовия каталог*, името на Горазд е само част от изброяването на Кирило-Методиевите ученици. *Дюканжовият каталог*, представляващ гръцки епархийски списък на „архиепископите на България“¹¹⁵ (Иванов 1970; Дуйчев 1985), е първият писмен паметник, свързващ Горазд с България, а записът в него гласи: Γοράσδος χειροτονηθεῖς παρὰ Μεθοδίου εἶθ' ὕστερον ἐκδιώχθεις παρὰ τῶν πνευματομάχων (*Горазд, ръкоположен от Методий, а после изгонен от духоборците*) (цит. по Иванов 1970: 565).

Сведенията за Ангеларий също са оскъдни (Милтенова 1985а). В ПЖКО той е споменат, заедно с поставения на първо място Горазд, между „избраните и корифеите на групата“ от най-способните ученици на първоучителите, на които те предават „божествените си знания“ (гл. 2). Очевидно Ангеларий съпътства Солунските братя по време на целия им престой в Панония и Моравия, като второто му явяване в текста е чак при Методиевата смърт. Тогава той, както и Горазд и останалите ученици, е затворен в тъмница и подложен на мъчения (гл. 12). Името му се появява отново при описанието на съдбата на Методиевите последователи след освобождаването им и новите мъчения и унижения от страна на немските войници. Ангеларий заедно със Климент и Наум се отправя към България (гл. 14–15). Заедно със своите спътници той достига до Белград, където всички са посрещнати от боритаркана на княз Борис I (гл. 16). Отново с Климент и Наум Ангеларий пристига в столицата Плиска. След срещата с владетеля и мнозина от приближените му Ангеларий е настанен в дома на болярина Чеслав и скоро след това умира (гл. 16). В началото *Краткото житие на св. Климент Охридски* (Милев 1966: 174–183) Ангеларий е упоменат заедно с „божествения Наум“ и Горазд като един от най-усърдните последователи на светите братя (гл. 2). Както и при Горазд, споменаванията на Ангеларий в останалите от изброените по-горе източници не добавят допълнителна информация за живота му.

Обзорът на изворите за живота и делото на Горазд и Ангеларий не дава основание двамата Кирило-Методиеви ученици обективно да бъдат свързани с най-югозападните краища на българското историческо землище – земите на днешна Южна Албания и по-конкретно със средновековния Белград (дн. Берат). Съдбата на Горазд след хвърлянето му в затвора

¹¹⁴ Подробен преглед на изказаните в науката мнения за съдбата на Горазд след затварянето му вж. у Škoviara 2010: 104–108. Словашкият учен последователно разглежда съществуващите в славистиката хипотези, че Горазд е останал във Великоморавия, че е загинал скоро след като е напуснал родината си, че е заминал за земите на хърватите, чехите или поляците или че се е отправил към България.

¹¹⁵ За изданията на паметника вж. Бърлиева 2019а: 237.

от привържениците на немския епископ Вихинг е неясна, а Ангеларий умира далеч на североизток – в Плиска. И докато при Ангеларий все пак е налице експлицитна връзка с България, то при Горазд тази връзка е проблемна и изцяло хипотетична. Няма никакви сведения да е съществувал средновековен култ, свързан с някой от двамата Кирило-Методиеви ученици. Както с право отбелязва Д. Чешмеджиев, хронологията на изворите показва, че споменът за Горазд „се е поддържал до около средата на XIII в., а след това е бил загубен и се е възстановил чак през XVI в.“, като този спомен „не е култов“ (Чешмеджиев 2010: 140). Същото се отнася и за Ангеларий. Свързването на Горазд с Охрид по всяка вероятност се дължи на смесването на имената „Горазд“ и „Еразъм“ поради сходното им звучене (Grozdanov 2000; Мирчева 2006; Мирчева 2010; Мирчева 2013). Днес може да се счита за доказан фактът, че не съществуват нито храм, нито манастир на името на св. Горазд в близост до Берат или Охрид¹¹⁶, но пък край Охридското езеро, на пътя от Охрид към Струга, има древна базилика, посветена на св. Еразъм Охридски, наричан в Охрид „св. Размо“.

Появата след тривековна пауза на имената на Горазд и Ангеларий в писмени паметници от XVI–XVII в. – в *Сказанието за превода на Свещеното писание* от Хилендарския манастир от XVI в. и в *Третото проложно житие на св. Кирил*, а също и на техни изображения в *Стенописа на св. Седмочисленици* от църквата „Св. Богородица“ на Слимничкия (Сливнишкия) манастир от 1612 г., обаче бележи началото на една тенденция, която предстои да се развие и да намери завършеност в институционализирането на култа към светите Седмочисленици. В рамките на този процес паметта за Горазд и Ангеларий играе важна, а вероятно и ключова роля. Тук ще се спрем последователно на исторически източници от различно време и с различен характер – устна традиция, артефакти и писмени паметници, чрез които ще се опитаме да изясним проявите на тази памет и механизма на обвързването ѝ с град Берат.

4.1. Предание за пренасяне на мощите на св. Горазд и св. Ангеларий

В бившия катедрален храм на гр. Берат „Успение Богородично“, днес Национален иконографски музей „Онуфри“, досега се пази дървен реликварий с мощи, за които се твърди, че принадлежат св. Горазд и св. Ангеларий (или на всичките св. Седмочисленици). На въпроса как са попаднали

¹¹⁶ Както беше изяснено в първата глава на настоящото изследване, картата на В. Григорович от неговия „Очерк путешествия по Европейской Турции“, на която той отбелязва манастир, посветен на Горазд, в близост до гр. Берат (Григорович 1848: 182), не отговоря на действителността.

там, пръв дава някакъв отговор албанският историк отец Теофан Попа. В свое проучване за средновековна Главиница (днешният албански гр. Балши) той посочва, че съществува „устна традиция“, според която мощите на св. Горазд и св. Ангеларий първоначално са били съхранявани в катедралния храм на Балши „Успение Богородично“ (или в манастир, носещ същото име), откъдето са пренесени в Берат поради настъпващата ислямизация¹¹⁷. Друг учен, работещ в Албания – Константинос Якумис, изказва предположение, че това свое твърдение Т. Попа заимства от П. Й. Шафарик, като цитира две книги на последния, посочвайки, че в средата на XIX в. Шафарик е записвал „устна традиция“ (Giakoumis 2015: 77, бел. 14)¹¹⁸. В цитираните трудове на Шафарик обаче подобна информация не се открива¹¹⁹. Коментирайки връзката между съхраняваните в Берат мощи и *Бератската служба за св. Седмочисленици*, австрийският византолог Ерих Трап заявява, че в случая най-вероятно става дума за „пропагандна локално-патриотична фикция“ (Trapp 1982: 477). От своя страна, Константинос Нихоритис, приемайки обяснението на Т. Попа, посочва, че поклонението пред мощите на св. Горазд и св. Ангеларий в Берат може да се отнесе към средата или края на XV в., когато за по-голяма сигурност мощите на св. Седмочисленици били пренесени от Главиница в Берат, и по-конкретно в храма на св. Богородица на градския акропол (Nιχωρίτης 2013: 276–278)¹²⁰. За съжаление, гръцкият славист не привежда аргументи в подкрепа на становището си.

4.2. Загубеният сребърен обков на мощехранителницата

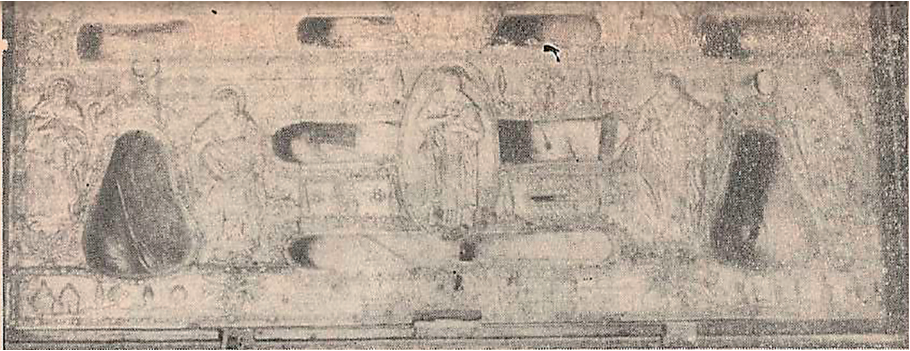
Подобно на учени от XIX в. като В. Григорович, П. Й. Шафарик, В. Ягич, Ст. Новакович, отец Димитър Калев приема за достоверен факта, че мощите на Горазд се намират в гр. Берат или в манастир в близост до Берат. Позовавайки се на описание на съхраняваната в църквата „Успение

¹¹⁷ „Pour ce qui est des reliques des saints Gorazde et Angelar, elles ont été transportées, toujours d'après la tradition orale, de la cathédrale de Balsh. Elles se trouvent toujours, comme nous venons de le dire plus haut, dans l'église de la Dormition de la Vierge du château fort de Berat.“ (Popa 1964a: 125–126).

¹¹⁸ Якумис цитира Шафарик 1848: 7–8 и Šafařík 1865: 178–179.

¹¹⁹ Шафарик преразказва „сведението“ на Григорович, че според населението в Охридско мощите на св. Горазд се почиват „въ манастиръ близъ Арнаутъ-Берата или Албанското Българда“ (Шафарик 1848: 8; Šafařík 1865: 179). Никъде обаче не става дума за Ангеларий или за пренасяне на мощи от Балши (Главиница).

¹²⁰ „Η τιμή και η προσκύνηση στα πρόσωπα των αγίων Γοράσδου και Αγγελαρίου ανάγει την αρχή της στα μέσα έως τα τέλη του 15ου αι. Κατά την περίοδο αυτή, για λόγους ασφαλείας, έγινε η μετακομιδή των λειψάνων των αγίων Επταρίθμων από τη Γλαβίνιτσα στο Βεράτι, συγκεκριμένα στο Ναό της Παναγίας της Ακρόπόλεως.“ (Nιχωρίτης 2013: 276–278).

17. „Капакът на ковчежето със светите мощи на св. Горазд и св. Ангеларий“ – илюстрация от книгата на Д. Калев „Св. Горазд – славянски просветител“

18. „Надписът върху капака“ – илюстрация от книгата на Д. Калев „Св. Горазд – славянски просветител“

Богородично“ в Берат мощехранителница, направено от писателя и лектор по албански език в Софийския университет Тома Кацори, в своята книга „Св. Горазд – славянски просветител“, издадена през 1970 г., Калев съобщава, че мощите (на Горазд) се пазят в „красиво изработено сандъче“¹²¹, на капака на което са изписани „имената на всички светии: Гораздон, Ангелари, Кенос, Теодоро, Савас, Кирилос, Методи“ (Калев 1970: 43–44). Очевидно тема на разискванията между Д. Калев и Т. Кацори е отбелязаният на картата на В. Григорович манастир, посветен на Горазд, в близост до Берат, тъй като описанието на Т. Кацори започва с думите: „Манастирът (църквата) съществува...“. (Калев 1970: 43). Второто (анонимно) описание от книгата на Калев, направено вероятно от Теофан Попа, е по-подробно и посочва, че капакът на реликвария има сребърен обков, а върху него релефно са изобразени св. Седмочисленици (ил. 17) със съответните имена. Както Калев (Калев: 45–46), така и С. Кисас (Kissas 1987: 250) предават надписите върху обкова – съответно в превод на български и в оригинал на гръцки (ил. 18): ΕΠΙΤΡΟΠΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ / Κ. ΒΕΒΕΤΖΚΑ (отляво); ΔΑΠΑΝΑΙΣ ΤΟΥ ΚΑΘΕΔΡΙΚΟΥ ΝΑΟΥ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ / ΒΕΡΑΤΙΟΥ ΕΠΙ

¹²¹ Вж. също посветената на реликвария глава 1. на настоящото изследване.

19. Вътрешен изглед на реликвария, заснет през 2014 г. от А. Пентковски, С. Мучай и С. Джуери

ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΙΑΣ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΒΕΛΕΓΡΑΔΩΝ ΚΥΡΙΟΥ / ΑΝΘΙΜΟΥ. ΕΤΟΣ 1885 Ν(Ο)Ε(Μ)ΒΡΙΟΥ 11. (в средата); ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΓΑΒΡΙΗΛ / Δ. ΤΙΡΑΝΙΩΤΟΥ / 1885 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 11 (отдясно). Публикуваните от С. Кисас надписи потвърждават приведените от Д. Калев преводи (единственото разминаване е при датата на изработването – у Д. Калев тя е 3 ноември, а у С. Кисас – 11 ноември). Няма обаче потвърждение за изброените от Т. Кацори в първото описание имена на светците, за които трябва да се доверим единствено на разчитането на един неспециалист, какъвто е Кацори. Днес, за съжаление, този сребърен обков е изчезнал, като не е известно точно кога това се е случило. Изглежда това е станало след началото на 60-те години, а може би по-късно, за което говори публикацията на С. Кисас. Църквата „Успение Богородично“ в Берат функционира като храм до 1967 г., а от февруари 1986 г. е превърната в музей. Много е вероятно кражбата (или преместването) да се е случило в междинния период. Калев публикува две изключително неясни днес снимки на обкова, на първата от които личат релефните силуети на седем светци, а на втората частично се четат цитираните от Кисас надписи на гръцки (Калев 1970: 45)¹²². От съпоставката между снимката на релефната декорация (ил. 17) и вътрешността на мощехранителницата (ил. 19) може да се направи извод, че въпросната декорация по-скоро е украсявала втория

¹²² Снимките са разположени вертикално, а като пояснение към тях авторът е отбелязал: „Капакът на ковчежето със светите мощи на св. Горазд и св. Ангеларий и надписът върху капака“. За съжаление, на снимката, представяща релефните изображения на светците, не могат да се видят никакви имена.

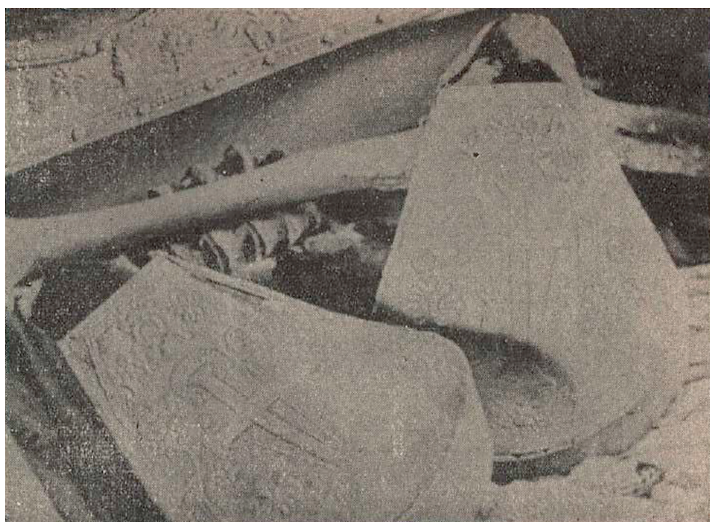
(вътрешен) дървен капак (а не вътрешната страна на капака, както твърди Кисас), тъй като отворите на декорацията и на вътрешния капак почти напълно съвпадат по форма и местоположение. Светците са разположени линейно, като са обособени в съотношение 3:1:3, силуетите на средните фигури от двете тройки са изрязани от разположените в тях отвори, а централната фигура е вписана в медальон. Забелязват се и неясни декоративни елементи.

На базата на представените свидетелства може да се заключи, че съхраняваните в църквата „Успение Богородично“ в Берат мощи през ноември 1885 г. са прибрани в нарочно изработен за целта украсен със сребро реликварий. Това се е случило с благословията на бератския митрополит Антим Алексудис (1855–1887) и на разноските на катедралния храм. В издаденото 17 години по-рано съчинение *Кратко историческо описание на светата Велеградска митрополия* епископ Антим е категоричен, че именно „светите мощи на Горазд и Ангеларий“ се пазят в митрополитската църква в Берат“ (Αλεξούδης 1868: 112, бел. 1), а не мощите на всички св. Седмочисленици. Нещо повече, той е напълно наясно със състава на групата и изброява местата на смъртта на останалите участници в нея (Αλεξούδης 1868: 112, бел. 1). Този факт поставя пред изследователя два въпроса: защо върху изработения с благословията на епископ Антим реликварий са посочени имената „Кенос“ и „Теодоро“, които никъде другаде не се споменават като част от традиционния състав на групата на Седмочислениците, и защо въобще реликварият е обозначен като съдържащ мощите на Седмочислениците, а не само на Горазд и Ангеларий. Отговорът на първия въпрос е изключително труден при наличните днес данни. Ако се доверим на разчитането на Т. Кацори, можем да допуснем, че тяхното изписване е жест на уважение към споменатата по-горе устна традиция, различаваща се от книжовната памет, от която очевидно черпи знанията си А. Алексудис. Кенос и Теодоро в известен смисъл „заместват“ Климент и Наум, което може да се обясни с факта, че за вярващите в югозападните краища на Охридската архиепископия местонахождението на гробовете и мощите на двамата охридски светци е известно и не би могло да се свърже с Берат. Вторият въпрос намира частично обяснение в последователността на имената. В линейното подреждане на релефните фигури на светците върху вътрешния капак на реликвария първите две места според Т. Кацори са принадлежали именно на Горазд и Ангеларий, което подсказва, че се е вярвало в наличието именно на техни мощи в реликвария¹²³.

¹²³ Подобно линейно представяне присъства в споменатия стенопис от Сливничкия (Сливнишкия) манастир. В него светците са изобразени в следния ред от изток на запад: Ангеларий, Горазд, Климент, Кирил, Методий, Наум, Сава.

4.3. Обувката на св. Ангеларий

Предавайки описанието на Т. Кацори на съхраняваната в Берат мощехранителница, отец Д. Калев споменава, че в нея има „чифт железни обувца, в които още стоят краката на светията“ (т.е. на Горазд). Във второто (анонимно) описание на реликвария обувките също се споменават: „В ковчежето при светите мощи една голяма ценност са обувката, за които се предполага, че са на св. Горазд, а и така се знае между народа. Отдолу са от негниещо дърво, а отгоре са навярно от благороден метал, сребро и друг, върху които са инкрустирани разни винетки по края, в средата голям кръст. Естествено тези обувца не са били за употреба, дори

20. „Светите мощи на св. Горазд и св. Ангеларий заедно с обувките“ – илюстрация от книгата на Д. Калев „Св. Горазд – славянски просветител“

и само богослужебна. По всяка вероятно те са от по-късно време“ (Калев 1970: 46). Калев прилага и неясна днес снимка на отворения реликварий, в който са положени две метални обувки редом с различни мощи (ил. 20). В изданието през 2015 г. каталог към изложбата „Водата в изкуствата и занаятите в района на Берат“ (Giakoumis 2015) К. Якумис отбелязва, че мощите на св. Ангеларий и св. Горазд понастоящем се съхраняват в музея „Онуфри“ (т.е. в бившата църква „Успение Богородично“) в реликварий, а „стъпалото на св. Ангеларий“ – в депозиториума на Регионалната дирекция на националната култура¹²⁴. На фона на сведенията, свързващи

¹²⁴ „...their relics in Berat’s cathedral, currently kept in the “Onufri” Museum (in a reliquary) and the depository of the Regional Directorate of National Culture (foot of Saint Angelarios)” (Giakoumis 2015: 76). Фактът, че предмет от съдържанието на мощехранителницата се

металните обувки единствено и само с Горазд, съобщението на К. Якумис за „стъпалото на св. Ангеларий“ е прецедент в литературата, посветена на култа към св. Седмочисленици¹²⁵ (ил. 21 и 22). Двете обувки, представляващи на практика два отделни реликвария, са почти идентични по размер и форма (ил. 23 и 24). И двете са украсени със симетрични

21. и 22. Обувката на св. Ангеларий с началото и края на надписа

23. и 24. Втората обувка от реликвария

намира в депозиториума на Регионалната дирекция на националната култура в гр. Берат подсказва, че е възможно там да се съхранява и загубеният сребърен обков.

¹²⁵ Константинос Якумис ми предостави актуални снимки на двете метални обувки, за което сърдечно му благодаря.

флорални композиции, чийто център (т.е. предната горна част на обувката) е зает от кръст. От основата на кръста под ъгъл около 60° излизат оръдята на мъчението на Христа – копие (отдясно) и гъба с оцет, надяната на „исопова тръст“ (Йоан 19:29) (отляво). Горният връх на кръстовете завършва с орнамент, наподобяващ светлинен ореол или трънен венец. Флоралните композиции при двете обувки обаче съществено се различават. Според Якумис „обувката на св. Ангеларий“ е висока 11 см и дълга 15 см. Същите размери вероятно се отнасят за другата обувка. Материалът е позлатен бронз (Giakoumis 2018a: 223). Надписът на „обувката на св. Ангеларий“ гласи: ὉΤΟΣ 1823 ΑΓΙΟΣ ΑΓΓΕ+ΛΑΡΙΟΣ ΑΦΙΕΡΟΜΑ¹²⁶ ΙΚΟΝΟΜΟΥ¹²⁷ (ГОДИНА 1823 СВЕТИ АНГЕ+ЛАРИЙ ПОСВЕЩЕНИЕ НА ИКОНОМ). Якумис приема [Ο]ΙΚΟΝΟΜΟΥ за албанско лично име (Giakoumis 2018a: 217). Дали посветителят е албанец, или не, е отделен въпрос предвид мултиетническия състав на областта (вж. Αλεξούδης 1868: 158). С оглед на настоящото изложение по-интересен е фактът, че едната от металните обувки изрично е приписана на Ангеларий, въпреки разпространеното „сред народа“ мнение, че те са били на Горазд. От друга страна, споменатата разлика в декорацията на двата реликвария¹²⁸ подсказва, че вероятно те са били предназначени за двамата светци: надписаният – за св. Ангеларий, а ненадписаният – за св. Горазд, както се е вярвало „сред народа“. Както устното предание, така и двата артефакта са знаци за разпространената (в случая в началото на XIX в.) почит към двамата светци, които отново се открояват в рамките на групата на светите Седмочисленици.

4.4. Успението на св. Горазд и св. Ангеларий

В бившия бератски катедрален храм „Успение Богородично“ до днес се съхраняват две икони с особен акцент върху светците Горазд и Ангеларий. Става дума за специфичен иконографски модел при пресъздаването на св. Седмочисленици, при който в горния регистър на изображението са представени петима от светците, а в долния – успението на Горазд и Ангеларий¹²⁹.

¹²⁶ У Якумис предадено с Ω (Giakoumis 2018a: 223).

¹²⁷ Дифтонгът е изписан с лигатура.

¹²⁸ По-трудно е да допуснем, че анонимният майстор е изработил две различни матрици за двете обувки, принадлежащи на един и същи светец.

¹²⁹ Съществува мнение, че петимата светци от горния ред участват в почитанието на другите двама (св. Ангеларий и св. Горазд). Вж. Serafimova 2014: 290–292. Според

По-ранната икона е от 1812–1814 г., а неин автор е Йоан Четири (вж. Kissas 1987: 250; Русева 2014: 85; Русева 2016: 500; Giakoumis 2015: 73–76) (ил. 25). Иконата е с размери 129×85.5 см и е трета поред на иконостаса вдясно от царските двери. При нея в горния регистър са изобразени от ляво надясно св. Кирил, св. Наум, св. Методий, св. Сава и св. Климент. На преден план са св. Кирил, св. Методий (в центъра) и св. Климент, тримата с епископски одежди, а на заден – св. Наум и св. Сава с монашеско облекло. Светците се различават възраст – с побелели коси, т.е. по-възрастни са Кирил и Методий, докато Наум, Сава и Климент са по-млади. Лежащите Горазд (горната фигура) и Ангеларий (долната фигура) са обозначени с надписи вляво от главите им. Те са изобразени като монаси, а над телата на двамата е изписано Οἱ ἅγιοι Γοράσδος καὶ Ἀγγελάριος, κοιμώμενοι ἐν τῇ πόλει Βελαγράδων (Giakoumis 2015: 73) (*Светите Горазд и Ангеларий, почиващи във Велаград*) (ил. 26). Фигурите на Горазд и Ангеларий са разположени в стилизираното изображение на град Берат. Те лежат зад крепостните стени непосредствено пред изображение на храм, който следва да е „Успение Богородично“. Черният фон, на който са разположени фигурите, подсказва, че те лежат „в земята“ на Берат¹³⁰. В най-долната част на иконата схематично са изобразени девет сгради (жилища и храмове), крепостните стени, а вляво – каменистите склонове на бератския акропол. Под тях се забелязва тясна синя ивица и мост, които К. Якумис идентифицира като р. Осуми (Осум) и моста „Горица“ (Giakoumis 2015: 75)¹³¹. Интересно е да се отбележи, че мостът „Горица“ лежи на пътя от Балши (Главиница) към Берат. Друг любопитен детайл в долната част на изображението е разположената крайно вляво анонимната фигура на пътник (ил. 27), който върви по посока на моста. Облечен е с монашески одежди, бос, на дясната му ръка е окачена кошница, а с лявата придържа преметната през рамо тояга.

С. Серафимова въпросният иконографски модел е представен от три икони. Македонската изследователка обаче се спира само на разгледаните тук две, без да посочва каквато и да е информация за третата. Серафимова отбелязва, че в по-ранната икона телата на Горазд и Ангеларий са изобразени в горния регистър, което не отговаря на действителното състояние.

¹³⁰ Гордостта от този факт, макар и отнесен към цялата група на Седмочислениците, многократно се изтъква в *Бератската (Венецианската) служба за св. Седмочисленици*. Вж. глава 3.2.4. в настоящото изследване.

¹³¹ Мостът съществува и днес. Построен е през XVIII в., първоначално е бил дървен, а през 1780 г., по времето на Ахмет Курт паша, е изграден от камък. Претърпял е пълна реконструкция през 1920–1930 г. Албански паметник на културата. Днес свързва Берат с квартал „Горица“, някогашното едноименно село.

25. Икона на св. Седмочисленици от иконостаса на църквата „Успение Богородично“, 1812–1814 г. Автор – Йоан Четири

26. Успението на св. Горазд и св. Ангеларий. Детайл от иконата на Йоан Четири

27. Монахът пътник. Детайл от иконата на Йоан Четири

Втората икона от разглеждания иконографски тип е от 1873 г., дело е на зографа Адам Христу¹³² от Самарина¹³³ и е с размери 119×69.5 см (Giakoumis 2015: 83) (ил. 28). Според Р. Русева тя е реплика на първата и произхожда от братския храм „Св. Георги“. В нея „много по-подробно е разработен архитектурният пейзаж, детайлно е изобразен целият град, крепостната стена, църквите, реката и мостът“ (Русева 2012: 25; същото наблюдение у Giakoumis 2015: 82). В горния регистър отляво надясно са изобразени същите светци като в по-ранната икона, но в различен ред: Кирил, Сава, Методий, Наум и Климент. Според облеклото петимата са групирани по същия начин: Кирил, Методий и Климент с архиерейски одежди (на преден план), а Сава и Наум с монашески (на заден). По отношение на възрастта има разлика – тук по-възрастни изглеждат Кирил, Методий, Сава и Наум, а по-млад е само Климент. Успението на Горазд и Ангеларий е пресъздадено по представения по-горе модел. Двата светци са изобразени в долния регистър с пълно монашеско облекло. И двете фигури са обозначени с надписи, като горната фигура е Горазд (по-възрастен, с побеляла брада), а долната – Ангеларий. Надписът над телата им е същият (Οἱ ἄγιοι Γοράσδος καὶ Ἀγγελάριος, κοιμώμενοι ἐν τῇ πόλει Βελαγράδων). Мястото, където почиват, обаче изглежда извън крепостните стени. Вдясно от полегналите светци има неясен надпис, на който се различават името на поръчителката – Параскеви Ана Бекиари, на зографа – Адам Христу от Самарина, и годината – 1873¹³⁴. К. Якумис посочва, че вдясно и в центъра на най-долната равнина на иконата е изобразен доста реалистично братският квартал Мангалем с неговите традиционни къщи, една от които е с полуоткрита тераса, и с магазините покрай брега на р. Осуми (Giakoumis 2015: 84). Загадъчният пътник (ил. 29) се намира отново най-долу вляво. Фигурата е с монашески одежди, кошницата в дясната ръка липсва, но за сметка на това на праметната през лявото рамо тояга е закачена малка торба. Мостът „Горица“ е много по-мощен, а пътникът е стъпил на него, прекосявайки реката. Над главата му се чете ὁ ποι[μὴν] (пастир/Пимен). Сградата, в която опира десният край на моста, Якумис идентифицира като разрушената днес енорийска църква на Мангалем „Успение Богородично“, църквата, разположена в центъра върху скалистия склон на акропола – като „Св. Архангел Михаил“, а храма под нея – като „Св. Константин и Елена“ (също

¹³² У Якумис името на зографа е Адам Христу Крана. Вж. Giakoumis 2015: 82.

¹³³ Самарина (от Санта Марина) е съществуващо и днес влашко (арумънско) село, разположено на северния склон на планината Пинд, на границата между Епир и Западна Македония в съвременна Гърция.

¹³⁴ Вж. по-подробно Giakoumis 2015: 84, който е работил de visu с изображението.

28. Икона св. Седмочисленици, 1873 г. Автор – Адам Христу (Крана) от Самарина

29. Монахът пътник. Детайл от иконата на Адам Христу

разрушен) (Giakoumis 2015: 84)¹³⁵. Очевидно пътникът монах е свързан с познат на авторите на двете икони и на жителите на Берат наротив, който не произтича от съхранените писмени паметници, а е част от няколкократно споменатата „устна традиция“. За неговата роля в иконографския сюжет са изказани две хипотези – първата, че той е свързан със загубен (устен?) разказ за откриване на мощите на Горазд и Ангеларий, и втората, че той е своеобразно alter ego на светците, чийто живот е бил посветен на „пастирска“ грижа за уязвимото новопокръстено стадо на българския народ (Giakoumis 2015: 80)¹³⁶.

¹³⁵ Якумис се позовава на А. Алексудис (Αλεξούδης 1868: 51), който описва квартала и отбелязва, че по негово време в него има 130 домакинства и три храма – „Успение Богородично“, малка църква с византийски градеж „Св. Архангел Михаил“ и в близост до нея още по-малка, посветена на св. Константин и Елена.

¹³⁶ К. Якумис, без да посочва източник, привежда и мнението на Емануел Мутафов, според когото името „Пимен“ е високочестотно сред славянското монашество и вероятно е имало за цел да подчертае монашеската идентичност на пътника.

4.5. Канонът за св. Горазд и св. Ангеларий в Бератската служба

Както вече беше споменато, канонът е втори поред в *Бератската служба* и носи заглавие (Ἐτερος κανὼν τῶν ἁγίων, οὗ ἡ ἀκροστιχίς. Αἶνος Ἀγγελαρίου σὺν τῷ Γοράσδονι), в което изрично е упомената двойката светци. Канонът съдържа осем песни – I песен (с. 18), III песен (с. 20), IV песен (с. 22–23), V песен (с. 24), VI песен (с. 25–26), VII песен (с. 32–33), VIII песен (с. 34), IX песен (с. 36) – началните букви на тропарите и богородичните на които изграждат акростих¹³⁷. Канонът е оригинална творба, създадена специално за *Бератската служба*, а негов автор е книжовник на име Михаил (монах) – най-вероятно епископът на Гора и Мокра Михаил Иписхиот. Този факт потвърждава хипотезата на Е. Трап, че канонът принадлежи към тази част на службата, която „трябва да се разглежда като самостоятелна“ (Трап 1982: 478), т.е. оригинална. Австрийският византолог обаче не е прав, когато заявява, че в службата отсъства информация, за която може да се счете, че е получена от съвременници на автора (Трап 1982: 477). Напротив, самото обособяване на Горазд и Ангеларий като двойка и написването на канон в тяхна чест е следствие именно на такъв тип сведение, нямащо опора в книжовните източници. Съдържанието на канона е подчинено на формулирания от Трап принцип, че дейността на всеки един от седемте светци може да се приписва на всичките седем (Трап 1982: 477). Сведенията, които пряко се отнасят до Горазд и Ангеларий, са изключително малко. Двамата светци са споменати заедно само в III/1:

Συνῆλθεν ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων πληθὺς διεστῶσα πρὶν εἰς ἓν. Καὶ γὰρ ὁ Ἀγγελάριος, σὺν τῷ κλεινῷ Γοράσδονι, ἀσκητικῶς βίωσαντες σὺν τοῖς ἀγγέλοις ἀγάλονται.

(Сбра се в едно множеството от ангели и човеци, което преди бе разделено. И понеже Ангеларий, заедно със славния Горазд, живяха аскетично, прославят се заедно с ангелите.)

В останалите случаи имената им са част от различни по състав изброявания. В I/1 е споменат Ангеларий заедно с Методий и Кирил:

Ἀνοίγονται ἅλασι θεογνωσίας προπύλαια, ἰδοὺ γὰρ ἐπέλαμψε τῆς εὐσεβείας ἀκτίς, Μυσῶν ἔθνεσιν ἐν σκότει καθημένοις, Μεθόδιος Κύριλλος καὶ Ἀγγελάριος.

¹³⁷ За акростиха и въпросите, които поражда, вж. по-подробно глава 2.2. на настоящото изследване.

(Отварят се за всички дверите на богопознанието, и это, блесна лъчът на благочестието за народите на мизите, пребиваващи [досега] в тъмнина: Методий, Кирил и Ангеларий.)

В VII/2 св. са изброени всичките св. Седмочисленици в следния ред: Горазд, Методий, Кирил, Климент, Наум, Ангеларий, Сава:

Ἀμφοτέροθεν ἐδείχθης περιδέξιος Γοράσδον ὅσιε, σὺν Μεθοδίῳ κλεινῷ, Κυρίλλῳ καὶ Κλήμεντι, λόγοις καὶ πράξεσι, Ναοῦμ τε ὁ ἔνδοξος, καὶ Ἀγγελάριος, Σάββα τε πολλοὺς φωτίζει.

(От двете си страни ти [Господи] прие изкусния свети Горазд, заедно със знаменития Методий, Кирил и Климент, с думи и с дела, и Наум славния, и Ангеларий, и Сава, който просвещава мнозина.)

Горазд заедно с Методий присъства в VIII/2:

Μίαν τρισυπόστατον οὐσίαν θεὸν τοῦ παντὸς ἐθεολόγησαν, λέγοντες τὴν σάρκωσιν εἰς βροτῶν ἀνάκλησιν, Γοράσδων Μεθόδιος σὺν τοῖς ὁμόφοσι, τὸν Κύριον ὑμνεῖτε βοῶσι, καὶ ὑπερυψοῦτε εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

(Учеха, че Бог на всичко е един и триипостасен по същност, като наричаха въплъщението извикване [в света] на смъртните [човеци], Горазде, Методие, със единомишлениците си, възпявайте Господа, величаейки [Го], и превъзнасяйте [Го] във всички векове.)

В III/2 пък са споменати само Сава и Наум:

Ἀγνίσαντες ἅγιοι Κ[υρί]ῳ ψυχὴν τε καὶ σῶμα ἀληθῶς, φωστῆρες ἀνεδείχθητε, Σάββα Ναοῦμ μακάριε, ζῶφον τῆς πλάνης λύοντες ἡμῶν πανσόφοις διδάγμασιν.

(Като се очистихте истински духом и телом вие, светци, от Господа бяхте провъзгласени за светилници, [ти] Сава, [и ти], блажени Науме, разпръскващи тъмата на заблудата ни с мъдрите си учения.)

От приведените примери единствено III/1 съдържа детайл, който може да се свърже с изнесените дотук сведения за св. Горазд и св. Ангеларий. Става дума за израза ἀσκητικῶς βιώσαντες, който може да се тълкува като отглас от представата за двамата светци като монаси, залегнала в изобразяването им на разгледаните по-горе икони от Йоан Четири и Адам Христу. Като първооснова за двете живописни торби би могло да се тълкува също събирането в едно „на ангели и човеци“, доколкото иконите представят успението на Горазд и Ангеларий като събор на светите Седмочисленици. Останалите примери не дават специфична информация за двойката светци, а пресъздават детайли от проповедническата дейност на Седмочислениците. В духа на прокараната в цялата служба светлинна метафорика в I/1 Методий, Кирил и Ангеларий отварят за двете врати за богопознанието и пред народите на Мизия блясва лъчът на благочестието, който прогонва езическия мрак, в който дотогава са живели. В III/2 Сава и Наум, очистени духом и телом, са провъзгласени от Бога за светилници/просветители, които да разпръскват тъмата на заблудата. В троичния VIII/2 Горазд и Методий (заедно със своите съмишленици) са открити като проповедници на троичната природа на Бога и на възкресението на мъртвите. За заслугите си в разпространяването на благовестието в VII/2 всичките седмина светци са удостоени да застанат от двете страни на Господа.

Като кореспондиращи с книжовната памет за делата на Горазд и Ангеларий (или на всичките Седмочисленици) може да се тълкуват в една или друга степен следните фрагменти от канона: αἰρέσεων φάλαγγας καταστρεψάμενοι (*като разбивате редиците на ересите*) (I/2); ἔργα διηνούσατε τῶν ἀποστόλων σοφοί, καὶ ἀτίθασα ἔθνη πρὸς μάνδραν θείαν ἐλαύνετε (*извършихте дела на апостоли, мъдреци, и вкарахте непокорни народи в Божията кошара*) (I/3); Ἐλαμψεν ὡς ἥλιος ἔθνη Μυσῶν ὁ βίος ὑμῶν ἀξιάγαστοι, ὅθεν τοῖς ἔργοις ἀπετάξαντο ὁμοῦ τοῦ σκότους τῷ βαπτίσματι, καὶ ὡς ἐν ἡμέρᾳ πορεύονται (*О, достойни за възхищение, проблесна като слънце вашето житие над народа на мизите, заради делата ви той отхвърли тъмата с кръщението и върви напред като в ден*) (IV/1); πασαν ὑπέστητε θλίψιν σοφοὶ ὡς τῆς ἀληθείας διδάσκαλοι, τόπον ἐκ τόπου ἐξαμείβοντες αἰεὶ (*Изтърпяхте всички мъки [вие], мъдрите, бидейки учители на истината, вървейки неспирно от място на място*) (IV/2); Ῥήσεις ἐρμηνεύσαντες τὰς τῶν γραφῶν, κλίμασιν ἐν οἷς ἐπεδράματε, τοῖς τῆς Μυσίας καὶ κατάλληλον αὐτῶν τῇ διαλέκτῳ γράμματα, ἐκπονεῖτε σθένει τοῦ Πνεύματος (*Думите на писанията разтълкувахте, пребродихте земите на Мизия и създадохте букви, подходящи за техния говор със силата на Духа*) (IV/3); καὶ ὀδηγοῦντες πρὸς φῶς τὸ τῆς ἐπιγνώσεως Χριστοῦ, ἔθνος τὸ δυσκάθεκτον, τῶν Βουλγάρων (*заведохте към светлината на познанието*

за Хриστα непокорния народ на българите) (V/1); Граφείσας πλάκας ἐδέξατο, Μωσῆς ὑπὸ Θεοῦ καὶ συνέτριψε, λαοῦ μωραίνοντος, ὑμεῖς δὲ ὡσπερ ἐξέθεσθε, βίβλους Βουλγάρων γλώττη ἀσινεῖς ἔμεινον (*Μοϋσεῖ πριε написаните от Бога плочи и после ги строши, понеже народът беше загубил разсъдък, а вие самите дадохте книги на езика на българите, които остананаха непоκътнати*) (VI/3); Συνετίζοντες πρὸς γνῶσιν τοῦ παντάνακτος, Χριστοῦ τὰ ἔθνη Μυσῶν (*Βῆβελι сте в познанието на Всецаря Христа народите на мизите*) (VII/3); λόγων δὲ ἡ δύναμις βροντῆς γεγονότερον, τρανῶς χυθεῖσα ἤγειρε Μυσῶν τὰ ἔθνη βοᾶν τὸν Κύριον (*силата на словата ви е по-гръмогласна от гръмотевица, като се разнесе ясно, тя събуди народите на мизите да възпяват Господа*) (VIII/1).

От особен интерес за настоящото проучване е заключителната девета песен, затова ще представим началните ѝ два тропара в пълен текст:

Πάντες ἐν ᾧδαῖς συμφώνως ὑμνήσωμεν τοὺς θεοκήρυκας,
ὡς σεπτὰ προπύργια τῆς ἀληθείας καὶ ἀκριβέστατα, τῆς Βουλ-
γαρίας θέμεθλα, καὶ ἱατῆρας ψυχῶν, καὶ σωμάτων πόθῳ τὴν
πανίερον ἐκτελοῦντες αὐτῶν μνήμην σήμερον.

(*Нека всички в един глас с химни възнеем божиие вестоносци като свещени и свършени стълбове на истината, темели на България, лечители на душите и телата, като честваме днес с рвение пресветата тяхна памет.*)

Νῦν αὖτε ἰδοὺ ἡμέρα σωτήριος τῆς Δαλματίας ἐν γῆ, σώ-
ματα γὰρ ἔκρυσεν ὑμῶν τὰ θεῖα, ὅθεν ἀνίσχυται δι-
κην φωστήρων ἁγιοῖ ταῖς τῶν θαυμάτων ἀεὶ φρουκτωρίας πᾶ-
σιν ἐπελάμψατε, ἐκ φωτὸς ἀϊδίου πληρούμενοι.

(*Ето, изгря спасителният ден в земята на Далмация, която скри вашите божествени тела, откъдето [вие], светци, изпълнени с вечна светлина, озарихте за всички бляскавата правда с дивните знамения на чудесата.*)

От цитираните тропари става ясно, че делото на светците (Горазд и Ангеларий или всички Седмочисленици) принадлежи на първо място на България, чийто „темели“ и стълбове на вярата са самите те. В хода на времето мощите им се свързват с Далмация (или Берат), чиято земя е приела техните „божествени тела“, извършващи чудеса. Светците са предали химна на благовестието на мизите (т.е. на българите), но сега получават отплата за втори път от земята, която ги е приютила (IX/3).

4.6. Сведенията за св. Горазд и св. Ангеларий от Антим Алексудис

Информацията за св. Седмочисленици, която бератският епископ Антим Алексудис поднася в своето съчинение *Кратко историческо описание на светата Велеградска митрополия и на областта под нейна духовна юрисдикция* (Алехзούδης 1868), е подробно разгледана в глава 6. на настоящото изследване. Затова тук ще се спрем единствено на няколко акцента, пряко свързани с Горазд и Ангеларий и на тяхната връзка с Берат. Ето пасажите от съчинението на А. Алексудис в тяхната последователност:

Гл. VII, с. 111: Ἐκ τῶν εἰρημένων ἁγίων ὁ Κλήμης, Ναοῦμ καὶ Ἀγγελάριος φθάσαντες ἐν τῇ πόλει τοῦ Βερατίου καὶ ἐμφανισθέντες τῷ τότε Διοικητῇ αὐτῆς Βοριτακάνῳ Ἀρχιστρατήγῳ τοῦ Ἄρχοντος τῶν Βουλγάρων Βορίσου, ὑπεδέχθησαν παρ' αὐτοῦ μετ' εὐλαβείας καὶ ἀπεστάλησαν πρὸς τὸν ῥηθέντα Βορίσην ἐν τῇ πόλει Ἀχρίδος μένοντα τότε καὶ ποθοῦντα διακαῶς ἰδεῖν καὶ συνδιαλεχθῆναι αὐτοῖς (*От изброените по-горе светци Климент, Наум и Ангеларий, като пристигнали в град Берат и се представили пред неговия управител – боритаркан, архистратег на българския архонт Борис, били приети от него с почит и изпратени при споменатия Борис, който по същото това време бил отседнал в град Охрид и горещо копнел да ги срещне и да общува с тях*).

Гл. VII, с. 112, бел. 1: Ἐκ τῶν Ἁγίων Ἰσαποστόλων Ἑπταρίθμων ὁ μὲν Κύριλλος ἐτελεύτησεν ἐν Ῥωμῇ, ὁ Μεθόδιος ἐν Μοραβία ἀρχιερατεύων, ὁ Κλήμης ἐν Ἀχρίδι, ὡς καὶ ὁ Ναοῦμ οὐ μακρὰν τῆς πόλεως ἐκείνης ἐν τοῖς περικύρτοις τῆς Διαβύας παρὰ τὴν λίμνην Λυχνίδος, ἔνθα καὶ ἱερὸν Μοναστήριον ἐπ' ὀνόματί του ἀνηγέρθη ἀξιοπρεπῶς συντηρούμενον καὶ τὴν σήμερον· ὁ δὲ Σάββας λέγεται ὅτι τελευτήσας, ἐτάφη ἐν Σερβία, τὰ δὲ ἱερὰ λείψανα Γοράσδωνος καὶ Ἀγγελαρίου σάζονται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς καθ' ἡμᾶς Μητροπόλεως Βελεγράδων (*От светите равноапостоли и Седмочисленици Кирил починал в Рим, Методий като архиерей – в Моравия, Климент – в Охрид, както и Наум – недалече от този град в района на Диавия до езерото Лихнида, където има издигнат манастир на негово име, достойно поддържан и до ден днешен. За Сава се говори, че след смъртта си бил погребан в Сърбия, а светите моци на Горазд и Ангеларий се пазят в нашата митрополитска църква в Берат*).

Гл. 8., с. 112: Ἡ Ἐπαρχία Βελεγράδων κατέχουσα ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς τὰ ἱερὰ λείψανα τῶν τε ἐν αὐτῇ κοιμηθέντων ἐν εἰρήνῃ ἁγίων Γοράσδωνος καὶ Ἀγγελαρίου ἐκ τῶν Ἑπταρίθμων Διδασκάλων καὶ προασπιστῶν τῆς εὐσεβείας... (*Епархията на Велеград, приютила в лоното си свещените моци на починалите в мир в нея светци Горазд и Ангеларий от Седмочислениците, учители и покровители на благочестието...*).

В посветената на християнизацията на земите на поверената му епархия седма глава на историческото си съчинение А. Алексудис предава известния от ПЖКО епизод с пристигането на Кирило-Методиевите ученици в дунавския Белград и срещата им с боритаркана на княз Борис, като радикално променя географията. Той посочва изрично, че Климент, Наум и Ангеларий пристигат в Берат (*ἐν τῇ πόλει τοῦ Βερατίου*). Там се намира боритарканът на българския „архонт“ Борис, който междувременно е отседнал в близкия Охрид, където очаква срещата с учениците. На този фон сведението, че светите мощи на Горазд и Ангеларий се пазят в митрополитската църква в Берат изглежда по-логично, макар за Горазд да няма информация как е попаднал в Берат. Някаква връзка с този район може да се потърси в описанието на земите, над които Кирил и Методий „приемат евангелска служба“, а именно – *καθ’ ἄλασαν τὴν Βουλγαρίαν Μυσιάαν, Ἀλβανίαν, εἴτε Ἦπειρον καὶ Ἰλλυρίαν ἄνω καὶ κάτω, Δαλματίαν καὶ Σερβίαν* (*над цяла Българска Мизия, Албания или Епир и Горна и Долна Илирия, Далмация и Сърбия*) (Αλεξούδης 1868: 109). Това сведение обаче противоречи на цитираната по-горе бел. 1 на с. 112, в която се твърди, че Методий е починал като архиепiscop в Моравия. Началото на следващата осма глава само потвърждава убедеността на автора, че мощите Горазд и Ангеларий почиват в епархията на Велеград, т.е. на Берат.

4.7. Обобщения и заключения

Представените разнородни източници категорично свидетелстват, че през XVIII–XIX в., а може би и по-рано, в Берат е разпространена памет за св. Горазд и св. Ангеларий. Тази памет е най-вероятно изцяло постбиографична и има смесен (народен и книжовен) произход.

В основата на бератската памет за Горазд и Ангеларий са предполагаемите техни мощи. Именно връзката с тези мощи обединява поредица от паметови следи, които, разположени в хронологичен ред, изглеждат така:

- 1720 г. Във Венеция е отпечатана първата *Служба за св. Седмочисленици* от Михаил монах, т.е. епископа на Гора и Мокра Михаил Иписхиоти, съдържаща специално посветен на Горазд и Ангеларий канон.
- 1812–1814 г. Създадена е иконата на св. Седмочисленици с успението на Горазд и Ангеларий от Йоан Четири.
- 1823 г. Изработени са два реликвария във формата на обувки от позлатен бронз, като единият е посветен на Ангеларий, а вторият, без надпис, вероятно на Горазд.

- 1868 г. Публикувано е съчинението на А. Алексудис *Кратко историческо описание на светата Велеградска митрополия*, в което недвусмислено се посочва, че мощите на Горазд и Ангеларий се съхраняват в митрополитската църква „Успение Богородично“ в Берат.
- 1873 г. Създадена е втората икона на св. Седмочисленици с успението на Горазд и Ангеларий от Адам Христу.
- 1885 г. Изработена е обкована със сребро дървена мощехранителница за съхранение на мощите на св. Седмочисленици и на по-ранните два реликвария (обувки), в надписа на която Горазд и Ангеларий са поставени на първо място.

С голяма степен на вероятност може да се твърди, че смисловата рамка на изброените места на паметта е устен наратив, който, за съжаление, е изгубен и трудно може да бъде реконструиран. Най-важна роля в тази устна традиция със сигурност са играли споменатите мощи, разказът за които е специфично бератски, а не охридски или мосхополски¹³⁸ (Чешмеджиев 2010: 143). В рамките на въпросния наратив може да се доловят контурите на отделни сюжетни елементи. В местната памет той, изглежда, е имал за основа откриването и/или пренасянето на мощите на Горазд и Ангеларий от катедралния храм на Балши „Успение Богородично“ (или от манастир, носещ същото име) в Берат¹³⁹. Възможно е в това събитие участие да е взел монах на име Пимен или пастир, споменът за когото е бил траен и е намерил отражение в иконографията. Устойчив топос от наратива е мостът „Горица“, по който монахът (или пастирът) е влязъл в града и който вероятно подсказва мястото, откъдето той е дошъл¹⁴⁰. Вероятно е разказът да е имал вариант, според който мощите първоначално да са положени в разрушената днес енорийска църква на бератския квартал Мангалем „Успение Богородично“¹⁴¹, откъдето да са пренесени в катедралния храм „Успение Богородично“ след неговото възстановяване

¹³⁸ За това говорят както отсъствието на Климент и Наум от надписа върху обкова на сандъчето с мощите, така и липсата на каквото и да е акцент върху паметта Горазд и Ангеларий във втората (Мосхополска) служба за св. Седмочисленици.

¹³⁹ Връзката с Главиница вероятно се е актуализирала от писмени паметници като Теофилактово ПЖКО (гл. 17), Хоматиановото *Кратко житие на св. Климент Охридски* (§ 7) и летописния надпис за покръстването от Балши.

¹⁴⁰ Възможно е да се допусне, че пренасянето на мощите е станало на няколко етапа. Според Т. Попа мощите заедно с друго църковно имущество, което е било спасено, първоначално са оставени в манастира „Св. Георги“ в селището Брещан (намиращо се на пътя между Балши и Берат) (Ропа 1964а: 125), чиято църква също е посветена на св. Богородица. За манастира „Св. Георги“ вж. Llukani 2020а: 129–130.

¹⁴¹ За храма, посветен на св. Богородица в бератския квартал Мангалем вж. Llukani 2020а: 104.

през 1797 (Llukani 2020a: 97–100). За подобна възможност свидетелства по-късната икона (от църквата „Св. Георги“), на която липсва намиращият се зад крепостните стени катедрален храм, а двамата лежащи светци са представени извън крепостните стени, над квартала Мангалем. Бератската служба и историческото съчинение на А. Алексудис свидетелстват, че мощите са най-важната част от сакралната топография на града, който ги е приютил, и са източник на многобройни чудеса. Авторът на службата недвусмислено ги назовава Βελογράδων οἱ πρόμαχοι, καὶ ἀεὶ ἀντιλήπτορες (защитници и постоянни застъпници на Белоград) и Βελογράδων οἱ ἀήττητοι πρόμαχοι (непобедими защитници на Белоград) (Ακολουθία: 5, 14). Отглас от този местен разказ е регистрирал В. Григорович, който научил от „местни жители“, че в близост до Берат има храм и манастир, носещи името на св. Горазд, където почиват неговите мощи (Šafařík 1865: 179).

Устният наратив за мощите на Горазд и Ангеларий вероятно е бил част от два рамкови макроразказа, повлияни в някаква степен и от писмената традиция. Първият вписва светците в групата на св. Седмочисленици, засвидетелствана в *Бератската служба* и загубения сребърен обков. Групата от декорацията на реликвария, включваща имената Теодоро и Кенос, вероятно е по-близо до устната традиция, докато изброяването на светците в богослужебната творба е коригирано съобразно с използваните от автора книжовни източници, сред които по всяка вероятност е и ПЖКО. Отглас от втория макроразказ присъства в *Кратко историческо описание на светата Велеградска митрополия* от А. Алексудис, според което Кирило-Методиевите ученици Климент, Наум и Ангеларий пристигат директно в Берат, а срещата с копнеещия да ги види български княз Борис се осъществява в съседния Охрид.

Въз основа на изложеното дотук може да се заключи, че „мощите“ на Горазд и Ангеларий са материалната основа за изграждането на една локална традиция на почит, която е в ядрото на институционализирания в началото на XVIII в. култ към св. Седмочисленици. Те са сакралният център, около който се организира паметта за седемте славянски просветители в Берат и околностите му – култ, който предстои постепенно да се освободи от тази зависимост, както показва втората по време Мосхополска служба за св. Седмочисленици, и да се превърне в част от българската възрожденска култура.

5. Най-ранната топография на култа към св. Седмочисленици

5.1. Етапи на формиране на култа: споменаване, изброяване, обособяване

Процесът на конструирането на култа към св. Седмочисленици обхваща значителен исторически отрязък от време – от IX в. до XVII в., и преминава през няколко етапа, които условно могат да бъдат обособени като *споменаване, изброяване и обособяване*.

Споменаването на отделни Кирило-Методиеви ученици самостоятелно или редом с имената на първоучителите датира от IX в. насетне. То е засвидетелствано в редица извори, които са представени в хронологичен ред в таблицата по-долу¹⁴².

Писмен паметник	Датиране	Споменати имена
<i>Пространно житие на св. Методий</i>	IX в.	Горазд
<i>Първо славянско житие на св. Наум Охридски</i>	Началото на X в.	Наум и Климент
<i>Пространно житие на св. Климент Охридски от Теофилакт Охридски (ПЖКО)</i>	Краят на XI – началото на XII в.	1. Горазд, Климент, Наум, Ангеларий, Сава (гл. II) 2. Горазд, Климент, Лаврентий, Наум, Ангеларий (гл. XII)
<i>Дюканжов каталог</i>	XII в.	Методий, Горазд, Климент
<i>Борилев синодик</i>	1211 г.	Климент, Сава, Горазд, Наум
<i>Успение Кирилово</i>	1235 г.	Климент (непряко), Сава, Ангеларий, Горазд, Наум
<i>Пространно гръцко житие на св. Наум</i>	XIII в.	Наум, Климент
<i>Кратко житие на св. Климент Охридски от Димитър Хоматиан</i>	1216–1234 г.	Климент, Наум, Ангеларий, Горазд

¹⁴² Представената в таблицата информация е извлечена от Чешмеджиев 2011: 24–28 с някои уточнения. Вж. цитираната там литература за посочените извори. Подобна систематизация на споменаванията на Кирило-Методиевите ученици вж. също у Мареш 1989; Грашева 2003: 576–578; Škoviera 2010: 16–19.

<i>Служба на св. Климент Охридски</i> от Димитър Хоматиан	Началото на XIII в.	Климент, Методий, Горазд, Ангеларий ¹⁴³ , Наум, Сава
<i>Канон за св. Климент Охридски</i> от Константин Кавасила	1255–1260 г.	Непряко споменава Кирил и Методий („двоица“ – δυάς) и учениците им („божествена четворка“ – τετρακτύς).
<i>Канон за св. Наум</i> от Константин Кавасила	1255–1260 г. ¹⁴⁴	Кирил и Методий заедно с Наум, Горазд, Климент, Ангеларий (μαθητῶν τετρακτύς)
Почаевски препис на <i>За буквите</i>	XVI в.	Горазд, Климент, Наум, Ангеларий, Сава, Лаврентий
<i>Второ българско житие на св. Наум</i>	XVI в.	Наум и Климент
<i>Трето проложно житие на св. Кирил</i>	По ръкопис от XVII в.	Сава, Ангеларий, Горазд, Наум, Климент

Изброените писмени паметници Д. Чешмеджиев обособява като „извори, в които се споменават имената на ученици на Кирил и Методий“ (Чешмеджиев 2011: 24), за да ги противопостави на второ, ограничено по брой множество извори, „в които се споменават св. Седмочисленици като група“. Последното множество у Чешмеджиев обхваща три източника: 1. *Сказание за превода на Свещеното писание* от Хилендарския манастир (XVI в.); 2. *Стенопис на св. Седмочисленици* от църквата „Св. Богородица“ на Слимничкия (Сливнишкия) манастир до Преспа (1612 г.); 3. *Служба на св. Седмочисленици* от Григорий Константиnidис – Мосхополско издание (1741 г.) (Чешмеджиев 2011: 28). Както вече беше коментирано¹⁴⁵, тази група е непълна и неправилно конструирана. На първо място, в нея се смесват паметници, в които има изброяване на Кирило-Методиевите ученици с такива, в които те, заедно със Солунските братя, са ясно обособени като отделен култов обект – св. Седмочисленици. На второ място, в групата липсват *Венецианската служба за св. Йоан Владимир* (1690 г.) и *Бератската (Венецианската) служба за св. Седмочисленици* (ок. 1720 г.).

¹⁴³ При изброяването Д. Чешмеджиев пропуска името на Ангеларий, макар то да присъства в цитирания от него гръцки текст (Чешмеджиев 2011: 26).

¹⁴⁴ У Чешмеджиев вероятно в резултат на техническа грешка датирването е „1355–1360 г.“ (Чешмеджиев 2011: 27).

¹⁴⁵ Вж. глава 1. на настоящото изследване.

Началото на практиката да *се изброяват* Кирило-Методиеви ученици, самостоятелно или заедно с имената на първоучителите, може да бъде открито още в първата представена тук група¹⁴⁶. Например при двете споменавания (гл. II и XII) в ПЖКО учениците са петима, като заедно с Кирил и Методий образуват седморка, и то почти в същия състав, който предстои да бъде институционализиран в общ култ (с изключение на Сава, на чието място в гл. XII стои Лаврентий). Подобна е ситуацията в *Успение Кирилово* и в *Службата за св. Климент* от Д. Хоматиан, като и в двата случая е отбелязан Сава. В Почаевския препис на *За буквите* общият брой на първоучителите и учениците достига 8, тъй като присъстват едновременно имената на Лаврентий и Сава. В двата канона на Константин Кавасила (за св. Климент и св. Наум) личи един първоначален опит учениците и техните учители да бъдат мислени като обособена група, съставена от „двоица“ (δύαξ) и „четворица“ (тетраκτύς). В нито един от изброените в тази първа група паметници, обхващащи периода от IX до XVII в., обаче не присъства седмицата като обединяващо светците число. Също така в тях липсва какъвто и да е намек за наличието на общ култ.

Тенденцията към обособяване на седмосьставна група личи в два от изворите от втората, открито от Д. Чешмеджиев, група – *Сказание за превода на Свещеното писание* (XVI в.) и *Стенопис на св. Седмочисленици* от църквата „Св. Богородица“ на Слимничкия (Сливнишкия) манастир (1612 г.) (ил. 30). В първия от тях ученият вижда първото споменаване на названието „Седмочисленици“, а във втория – най-ранното изображение на групата на св. Седмочисленици (Чешмеджиев 2011: 28–29). В подкрепа на тезата си за прецедентно използване на термина „Седмочисленици“ в *Сказание за превода на Свещеното писание* Чешмеджиев привежда цитата $\bar{\omega}$ β̄ο̄γ̄ο̄ρ̄ο̄δ̄ῑκ̄η̄ς̄ μ̄ᾱρ̄τ̄ῡρ̄ο̄ῡ, ἡ̄σ̄π̄ο̄ῡσ̄τ̄ῶ̄ν̄ ἡ̄ ἰ̄σ̄ο̄ῡσ̄τ̄ῶ̄ν̄ Κ̄ῡρ̄η̄, Μ̄ε̄θ̄ω̄δ̄ῑε̄, Κ̄λ̄η̄μ̄ε̄ν̄τ̄η̄, Ν̄ᾱο̄ῡμ̄, Γ̄ω̄ρ̄ᾱσ̄δ̄ο̄, Ἀ̄γγ̄ε̄λ̄ᾱρ̄ῑε̄, Λ̄ᾱβ̄ρ̄ε̄ν̄τ̄ῑε̄, ἕ̄ξ̄. ὑ̄ν̄σ̄λ̄ω̄μ̄μ̄. Както вече беше изяснено (вж. глава 1.), изразът ἕ̄ξ̄. ὑ̄ν̄σ̄λ̄ω̄μ̄μ̄ не съответства на термина „Седмочисленици“ (Ἑ̄π̄τ̄ά̄ρ̄ῑθ̄μο̄ι) – точният превод в случая е „седем на брой“. По отношение на *Стенопис на св. Седмочисленици* Д. Чешмеджиев отбелязва: „...няма съмнение, че тук те са представени именно като

¹⁴⁶ Всъщност най-старият списък на Кирило-Методиеви ученици е поместен в споменатия поменик от бенедиктинския манастир на о-в Райхенау в Боденското езеро (т.нар. „Книга на побратимените монаси от Райхенау“). През третата четвърт на IX в. в него са нанесени, освен името на Методий и на починалия вече Кирил, имената на Методиевите ученици Choranzanus (Горазд), Ignatius, Leo, Ioachim, Lazarus, Simon. На друго място в кодекса (Ms. hist.27 от Централната библиотека в Цюрих) същите имена са нанесени с гръцки маюскул (Срв. Джонов 2003). Съставът на този списък обаче сериозно се отличава от традицията, довела до култовото обособяване на групата св. Седмочисленици.

30. „Линейно“ изображение на седемте светци от притвора на манастирската църква „Св. Богородица“ на Слимничкия манастир (1612 г.). От ляво надясно: св. Ангеларий, св. Горазд, св. Климент, св. Кирил, св. Методий, св. Наум, св. Сава

група, заради това, че са в една композиция“ (Чешмеджиев 2011: 29). Както вече беше отбелязано, употребата на термина „композиция“ по отношение на стенописа може да се приеме с доста резерви. Подобно схващане изказва и изкуствоведката Р. Русева, според която „фигурите са представени фронтално [...], без да са обособени в отделна композиция“ (Русева 2014: 83; Русева 2016: 498)¹⁴⁷. Както стенописът, така и писменият паметник по-скоро *изброяват*, отколкото *обособяват* установена група светци със съответстващо наименование и композиция.

Най-ранното известно засега назоваване на групата светци със специфичен термин – Ἐπτάριθμοι (откъдето произлиза българската калка „Седмочисленици“), е засвидетелствано в *Проложното житие на св. Йоан Владимир*¹⁴⁸, включено в посветената на светеца *Венецианска служба* от 1690 г. (Ἀκολουθία 1690)¹⁴⁹. Службата е на гръцки език, отпечатана е във Венеция през 1690 г.¹⁵⁰ и обхваща 50 номерирани страници, а пълното ѝ заглавие гласи: Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου βασιλέως καὶ μεγαλομάρτυρος Ἰωάννου τοῦ Βλαδιμήρου καὶ θαυματουργοῦ, τυποθεῖσα μὲν πρῶτον δαπάνη τοῦ τιμιωτάτου Κυρίου Ἰωάννου Παπᾶ τοῦ ἐκ τῆς πόλεως Νεοκάστρου. Καὶ παρ’ αὐτοῦ τοῖς ὁμοπατρίοις, καὶ τοῖς λοιποῖς τοῖς μετ’ εὐλαβείας ἐκέϊσε προσερχομένοις ἐκδοθεῖσα (*Служба на светия славен цар и великомъченик Йоан Владимир, отпечатана за първи път на разноските на почитаемия господин Йоанис Папас от град Неокастро и издадена за неговите съотечественици и за останалите, които с благочестие се отправят нататък*). Тя е издадена от Йоанис Папас от Неокастро (Елбасан), който в обширното предисловие (Ἀκολουθία 1690: 5–7) излага своите благочестиви намерения и накратко описва подготовката, предшестваща отпечатването (Савова 2018: 196). От предисловието става ясно, че Йоанис Папас помолил Козма Китийски – игумен на Елбасанския манастир „Св. Йоан Владимир“, и неговите сънародници да му изпратят службата с житието на светеца, за да я издаде. След като редактирал получения текст и го отпечатал, Йоанис Папас изпратил

¹⁴⁷ В своя студия от 2023 г. Р. Русева потвърждава тази своя позиция: „Гук в една редица са изобразени за първи път св. Седмочисленици, но без да са организирани в отделна композиция“ (Русева 2023: 32–33).

¹⁴⁸ Систематизация на изследванията за св. Йоан Владимир вж. у Савова 2017а: 244–245, бел. 3; Савова 2018: 15–17. Пълен преглед на словесната традиция, посветена на светеца, вж. у Савова 2018: 19–146.

¹⁴⁹ Текстът на службата е достъпен онлайн на страницата на дигиталната библиотека ANEMI (Digital Library of Modern Greek Studies) на адрес: <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/7/4/3/metadata-165-0000017.tkl>. Службата е преиздавана с промени в Мосхопол (1741 г.) и във Венеция (1744 г. и 1858 г.).

¹⁵⁰ Грозданов погрешно посочва 1695 г. (Грозданов 2015: 212, бел. 71).

службата в манастира, като поръчал да се раздаде из другите епархии на Охридската архиепископия (Савова 2018: 50). Богослужебната творба е написана по Йерусалимския устав и съдържа малка вечерня, велика вечерня и утрень. Подробно описание на състава на службата публикува през 2018 г. Венета Савова (Савова 2018: 195–198). Изследователката детайлно проследява споровете относно авторството (или съставителството) на богослужебната творба. Савова обръща внимание на аргументите против приписването от страна на Стоян Новакович на цялата служба заедно с *Проложното житие* (Ἀκολουθία 1690: 36–42) и *Похвалното слово* (Ἀκολουθία 1690: 20–33) на Козма Китийски¹⁵¹ и против схващането на сръбския историк, че тя е съставена по устно предание, без да е използван някакъв конкретен текст (Савова 2018: 193–195). Най-меродавна изглежда тезата, че текстът на *Венецианската служба* от 1690 г. е компилиран въз основа на творби от различни автори и впоследствие е редактиран от издателя. Например акростихът в канона на VI-й глас съдържа името на автора – Даниил (Τὸν δίκαιον ὑμῶν, Ἰωάννην δεσπότην. Δανιήλ) – вероятно драчкият митрополит Даниил, съвременник на Козма Китийски и негов предшественик на епископския престол (Снегаров 1995: 352), а включената след VIII песен на каноните стихотворна възхвала на светеца, озаглавена ΣΤΙΧΟΙ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΓΙΟΝ ΙΩΑΝΝΗΝ (Ἀκολουθία 1690: 46), във финала си съдържа името на автора Козма Китийски: Σκέπε δὴ κἀμὲ τὸν οἰκτρον θεράποντα, καὶ σοῦ οἰκέτην, / Κοσμῶν ταλεινὸν, Κυτταίων πόλεως Κυπρίου νήσου ἀρχιερέα (Защити, прочее, и мене, достойния за съжаление слуга и твой просител, Козма смирения, архиерей на град Кития на о. Кипър)¹⁵². Непосредствено след гравюрата с ковчега на Йоан Владимир е вмъкната първата статия от последованието от 22 стиха за мощите на светеца от елбасанеца Теодор Хаджифилипиду с начало Αἰ γυνεαὶ πᾶσαι (Ἀκολουθία 1690: 47–48; Савова 2018: 197).

Пръв в българската наука обръща внимание на *Проложното житие* Атанас Шопов, който през 1890 г. публикува негов превод (Шопов 1890: 121–124). През 1893 г. Стоян Новакович също коментира житието и издава превод на сръбски (Новаковић 1893: 265–270). Сред многобройните по-късни изследвания, посветени на култа към св. Йоан Владимир (Савова 2018: 15–17), се откроява това на Василка Тъпкова-Заимова, която през 1967 г. съобщава за откриването на ръкописен фрагмент от житието в сборката на Виктор Григорович, РГБ, ф. 87, № 167 (820)

¹⁵¹ Козма Китийски или Козма Драчки. Драчки митрополит от 1694 до 1702 г. (Ἀλεξούδης 1868: 148; Снегаров 1995: 222–225).

¹⁵² Преводът е на Снегаров 1995: 537.

(Таркова-Zaimova 1967). Според описа¹⁵³ ръкописът, от който е фрагментът, е от XVI в., но съществуват мнения за XVII в. и XVIII в. (Таркова-Zaimova 1967: 185; Савова 2018: 203). Палеографските наблюдения на В. Недески са аргумент в полза на по-ранното датироване на фрагмента (Недески 2016: 18, бел. 3, цит. по Савова 2018: 203).

Споменаването на св. Седмочисленици в житието е в следния контекст: Οὗτος ὁ ἐν βασιλεῦσιν ἀγιώτατος καὶ ἐνδοξότατος Ἰωάννης ὁ σημειοφόρος πατρίδα μὲν εἶχε κάποιον χωρίον τῆς ἐπαρχίας τῶν Βουλγάρων, λεγόμενον Βλαδίμηρον· ὅθεν ἔλαβε καὶ τὴν ἐπωνυμίαν νὰ ὀνομάζεται Βλαδίμηρος· ἀπὸ γένος Βασιλικὸν, καὶ γονεῖς πιστοὺς καὶ ὀρθοδόξους. Ὁ πατήρ του ἐκαλεῖτο Νεεμᾶν, ὁ υἱὸς Συμεὼν τοῦ πρώτου εὐσεβοῦς καὶ ἀγίου βασιλέως τῶν Βουλγάρων, Ἀχριδῶν, ὁ ὁποῖος ἐδιδάχθη τὴν ἀμώμητον καὶ ὀρθόδοξον πίστιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, καὶ σωτήρος πάντων, ἀπὸ τοὺς ἀγίους ἐπταρίθμους, τὸν Κλήμεντα λέγω, τὸν μακαριώτατον Ναοῦμ, Κύριλλον, Μεθόδιον, καὶ τοὺς λοιποὺς ἀγιωτάτους Ἰσαποστόλους, καὶ φωστῆρας τῶν ὀρίων τούτων, καὶ κήρυκας τῆς ἀληθείας· οἱ ὅποιοι ἠγωνίσθησαν κατὰ πολλὰ μὲ ζῆλον θεῖον, καὶ ἐγύρισαν τὰ πεπλανημένα ἔθνη τῶν αἰρετικῶν Μασσαλιανῶν, καὶ Βογομίλων τῶν Βουλγάρων, τῆς Μυσίας, Ἀλβανίας Δαλματίας, Ἰλλυρικοῦ, καὶ Σερβίας, εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν· ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ἦτον ὁ ἅγιος Συμεὼν βασιλεὺς Βουλγάρων, ὁ πάππος τοῦ θαυμασιωτάτου ἀγίου τούτου, τοῦ ὁποῖου, ὡς ἄνωθεν εἶπομεν, ὁ Πατήρ του ἦτον ὁ Νεεμᾶν, καὶ ἡ Μήτηρ αὐτοῦ Ἄννα Ῥωμαῖς, ἀπὸ γένους βασιλικοῦ καταβαίνοντες εἰς τὴν βασιλείαν αὐτῶν, εἰς τὰ μέρη ταῦτα τῶν Τριβαλλῶν τῆς Ἀλβανίας, καὶ εἰς τὰ πέριξ. *(Този най-свят и славен между царете, знаменосецът Йоан, имаше за отечество едно село в земите на българите, наречено Владимир, откъдето започна и продължи да се нарича Владимир. Той беше от царски род, от верни и православни родители. Баща му се именуваше Неман, син на Симеон – първият благочестив и свят цар на българите и на Охрид, който бе наставен в непорочната и православна вяра на Господа Нашего, Исуса Христа, истинния Бог и Спасител на всички, от светите Седмочисленици: казвам Климент, най-блажения Наум, Кирил, Методиѝ и от другите пресвети най-свети равноапостоли и просветители на тия страни, и проповедници на истината, които с божествена ревност много се бореха и върнаха в православието заблудените народи от еретиците масалиани и богомили сред българите*

¹⁵³ В. Търкова-Zaimova цитира описанието на листовете, съдържащи фрагмент от Проложното житие на св. Йоан Владимир: „Отрывок из жития некоего Иоанна, современника царя Самуила и Василия Болгаробийца (кон. X в.), писанного на бумаге скорописью. XVI в., 2лл. (22×15,5), на которых сохранилась нумерация страниц: 95–98. Листи ветхи. Язык близок к народному, орфография произвольная“ (Таркова-Zaimova 1967: 185).

в Мизия, Албания, Далмация, Илирия и Сърбия. От тях беше и свети Симеон, царят на българите, дядото на този чудотворен светец, на когото, както казахме по-горе, баща му беше Неман, а майка му – гъркинята Анна, произхождащи от царски род и царуващи в тия страни на трибалите в Албания и околността)¹⁵⁴. Цитираният откъс представя любопитен сюжетен детайл. Йоан Владимир по произход е от българско селище, син е на Неман, който е син на Симеон, а майка му е гъркиня на име Ана. И двамата му родители (Неман и Ана) са от царски родове, владеещи в Албания и земите около нея. Симеон е цар на българите и на Охрид и е първият православен владетел на българите. Той е научил православната вяра (покръстен?) от светите Седмочисленици, а именно – от Климент, Наум, Кирил и Методий. Споменатите четирима (Климент, Наум, Кирил, Методий) заедно с останалите трима неспоменати (Горазд, Ангеларий, Сава) са назовани „равноапостоли“ (ἰσοἀπόστολοι) и „просветители“ (φωστήρες). Тези два епитета дословно съвпадат с прозвищата на св. Седмочисленици, дадени им още в заглавието на разгледаната по-долу *Бератска служба за св. Седмочисленици* (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 1). Изглежда, че авторът познава църковния термин „св. Седмочисленици“, но не е наясно с пълния състав на групата и замества имената на Горазд, Ангеларий и Сава с изразите „другите най-свети равноапостоли и просветители“ и „проповедници на истината“. Изброените Климент, Наум, Кирил, Методий са популярните в земите на Охридската архиепископия светци с рано установени култове, а отсъстващите трима са свързани преди всичко с гр. Берат и *Бератската служба*, в която на св. Горазд и св. Ангеларий е посветен отделен канон, а на св. Сава – житие. Както в *Бератската служба*, светите Седмочисленици са представени и като борци срещу ересите, като и в двата случая става дума за анахронизъм: в *Проложното житие на св. Йоан Владимир* те се противопоставят на „масалиани и богомили“, в *Бератската служба* изобличават „ереста на Македоний“ (Ἀκολουθία s.l. s.a.: 8, 16, 21, 34, 37, 38). Богомилската и маслианската ерес обаче присъстват в *Мосхополската служба за св. Седмочисленици от 1742 г.* (Κωνσταντινίδης 1742: 6, 7), като богомилската е спомената редом с „ереста на Вихинг“ (Ἐσβέσθη ἰσχύς τῶν Βογομίλων, / καὶ δράκοντος βέλη πονηροῦ, / καὶ τοῦ Βιχνίκου αἵρεσις) (Κωνσταντινίδης 1742: 6).

¹⁵⁴ Гръцкият текст и преводът се привеждат по Савова 2018: 51, 54. Преводът на новобългарски първоначално е осъществен от А. Шопов въз основа на третото венецианско издание на службата от 1858 г. (Шопов 1890: 121–124). Същият превод с малки съкращения и редакции е включен в антологията на В. Тъпкова-Заимова „Българи родом...“ (Тъпкова-Заимова 2014: 132–140). Текстът в монографията на В. Савова се основава на същия превод, като след сверяване с гръцкия първообраз са отстранени редица пропуски и неточности. Вж. Савова 2018: 51, бел. 27.

Свидетелство за връзката между св. Седмочисленици и св. Йоан Владимир е също съжителството на техни изображения, създадени от едни и същи зографи по едно и също време, в църквата на манастира „Рождество Богородично“ в Арденица, в църквата на манастира „Св. Петър и Павел“ във Виткуки, в църквата „Св. Георги“ в Либофш (Lozanova 2002: 183) и в нартекса на църквата на манастира „Св. Наум“ (Грозданов 2015: 184)¹⁵⁵. Освен с *Проложното житие на св. Йоан Владимир* паметта за св. Седмочисленици е свързана с още един артефакт, произхождащ от Неокастро (Елбасан) – изписаната през 1791 г. съборна икона от църквата „Успение Богородично“ в Елбасан, в която са включени св. Седмочисленици и отделно св. Наум и св. Йоан Владимир. Творбата е на зографите Георги и Йоан Четири (вж. Русева 2023: 38).

От гледна точка на историята на култа към св. Седмочисленици в случая от първостепенна важност е въпросът колко назад във времето може да бъде отнесено тяхното споменаване в *Проложното житие*. За съжаление, в открития от В. Тъпкова-Заимова фрагмент от житието в ръкописа от сбирката на В. Григорович РГБ, ф. 87, № 167 (820) липсва предисловието, в което светците са назовани Ἐπτάρθμοι. Изглежда, е загубен началният лист, а фрагментът започва с откъс от изречението ...[κατοικ]ητήρεον γενόμενος παιδίόθεν τοῦ Παναγίου Πνεύματος, καλῶς τε καὶ θεαρέστως ἀπὸ τὸν ἀγιώτατον τότε Ἀχριδῶν Ἀρχιεπίσκοπον παιδαγωγηθεὶς τὸν σοφώτατον καὶ ἐν ἀγίοις Νικόλαον τὸν θαυμαστόν¹⁵⁶. Като се има предвид повишеният интерес към светците от групата на Седмочислениците в югозападните предели на Охридската архиепископия в края XVII в. и през целия XVIII в., много е вероятно това първо документирано споменаване на названието Ἐπτάρθμοι да е резултат на по-късна интерполация, осъществена по-време на подготовката на печатното издание на *Венецианска служба* от 1690 г.

Същинското обособяване на групата от седем светци като самостоятелен култ е засвидетелствано в *Бератската служба за св. Седмочисленици*¹⁵⁷. Службата установява датата на честването на св. Седмочисленици – за 26 ноември. Написана е по Йерусалимския устав и съдържа малка вечерня (с. 5–7), велика вечерня (с. 7–15) и утренья (с. 15–40). Освен че посочва датата на отбелязването на паметта на светците, *Бератската*

¹⁵⁵ „Последна фигура во овој дел од нартексот е св. Јован Владимир [...] Неговото сликање блиску до Седмочислениците произлегува од веровањето дека тој бил нивни современик и дејствувал заедно со нив во охридскиот крај“ (Грозданов 2015: 184). Вж. също Грозданов 1990: 171–176.

¹⁵⁶ Вж. фотокопијата на фрагмента, публикувани от Таркова-Zaimova 1967: 179–188 и Савова 2018: 56–57.

¹⁵⁷ За *Бератската служба* вж. по-подробно гл. 2. от настоящото изследване.

служба ясно демонстрира тяхната обособеност като група. Заглавието на богослужебната творба изпълнява няколко важни функции: 1. То фиксира имената и броя на участниците в групата в следния установен ред – Кирил, Методий, Климент, Наум, Горазд, Ангеларий, Сава; 2. Определя светците като *равноапостоли* (ἰσαπόστολοι) и *светила/просветители* (φωστήροι); 3. Представа вътрешната йерархия на групата – на първо място стоят първоучителите Кирил и Методий, следват „охридските“ светци с установени култове Климент и Наум, после идва ред на „бератските“ светци Горазд и Ангеларий, а накрая е Сава. Заглавието също така категорично свързва светците с два историко-географски топоса – България и Далмация, съответстващи на авторската представа за тяхното биографично и постбиографично битие. Още в първата стихира на малката вечерня светците са назовани Ἐπτάριθμοι. Терминът Ἐπτάριθμοι се среща многократно в текста на службата. Като прилагателно (*седмочислени*) той присъства в 10 четения, а като субстантив – в 12 примера. От своя стана изброяването, познато от заглавието, се повтаря още 25 пъти в текста на творбата¹⁵⁸. По този начин текстът на службата едновременно установява и утвърждава състава и броя на светците, споделящи общ култ.

Вторият писмен паметник, категорично свидетелстващ за наличието на съвместен култ към св. Седмочисленици, е т.нар. *Мосхополска служба*, публикуваната през 1742 г. и озаглавена Ἀκολουθία τῶν ἁγίων ἑπταριθμῶν, ποιηθεῖσα παρὰ τοῦ ἐν ἱερομονάχοις Γρηγορίου Μοσχολίτου (*Служба на светите Седмочисленици, създадена от йеромонах Григорий Мосхополит*) (Κωνσταντινίδης 1742) (ил. 31). Службата е отпечатана в Мосхопол¹⁵⁹ в първата печатница на Балканите, а неин автор е Григорий Константинидис (Мосхополит)¹⁶⁰, изтъкнат преводач, а по-късно

¹⁵⁸ Вж. глава 3.1. от на настоящото изследване.

¹⁵⁹ „Към края на XVII и през XVIII в. град Охрид, манастирът „Св. Наум“ и град Мосхопол участват в един общ процес на културен и църковно-просветен подем. Град Мосхопол от края на XVII и през XVIII в. се утвърждава като голям стопански и културен център, чието влияние е прехвърляло границите на Охридския диоцез, разпростираше се над по-голяма част от поробените православни Балкани и е достигало чак до Подунавие. До разрушаването му през 1769 г. този град е водел оживена търговия с едни от най-големите европейски центрове като Венеция, Виена и Лайпциг [...] Основна заслуга за просветния подем, възобновяване на култовете към славянските светци и тяхното разпространение има тогавашният Охридски архиепископ, мосхополецът Йоасаф (1719–1745). Благодарение на неговата активна дейност Охридската архиепископия успява за последен път да си върне своята някогашна слава. Мощен двигател на този църковен, идеен и просветен подем, принадлежащ на Новото време, е създадената от архиепископ Йоасаф печатница в Мосхопол.“ (Русева 2023: 33).

¹⁶⁰ За службата вж. Škovieta 2010: 161–163; Νιχωρίτης 2013: 188–189; Бърлиева 2019б и цитираната там литература. Издание на текста с нормализиран правопис вж. Νιχωρίτης 2013: 461–503.

ΜΗΝΙ' Γ'ΟΥΛΙ'Ω ΙΣ'
Α Κ Ο Λ Ο Υ Θ Ι Α

Τ Ω Ν Α Γ Ι Ω Ν Ε Π Τ Α Ρ Ι Θ Μ Ω Ν

Ποιηθεῖσα Παρὰ τοῦ ἐν Γερομονάχοις Γρηγορίου Μοχοπολίτου

Ἐν τῷ μικρῷ Ἐσπερινῷ ἰσῶντι στιχ. δ'. στιχηρὰ θεοσεύμια ἡχ' α'.
 Πανδέφημοι Μάρτυρες.

Πάτριθμοι ἐνδοξεὶ υμᾶς, τοῦ παντὸς ὁρωτάριος,
 πῶ ἐπαδάτω τοῦ Πνεύματος, ἐκόσμησε Θεός, καὶ
 γραφῶν ἐλάτρε, διῶν ἔθνη ἅπαντα, βουλγάρων
 πρὸς τὴν κρίσιν μετήγαγεν, ὃ νῦν κρεσβεύσατε,
 δαρνηθῶναι ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν, τὴν εἰρήνην καὶ τὸ
 μέγα ἔλεος.

Πάτριθμοι σάλπιγγιν ἐπά, τὰ ἱερικαῦτα, τείχη ὡστὲ κα-
 θηρέθησαν, ὡς σάλπιγγες υμεῖς, ἐν βιάδι ἕνα, Θεόντε σαλ-
 πύσαντες, πῶ κόσμῳ τὰς ἀρέσεις ὠλέσατε, καὶ νῦν κρεσβεύσατε,
 δαρνηθῶναι ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν, τὴν εἰρήνην καὶ τὸ μέγα ἔλεος.

Πάτριθμοι σήμερον ὑμῶν, ἡ φαῖρα παυήγυρις, πανδοσειβῶς συνε-
 λήλυθον, ὄπως χαρμόσυνοι, πῶ Κυεῖα μῦσαι, Κύριμμε Μεθόδιε,
 καὶ Κλήμη σὺ Νεῶν Ἀγγελάριε, Σάββα Μακάριε, καὶ Γοράσδων
 ἱκετεύσατε, πῶ Κῶ ὑμῶν πῶ ψυχῶν ἡμῶν.

Δόξα ἡχος πλβ'.

Ὅσιοι ἐπίτριθμοι τὴν ἀρετῶν ἐκ βρέφους ἀσκήσαντες, ὄργανα γε-
 γόνατε τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, καὶ παράνοτ' λαβόντες τὴν ἡμῶν
 θαυμάτων ἐέργειαν, ἐκωρῆσατε τὰς ἀνθρώπους πρὸς Θεοσεύειαν,
 διὸ παρρησίαν τυχόντες πρὸς Κύ, ἀπίσαθε εἰρήνην ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν
 καὶ τὸ μέγα ἔλεος. Καὶ νῦν Θεοτοκίον.

Εἰς τὸν στιχ. ἡχος β'. Οἴκος τῶ ἁγίου.

Ἐγγε ἡμῶν ἀρετῶν, βουλγάρων καὶ δαλμάτων, ὃ ἡμῶν μισῶν τῶ
 πλῆθι, διδάξαντες ἐσθίας, πρὸς Θεῶν κρίσιν ἡγαγον.

Ἰῶσας ὃ συμπασθεῖς, ἀρρωγῆς ἢ φροσύνης, καὶ Θεῶν πολι-
 ἔχους, πληθύνσαντες εἰκότως, υμᾶς νῦν μακαρίζω. Ἄδωμη

31. Начална страница на Мосхополската служба на св. Седмочисленици от Григорий Константинидис (1742 г.)

вероятно драчки митрополит¹⁶¹. Йеромонах Григорий е учител в мосхополската гръцка гимназия, преобразувана през 1744 г. в прочутата Нова академия, предлагаща широко образование на гръцки език за ученици от целите Западни Балкани. В подготовката на изданието вземат участие охридският архиепископ Йоасаф II (1719–1745) и епископът на Гора и Мокра и автор на *Бератската служба* Михаил (1744–1751).

Службата е за 17 юли и установява втора дата за отбелязване на паметта на св. Седмочисленици. Схващането, че богослужебната творба бележи преместването на празника от 26 ноември на 17 юли, се оборва от свидетелството на бератския митрополит Антим Алексудис, според когото през 1868 г. в Берат и околностите му паметта на светците все още се чества на 26 ноември (Αλεξούδης 1868: 112). Текстът на *Мосхополската служба* е напълно оригинален и не зависи по никакъв начин от *Бератската служба*. Творбата съдържа два канона с акростих, като в първия се чете и името на автора:

1. Ὁ κανὼν τῶν ἀγίων Ἑπταρίθμων, οὗ ἡ ἀκροστιχίς. Τοὺς Ἑπταρίθμους Γρηγόριος αἰνέσω;

2. Ἐτερος κανὼν τοῦ αὐτοῦ, οὗ ἡ ἀκροστιχίς. Αὐθ' Ἑπταρίθμοις δεῦτερον πλέκω μέλος.

При съставянето на Мосхополската служба Г. Константиnidис е използвал *Пространното житие на св. Климент* от Теофилакт Охридски, *Канона за св. Наум* от Константин Кавасила и *Канона за св. Климент* от Димитър Хоматиан (Бърлиева 2019б: 281). От *Бератската служба* по-късната богослужебна творба наследява най-вече представата за св. Седмочисленици като единен култов обект, както и двойната обвързаност на светците с България и Далмация. В сравнение с *Бератската служба* *Мосхополската* се откроява както в стилово и езиково отношение, така и с поетическото майсторство на своя автор Григорий.

От ретроспективна гледна точка двете служби трудно могат да бъдат квалифицирани като исторически извори за Кирило-Методиевото дело, тъй като са много късни и бедни откъм факти. Те обаче са от изключително значение в перспективата на установяването на един нов култ към събирателния образ на първоучителите Кирил и Методий и техните ученици – светите Седмочисленици. Независимо че са посветени на създателите на „българската“ писменост и книги, двете служби са предназначени за мултиетническата среда в югозападните предели на Охридската архиепископия, обхващаща население от албански, гръцки, арумънски и български произход, за което културен и богослужебен език е гръцкият. Двете богослужебни творби обаче са категорични по отношение на

¹⁶¹ По-подробно за Григорий Константиnidис вж. Peufuss 1989: 87–94.

„българския“ характер на делото на св. Седмочисленици. В този смисъл, не може да бъде приет изводът на словашкия изследовател Андрей Шковiera, че те представляват „много добро доказателство за стремежа към самостоятелност на македонската и албанската църква, на гръкоезичната традиция на местен патриотизъм, включваща и славяните, която започва с Теофилакт в края на XI в., продължава с Димитър Хоматиан и Константин Кавасила в XIII в. и преживява нов разцвет през XVII и XVIII в.“ (Škoviera 2010: 162)¹⁶².

Проложното житие на св. Йоан Владимир, Бератската и Венецианската служба бележат най-ранния етап на *обособяването* на св. Седмочисленици като специфичен култов обект и свидетелстват за началото на тяхното общо почитане, зараждането на което може да се отнесе към края на XVII или началото на XVIII в. в ареала на Бератската митрополия и околните земи.

5.2. Топоси на паметта за св. Седмочисленици

5.2.1. Берат – църквата „Успение Богородично“

Публикуваната ок. 1720 г. *Бератската служба на св. Седмочисленици* отрежда на град Берат и Бератската епископия главно място в проследяването на най-ранните паметови следи за съвместния култ към св. Седмочисленици. Земите на Бератската епископия, днес в югозападните предели на Албания, лежат в непосредствена близост южно от древната Виа Егнация (балканското продължение на Виа Апия)¹⁶³ – път, който още от Античността е оживена връзка между източните и западните провинции на Римската империя. В този район християнството прониква много рано в крайбрежни центрове като Дирахион (Дуръс), Аполония Илирийска¹⁶⁴ (в близост до дн. селище Поян), Авлона (Валона, Вльора), Никополис и др. Съвременният град Берат е разположен на брега на р. Осуми в подножието на планината Томор. Старият град лежи на възвишение, опасно от крепостна стена, датираща от византийската епоха. Селището е основано през IV в. пр.Хр. и през Античността се назовава

¹⁶² „Je veľmi dobrým dokladom snahy o samostatnosť macedónskej a albánskej cirkvi, grékojazyčnej lokálpatriotskej tradície zahŕňajúcej aj Slovanov, ktorá sa začala Teofylaktom na konci 11. storočia, pokračovala Dimitriom Chomatianom a Konstantinom Kavasilom v 13. storočí a prežívala nový rozkvet v 17. a 18. storočí“ (Škoviera 2010: 162).

¹⁶³ Виа Егнация на запад започва с два клона – от Аполония Илирийска и Дирахион (Драч или Дуръс), които се събират около дн. Елбасан. Пътят продължава през Охрид и Битоля и достига до Солун и Константинопол.

¹⁶⁴ Смята се, че християнизацията на Аполония Илирийска е станала през I в. от апостол Павел (Llukani 2020a: 3).

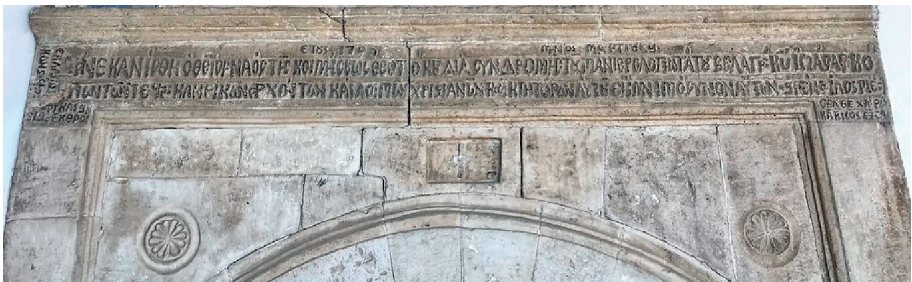
Антипатрия (Ἀντιπάτρεια) – име, което македонският владетел Касандър дава на града в чест на своя баща – пълководеца на Филип Македонски и Александър Велики Антипатър. По времето на император Диоклециан (284–305) Антипатрия е включена в състава на римската провинция Нов Епир (Epirus Nova). През византийската епоха градът носи името Пулхериополис (Πουλχερίοπολις), вероятно по името на Пулхерия – дъщерята на император Теодосий I Велики (379–395). В края на IV или началото на V в. селището става епископско седалище¹⁶⁵. През Средновековието градът последователно е под византийско, българско, норманско, анжуйско, сръбско и отоманско управление. Съвременното название „Берат“ произхожда от българското бѣлѣградъ (лат. – Belogradum и Bellegradum, ит. – Belgrado di Romania, тур. – Arnavud Belgrad) (Elsie 2010: 46). В своето *Кратко историческо описание на светата Велеградска митрополия* бератският епископ Антим Алексудис (1855–1887) специално се спира на епископиите, съществували в миналото на територията на Бератската епархия, като отбелязва последователно тези на Пулхериополис (Πουλχεριούπολις), на Спатия (Σπαθία) и Музакия (Μουζακία), на Градидзи или Градици (Γραδίτζιον), на Аполония (Ἀπολωνία), на Авлония (Ἀυλωνία) или Авлон (Ἀυλών), на Канини (Κανίνη) или Главиница (Γλαβινίτζα) и на Скампис (Σκάμπης/Σκαμπεῖς). Отделен раздел е посветен на обединението на посочените епископии в една митрополия, именувана „Митрополия на Велеград, Канини и Спатия“ (Аλεξούδης 1868: 48).

Своеобразно средоточие на паметта за св. Седмочисленици в Берат е митрополитската църква на града „Успение Богородично“ (ил. 32). Най-ранното споменаване, че в храма се пазят мощи на св. Горазд и св. Ангеларий, отново е от епископ Антим Алексудис. В своето историческо описание на с. 112 в бележка под линия, посочвайки местата, където почитват мощите на отделните светци от групата на Седмочислениците, той отбелязва: τὰ δὲ ἱερά λείψανα Γοράσδωνος καὶ Ἀγγελαρίου σώζονται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς καθ’ ἡμᾶς Μητροπόλεως Βελεγράδων (*светите мощи на Горазд и Ангеларий се пазят в нашата митрополитска църква в Берат*) (Аλεξούδης 1868: 112). Църквата се намира зад крепостните стени на бератския акропол. Храмът е от базиликален тип, а наосът е с размери 20×10.9 м и има два купола. Изграден (или обновен) е през 1797 г. вероятно върху руините на по-ранен храм, както свидетелства надписът, изсечен над входа (ил. 33): ΕΤΟΥΣ 1797 [?] ΜΑΡΤΙΟΥ 9 / ΑΝΕΚΑ[Ι]ΝΙΣΘΗ Ο ΘΕΙΟΣ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΔΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΙΕΡΟΛΟΓΙΩΤΑΤΟΥ ΒΕΛΑΓΡ[ΑΔΩΝ] ΚΥ[ΡΙΟΥ] ΙΩΑΣΑΦ ΚΟΠΟΥ / ΑΠΑΝΤΩΝ ΤΩΝ ΤΕ ΚΛΗΡΙΚΩΝ ΑΡΧΟΝΤΩΝ ΚΑΙ ΛΟΙΠΩΝ

¹⁶⁵ За историята на гр. Берат вж. Elsie 2010: 46–47.

32. Църквата „Успение Богородично“ в гр. Берат

33. Надпис над входа на църквата „Успение Богородично“ в Берат

ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΚΑΙ ΚΤΗΤΟΡΩΝ ΑΥΤΟΥ ΕΙΣ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ ΑΥΤΩΝ
 ΕΙ ΜΕΝ ΦΙΛΟΣ ΠΕΦΥΚΑΣ ΕΙΣΕΛΘΕ / ΧΑΙΡΩΝ (1797 година, 9 март.
 Обнови се този Божи храм „Успение Богородично“ с иждивението на
 пресветия владика на Велагр[ад] Йѳоасаф, с усилията на всички архон-
 ти клирици и на останалите християни и ктитори. В тяхна памет.
 Ако си приятел, влез с радост)¹⁶⁶. Друг надпис върху външната зидария
 гласи: ΑΝΩΚΟΔΟΜΗΘΗ ΟΥΤΟΣ Ο ΘΕΙΟΣ ΝΑΟΣ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ / ΤΟΥ
 ΠΡΩΤΟΜΑΣΤΟΡΟΥ ΘΕΜΕΛΙΟΥ ΚΑΙ ΦΡΑΤΡΙΑ ΑΥΤΟΥ, ΖΑΦΙΡΟΥ,
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, ΛΑΖΑΡΟΥ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ... (Llukani 2020a: 98)

¹⁶⁶ А. Лукани добавя в скоби следния текст, без да посочва дали разчита края на надписа, или само довършва езиковата формула: (ΕΙ Δ'ΕΧΤΡΟΣ ΚΑΙ ΒΑΣΚΑΝΟΣ ΚΑΙ ΓΕΜΩΝ ΔΟΥΛΟΥ, ΠΟΡΡΩ ΠΕΦΕΥΓΕ / ΤΗΣ ΠΥΛΗΣ ΤΑΥΤΗΣ). На фотокопието, с което разполагам, този пасаж не се чете (Llukani 2020a: 97).

(Издигна се този Божи храм от ръката на първомайстора Темелий и неговата задруга – Зафир, Константин, Лазар, Димитри...).

Освен споменатата служба от 1720 г. с град Берат, и по-конкретно с храма „Успение Богородично“, са свързани няколко артефакта, съхраняващи паметта за св. Седмочисленици: реликварий (сандъче) с мощи, два реликвария под формата на метални обувки, две икони и медальон върху дърворезбената част от иконостаса.

Най-ранна от изброените артефакти е иконата св. Седмочисленици от Йоан Четири¹⁶⁷, датирана ок. 1812–1814 г. и съдържаща особен акцент върху изображенията на св. Горазд и св. Ангеларий (Kissas 1987: 250; Русева 2014: 85; Русева 2016: 500; Giakoumis 2015: 73–76)¹⁶⁸.

Следващи по време са двете метални обувки. Върху едната от тях, съхранявана днес в Регионалната дирекция на националната култура в гр. Берат (Giakoumis 2015: 76), се чете надпис $\Upsilon\Theta\Omega\varsigma$ 1823 $\text{A}\Gamma\text{I}\Omega\varsigma$ $\text{A}\Gamma\text{E}+\text{A}\Lambda\text{P}\text{I}\Omega\varsigma$ $\text{A}\Phi\text{E}\text{P}\text{O}\text{M}\text{A}$ $\text{I}\text{K}\text{O}\text{N}\text{O}\text{M}\text{O}\Upsilon$ (*Година 1823. Свети Анге+ларий. Посвещение на Иконом*)¹⁶⁹.

Трета по хронологичен ред е иконата на св. Седмочисленици, изписана от Адам Христу от Самарина през 1873 г. Нейните размери са 119×69.5 см и произхожда от бератската църква „Св. Георги“ (Giakoumis 2015: 83). Творбата днес се съхранява в храма „Успение Богородично“ и принадлежи към представения по-горе иконографски тип, при който светците са разположени в два регистъра (Русева 2012: 25; Giakoumis 2015: 82)¹⁷⁰.

Най-късен от съхраняваните в бератския храм „Успение Богородично“ артефакти е реликварият с т. нар. „мощи на св. Седмочисленици“. Многократно споменаваните в *Бератската служба* от 1720 г. мощи около 165 години по-късно – през 1885 г., са били прибрани в изработен за целта (нов?) реликварий, в който, изглежда, са се съхранявани и двете „обувки“¹⁷¹.

През 2014 г. Ралица Русева публикува още едно (недатирано) изображение на св. Седмочисленици от църквата „Успение Богородично“ в Берат, поместено в медальон, изрязан върху дърворезбената част на иконостаса под иконата „Апостолски събор“ (ил. 34)¹⁷². В описанието на

¹⁶⁷ Кратък преглед на всички известни изображения на св. Седмочисленици от албанските земи вж. у Русева 2023: 55–58.

¹⁶⁸ Вж. по-подробно в глава 4.4. и илюстрация 25 в настоящото изследване.

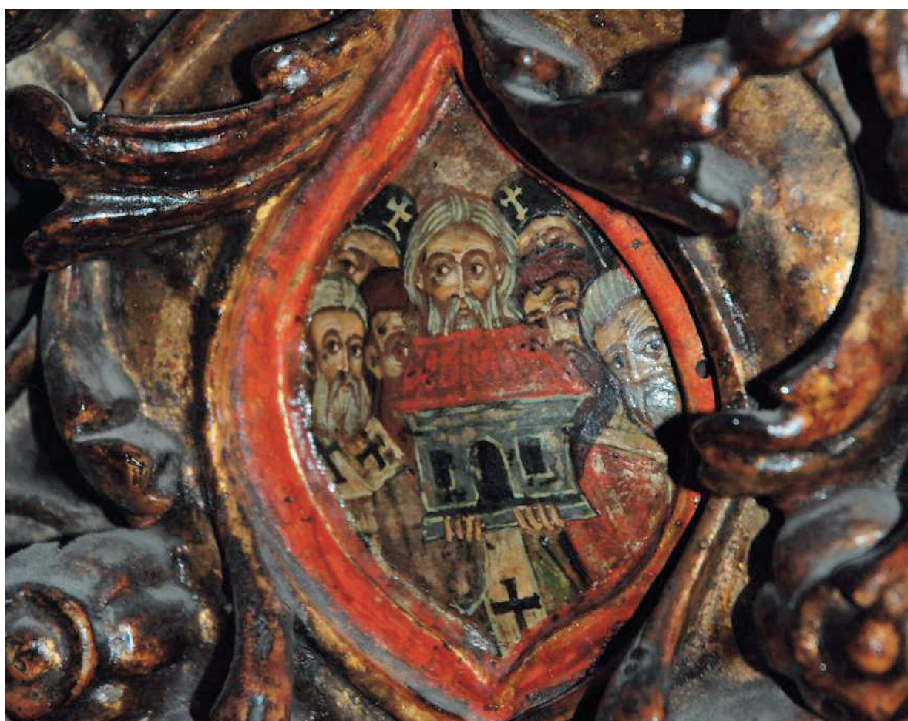
¹⁶⁹ Вж. по-подробно в глава 4.3. и илюстрации 21, 22, 23 и 24 в настоящото изследване.

¹⁷⁰ Вж. по-подробно в глава 4.4. и илюстрация 28 в настоящото изследване.

¹⁷¹ Вж. по-подробно в глава 1. и глава 4.2. и илюстрации 6, 7, 18 и 19 в настоящото изследване.

¹⁷² Илюстрацията е взета от Русева 2014.

изображението изследователката посочва, че седемте светци са „представени до поясно... с модела на църквата“ (Русева 2014: 90). Медальонът е с височина около 10 см и върху него липсва надпис, указващ, че това са св. Седмочисленици. Според Русева обаче иконографията недвусмислено показва, „че изобразените персонажи са именно те“: „В центъра е представен беловлас архиерей, който държи модела на църквата, от двете страни на преден план са бюстовете на други двама архиереи с бели коси и бради. От двете страни на централната фигура се „подават“ ликовете на два образа с кафяви коси и бради и най-отгоре – главите на двама монаси с кукулии на главата“ (Русева 2014: 90). Изхождайки от високите художествени качества на изображението, Русева допуска, че негов автор е изрисувалият по-ранната икона (от 1812–1814) Йоан Четири.

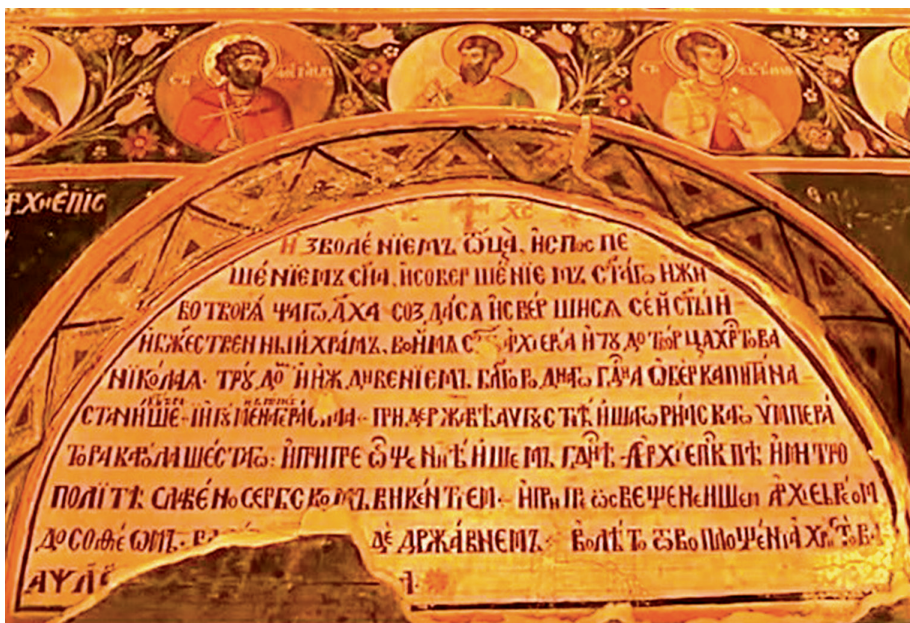
34. Изображение на св. Седмочисленици в медальон от иконостаса на църквата „Успение Богородично“ в Берат

5.2.2. Драча – манастир „Св. Николай“

Драча е село в днешна Централна Сърбия, в историко-географската област Шумадия, намира се в близост до гр. Крагуевац. Разположено е на левия бряг на река Драчка. Селището най-вероятно е основано след края на австро-турската война от 1716–1718 г., когато околните земи попадат под австрийско управление. На 10 км западно от Крагуевац се намира Драчкият манастир, който е по-ранен от селището Драча и вероятно е дал името му. Обителта е посветена на св. Николай Мирликийски. Съществува предание, че манастирът е възникнал през XIV или XV в. върху основите на древна църква на мястото, където спряло шествието с мощите на преподобния Йов Синаит и откъдето никой не могъл да ги вдигне. Поради тази причина светецът бил погребан там, а не на Света гора, както бил завещал (Петкович 2008). Според друга версия на преданието св. Йов се подвизавал и починал в Драча. Съществува и разказ, че в началото на XVIII в. оберкапитан Станиша Маркович открил мощите на св. Йов и решил да построи църква в близост до Крагуевац, в която да ги положи. При пренасянето им процесията спряла край Драчкия манастир и местните хора го убедили да остави мощите там (Петкович 2008). Според ктиторския надпис над входа към наоса църквата на манастира е издигната (вероятно върху руините на по-стар храм) през 1735 г. от оберкапитана на Крагуевац Станиша Маркович – Млатишума (Зарић 2018) (ил. 35). По същото време¹⁷³ е започнало и зографисването на храма, чиито стенописи показват типологично сходство с произведения на зографската работилница на Давид от Селеница (Грозданов 2015: 229–230) – селище в Югозападна Албания в близост до Вльора. Като изпълнители на стенописите С. Петкович посочва Константин и Христо от Мосхопол – последователи на майстор Давид от Селеница, без да привежда аргументи (Петкович 2008).

Изображението на св. Седмочисленици се намира в северната конха на наоса на манастирската църква (ил. 36). Композицията е най-ранният представител на т.нар. центричен иконографски модел при пресъздаването на седемте светци. Присъствието на тази тема Анета Серафимова отдава на „корчанско-москополското потекло на анонимните сликари“ (Поповска-Коробар 1993; Серафимова 2013: 22). Важно е да се отбележи, че изображението не е означено като „Седмочисленици“ или „Επτάριθμοι“. Андрей Шковиера посочва, че стенописът носи надслов „zbor srbských

¹⁷³ Според Б. Конески – през 1736 г. Македонският учен също смята, че зографите са от албанските земи: „Повеќе работи говорат во полза на заклучокот дека мајсторите што работеле во Драча биле дојдени од југ, веројатно од ароманската средина во Албанија“ (Конески 2020: 128).

35. Киторският надпис над входа на църквата „Св. Николай“ в Драчкия манастир

36. Стенопис на св. Седмочисленици от църквата „Св. Никола“ в Драчкия манастир (Сърбия). Илюстрацията е от монографията на А. Шковиера „Svätí slovanskí sedmoročetníci“ (2010)

hierarchov“ (Škoviera 2010: 241), според Блаже Конески надсловът е „сабор српских просветителѣ“¹⁷⁴ (Конески 2020: 128), а А. Серафимова говори за надпис, в който се споменават „светите даскали“, но изтъква, че „поради ретушите од поново време, неговата автентичност е дискутабилна“ (Серафимова 2013: 26). Според фотокопието, с което разполагам, на стенописа горе вляво след повредена и неясна част от надписа се чете [...] даскалъ како нзвѣднше срѣскѣ кннгѣ. Седемте светци са представени в следния ред: на преден план от ляво надясно са св. Кирил, св. Наум, св. Методий (в центъра, с модела на Църквата), св. Сава и св. Климент; на втори план са св. Ангеларий (отляво) и св. Горазд (отдясно)¹⁷⁵. Присъствието в Драчкия манастир на тази донесена най-вероятно от Мосхопол изобразителна тема свидетелства, че през 30-те години на XVIII в. колективната представа за седемте славянски просветители вече се е утвърдила извън непосредствените околности на Берат (за което говори също и отпечатаната през 1742 г. *Мосхополска служба*). Няма сведения обаче за последващо разпространение на тази тема в сръбска среда.

5.2.3. Арденица – манастир „Рождество Богородично“

Съвременното село Арденица се намира северозападно от гр. Берат, на 10 км северно от гр. Фиери в окръг Люшня, а неговата най-важна забележителност е манастирът „Рождество Богородично“ (ил. 37). Обителта е построена на хълм над селището. През X в. на мястото е бил издигнат параклис, посветен на „Св. Троица“. (Llukani 2020a: 120). Смята се, че манастирът е построен от император Андроник II Палеолог (1282–1328) в годината на неговата коронация в чест на победата над войските на Шарл I Анжуйски (1266–1285) при обсадата на Берат (1280–1281) (Gjika 2010). Манастирът се слави с преданието, че в него през 1451 г. албанският предводител Георги Кастриоти-Скендербег (1443–1468) се венчава за Андроника Арианити (Доника Кастриоти) (1428–1506). В края на XVII в. обителта е разорена (Llukani 2020a: 120–121). През 1743 г. по волята на бератския епископ Методий (1736?–1751) манастирът е възстановен. Надпис върху южната стена на параклиса „Св. Троица“ съобщава, че през 1778 г., по времето на епископ Йоасаф (1765–1801), също е извършено обновление: А Ψ Ο Η ΜΑΙΟΥ Α. ΑΝΕΚΑΙΝΗΣΘΗΣΑΝ ΕΚ

¹⁷⁴ На друго място Конески посочва „Sabor srpskih svetitelja“, а в бележка под линия отбелязва: „Več sam balkanizam „izvadiše srpsku knjigu“, u tekstu uz pomenutu scenu, svjedoči o tome da majstori iz Drače potiču iz južnih oblasti (i Paisije Hilendarski kaže: „izvadili... knigi slavenskija“)“ (Конески 2020: 112).

¹⁷⁵ Вж. също Бакалова 2003: 581.

37. Манастирът „Рождество Богородично“ в Арденица – външен изглед

ΒΑΘ / ΡΩΝ ΤΑ ΓΥΡΟΘΕΝ¹⁷⁶ ΚΤΗΡΙΑ ΕΠΙ / ΑΡΧ[ΙΕΡΑΤΕΙΑΣ] [Τ]ΟΥ Β[Ε]Λ[Ε]Γ[ΡΑΔΩΝ] ΙΩΑΣΑΦ ΚΑΙ Η / Γ[ΟΥ]Μ[ΕΝΟΥ] ΚΛ[Η]Μ[ΕΝΤΟΣ] ΚΑΙ ΜΑΝΑΣΣΗ / ΙΕΡ[Ο]ΜΟΝΑΧΟΥ ΤΕ ΜΩΥΣΗ ΙΕΡΟΘ[ΕΟΥ], ΙΑΚΩΒ[ΟΥ] ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ, ΔΑΝΙΗΛ, ΘΕΟ / ΚΛΗΤΟΥ, ΔΙΟΝΥΣΙ[ΟΥ], ΙΩΑΝΝΙΚΙΟΥ ΜΟΝΑ / ΧΟΥ ΔΕ ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΚΑΙ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Δ / ΙΑΚΟΝΟΥ ΩΝ ΜΝΗΣΘΗΤΙ / Κ[ΥΡΙ]Ε ΕΝ ΤΗ ΒΑΣΕΙΛΕΙΑ ΣΟΥ (Llukani 2020a: 121) (1 май 1778 г. Обновиха се из основи околните сгради по време на архиепископството на Йоасаф Велеградски и при игумена Климент, и при Манасий йеромонах, а също при Мойсей, Йеротей, Яков, Теодосий, при Даниил, Теоклит, Дионисий, при монах Йоаникий, при Кирил, и при дякон Атанасий, които поменувай, Господи, в царството Твое). В края на XVIII в. към манастира се открива училище. През 1932 г. изгаря манастирската библиотека, за която се смята, че съдържала 32 000 тома, сред които много ръкописи (Llukani 2020a: 121).

Според Лукани манастирската църква „Рождество Богородично“ води началото си от XV–XVI в. (Llukani 2020a: 120). Работите по преустройството ѝ започват на 10 май 1743 г. За това свидетелства надпис върху източната стена на храма: Α Ψ Μ Γ ΜΑΙ Ι / ΑΝΕΚΑΙΝΙΣΘΗ Ο ΝΑΟΣ ΟΥΤΟΣ

¹⁷⁶ У Лукани ГΥΡΟΕΝ (Llukani 2020a: 121).

ΕΚ / ΒΑΘΡΩΝ ΑΡ[Χ]ΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ Μ[Η]Τ[ΡΟΠΟ]ΛΗ / ΤΟΥ Κ[ΥΡ]ΙΟΥ ΜΕΘΟΔΙΟΥ ΕΚ ΚΩΜΗΣ ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙ[ΜΑΝΗ]¹⁷⁷ / ΚΑΙ ΗΓΟΥΜΕ[ΝΕΥΟΝΤΩΝ]¹⁷⁸ ΝΕ[Ο]ΦΙΤΟΥ Α[Ν]ΤΩΝΙΟΥ ΟΙ Κ[ΑΙ] ΚΤΙΤΟΡΕΣ (Llukani 2020a: 123) (*10 май 1743 г. Обнови се този храм из основи по време на архиерейството на светия митрополит господин Методий от село Бубулимани, и при игумените Неофит и Антоний, ктитори*). Друг надпис – от вътрешната страна над западната порта към наоса – посочва датата на завършването – 20 февруари 1744 г.: ΕΚΤΙΣΤΑΙ ΤΟ ΙΕΡΟΝ ΤΟΥΤΟ ΤΕΜΕΝΟΣ ΕΠΙ ΠΑΝΙΕΡΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΒΕΛΟΓΡΑΔΩΝ / ΚΥΡΙΟΥ ΜΕΘΟΔΙΟΥ ΚΑΙ ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΚΑΘΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΩΝ ΤΕ ΠΑΓΚΡΑΤΙΟΥ ΚΛΗ / ΜΕΝΤΟΣ, ΒΙΚΕΝΤΙΟΥ, ΜΑΝΑΣΣΗ, ΜΗΤΡΟΦΑΝΟΥΣ ΙΕΡΟΔΙΑΚΟΝΩΝ ΙΩΣΗΦ ΚΑΙ ΙΕΡΟΘΕΟΥ / ΜΟΝΑΧΩΝ ΒΑΣΙΛΕ[Ι]ΟΥ ΘΕΟΚΛΗΤΟΥ, ΚΟΣΜΑ, ΙΩΑΚΕΙΜ¹⁷⁹ ΟΥΣ ΔΙΑ ΤΟΥΣ ΠΟΝΟΥΣ ΑΥΤΩΝ ΓΕΝΟΙΤΟ / ΕΠΙΤΥΧΕΙΝ ΤΗΣ ΟΡΑΝΙΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑΣ. ΕΤΟΣ ΕΚ ΤΗΣ ΕΝΣΑΡΚΟΥ ΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΕΝ ΜΗΝΙ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ / Α Ψ Μ Δ Κ (Llukani 2020a: 123) (*Построи се този свят храм по времето на пресветия Велоградски митрополит господин Методий и при игумена Антоний, както и при йеромонасите Панкратий, Климент, Викентий, Манасий, Митрофан, при йеродяконите Йосиф и Йеротей, при монасите Василий, Теоклит, Козма, Йоаким, заради чиито трудове нека получат царството небесно. Година от възплъщението [Христово] 1744, 20 февруари*). В сегашния си вид църквата е трикорабна базилика и се състои от притвор, наос и камбанария. Наосът е с размери 24.35×10.80 м.

Стенописът, пресъздаващ св. Седмочисленици, е изпълнен по време на възстановяването на храма през 1743–1744 г. (ил. 38)¹⁸⁰. Той се намира на западната стена на наоса вдясно от входа и е дело на корчанските зографи Константин и Атанас (Русева 2014: 85). Двата зографи са изрично споменати в надпис, разположен от вътрешната страна над западния вход: ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΤΟΝ ΑΥΤΑΔΕΛΦΩΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΙ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΕΚ ΠΟΛΗΤΕΙΑΣ ΚΟΡΗΤΖΑΣ (Llukani 2020a: 124) (*С ръката на братята Константин и Атанас от град Корча*). Стенописът е хронологически втори поред представител на т.нар. центричен иконографски модел и първи, изрично обозначен със специфичното название на групата светци – ΟΙ ΑΓΙΟΙ ΕΠΤΑΡΥΘΜΟΙ¹⁸¹. Седемте светци са

¹⁷⁷ У Лукани ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙ[ΜΑ] (Llukani 2020a: 121).

¹⁷⁸ У Лукани ΗΓΟΥΜΕ[ΩΕΥΟΝΤΩΝ] (Llukani 2020a: 122).

¹⁷⁹ У Лукани ΙΩΣΚΕΙΜ (Llukani 2020a: 122).

¹⁸⁰ Снимката е на Тотка Гигорова, 2023 г.

¹⁸¹ Надписът е над фигурите и разделен на две части от декоративен елемент.

38. Стенопис на св. Седмочисленици и св. Йоан Кукузел от църквата „Рождество Богородично“ в Арденица

представени в следния ред: на преден план от ляво на дясно са св. Кирил, св. Методий (в центъра, в ръце с модела на Църквата) и св. Климент; зад тях са св. Ангеларий (отляво) и св. Горазд (отдясно); на най-задан план (като трети ред) са представени св. Наум (отляво) и св. Сава (отдясно). Св. Методий е изобразен анфас, а всички останали са полуобърнати към него. В архиерейски одежди са само светците от първия ред (св. Кирил,

св. Методий и св. Климент). Останалите четирима са с монашеско облекло (Русева 2014: 85). Интересен детайл в изображението е добавената вдясно от първия ред (извън общата композиция) осма фигура – св. Йоан Кукузел. Според Р. Русева присъствието на този светец е резултат от „реализирането на историческо знание, на историческа памет, и конкретно национално обвързване на български светци от различни епохи чрез обединяването им в обща композиция“¹⁸² (Русева 2014: 86)¹⁸³.

5.2.4. Виткуки – манастир „Св. Петър и Павел“

Виткуки (или Виткук) е селище в община Корча (на ок. 20 км от града). Разположено е югоизточно от Берат – в близост до албано-гръцката граница. През август 1943 г. Виткуки е опожарено от италианската армия, като огънят унищожава и четири църкви. Селището е рано засвидетелствано в изворите – още от византийския период. През XVII–XVIII в. се превръща във важен културен и търговски център поради местоположението си – на пътя между Берат и Корча. През 1724 г. жителите на Виткуки подпомагат откриването на първото гръцко училище в Корча¹⁸⁴ (Kondis 1995: 9). През XVIII в. Виткуки е населено предимно от православни албанци и по-малочислени арумъни (Koukoudis 2003: 321–322). Наименованията на някои от махалите на селището свидетелстват, че то е обитавано също от татари, гърци и други етнически групи. К. Якумис посочва, че в годините на разцвет във Виткуки има 14 църкви (Giakoumis 2002: 181). От края на XVIII в. насетне този православен мултиетнически център с гръкоезична култура постепенно запада поради социално-икономическата и политическа криза, обхванала Османската империя.

Манастирът „Св. Петър и Павел“ се намира на хълм в непосредствена близост на североизток от Виткуки. Построен е през 1708 г. от хаджи Атанасий Римара и е осветен през 1710 г. от митрополита на Кастория (Костур) Дионисий. Като действащо религиозно средище е бил част от Касторийската епархия (Rousseva 2006: 167). От сградите на манастира

¹⁸² Не е напълно оправдано схващането на Р. Русева, че св. Йоан Кукузел е „осма фигура в общата композиция“ (Русева 2014: 85). Светецът е вписан в общата графична рамка, но стои встрани от стройната композиция на св. Седмочисленици.

¹⁸³ За присъствието на св. Йоан Кукузел в изображението вж. по-подробно Русева 2011.

¹⁸⁴ За възхода на региона в средата на XVIII в. К. Якумис отбелязва: “The middle of the 18th century corresponds to the flowering of the cities of Voskopoja (Moschopolis) and Vithkuq along with the marked growth of Korca. These conditions, coupled with the creation of the New Academy of Voskopoja, influenced the work of the painters of that period. Two of the most representative painters of the time who gave new and original value to frescoes and ecclesiastical paintings were the Korca brothers Constantine and Athanasios – together with their sons Terpos and Euthymios” (Giakoumis 2015: 165).

39. Манастирът „Св. Петър и Павел“ във Виткуки – външен изглед

40. Църквата „Св. Петър и Павел“ във Виткуки – интериор

е запазена само църквата, тъй като жилищните и стопанските постройки са разрушени по време на Втората световна война (ил. 39 и 40). Обителта е разполагала с обособена библиотека, съхраняваща ръкописи и печатни издания, включително книги, излезли от Мосхополската печатница (Llukani 2020b: 91–92). Храмът „Св. Петър и Павел“ представлява

41. Стенопис на св. Седмочисленици от църквата „Св. Петър и Павел“ във Виткуки

трикорабна базилика с купол и портик пред входа, а наосът е с размери 16.10×10.50 м. Прилежащият параклис „Св. Козма и Дамиан“ е построен през 1736 г. по времето на игумена Методий. Краят на надпис от вътрешната страна над северната порта на църквата свидетелства, че храмът е бил зографисан „от ръката на Константин и Атанас от Корча през 1764 г.“ (...ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ [ΚΑΙ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ] ΑΠΟ ΚΟΡΥΤΣΑΝ / ΕΝ ΕΤΕΙ 1764) (Llukani 2020b: 92).

Св. Седмочисленици са изобразени на западната стена над портика (ил. 41)¹⁸⁵. Стенописът е силно повреден. На публикуваната от Р. Русева снимка (Русева 2014: 94) се различават пет фигури. В центъра е представен светец с архиерейски одежди с модел на Църквата в ръце. Фигурите от двете му страни също са с архиерейско облекло, а крайните две фигури вляво са с монашески одежди, като всички споменати са полюбърнати към светеца в центъра. Тримата архиереи (вероятно св. Кирил, св. Методий и св. Климент) са с побелели коси, докато монасите изглеждат по-млади. Според Русева най-близка до композицията от Виткуки е изображението на св. Седмочисленици в нартекса на манастира „Св. Наум“ (1806 г.), изписано от Търпо Зограф (Русева 2014: 86).

¹⁸⁵ Илюстрацията е взета от Русева 2014.

5.2.5. Корча – митрополитска църква „Богородица Живоносен източник“

Корча се намира в Югоизточна Албания – на около 30 км югозападно от Преспанското езеро, в историко-географската област Девол (алб. Devolli), част от Северен Епир. Името произхожда от старобългарското горница (гр. Κορυτσά, тур. Göğise, ит. Gorizza) и е дадено вероятно поради факта, че градът е разположен на хълм, заобиколен от планината Морава. Корча е епископско седалище, подчинено на Охридската архиепископия. През XVII–XVIII в. градът е важен търговски център с мултиетнически облик – населен е от гърци, арумъни, православни албанци и българи. През 1724 г. в Корча отваря врати първото гръцко училище. През 1980 г. в града е открит Националният музей на средновековното изкуство, който днес разполага с над 7000 експоната, от които 6500 са икони¹⁸⁶.

Изображението на св. Седмочисленици е част от иконата „Богородица Царица небесна със светци“ (ил. 42). Живописната творба е публикувана многократно – от М. Пейфус, Цв. Грозданов, Р. Русева, Е. Дракопулу и К. Якумис (Giakoumis 2018b: 131). Иконата е описана подробно от Е. Дракопулу (Drakoroulou 2006: 154–157) и К. Якумис (Giakoumis 2018b: 131–135). Якумис се колебае относно типологията на централния образ, отбелязвайки, че той може да бъде определен както като „Богородица Царица небесна“, така и като „Богородица Неувяхваща роза“ (Giakoumis 2018b: 131)¹⁸⁷. Размерите на иконата са 68.5×53×3 см. Иконата произхожда от разрушената корчанска църква „Богородица Живоносен източник“ (Грозданов 2015: 229)¹⁸⁸ и е заведена в музея под инв. № 1984. Датирана е от 1773 г.¹⁸⁹ въз основа на надпис (ил. 43), поместен отляво и отдясно

¹⁸⁶ Вж. за повече информация официалната страница на музея на адрес <http://muzeumesjetar.gov.al/>.

¹⁸⁷ “The central image is of the Virgin Queen of Heaven, but the very prominent presence of floral ornaments brings it closer to the iconography of the Virgin the Unfading Rose, illustrating the text of the troparion Virgin the Unfading Rose” (Giakoumis 2018b: 131). В друга своя публикация Якумис назовава иконата единствено “The Unwithering Rose” (Giakoumis 2015: 80). В каталога на Е. Дракопулу иконата е представена като “The Virgin the Unfading Rose” (Drakoroulou 2006: 154).

¹⁸⁸ „Дека сликата на Седмочислениците не била сосем дефинирана показува примерот од црквата Богородица – извор на животот од Корча изработена во 1773 г. (...) спомната црква, којашто денес е урната“ (Грозданов 2015: 229). Дракопулу посочва като название на храма „Metropolitan church of the Zoodochos“ (Drakoroulou 2006: 154), а Якумис – „Church of the Life-Bearing Spring“ (Giakoumis 2018b: 131). В уводните думи към изображението № 49 от авторския ѝ каталог Е. Дракопулу назовава църквата “Zoodochos pege” и отбелязва, че тя е била митрополитски храм на гр. Корча, посветен на св. Харалампий, на Богородица Живоносен източник и на св. Висарион (Drakoroulou 2006: 146).

¹⁸⁹ Посочването на 1733 г. от А. Серафимова вероятно е печатна грешка (Серафимова 2013: 36).

42. Иконата „Богородица Царица небесна със светци“ (1773 г.) от Националния музей на средновековното изкуство в Корча. Автор – Константин Зограф (?)

43. Надписът в основата на изображението „Богородица Неувяхваща роза“ от иконата „Богородица Царица небесна със светци“, съхранявана в Националния музей в Корча (1773 г.)

44. Изображение на св. Седмочисленици от иконата „Богородица Царица небесна със светци“ (1773) от Националния музей в Корча. Автор – Константин Зограф (?)

в основата на централния образ: ΔΕΝΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΥ / ΑΝΑΓΝΟΣΤΗΣ / ΧΡΙΣΤΟΣ 1773 / ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 17 (*Моление на божия раб, четецът Христо, 3 ноември 1773*) (Giakoumis 2018b: 131). Според Е. Дракопулу през 1770–1771 г. Константин Зограф, на когото се приписва иконата, изпълнява поръчка да изобрази дванадесетте сцени на додекаортоната в църквата „Живоносен източник“ (в текста – Zoodochos peger) в Корча. В иконата „Богородица Царица небесна“, която не е част от цикъла, изследователката открива белези на стила на Константин Зограф в разработката на лицата и в украсата на облеклото. Едновременно с това тя отбелязва някои незначителни разлики, състоящи се в известна грубост или небрежност на рисунъка, което я води до предположение, че върху нея е работил и някой помощник на Константин от неговото ателие в Корча (Drakoroulou 2006: 156). Изображението на Богородица е рамкирано от дванадесет сцени, разпределени в пет зони. Св. Седмочисленици са разположени централно в основата на иконата (ил. 44). Композицията е обозначена с надпис ΑΓΙΟΙ / ΕΠΤΑΡΥΘΜΟΙ, разположен вляво и вдясно в горната част на изобразителното поле. На преден план в центъра е представен св. Наум с модела на Църквата. От двете му страни са св. Кирил и св. Климент, които придържат макета. Зад тях отляво са св. Горазд и св. Методий, а отдясно – св. Ангеларий и св. Сава. Св. Кирил и св. Климент са облечени с пищни архиерейски одежди. Св. Методий, макар и на заден план, също е изобразен като архиерей. Св. Наум, св. Горазд, св. Ангеларий и св. Сава са представени като монаси. Нетипичния избор да се разположи в центъра св. Наум, Цв. Грозданов обяснява „со барањето на непознатиот донатор, кој негувал посебен култ спрема овој светител, но и со неговата исклучителна популарност во охридската диоцеза и особено в градот Корча“ (Грозданов 2015: 229). За А. Серафимова „централната поставеност на Наум бездруго треба да се поврзе со барањата на монашкото братство на Митрополитската црква во Корча од каде што потекнува оваа икона“ (Серафимова 2013: 27).

5.2.6. Либофш – църквата „Св. Георги“

Село Либофш е бивш общински център в окръг Фиери – Югозападна Албания. Намира се северозападно от гр. Берат в близост до адриатическия бряг. Църквата „Св. Георги“ е разположена на малък хълм сред гробищен парк (ил. 45). Тя представлява трикорабна базилика с камбанария. Наосът е с размери 16.30×9.20 м и е покрит с резбован таван. Строителен надпис над вратата на храма свидетелства, че е издигнат през 1776 година. При строежа на църквата вероятно е използван материал от намиращата се в близост антична Аполония (Llukani 2020a: 88). Още

45. Църквата „Св. Георги“ в Либофш – съвременно състояние

по време на комунистическия режим – през 1963 г. – храмът е обявен за архитектурен паметник на културата. През 1968 г. обаче камбанарията е разрушена, а църквата става склад на военното министерство. Възстановяването в сегашния ѝ вид е осъществено през 1996–1998 г. със средства на православната общност. Църквата е изписана през 1782 г. по времето на бератския епископ Йоасаф (1765–1801) от зографите Константин и Търпо, за което говори надписът над северната порта от вътрешната страна на наоса: † ΑΝΙΣΤΟΡΙΘΗ Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ / ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΙ Ο ΥΙΟΣ ΑΥΤΟΥ ΤΕΡΠΟΣ ΕΚ ΠΟΛΕΟΣ ΚΟΡΙ / ΤΖΑΣ – 1782. ΜΗΝ ΜΑΡΤΙΟΥ – 6 (Llukani 2020a: 88) (*Зографиса се тази църква от ръката на Константин и сина му Търпо от град Корча – 6 март 1782*). Много от иконите в храма са рисувани в началото на XIX в. и според дарителските надписи са заплатени от вярващите в Либофш и околните махали и селища.

Изображението на св. Седмочисленици е разположено отново на западната стена вдясно от входа (Русева 2014: 86) (ил. 46)¹⁹⁰. Русева определя композицията като „подчертано пирамидална“ (Русева 2014: 86): на преден план от ляво на дясно са представени св. Кирил, св. Методий (в средата) и св. Климент. Св. Методий е сложил ръце върху покрива на модела на Църквата, св. Кирил и св. Климент го придържат от двете страни. Тримата светци са с „пъстри архиерейски одежди с флорални мотиви“ (Русева 2014: 86). Над тях, на втори ред, са изобразени св. Наум и св. Сава, а най-горе са св. Ангеларий и св. Горазд. Над тях централно

¹⁹⁰ Илюстрацията е взета от Русева 2014.

46. Стенопис на св. Седмочисленици от църквата „Св. Георги“ в Либофш

стои надписът: ΟΙ ΑΓΙΟΙ ΕΠΤΑΡΥΘΜΟΙ. Русева отбелязва, че спрямо стенописа от църквата „Рождество Богородично“ в Арденица местата на двойките Ангеларий – Горазд и Наум – Сава са разменени и че разлики има при изписването на имената (напр. ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ вм. ΚΛΗΜΗΣ) (Русева 2014: 87).

5.2.7. Ванай – църквата „Св. Николай“

Ванай се намира в окръг Фиери – на 4 км североизточно от Либофш. Църквата „Св. Николай“ е издигната на хълм край селището (ил. 47). Храмът е с базиликален план, като от три страни е заобиколен от покрита галерия. Наосът е с размери 13.50×7.60 м, а входовете към него са от западната и южната страна. От вътрешната страна над южния вход стои надпис¹⁹¹, който сочи годината на построяването – 1777 (Русева 2014: 88; Llukani 2020a: 90). Според този надпис храмът е зографисан от Георги и Йоан Четири през 1795 г. по времето на бератския епископ Йоасаф (1765–1801). Друг надпис, намиращ се от външната страна над западния

47. Църквата „Свети Николай“ край с. Ванай

вход, гласи: ΝΕΤΟΡΙΘΝ Ο ΝΑΟΣ ΑΥΤΟΣ ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ / ΓΕΟΡΓΙΟΥ Κ[ΑΙ]
ΙΩ[ΑΝΝΟΥ] ΤΩΝ ΑΥΤΑΔΕΛ / ΦΩΝ 1795 ΔΕΚΕΜΒ[Ρ]ΙΟΥ 15 ΕΚ ΧΟΡΑΣ
ΓΡΑΜΠΟ / ΒΑ (Зографиса се този храм от ръката на братята Георги
и Йоан от село Грабова – 15 декември 1795) (Llukani 2020a: 91). Пред-
ставяйки иконостаса, Лукани отбелязва, че върху иконата на архангелите
е открит надпис, който доказва, че те са дело на зографа Константин от
Корча: ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ / ΑΠΟ ΚΟΡΙΤΖΑ ΕΠΙ ΕΤΟΥΣ 1781
/ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 19 (Llukani 2020a: 91) (От ръката на Константин от
Корча – 19 август 1781). През 1963 г. църквата е обявена за паметник на
културата, а през 1998–1999 г. е осъществена частична реставрация.

¹⁹¹ Русева ситуира този надпис „върху западната стена на наоса, над входа“ (Русева 2014: 88).

Както в Арденица, Виткуки и Либофш стенописът на св. Седмочисленици е поместен на западната стена, вдясно от входа, а негови автори най-вероятно са Георги и Йоан Четири (ил. 48)¹⁹². Пирамидалната композиция е организирана около прозорец, който нарушава нейната цялост. Р. Русева посочва сигниращ надпис ΟΙ ΑΓΙΟΙ ΕΠΤΑΡΥΘΜΟΙ, от който на публикуваната от нея снимка се чете само ΟΙ ΑΓΙΟΙ. Долу от

48. Стенопис на св. Седмочисленици от църквата „Св. Николай“ във Ванай

двете страни св. Кирил (отляво) и св. Методий (отдясно), в богати архиепископски одежди, придържат с по една ръка модела на Църквата. На върха на пирамидата е разположен св. Климент, сложил ръце върху покрива на Църквата (Русева 2014: 88). От двете му страни са св. Наум (отляво) и св. Горазд (отдясно), а под тях съответно – св. Модест и св. Ангеларий. Според Р. Русева замяната на св. Сава със св. Модест не е от незнание на

¹⁹² Илюстрацията е взета от Русева 2014.

зографите, а най-вероятно е свързана с местни култове или с желанието на ктиторите (Русева 2014: 88)¹⁹³.

5.2.8. Козаре – църквата „Благовещение“

Село Козаре се намира на 20 км северно от Берат в близост до р. Девол. Църквата „Благовещение“ (наричана също „Св. Богородица“) е трикорабна базилика с размери 17.50×11.50 м (ил. 49). Първият етап на строителството ѝ е осъществен през 1768 г., за което свидетелства гравирани върху камък надпис: 1768 / ΜΑΝΟΥ / 9 (Llukani 2020a: 86) (*9 май 1768*). През 1791 г. към наоса са пристроени допълнителни помещения (добавеният притвор е с размери 10.7×5.8 м). За този втори етап на изграждането на храма говори надпис от външната страна над западния вход: ΑΝΑΚΕΝΗΣΘΗ [Ο ΝΑΟΣ] ΟΥΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟ Α Ψ Υ Α (= 1791) (*Обнови се този храм през 1791 г.*) (Llukani 2020a : 86). Според публикуван от Р. Русева надпис, намиращ се над южния вход, църквата е изписана през

49. Църквата „Благовещение“ („Св. Богородица“) в Козаре. Външен изглед

1806 г. от Йоан Четири и сина му Наум (Русева 2014: 89) по времето на бератския митрополит Йоасаф (1802–1855). Изглежда, някаква част от разходите по зографисването са поети от Дино Лала и неговите братя според свидетелството на друг надпис над южния вход: ΕΖΩΓΡΑΦΙΣΘΗ

¹⁹³ Като аргумент Русева посочва наличието на изображения на св. Седмочисленици с точни идентификационни надписи „в две църкви в близост“ (т.е. в Арденица и в Либофш), както и факта, че Георги и Йоан Четири изписват по-късно композицията на св. Седмочисленици със св. Сава.

50. Стенопис на св. Седмочисленици от църквата „Благовещение“ в Козаре

ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΥΤΗ / ΔΙΑ ΔΑΠΑΝΗΣ ΤΟΥ ΝΤΙΝΟ ΛΑΛΑ / ΚΑΙ ΤΩΝ
 ΑΔΕΛΦΩΝ ΑΥΤΟΥ ΑΙΩΝΙΑ ΤΟΥΣ Η ΜΝΗΜΗ 1804 (Llukani 2020a : 86)
 (*Изписа се тази украса за сметка на Дино Лала и братята му – вечна им
 памет, 1804 г.*). В южната част на храма е пристроена камбанария с две
 камбани – по-голямата, изработена във Венеция, а по-малката – в Триест.
 През 1963 г. църквата „Благовещение“ е обявена за паметник на культу-
 рата. През 90-те години на ХХ в. храмът започва да се руши и разграбва.
 Декорации и дърворезби стават плячка на трафиканти на културни цен-
 ности. През август 2003 г. църквата е ограбена за втори път, а на 14 август
 2014 г. е напълно опожарена (Llukani 2020a : 87)¹⁹⁴.

Стенописът, представящ св. Седмочисленици (както в Арденица,
 Виткуки, Либофш и Ванай), е на западната стена до входа (ил. 50)¹⁹⁵. На

¹⁹⁴ Според свидетелства на местни жители и туристи през 2003 вратата на храма е
 изкъртена, а иконостасът изчезва. Пожарът на 15 август 2014 г., изглежда, е предизвикан
 от свещи, оставени да горят след празника Успение Богородично.

¹⁹⁵ Илюстрацията е взета от Русева 2014.

преден план са св. Кирил (отляво) и св. Климент (отдясно), които с по една ръка придържат модела на Църквата. В центъра е изобразен св. Методий с ръце върху покрива на модела. И тримата са с архиерейско облекло. Одеждите на св. Кирил и св. Методий са „пъстри, с разноцветни флорални мотиви и бродерии, докато тези на св. Климент са по-семпли, в червено без орнаменти“ (Русева 2014: 89). От двете страни на св. Методий (полуобърнати към него) са св. Наум и св. Сава, а зад тях стоят съответно св. Горазд и св. Ангеларий. Най-отгоре централно е разположен надписът ΟΙ ΑΓΙΟΙ ΕΠΤΑΡΘΟΙ. Като по-възрастни (с побелели коси) са представени св. Кирил, св. Методий и св. Сава, докато останалите четирима изглеждат по-млади.

5.2.9. Манастир „Св. Наум“

Манастирът „Св. Наум“ се намира в непосредствена близост до албанската граница – на югоизточния бряг на Охридското езеро, на 30 км южно от град Охрид. Изграден е от Кирило-Методиевия ученик Наум в периода 893–900 г. – по времето, когато той е презвитер и учител – със съдействието на българските владетели Борис (852–889) и Симеон (893–927) (Снегаров 1995: 426). Според македонския изследовател Цветан Грозданов манастирът е единственото религиозно средище на южните славяни, в което духовният живот е съхранен от изграждането му до наши дни (Грозданов 2015: 9). Около 900 г.¹⁹⁶ е завършена и манастирската църква „Св. Архангели“¹⁹⁷ (или „Св. архангел Михаил“¹⁹⁸), която се превръща във второ средище, след Охрид, на богослужение и образование на старобългарски език. Във времето след смъртта на Наум (23 декември 910 г.) храмът започва да се нарича с неговото име, като

¹⁹⁶ „Подигнувањето на црквата Св. Архангели, според Постарото словенско житие на св. Наум, се датира в 900 година, додека Второто словенско житие соопштува дека црквата е подигната во 905 година. Бидејќи на Постарото житие му се припишува исклучителна автентичност, по неговото откритие во почетокот на овој век, 900 година сè повеќе се прифаќа като време кога Наумовата црква била наполно завршена“ (Грозданов 2015: 10).

¹⁹⁷ Така е според *Първото славянско житие на св. Наум*: сѣтворѣнъ сѣ монастырь на ѱхѣдѣ Бѣлаго ѣзера цркъвѣ стхѣ Архѣггѣлѣ ѱ прѣбы вѣ оуѣнѣтелества ѣ. лѣт. прѣстѣн се оуѣнѣтелества. ѱ шѣдѣ въ монастырѣ (цит. по Снегаров 1995: 427).

¹⁹⁸ Така е според *Второто славянско житие на св. Наум* в препис от XVI в. (вж. Грозданов 2015: 10). Много е вероятно храмът първоначално да е бил посветен на патрона на първия български християнски владетел Борис-Михаил, още повече че в житието изрично се посочва помощта, която оказват на Наум българските царе Борис и Симеон: велнокѣ обнѣтѣлѣ Намѣмъ сѣтворѣетѣ ѱ храмъ ѱнѣнѣнѣчѣлѣнѣнка Мѣхѣанѣ архѣггѣла ѱ всѣхъ сѣлѣ небесѣнѣхъ, сѣ богатѣствомъ ѱ повелѣнѣемъ благоуѣстѣнаго цара вѣлѣгарѣскаго Мѣхѣанѣ Борѣнѣа ѱ сына его Сѣмѣвна цара (цит. по Снегаров 1995: 426). Преглед на други основания манастирският храм да носи името на архангел Михаил вж. у Грозданов 2015: 11–12.

първото споменаване на названието „Св. Наум“ е в грамота от 1631 г. (Грозданов 2015: 73). Първоначално църквата е изградена като трикорабна базилика. По-късно тази ранна постройка е разрушена и на нейно място е издигнато основното ядро на днешната църква. Доизграждането на храма обхваща най-вече периода на османското управление. В резултат църквата придобива вида на „впишан кръст и на трикорабна базилика, во исто време“ (Грозданов 2015: 75), като в югозападния му дял е поместен гробът на светеца основател. Издигнати са също два купола – над наоса и над притвора – не по-рано от XIII или началото на XIV в. (Златарски 1924: 11)¹⁹⁹. Съвременният архитектурен облик на църквата (ил. 51) е

51. Църквата „Св. Наум“ – съвременен изглед

резултат на процес на промени, разрушавания и доизграждания, обхващащи дълъг исторически период²⁰⁰. Съхранената до днес стенописна украса на храма е завършена през 1806 и е дело на зографа Търпо, син на зографа Константин от Корча, за което свидетелства надпис над входната врата: *Ανιστορήθη ὁ παρῶν οὗτος καὶ σεβάσμιος ναὸς τοῦ ὁσίου κ[αὶ] θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ναοῦμ τοῦ θαυματούργου διὰ ἐξόδων καὶ ἐπιστασίας τοῦ πανοσιοτάτου καθηγουμένου κῆρ Στεφάνου ἐκ Φιλιππουπόλεως, τοῦ*

¹⁹⁹ Грозданов отнася изграждането на куполите от края на XVII в. до 1806 г. (Грозданов 2015: 76).

²⁰⁰ За етапите, през които преминават реконструкциите на църквата „Св. Наум“, и за нейното съвременно състояние вж. по-подробно Снегаров 1995: 427–428; Грозданов 2015: 73–97 и цитираната там литература.

καὶ νέου κτήτορος ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ πανιερωτάτου μ[ητ]ροπολίτου ἁγίου Πρεσπῶν κυρίου Καλλινίκου, καὶ τοῦ συνδρομίτου χατζή κυρίου Ἰακώβου, καὶ τοῦ ἐπιτρόπου τῆς ἱερᾶς ταύτης μονῆς κύρ Ἰωάννου Γαβριήλ. Διὰ χειρὸς ἐμοῦ Τέρπου ζωγράφου υἱοῦ Κωνσταντίνου ζωγράφου ἐκ Κοριτζᾶς, ἐπὶ ἔτος ρ α ω ς: σεπτεμβρίου ς': (Изписа се този почитан храм на преподобния и богоносен отец наш чудотворец Наум с иждивението и надзора всепреподобния катигумен господин Стефан от Пловдив, нов ктитор, през дните на всесветейшия митрополит на Преспа господин Калиник, с помощта на хаджи кир Яков и епитропа на свещения този манастир господин Йоан Гавриил. Написа се с ръката на зографа Търпо, син на зографа Константин от Корица (Корча), в год. 1806, септември 6)²⁰¹. Първият етап от работата на Търпо Зограф обхваща 1800 г., когато той изписва стенописите в параклиса с гроба за св. Наум, както посочва ктиторският надпис от параклиса: 1799 аὐγούστου 20 ἀνοικοδομήθη [οὔ]τος ὁ κουμπές, ἐκ βάθρον παρὰ τοῦ καθηγουμένου κυρίου Στεφάνου ἱερομονάχου, κόπο τε καὶ δαπάνει παρ' αὐτοῦ καὶ [ἐ]πιτροπεύοντας ὁ κύρ Ναοῦμ Στέφο καὶ ὁ κύριος Γαβριήλ Αχριδιανοί ... 1800 ··ιουνίου · 13 · ἀνιστορίθη ὁ πα[ρὼν κ]ουμπές διὰ ἐξόδον το[ῦ ἐ]ντ[ι]μοτ[άτου] κυρίου Ναοῦμ Ἰω[άννου], οἰκονόμου ἐκ Μο[σ]χοπόλεως καὶ ἡγουμενεύοντος ὁ κύρ Стефанος ἱερομόναχος, καὶ ἀρχιερατεύοντος ὁ κύρ Κυπριανός²⁰², καὶ διὰ χειρὸς Τέρπου ἐκ Κοριτζᾶς] (Грозданов 2015: 142) (20 август 1799 г., този параклис беше издигнат от основи с труда и средствата на катигумена господин Стефан йеромонах и по времето на епитропите охридчани господин Наум Стефо и господин Гавриил. 13 юни 1800, този параклис беше изписан на разноските на препочтения господин Наум Йоану, иконом от Мосхопол, по времето, когато игумен беше господин Стефан йеромонах, а архиерей – господин Киприан, с ръката на Търпо от Корча).

Успението на св. Наум е най-голямата сцена в гробния параклис²⁰³, изписана непосредствено над мощите на светеца (ил. 52)²⁰⁴. Изобразените фигури са осем, като нито една от тях не е сигнирана с надпис. Анета Серафимова определя този стенопис като „Успение на св. Наум със св. Седмочисленици“ (Serafimova 2014: 291) и добавя, че всеки от светите Седмочисленици може да бъде идентифициран по своето обозначено съответствие от по-късната сцена „Събор на св. Седмочисленици“ (1806 г.)

²⁰¹ Текстът на надписа и преводът му се привеждат по Иванов 1908: 218.

²⁰² Грозданов отбелязва, че тогавашният владика Киприан се споменава без титла заради желанието след ликвидирането на Охридската архиепископия да се унищожи и споменът за нея (Грозданов 2015: 140).

²⁰³ Описание на сцената вж. у Русева 2023: 53. За останалите стенописи на Търпо Зограф в параклиса вж. Грозданов 2015: 140–152.

²⁰⁴ Илюстрацията е взета от Serafimova 2014: 291.

52. Сцената „Успение на св. Наум“ (1800 г.) от параклиса с гроба на светеца в църквата „Св. Наум“. Автор – Търпо Зограф

53. Стенопис на св. Седмочисленици от нартекса на църквата „Св. Наум“ (1806). Автор – Търпо Зограф

(ил. 53), зографисана в намиращия се в съседство нартекс на църквата“ (Serafimova 2014: 290)²⁰⁵. Въз основа на този принцип на разпознаване съставът на композицията може хипотетично да се реконструира. В

²⁰⁵ “Each of the Seven Saints can be identified by their labeled doubles from the younger scene of the Council of the Seven Saints (1806), painted in the neighboring church narthex”. Серафимова препраща към Грозданов 1990: 162–163.

центъра е св. Наум на своя смъртен одър. На преден план, първи отляво, е св. Методий, облечен с архиерейски одежди и сакос и с епископски жезъл, до него стои св. Кирил с ахриерейски одежди, който чете опелото от отворена книга пред себе си (Грозданов 2015: 146). Следващ поред е св. Климент, също с архиерейско облекло, благославящ своя починал съратник. Последен в тази група е св. Ангеларий с къса черна брада и с монашески одежди, който с лявата ръка бърше сълзите от лицето си (Грозданов 2015: 146). Отдясно първи е св. Горазд с черна коса и брада, а вляво зад него стои св. Сава – двамата представени като монаси. Крайно вляво и крайно вдясно на заден план са изобразени многобройни групи опечалени монаси и миряни. Проблематична в случая е осмата фигура с нимб, разположена вдясно от центъра – млад дякон, който замахва с кадилница над тялото на св. Наум. Наличието ѝ не дава формално основание сцената да бъде определена като изображение на св. Седмочисленици. Същевременно стои и въпросът кого пресъздава тя. Цветан Грозданов застъпва тезата, че това е известният от ПЖКО „осми“ член на групата – св. Лаврентий. Според Грозданов, тъй като Търпо Зограф не е имал информация за типологичните белези на Лаврентий, го е представил като неговия съименник – старохристиянския мъченик и архидякон Лаврентий (Грозданов 2015: 147)²⁰⁶.

Както беше споменато, второто (същинско) изображение на св. Седмочисленици е от 1806 г. и се намира в нартекса на храма. То, заедно със стенописа на св. цар Борис Михаил²⁰⁷, за първи път е споменато през 1848 г. от Виктор Григорович в неговия „Очерк путешествия по Европейской Турции“: „Внутри стены покрыты зеленою живописью, подновленною, как говорить надпись, в 1711 году. С левой стороны дверей представлен ктитор церкви, царь Михаил... На южной стене²⁰⁸ изображены семь славянских просветителей, святые: Кирилл, Мефодий, Савва, Ангеларий, Горазд и Климент в архиерейских облачениях, св. Наум в монашеском“ (Григорович 1877: 109)²⁰⁹. Редом до Седмочислениците е изображението на св. Йоан Владимир. Композицията на стенописа, пресъздаващ св. Седмочисленици, възпроизвежда познатия централен иконографски модел. Общият сигниращ надпис е изнесен горе вляво: ΟΙ Α[Γ]ΟΙ ΕΠΤΑΡΙΘΜΙ. В центъра на преден план е св. Методий с модела

²⁰⁶ Вж. описание на стенописа също у Serafimova 2014: 290–291.

²⁰⁷ „В притвора наляво от входа е изобразен българският княз Борис (Михаил), облечен в туника и мантия, с корона на глава, и кръст в дясната ръка. От едната страна на главата му се чете гръцки надпис *Μιχαήλ*, а от другата – само началните букви *ὁ ἄρχ(ων) βο(υ)λάρω(ν)*“ (Снегаров 1995: 428).

²⁰⁸ У Снегаров – „на северната стена“. Вж. Снегаров 1995: 428.

²⁰⁹ Препращането към с. 128–131 у Грозданов е неточно (Грозданов 2015: 212).

на Църквата, а всички останали фигури са полуобърнати към него. Вляво от св. Методий стоят св. Климент и св. Наум, а вдясно – св. Кирил и св. Горазд. Св. Кирил и св. Климент придържат заедно със св. Методий модела на Църквата. На втори план от двете страни на св. Методий са представени св. Сава (отляво) и св. Ангеларий (отдясно). Св. Методий, св. Кирил и св. Климент са с архиерейски одежди. Както при всички споменати дотук изображения, имената на Седмочислениците са на гръцки.

Друг артефакт, свързан с паметта за св. Седмочисленици от манастира „Св. Наум“, е съхраняваната в Националния исторически музей в София сребърна дарохранителница (НИМ 29114), която по форма наподобява стъпаловидна триетажна ротонда (Русева 2023: 47–48). Според ктиторския надпис тя е дело на златаря Георги Статис от 1833 г. „Върху най-горния етаж, оградени в седем отделни арки, са представени допоясните фигури на светите Седмочисленици: Методий, Константин-Кирил Философ, Климент Охридски, Наум Охридски, Горазд, Сава и Ангеларий“ (Русева 2023: 48).

5.3. Обобщения и заключения

Разгледаните като средоточия на паметта за съвместния култ към св. Седмочисленици исторически свидетелства обхващат две основни групи – писмени паметници и артефакти (изображения и култови предмети). Към първата група се отнасят *Проложното житие на св. Йоан Владимир*, *Бератската служба за св. Седмочисленици от 1720 г.* и *Мосхополската служба за св. Седмочисленици от 1742 г.* *Проложното житие* и *Бератската служба* предхождат по време всички останали артефакти. Втората група е значително по-богата. В нея се наброяват шестнадесет обекта – осем стенописа, четири икони, един дърворезбен медальон, три реликвария и една дарохранителница. Подредена в хронологична последователност и с географско отнасяне, картината на изследваните паметници изглежда така:

Паметник	Произход	Датиране	Авторство
Проложно житие на св. Йоан Владимир	Неокастро (Елбасан), Венеция	1690 г.	компиляция
Бератска служба за св. Седмочисленици	Берат, Венеция	1720 г.	компиляция
Стенопис на св. Седмочисленици	Драчки манастир	1735 г.	зографи (арумъни?) от албанските земи – Константин и Христо от Мосхопол (?)

Мосхополска служба за св. Седмочисленици	Мосхопол	1742 г.	Григорий Константиnidис
Стенопис на св. Седмочисленици	Арденица	1744 г.	Константин и брат му Атанас от Корча
Стенопис на св. Седмочисленици	Виткуки	1764 г.	Константин и брат му Атанас (?) от Корча
Икона „Богородица Царица небесна“	Корча	1773 г.	Константин от Корча и/или ученик от школата му
Стенопис на св. Седмочисленици	Либофш	1782 г.	Константин и синът му Търпо от Корча
Съборна икона със св. Седмочисленици и отделно – св. Наум и св. Йоан Владимир	Неокрастро (Елбасан)	1791 г.	Георги и Йоан Четири
Стенопис на св. Седмочисленици	Ванай	1795 г.	Георги и Йоан Четири
Стенопис „Успение на св. Наум със св. Седмочисленици“	Манастир „Св. Наум“	1800 г.	Търпо от Корча
Стенопис на св. Седмочисленици.	Манастир „Св. Наум“	1806 г.	Търпо от Корча
Стенопис на св. Седмочисленици	Козаре	1806 г.	Йоан Четири и синът му Наум
Икона на св. Седмочисленици (Успение на св. Горазд и св. Ангеларий)	Берат	1812–1814 г.	Йоан Четири
Дърворезбен медальон ²¹⁰ с изображение на св. Седмочисленици	Берат	1812–1814 г.	Йоан Четири (?)
Два реликвария (обувки) на св. Ангеларий и св. Горазд (?)	Берат	1823 г.	неизвестен автор

²¹⁰ К. Якумис съобщава за още едно вписано в медальони изображение на св. Седмочисленици (1744 г.), от църквата „Св. пророк Илия“ в Сиатиста (дн. Северна Гърция, на около 120 км югоизточно от Корча и на около 70 км от Кастория), без да посочва допълнителна информация (Giakoumis 2015: 80).

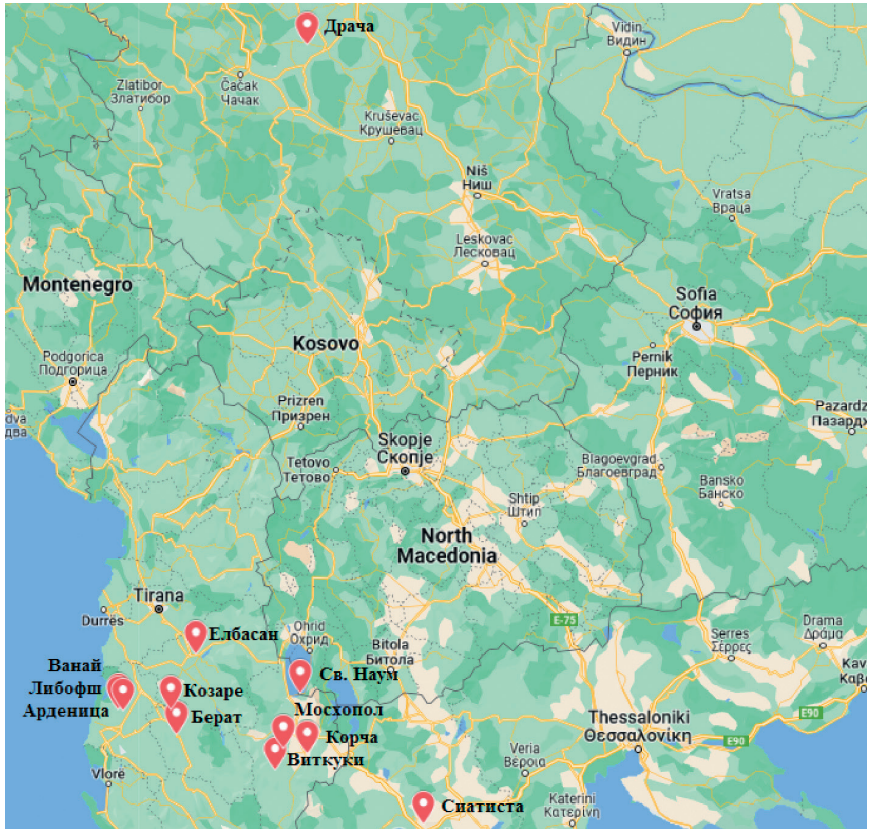
Сребърна дарохранителница с изображение на св. Седмочисленици	Манастир „Св. Наум“	1833 г.	Георги Статис
Икона на св. Седмочисленици (Успение на св. Горазд и св. Ангеларий)	Берат	1873 г.	Адам Христу от Самарина
Реликварий (сандъче) с мощите на св. Седмочисленици (или на св. Горазд и св. Ангеларий)	Берат	1885 г.	Гавриил Тираниот

Представените паметници дават основание за приблизителна реконструкция на топографията на ранния етап от процеса на възникване и утвърждаване на съвместния култ към св. Седмочисленици (карта 1 и карта 2).

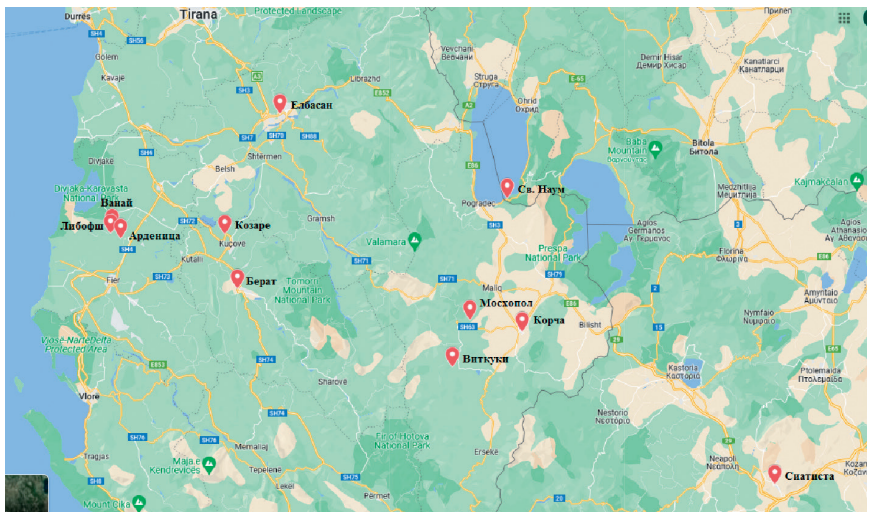
В края на XVI в. и началото на XVII в. групата светци, обхващаща първоучителите Кирил и Методий и техните най-близки ученици, постепенно уточнява своя седемчленен състав. За това свидетелстват паметници като *Сказание за превода на Свещеното писание* от Хилендарския манастир (XVI в.) и *Стенопис на св. Седмочисленици* от църквата „Св. Богородица“ на Слимничкия (Сливнишкия) манастир (1612 г.). На този етап тази група все още няма специфично наименование и съвместен култ.

Ситуацията се променя в края на втората половина на XVII в., когато в югозападните предели на Охридската архиепископия (Берат, Неокастро) светците биват обозначени с колективно название – Ἑπτάρθμοι, както свидетелства *Проложното житие на св. Йоан Владимир* (1690 г.). Скоро след това възниква и първообразът на *Бератската служба за св. Седмочисленици* (ок. 1720 г.), с която се слага начало на съвместното отбелязване на тяхната памет в Берат и близките му околности и техният празник се установява на датата 26 ноември.

Важно е да се подчертае, че в днешните южни албански земи, лежащи на югозапад от Охрид, съществуват паралелни наративи за св. Седмочисленици. Централният е бератският, според който митрополитската църква на града съхранява мощите на св. Горазд и св. Ангеларий (или на всичките седем светци), както свидетелства Антим Алексудис, а св. Седмочисленици възвестяват словото Божие „из целия град“ и из земите „на Българска Мизия, Албания или Епир и Горна и Долна Илирия, Далмация и Сърбия“ (Αλεξούδης 1868: 10). Според този разказ Седмочислениците изработват буквите според българската реч, поднасят на българите

карта 1

карта 2

дара на благовестието и грамотността, а княз Борис приема кръщение от св. Климент в Охрид (Αλεξούδης 1868: 111). От своя страна, манастирът „Св. Йоан Владимир“ в Неокастро (Елбасан) е източник друг разказ, който обвързва Седмочислениците с покръстването на Симеон – „цар на българите и на Охрид“ и с връщането към православието на „заблудените народи от еретиците масалиани и богомили сред българите в Мизия, Албания, Далмация, Илирия и Сърбия“. С написването и отпечатването на *Мосхополската служба за св. Седмочисленици* (1742 г.) се установява нова дата за отбелязването на паметта им – 17 юли, като едновременно с това култът донякъде се еманципира от своята регионална обвързаност с Берат и предполагаемите мощи на светците. Тази служба е „един съвършен във филологическо отношение текст“ (Нихоритис 2005: 35) с ясни източници в средновековната гръцка традиция, посветена на светите братя и техните ученици. Мосхополската традиция обаче не ликвидира бератската – поне до 70-те години на XIX в. двата празника с двете служби съществуват паралелно.

Както *Проложното житие на св. Йоан Владимир*, така и двете служби за св. Седмочисленици пряко свързват делото на просветителите с България и българите, като едновременно с това прокарват идеята за принадлежността им към земите на Далмация, Илирия или Албания.

От 30-те години на XVIII в. насетне в църковната живопис се явява колективният образ на св. Седмочисленици, обособени като група с различни композиционни решения. Макар най-ранното запазено изображение да е от сръбските земи (от Драчкия манастир), то остава изолирано явление в този балкански регион и не се превръща в основа на традиция. Стенописът от Драчкия манастир „Св. Николай“ е най-вероятно плод на донесено от албанските земи влияние и може би възпроизвежда незапазен мосхополски (?) първообраз.

Същинското разпространение на композицията „Св. Седмочисленици“ се осъществява в относително ограничен географски ареал, включващ земите на Бератската митрополия и нейните непосредствени околности, като изображението в църквата „Св. пророк Илия“ в Сиатиста (дн. Гърция), за което съобщава К. Якумис, има по-скоро характер на изключение. В църковно отношение районът до 1767 г. е подчинен на Охридската архиепископия, а сетне преминава под юрисдикцията на Цариградската патриаршия. Тази промяна обаче не се отразява на популярността на темата за св. Седмочисленици, която продължава да е актуална и след учредяването на Българската екзархия през 1870 г.

Трябва обаче да се подчертае, че цялата проследена традиция, включваща както трите писмени паметника, така и многобройните изображения в техния културен контекст, е гръкоезична. Тази традиция все още не може да бъде припозната като същинска българска народностна

инициатива от възрожденски тип, а по-скоро е регионален поствизантийски култ, възникнал в югозападните предели на Охридската архиепископия в мултиетническа среда с доминиращ културен елинизъм. Представените тук многобройни запазени до днес артефакти, които вероятно са само част от реално създадените, свидетелстват за вписването на св. Седмочисленици в сакралния пантеон на Охридската архиепископия, чрез което се издига нейният църковен авторитет и се подкрепя нейната историческа претенция за канонична самостоятелност. В перспективата на развитие на култа през втората половина на XIX в. предстоят неговото постепенно пренасяне на изток и североизток към земите на по-компактно населената с българи Македония и появата на изображения, извеждащи на преден план създаването на българската писменост.

6. От традиция към рефлексия – сведения за св. Седмочисленици в *Краткото историческото описание на светата Велеградска митрополия* на бератския епископ Антим Алексудис

6.1. Епископ Антим Алексудис – приятел на музите

На 27 февруари 1855 г. презвитер Антим Алексудис (1824–1909) е ръкоположен за бератски епископ (ил. 54). На тази длъжност той предстои да остане в продължение на повече от 32 години – до 22 юли 1887 г.²¹¹. Когато пристига в новата си епархия, той е 31-годишен. Жизненият път на епископ Антим започва със светското име Димитриос през 1824 г. в Мадитос, гръцки град в

54. Епископ Антим Алексудис (1824–1909)

²¹¹ За живота и делото на епископ Антим Алексудис вж. по-подробно Пала̀ζουλου 2020. В биографичното изследване, посветено на Антим Алексудис, А. Папазоглу отделя специални глави за образованието и ранните години на духовника, за архиерейската му служба в Берат и Амасия, за археологическото, палеографското и писателското му дело и за работата му с исторически извори. Заради богатата култура и разностранните занимания на епископ Антим Папазоглу го нарича „приятел на музите“ (Φιλόμευος). Вж. също Lafleur, Brogly 2018: 9–12, където акцент е поставен върху палеографските занимания на А. Алексудис. Биографична справка може да се открие и на сайта на Маркос Марку на адрес: http://users.sch.gr/markmarkou/1901_1930/1909/koim/anthimos_alexoudes.htm.

Източна Тракия (в близост до съвременни турски град Еджеабат) на брега на Дарданелите в югозападния край на Галиполския полуостров (т. нар. Тракийски Херсонес). Градът е оживено търговско пристанище през византийската епоха и по време на отоманското владичество (Neud 1885: 284). Обитателите на Мадитос са главно гърци до средата на 20-те години на XX в., когато по силата на Лозанския договор се извършва размяна на население между Турция и Гърция. Първоначално образование Димитриос получава в родния си град, където баща му е учител. По-късно продължава образованието си в Родосто (тур. Tekirdağ) на северния бряг на Мраморно море. С покровителството на епископа на Клавдиуполис (тур. Bolu) Пантелеймон, негов съгражданин от Мадитос, през 1845 г. младежът заминава за Константинопол, където посещава най-старото и най-престижно гръцко училище в столицата – Великата народна школа (Μεγάλη του Γένους Σχολή). Известно време Димитриос служи като секретар на митрополита на Ефес Антим (1845–1853), а на 25 декември 1847 г. е ръкоположен за дякон от вселенския патриарх Антим VI (1845–1848; 1853–1855; 1871–1873) и е нает да служи в патриаршеския двор. На 5 октомври 1854 г. е назначен за втори патриаршески дякон (δευτερεύων των Πατριαρχικών διακόνων). На 26 февруари следващата година Антим Алексудис е ръкоположен за презвитер от месемврийския митрополит Никифор (1846–1867). Следваща стъпка в духовната кариера на Алексудис е споменатото по-горе ръкополагане за бератски епископ през 1885 г. (Fedalto 2006: 180). След края на 32-годишното служение на тази длъжност през 1887 г. Антим Алексудис е единодушно избран за митрополит на Амасия (Kiminas 2009: 97). (тур. Amasya), днес в Черноморския регион на Северна Турция, в съперничество с митрополита на Рашко-призренската епархия Мелетий (1854–1895) и митрополита на Драма Герман (1879–1896). Антим Алексудис умира в Константинопол на 11 февруари 1909 г. в манастира при църквата „Богородица Мухлиотиса“ (Παναγία των Μογγολίων или Παναγία του Μουχλιού/Μουχλιώτισσα) в квартала Фенер. В своя дълъг 85-годишен живот той се изявява не само като духовен пастир, но и като учен, който публикува книги и статии в множество изследователски области, сред които палеографията²¹², литургиката, епиграфиката, и църковната история²¹³. В заниманията му

²¹² Освен на ръкописите от гр. Берат, на които А. Алексудис се спира в девета глава („Ἐρὰ βιβλία ἐν μεμβράναις χειρόγραφα“) от своето съчинение Σύντομος ἱστορικὴ περιγραφή τῆς Ἐρᾶς Μητροπόλεως Βελεγραδῶν καὶ τῆς ὑπὸ τὴν πνευματικὴν αὐτῆς δικαιοδοσίαν ὑπαγομένης χώρας (Алехзудис 1868: 113–115), той отделя внимание и на писмени паметници, произхождащи от други места – вж. Алехзудис 1890; Алехзудис 1899; Алехзудис 1902.

²¹³ Ето някои от разработките на А. Алексудис, свързани с последните две от изброените научни области: Алехзудис 1871; Алехзудис 1886; Алехзудис 1889а;

помагат и отличното владееене на латински и италиански, както и натрупаната богата богословска и хуманитарна култура.

6.2. Духовната атмосфера в бератската епархия

Интересът на Антим Алексудис към Кирило-Методиевото дело, макар и периферен, най-вероятно се събужда след пристигането му през 1855 г. в седалището на митрополията му – гр. Берат. Новоназначеният епископ заварва тук *устно предание*, гласящо, че мощите на св. Горазд и св. Ангеларий (или на всичките св. Седмочисленици) били пренесени в катедралния храм на Берат „Успение Богородично“ от църква или манастир със същото име в гр. Балши (средновековна Главиница или Кефаления/Кефалония) (Ропа 1964а: 125–126).

Около век и половина преди пристигането в Берат на Антим Алексудис е отпечатана *първата служба* за св. Седмочисленици, известна като *Бератска* или *Венецианска*, която установява датата за отбелязване на паметта за светците на 26 ноември.

През 1742 г. в гр. Мосхопол, който е част от Бератската епархия, е отпечатана *втората служба* за св. Седмочисленици (за 17 юли), чийто автор е Григорий Константинидис (Κωνσταντινίδης 1742). *Мосхополската служба* е преведена през 1903 на църковнославянски от зографския монах Калистрат (Служба 1903). Тя е напълно независима от текста на първата служба и в нея нито веднъж не се споменава гр. Берат, нито че мощи на светците се съхраняват в същия град.

От мосхополската печатница излизат също две служби за св. Наум (от 1740 и 1742 г.) и *Служба за св. Климент* (1742 г.) (Reyfuss 1989: 109–115, 115–120, 125–126).

Освен устното предание и писмените текстове в гр. Берат и околностите присъстват и множество *изображения* на св. Седмочисленици. Към подробно представените в гл. 5.2. колективни изображения на светците трябва да се добавят и множество индивидуални портрети. Например на св. Методий и св. Климент в църквата „Св. архангели Михаил и Гавриил“ (1720–1725) в Мосхопол²¹⁴ – съответно на южната и на северната стена на храма, и на св. Наум и св. Йоан Владимир един до друг – на западната стена на същия храм. Изображение на св. Наум от 1745 г. е запазено и в църквата „Св. Атанасий“ в Мосхопол (на външната стена, близо до входа) (Lozanova 2003: 185, 340). В църквата „Св. апостоли Петър и Павел“

Αλεξούδης 1889b; Αλεξούδης 1889c; Αλεξούδης 1891; Αλεξούδης 1892a; Αλεξούδης 1892b; Αλεξούδης 1900.

²¹⁴ Р. Русева посочва, че църквата е имала два параклиса, единият от които е бил посветен на св. Наум. Вж. Русева 2016: 497.

в с. Виткуки освен споменатия стенопис на св. Седмочисленици от 1764 г. е запазен и отделен портрет на св. Климент Охридски (Русева 2012: 22, Русева 2014: 86, Русева 2016: 495, 502). Стенописи на св. Наум и св. Климент от 1750 г. има също в параклиса „Св. Козма и Дамиан“ (на северната стена, до олтара) в същото селище (Русева 2016: 494–495). От XVIII в. е изображението на св. Наум в църквата „Св. Богородица“ отново във Виткуки (Lozanova 2003: 185, 342).

6.3. Кратко историческо описание на светата Велеградска митрополия

Като загрижен за паството си духовник и любознателен учен Антим Алексудис задълбочено опознава и изследва епархията си. Резултат от този негов труд е публикуваното през 1868 г. (тринайсет години след поемането на епископското служение) съчинение, озаглавено *Σύντομος ἱστορικὴ περιγραφὴ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Βελεγραδῶν καὶ τῆς ὑπὸ τὴν πνευματικὴν αὐτῆς δικαιοδοσίαν ὑπαγομένης χώρας* (*Кратко историческо описание на светата Велеградска митрополия и на областта под нейна духовна юрисдикция*) (Αλεξούδης 1868) (ил. 55). Подзаглавието на книгата гласи: *Νῦν πρῶτον συνταχθεῖσα καὶ ἰδίῳ ἀναλώμασιν ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Βελεγραδῶν Ἀνθίμου Δ. Ἀλεξούδη τοῦ ἐκ Μαδύτων τῆς Θρακικῆς Χερσονήσου*“ (*За първи път съставено и издадено със собствени средства от митрополита на Велеград Антим Алексудис, родом от Мадитос в Тракийския Херсонес*) Добавено е и мото: *Ἔργον οὐδὲν ὄνειδος, ἀεργίη ὄνειδος* (*Никои труд не е срамен, срамно е безделието*). Книгата е издадена на о-в Керкира в печатницата на братя Каос „Ἰωνία“, а обемът ѝ е 160 с. Съдържа предговор (с. 3–7), въведение (с. 7–24) и петнадесет глави, които показват колко разностранно и задълбочено епископ Антим е проучил епархията си. Ето кратък преглед на съдържанието:

- Първа глава (с. 24–25). Γεωγραφικὴ θέσις τῆς Ἱεραρχίας Βελεγραδῶν (*Γεογραφско разположение на Велеградската епархия*).
- Втора глава (с. 25–49). Ἐπισκοπαὶ προϋπάρξασαι ἐν τῇ Ἱεραρχίᾳ Βελεγραδῶν καὶ ἱστορικαὶ σημειώσεις περὶ αὐτῶν (*Επισкопии, които са съществували на територията на Велеградската епархия, и исторически бележки за тях*). Описани са епископиите на Пулхериополис (Πουλχεριοῦπολις), на Спатия (Σπαθία) и Музакия (Μουζακία), на Градидзи²¹⁵ (Γραδίτζιον), на Аполония (Ἀπολλωνία), на Авлония (Ἀύλωνία) или Авлон (Ἀύλων), на Канини (Κανίνη) или Главиница (Γλαβινίτζα) и на Скампис (Σκάμπης/Σκαμπεῖς). Отделен раздел е посветен на обединението на посочените епископии в една митрополия, именувана „Митрополия на Велеград, Канини и Спатия“.

²¹⁵ От „градъць“?

ΣΥΝΤΟΜΟΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΒΕΛΕΓΡΑΔΩΝ

ΚΑΙ ΤΗΣ ΥΠΟ ΤΗΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΝ ΑΥΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΔΟΣΙΑΝ

ΥΠΑΓΟΜΕΝΗΣ ΧΩΡΑΣ

Νῦν πρῶτον συνταχθεῖσα καὶ ἰδίῳι ἀναλώμασι

ἐτίποισι ἰδοθεῖσα

ΥΠΟ ΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΒΕΛΕΓΡΑΔΩΝ

ΑΝΘΙΜΟΥ Δ. ΑΛΕΞΟΥΔΗ

ΤΟΥ ΕΚ ΜΑΔΥΤΩΝ ΤΗΣ ΘΡΑΚΙΚΗΣ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ.

~~~~~  
*Ἔργον οὐδὲν δειδός  
ἀεργίῃ δειδός*  
~~~~~

ΕΝ ΚΕΡΚΥΡΑ,

Τυπογραφεῖον «Η ΙΟΝΙΑ» Ἀδελφῶν Κάων.

1868.

55. Титулна страница на съчинението на Антим Александис *Кратко историческо описание на светата Велеградска митрополия*

- Трета глава (с. 49–73). Θέματα εἴτε τμήματα ἐξ ὧν συγκροτεῖται ἡ Ἐπαρχία Βελεγράδων, ἐνορίαί ἐν αὐτοῖς κείμενα, χωρία ἐξ ὧν σύγκειται ἐκάστη. πληθυσμὸς τῶν ἐν αὐταῖς κατοικοῦντων χριστιανῶν, ἀριθμὸς τῶν τε ἱερῶν Ναῶν. ἐν οἷς οὗτοι ἐκκλησιάζονται καὶ τῶν ἱερέων τῶν ἐπισκεπτομένων αὐτοῦς (*Темѝ или части от теми, от които е съставена Епархията на Велеград, кои енории се намират в нея, села, от които е съставена всяка енория. Брой на живеещите в селата християни, брой на*

светите храмове, в които те се черкуват, както и на свещениците, които служат в тях). Тук отделни рубрики са посветени на кварталите на гр. Берат и на околностите му, на Мегали (Голяма) Музакия (Μεγάλη Μουζακία) и Каратоπρακ (Καρατοπράκ), на Μικρα (Μалка) Музакия (Μικρά Μουζακία) и Омалокастра (Ομалокаστρα), на Авлон (Αύλωνος), Артис (Ἄρτης) и околните села и на Спатия, Горна и Долна (Σπαθία ἄνω καὶ κάτω).

- Четвърта глава (с. 73–87). Ἱερὰ Μοναστήρια ὑπαγόμενα τῇ ἱερᾷ Μητροπόλει Βελεγράδων, ἤτοι ἐνοριακά (Свети манастири, подчинени на Велеградската света митрополия, т.е. енорийски). Представени са манастирите „Богородица Ардевуса“ (Τῆς Παναγίας Ἀρδευούσης), „Богородица от Аποлония“ (Τῆς Παναγίας Ἀπολλωνίας), „Св. Козма Етолийски“ (Τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ Κολικόνδаси), „Св. Богородица Зверендзи“ (Τῆς Παναγίας Σβερνέτζи), „Св. Теодор Катибасани“ (Τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου Κατιμπάσανи), „Св. Трифон от Секиста“ (Τοῦ Ἁγίου Τρύφωνος Σεκίστας), „Св. Николай Палекисти“ (Τοῦ Ἁγίου Νικολάου Παλαικίστι).
- Пета глава (с. 87–88). Ὅρια τῆς Ἐπαρχίας Βελεγράδων (Граници на Велеградската епархия).
- Глава шеста (с. 88–105). Канонική ὑποταγή τῆς Μητρόλεως Βελεγράδων (Κανονическа подчиненост на митрополията на Велеград).
- Глава седма (с. 106–112). Χριστιανισμός (Χристијанизација).
- Глава осма (с. 112). Τιμαλφῆ θρησκευτικὰ κειμήλια (Скъпоценни религиозни реликви).
- Глава девета (с. 113–115). Ἱερὰ βιβλία ἐν μεμβράναις χειρόγραφα (Ръкописни свети книги от пергамент).
- Глава десета (с. 115–120). Οἱ ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Βελεγράδων διαλάμπαντες Ἅγιοι (Светци, просияли от Велеградската епархия).
- Глава единадесета (с. 120–122). Οἱ ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Βελεγράδων ἀρχιερατεύσαντες (Архиереи, служили във Велеград).
- Глава дванадесета (с. 122–139). Ἐκκλησιαστικὰ καὶ πολιτικὰ ἐπίσημα γράμματα καὶ διπλώματα ἀφορῶντα τὸν διορισμὸν καὶ τὴν πνευματικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Μητροπολίτου Βελεγράδων (Църковни и граждански официални писма и документи, отнасящи се до определянето и църковната юрисдикция на митрополита на Велеград).
- Глава тринадесета (с. 139–141). Βαθμὸς τῆς Μητροπόλεως Βελεγράδων ἐν τῷ Ἐκκλησιαστικῷ Συνταγματικῷ καὶ φήμη τοῦ Μητροπολίτου ἐν ταῖς ἱεροτελεστίαις (Духовен ранг на митрополита на Велеград в Църковния събор и славослов на митрополита по време на светите служби).
- Глава четиринадесета (с. 141–153). Περὶ τῆς Μητροπόλεως Δυρράχίου καὶ Γκόρας ἢ Γόρα-Μόκρας καὶ τῶν ἀρχιερατευσάντων ἐν αὐτῇ καὶ

сυνοπτική περί τῆς πόλεως καὶ Ἐπαρχίας Δυρράχίου ἀφήγησις (*Относно митрополията на Дирахион (Драч) и Гора или Гора-Мокра и служилите в нея архиереи и обобщаващ разказ за града и епархията на Дирахион*).

- Глава петнадесета (с. 153–160). Γενικαὶ ἐπόψεις περί τῆς ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς καταστάσεως τῶν κατοίκων τῆς Ἐπαρχίας Βελεγράδων (*Общи наблюдения относено нравите и общественото положение на жителите на Велеградската епархия*). Тук отделно внимание е обърнато на училищата и учениците, на стопанската продукция, на търговията, климата, броя на жителите, на езика и обичаите им. Главата завършва с пътеводител с център гр. Берат.

6.4. Сведения за св. Седмочисленици

В книгата си епископ Антим *трикратно* се спира на св. Седмочисленици²¹⁶. За *първи път* прави в това в края на седма глава²¹⁷ („Християνισμός“), от с. 109 до с. 112:

Τὴν Εὐαγγελικὴν διακονίαν καθ' ἅπασαν τὴν Βουλγαρίαν Μυσίαν, Ἀλβανίαν, εἶτε Ἥπειρον καὶ Ἰλλυρίαν ἄνω καὶ κάτω, Δαλματίαν καὶ Σερβίαν ἀναδεξάμενοι κατὰ τὸν Θ.ον αἰῶνα οἱ ἐκ Θεσσαλονίκης καταγόμενοι Κύριλλος καὶ Μεθόδιος οἱ αὐτάδελφοι, ἐξεπλήρωσαν τῇ χάριτι Χριστοῦ οἱ μακάριοι οὗτοι θαυμασίως, μετὰ θείου ζήλου ἀγωνισάμενοι ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ κατὰ τῆς ἀναφύσεως τότε εἰς τὰ μέρη ταῦτα αἰρέσεως τῶν Μασαλιανῶν καὶ Βογομίλων.

Τῶν ἁγίων τούτων νεωτέρων φωστήρων τῆς ὀρθοδοξου ἡμῶν Ἐκκλησίας καὶ Ἰσαποστόλων, μαθηταὶ καὶ συνεργοὶ χρηματίσαντες οἱ ἅγιοι Ναοῦμ, Κλήμης, Σάββας, Γοράσδων καὶ Ἀγγελάριος καὶ περιφερόμενοι, ἰδίᾳ τε καὶ ὁμοῦ ἀνὰ πᾶσαν πόλιν καὶ χώραν τῶν εἰρημένων κλιμάτων ἱεροκηρύττοντες, διδάσκοντες τε καὶ πολλαπλασιάζοντες τὸ τάλαντον τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου, ἐστήριζον ἐν τῇ εὐσεβείᾳ πάντας τοὺς κατοίκους Χριστιανούς, ὑφ' ὧν πανηγυρίζονται ἕως σήμερον, ἑορταζόμενοι καὶ ὑπὸ τοῦ λοιποῦ ὀρθοδόξου πληρώματος ἅπαντες ὁμοῦ τὴν κς'.ην Νοεμβρίου καὶ ἕκαστος ἰδίᾳ ἐν τῇ ἡμέρᾳ καθ' ἣν ἐτάχθη ἡ μνήμη αὐτοῦ ἐν τῷ νέῳ μαρτυρολογίῳ τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

Οὗτοι οἱ ἅγιοι Ἐπτάρηθμοι Ἰσαπόστολοι διὰ τῆς φιλοπονίας των καὶ ἐπιμελείας πρῶτοι ἐφευρόντες γράμματα συνάδοντα τῇ Βουλγαροφωνίᾳ, συνεπλήρωσαν τὸ Σλαβονικὸν ἀλφάβητον καὶ μετέφρασαν δι' αὐτοῦ τὰς ἁγίας

²¹⁶ По-долу са поместени откъсите в оригинал и превод.

²¹⁷ На практика текстът обхваща почти половината от спомената глава. Първата част от главата е посветена на апостол Павел и неговите ученици и следовници.

γραφὰς, ἅς μετὰ καὶ τοῦ ἀλφαβήτου τοῦ Βουλγαρικοῦ, εἶτε Σλαβικοῦ καὶ Σλαβονικοῦ, μετέδωκαν τοῖς Χριστιανοῖς ἀδελφοῖς ἡμῶν Βουλγαροῖς μὴ ἔχουσι πρὶν ἐν τῇ γλῶσση τῶν γράμματα, καὶ τοιουτοτρόπως εὐηργέτησαν αὐτοῦς καὶ κατὰ τοῦτο.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἁγίων ὁ Κλήμης, Ναοῦμ καὶ Ἀγγελάριος φθάσαντες ἐν τῇ πόλει τοῦ Βερατίου καὶ ἐμφανισθέντες τῷ τότε Διοικητῇ αὐτῆς Βοριτᾶ-κάνῳ Ἀρχιστρατήγῳ τοῦ Ἄρχοντος τῶν Βουλγάρων Βορίσου, ὑπεδέχθησαν παρ' αὐτοῦ μετ' εὐλαβείας καὶ ἀπεστάλησαν πρὸς τὸν ῥηθέντα Βορίσιν ἐν τῇ πόλει Ἀχρίδος μένοντα τότε καὶ ποθοῦντα διακαῶς ἰδεῖν καὶ συνδιαλεχθῆναι αὐτοῖς.

Ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Κλήμεντος²¹⁸ ἐκτεθειμένῳ μετὰ τῆς ἱερᾶς ἀκολουθίας αὐτοῦ ἐν ἰδιαιτέρῳ φυλλαδίῳ, τυπωθέντι ἐν Βοσκοπόλει εἶτε Μοσχοπόλει τῆς Μακεδονίας, ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως αὐτοῦ μακαρίου Θεοφυλάκτου²¹⁹ Ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας ὅτι ὁ Βορίσης Ἄρχων τῶν Βουλγάρων δεξάμενος τὸ ἅγιον βάπτισμα ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος, ὠνομάσθη Μιχαήλ, μετὰ θάνατον τοῦ ὁποίου τὸν διαδεξάμενον τὴν Ἀρχὴν υἱὸν αὐτοῦ Βλαδίμυρον, μετὰ τετραετίαν διεδέχθη ὁ ἀδελφός του Συμεὼν ὁ πρῶτος, ἀνακηρυχθεὶς Βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων.

Περὶ τῶν ἰσαποστόλων τούτων Ἁγίων Ἑπταρίθμων, τῆς πνευματικῆς καρποφορίας τοῦ Εὐαγγελικοῦ κηρύγματος καὶ τοῦ ἐνθέου ζήλου καὶ τῶν καμάτων αὐτῶν ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας, ἴδε κατὰ πλάτος τοὺς βίους αὐτῶν ἐν ταῖς ἰδιαιτέραις Ἐκκλησιαστικαῖς ἐν φυλλαδίοις ἀκολουθίαις τῶν²²⁰ καὶ Συναξαριστῇ

²¹⁸ На това място на с. 111 стои бележка под линия № 1, която гласи: Ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδων γενόμενος ἐτελεύτησεν αὐτόθι τῷ 6424 ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ἤτοι τῷ 952.ω μετὰ Χριστὸν· αὕτη ἡ χρονολογία ἀναφερομένη ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ του, ὑπάρχει καὶ ἐπὶ τῆς ἐν τῇ Μητροπολιτικῇ, ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἰδίου, ἐν Ἀχρίδι Ἐκκλησίᾳ, Λάρνακος τῶν ἱερῶν λειψάνων αὐτοῦ, κεχαραγμένη. (Станал архиепископ на Охрид, той починал там през 6424 г. от сътворението на света или през 952 г. след Христа. Тази дата се споменава в неговата служба, а също е изписана върху мощехранителницата на светите му мощи в митрополитската църква в Охрид, наречена на негово име).

²¹⁹ На това място на с. 111 в стои бележка под линия № 2, която гласи: Οὗτος ἦκμασε περὶ τὸ 1100.ον Μ. Χ. ἔτος. (Той служил около 1100 г. след Христа.).

²²⁰ На това място на с. 112 стои бележка под линия № 1, която гласи: Ἐκ τῶν Ἁγίων Ἰσαποστόλων Ἑπταρίθμων ὁ μὲν Κύριλλος ἐτελεύτησεν ἐν Ῥωμῇ, ὁ Μεθόδιος ἐν Μοραβίᾳ ἀρχιερατεύων, ὁ Κλήμης ἐν Ἀχρίδι, ὡς καὶ ὁ Ναοῦμ οὐ μακρὰν τῆς πόλεως ἐκεῖνης ἐν τοῖς περιχώροις τῆς Διαβύας παρὰ τὴν λίμνην Λυχνίδος, ἔνθα καὶ ἱερὸν Μοναστήριον ἐπ' ὀνοματί του ἀνηγέρθη ἀξιοπρεπῶς συντηρούμενον καὶ τὴν σήμερον· ὁ δὲ Σάββας λέγεται ὅτι τελευτήσας, ἐτάφη ἐν Σερβίᾳ, τὰ δὲ ἱερά λείψανα Γοράσδωνος καὶ Ἀγγελαρίου σώζονται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς καθ' ἡμᾶς Μητροπόλεως Βελεγράδων (От светите равноапостоли и Седмочисленици Кирил починал в Рим, Методий като архиерей – в Моравия, Климент – в Охрид, както и Наум – недалече от този град в района на Дунавия до езерото Лихнида, където има издигнат манастир на негово име, достойно поддържан и до ден днешен. За Сава се говори, че след смъртта си бил погребан в Сърбия, а светите мощи на Горазд и Ангеларий се пазят в нашата митрополитска църква в Берат.).

Νικολήμου. Παράβαλε καὶ Ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα περὶ Βουλγαρίας καὶ τὰς περὶ ταύτης ἐπιστολὰς καὶ πράξεις ἐκκλησιαστικὰς μεταξὺ Ῥωμαίων Ποντιφικῶν καὶ τοῦ θρόνου Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἰδίως τὰ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν Ἰγνατίου καὶ Φωτίου τῶν ἀγιωτάτων Πατριαρχῶν. Παράβαλε καὶ λεξικὸν ἐγκυκλοπαιδείας Γερακάκη καὶ Παρθενίου εἰς τὰς οἰκείας λέξεις.

(Κοгато през IX век двамата единородни братя от Солун Кирил и Методий приели евангелската служба над цяла Българска Мизия, Албания или Епир и Горна и Долна Илирия, Далмация и Сърбия, по чудодоеен начин двамата блажени се изпълнили с благодатта Христова и с вдъхновена от Бога страст те се борели в защита на православната вяра и срещу върлуващата тогава по тези земи ерес на масалиани и богомили.

Светите Наум, Климент, Сава, Горазд и Ангеларий и онези около тях, ученици и съратници на тези нови светили и равноапостоли на православната наша Църква, с еднакво усърдие и по един и същи начин възвестявали словото Божие из целия град и изброените по-горе земи, като проповядвали и умножавали силата на светото Евангелие и укрепвали в благочестието всички жители християни. От тях, както и от целия православен народ, те са почитани и до ден днешен – всички вкупом на 26 ноември и всеки поотделно в деня, който е определен за почит на неговата памет в Новия мартиролог на светата наша Източна православна църква.

Тези свети Седмочисленици и равноапостоли чрез своето трудолюбие и старание първи изработили буквите, които били в съзвучие с българската реч, допълнили славянската азбука и превели с нея светите писания, които, записани с българската азбука (или още славянска и славонска)²²¹, по-късно предали на нашите братя по християнска вяра българите, дето до този момент нямали за езика си писменост, и по този начин и с това ги облагодетелствали.

От изброените по-горе светци Климент, Наум и Ангеларий, като пристигнали в град Берат и се представили пред неговия управител – боритакан, архистратег на българския архонт Борис, били приети от него с почит и изпратени при споменатия Борис, който по същото това време бил отседнал в град Охрид и горещо копнее да ги срещне и да общува с тях.

В житието на Свети Климент, включено в отделна свезка след службата му и отпечатано във Воскополи или Москополи в Македония, се споменава от неговия автор блажения Теофилакт, епископ на България, че Борис, владетелят на българите, приел светото кръщение от

²²¹ В текста: εἴτε Σλαβικῶ καὶ Σλαβονικῶ (вж. Αλεξούδης 1868: 111).

Климент и се нарекъл Михаил. След неговата кончина властта била приета от неговия син Владимир, а четири години по късно я поел неговият брат Симеон Първи, провъзгласен за цар на българите.

За тези равноапостолни свети Седмочисленици, за тяхното духовно плодonoсие в разпространението на евангелската проповед, за боговдъхновената им страст и мъките им по пътя на благочестието виж подробно в житията им в посветените на всеки от тях църковни служби и в Никодимовия Синаксар. Виж също и църковните писания за България, както и писмата и църковните актове за нея между римските понтифици и Константинополския престол, и по-специално тези от времето на пресветите патриарси Игнатий и Фотий. Виж и енциклопедичния речник на Геракакис и Партениос за значението на някои местни думи.)

Второто споменаване е в началото на следващата осма глава, на с. 112–113, където авторът разглежда религиозните реликви (ил. 56). Тук мощите на св. Седмочисленици са поставени на първо място:

Ἡ Ἐπαρχία Βελεγράδων κατέχουσα ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς τὰ ἱερὰ λείψανα τῶν τε ἐν αὐτῇ κοιμηθέντων ἐν εἰρήνῃ ἀγίων Γοράσδωνος καὶ Ἀγγελαρίου ἐκ τῶν Ἑπταρίθμων Διδασκάλων καὶ προασπιστῶν τῆς εὐσεβείας καὶ τοῦ ἐπίσης τῷ 1722.φ ἐν Βερατίῳ μαρτυρήσαντος νέου Ὁσιομάρτυρος Νικοδήμου, σεμνύνεται ἐπ' αὐτοῖς ἐορτάζουσα καὶ πανηγυρίζουσα τοὺς μὲν πρώτους τὴν 26 Νοεμβρίου μετὰ τῶν λοιπῶν, καθὰ προεῖρηται, πέντε Ἰσαποστόλων τῆς ἑπταρίθμου χορείας ἐν τῷ ἱερῷ Μητροπολιτικῷ Ναῶ, τὸν δὲ Νικόδημον τὴν 10 Ἰουλίου ἐν τῇ ἱερᾷ ἐνοριακῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Μαγκαλεμίου ἢ Στρούμπολι τῆς πόλεως Βερατίου, ἐν αἷς καὶ τὰ ἱερὰ τούτων τεθησαύριστα λείψανα, παρέχοντα ἄφθονα τὰ ἰάματα ψυχῶν καὶ σωμάτων πᾶσι τοῖς πιστῶς καὶ μετ' εὐλαβείας αὐτοῖς προστρέχουσιν. (Ἴδε τὸν βίον ἐκάστου καὶ τὰ καθέκαστα ἐν τοῖς ἰδιαιτέροις φυλλαδίοις τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν αὐτῶν· ἴδε καὶ Ἰουλ. 10 ἐν νέῳ Παραδείσῳ παρ' Ἀγαπίου Μοναχοῦ τοῦ Κρητὸς 1861 Βενετία καὶ εἰς τὰ νέα μαρτυρολόγια).

(Епархията на Велеград, приютила в лоното си свещените моци на починалите в мир в нея светци Горазд и Ангеларий от Седмочислениците, учители и покровители на благочестието, както и мощите на убития през 1722 г. в Берат новомъченик Никодим, ги почита, като празнува и чества първите двама на 26 ноември заедно с останалите споменати петима равноапостоли от седмочисления хоровод в свещения митрополитски храм, а Никодим – на 10 юли в свещената енорийска църква на Мангалем²²² или Струбол в град Берат, в които [църкви] се съхраняват

²²² Квартал в стария Берат.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓΔΩΟΝ.

ΤΙΜΑΛΦΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ ΚΕΙΜΗΛΙΑ.

Ἡ Ἐπαρχία Βελεγράδων κατέχουσα ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς τὰ ἱερά λείψανα τῶντε ἐν αὐτῇ κοιμηθέντων ἐν εἰρήνῃ ἁγίων Γοράσδωνος καὶ Ἀγγελαρίου ἐκ τῶν Ἑπταρίθμων Διδασκάλων καὶ προασπιστῶν τῆς εὐσεβείας καὶ τοῦ ἐπίσης τῷ 4722.ω ἐν Βερατίῳ μαρτυρήσαντος νέου Ὀσιομάρτυρος Νικοδήμου, σεμνύνεται ἐπ' αὐτοῖς εορτάζουσα καὶ πανηγυρίζουσα τοὺς μὲν πρώτους τὴν 26 Νοεμβρίου μετὰ τῶν λοιπῶν, καθὰ προεῖρηται, πέντε ἱσαποστόλων τῆς ἑπταρίθμου χορείας ἐν τῷ ἱερῷ Μητροπολιτικῷ Ναῷ, τὸν δὲ Νικόδημον τὴν 10 Ἰουλίου ἐν τῇ ἱερᾷ ἐνοριακῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Μα-

(1) Ἐκ τῶν ἁγίων ἱσαποστόλων Ἑπταρίθμων ὁ μὲν Κύριλλος ἐτελεύτησεν ἐν Ῥώμῃ, ὁ Μεθόδιος ἐν Μοραβίᾳ ἀρχιερατεύων, ὁ Κλήμης ἐν Ἀχρίδι, ὡς καὶ ὁ Ναοὺμ οὐ μακρὰν τῆς πόλεως ἐκείνης ἐν τοῖς περιχώροις τῆς Διαβύας παρὰ τὴν λίμνην Λυχνίδος, ἔνθα καὶ ἱερὸν Μοναστήριον ἐπ' ὀνόματί του ἀνηγέρθη ἀξιοπρεπῶς συντηρούμενον καὶ τὴν σήμερον ὁ δὲ Σάββας λέγεται ὅτι τελευτήσας, ἐτάφη ἐν Σερβίᾳ, τὰ δὲ ἱερά λείψανα Γοράσδωνος καὶ Ἀγγελαρίου σώζονται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς κατ' ἡμᾶς Μητροπόλεως Βελεγράδων.

56. Начало на VIII глава на съчинението на Антим Алексудис
Кратко историческо описание на светата Велеградска митрополия

и свещените им моци, даряващи щедро изцеление на душите и телата на всички, които пристъпват към тях с вяра и благоговение. (Виж житието на всеки един от тях в отделните свезки, включени в светите им служби; виж също 10 юли в сборника „Нов Рай“ от Агапий Монах от Крит, 1861 г., Венеция, а също и новите мартиролози.)

За трети път св. Седмочисленици се появяват в текста на съчинението на А. Алексудис на с. 119 в десета глава, представяща светците, просияли от Бератската епархия:

ΕΠΤΑΡΙΘΜΟΙ.

Οἱ Ἅγιοι Ἰσαπόστολοι Κύριλλος, Μεθόδιος, Κλήμης, Ναοὺμ, Σάββας, Γοράσδων καὶ Ἀγγελάριος οἱ Ἐπτάρηθμοι, οἵτινες ὑπὸ θεοῦ ζήλου ἐμπνεόμενοι, ἀνέλαβον τὸν Ἀποστολικὸν ἀγῶνα ἐξεληθόντες εἰς τὸ κήρυγμα τοῦ θεοῦ λόγου κατὰ τὸν ὄγδοον καὶ ἔννατον αἰῶνα Μ. Χ. ἐφώτισαν τὰ ἔθνη τῆ εὐαγγελικῆ χάριτι καὶ ἐστήριξαν αὐτὰ ἐν τῇ εὐσεβείᾳ.

Περὶ τοῦ ἱεροῦ ἑπτάρηθμου τούτου συλλόγου βλέπε καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν.

(СЕДМОЧИСЛЕНИЦИ

Светите равноапостоли Кирил, Методиѝ, Климент, Наум, Сава, Горазд и Ангеларий – Седмочисленици, вдъхновени от божествено усърдие, приели апостолския подвиг и като пристъпили към разпространение на словото Божие в осмия и деветия век след Христа, озарили народите с евангелската благодат и ги утвърдили в благочестието.

За това свято седмочислено събрание виж и написаното по-преду.)

Вниманието на Антим Алексудис към паметта на св. Седмочисленици освен в книгата му проличава и в грижата му за съхраняването в митрополитския храм свети мощи, за които се е смятало, че принадлежат на св. Горазд и св. Ангеларий. През месец ноември 1885 г. те са прибрани в специално изработен реликварий²²³ от орехово дърво, обкован със сребро. Мощехранителницата не само е била съхранявана в катедралния храм „Успение Богородично“, където всекидневно е служил епископ Антим, но и разходите по изработката ѝ са били поети от касата на същия този храм. Този факт за пореден път показва голямата лична ангажираност да духовника към свещеното наследство, което е получил като председател на Бератската епархия.

6.5. Изводи и заключения

Въз основа на изложените факти, свързани с присъствието на спомена за делото на св. Седмочисленици в Бератската епархия, могат да бъдат направени поредица от изводи и заключения.

Пристигайки в новата си епархия, епископ Антим попада в духовна атмосфера, характеризираща се със силно изразен пиетет към славянските светци, както сред енорияшите, така и сред духовенството. Тази

²²³ За мощите и реликвария вж. глави 1. и 4.2. в настоящото изследване.

почит намира израз в разпространеното сред населението предание за пренасянето на мощите на св. Горазд и св. Ангеларий (респективно на св. Седмочисленици) от Балши (Главиница) в Берат. В Берат и Мосхопол (а може би и в цялата енория) паметта на св. Седмочисленици се отбелязва с две нарочно създадени служби. Друга форма на преклонение са многобройните изображения на отделни славянски просветители и на групата св. Седмочисленици в голям брой храмове на енорията. Взети заедно, устното предание, службите и храмовите изображения като три форми на културна и религиозна памет вероятно са били важни мотиви за решението на епископ Антим да се спре подробно и няколкократно на св. Седмочисленици в своето историческо описание на Бератската митрополия.

Публикуваното през 1868 г. *Кратко историческо описание на светата Велеградска митрополия* – сто и една години след ликвидирането на самостоятелността на Охридската архиепископия и присъединяването на диоцеза ѝ към Вселенската патриаршия през 1767 г. – свидетелства, че в нейните крайни югозападни предели паметта за делото на св. Седмочисленици устойчиво се пази. Нещо повече, в рамките на гр. Берат и близките му околности тя се отбелязва в продължение на поне век и половина на първата (по-ранната) дата 26 ноември, която е засвидетелствана в първата обща служба за св. Седмочисленици – Бератската. В рамките на Бератската епархия съществува и една по-късна традиция на отбелязване на празника на св. Седмочисленици, свързана с гр. Мосхопол и намерила израз във втората обща служба за светците – *Мосхополската*, в която датата на паметта е 17 юли, като през немалък период от време двете традиции съществуват съвместно.

В своите бележки за св. Седмочисленици, включени в съчинението *Кратко историческо описание на светата Велеградска митрополия*, Антим Алексудис по всяка вероятност се ръководи от достъпните му гръцки богослужебни и църковно-административни текстове, които споменава, от разпространеното в Берат и околностите му устно предание и от личните си наблюдения и впечатления. В резултат – той създава един „бератоцентричен“ разказ, в който дейността на славянските просветители е съсредоточена около града, на чиято митрополитска катедра сам той е предстоятел. Така св. Кирил и св. Методий приемат евангелска служба „над цяла Българска Мизия, Албания или Епир и Горна и Долна Илирия, Далмация и Сърбия“, а светите „Наум, Климент, Сава, Горазд и Ангеларий и онези около тях, ученици и съратници“ възвестяват словото Божие „из целия град и изброените по-горе земи“. Светите Седмочисленици изработват буквите според българската реч, допълват славянската азбука, превеждат с нея „светите писания“, като облагодетелстват българите

както с дара на благовестието, така и с грамотността. Климент, Наум и Ангеларий пристигат в Берат, там се представят на боритаркана на княз Борис и по-късно са приети от самия владетел, който по това време е отседнал в Охрид. Там Борис приема кръщение от св. Климент. При изброяването на местата, където са починали светците, изрично се подчертава, че мощите на Горазд и Ангеларий са в митрополитския храм на Берат.

Написана в една мултиетническа среда, за която гръцкият е основен културен език, книгата на Антим Алексудис се отличава с очевидна добронамереност както към фактите от българската история, така и към съвременните му българи, които нарича „нашите братя по християнска вяра“. Въпреки че е изминал цял век от ликвидирането на Охридската архиепископия и борбата за независима Българска църква е съвсем близо до своята развързка (ферманът за учредяването на Българската екзархия е издаден на 27 февруари 1870 г.), епископ Антим продължава традицията на охридските и бератските митрополити за въздигане и прослава на местните култове. В този смисъл той стои доста далеч от традиционната представа за фанариотски духовник.

ПРИЛОЖЕНИЕ

I. Бератска служба (Венеция, 1720 г.)

I.I. За настоящото издание

Текстът на *Бератска служба за св. Седмочисленици* е издаван два пъти – през 1986 и през 2013 г. от гръцки учени.

Първото издание е публикувано в том X на поредицата на Гръцката асоциация за славистични проучвания *Cyrrillomethodianum* (Kissas 1986b: 319–351). Томът е посветен на 1100-годишнината от успението на св. Методий, отбелязана през 1985, и с подготовката му е натоварен археологът Сотирис Кисас. Основната му цел е да представи на научната публика сборник със службите, публикувани от мосхополската печатница през 1741–42 г. (Kissas 1986e). За да се даде възможност на изследователите за съпоставки на продукцията от 1741–42 г., в тома е добавена рубрика *Допълнение* (Kissas 1986g), включваща *Служба за св. Йоан Владимир* (Венеция, 1690), *Служба за св. Наум* (Венеция, 1695), *Служба за св. Наум* (Мосхопол, 1740) и *Бератската служба за св. Седмочисленици*, за която е посочено, че е издадена във Венеция през 1720 г.

За нещастие С. Кисас умира дни пред последната редакция на книгата и с довършването ѝ се заема славистът Антониос Тахиаос. По думите на А. Тахиаос томът се публикува „точно според текстовете, намерени на бюрото на починалия колега“ (Tachiaos 1986)²²⁴. Вероятно заради описаните събития в публикацията не става съвсем ясно кой точно е авторът на изданието на *Бератската служба*. В предговора, подготвен от С. Кисас (Kissas 1986f), се отбелязва, че по отношение на продукцията на Мосхополската печатница е взето решение, че „правописните и синтактичните намеси трябва да се сведат до абсолютен минимум“. Издателските интервенции засягат главно стихотворните дялове на последованията, а правописът на прозаичните части не е променен „по исторически причини“. По-нататък С. Кисас посочва, че текстовете са „транскрибирани“ от Елени Економу, която е предала в разгърната форма всички типографски лигатури като съюза καί, графичните знаци, обозначаващи στ, дифтонгите ευ и ου, окончанията -ην, -ον, -ων, както и косвените падежи на определителния член. Пълнозначните думи са разделени от съпътстващите ги енклитики (например ὄνομάσοι се предава като ὄνομα σοι), съкращението στίχ. се предава като στίχ[ος]²²⁵ или στίχ[ηρός]²²⁶ в зависимост от случая, но пък πλ. се запазва, понеже навсякъде означава πλάγιος. Главните букви

²²⁴ А. Тахиаос изрично посочва: „no further interventions have been made, for we could not know what corrections or changes he (т.е. С. Кисас – б.м., Е. Зашев) would have approved“.

²²⁵ В предговора на Кисас формата е сгрешена – στί[ος]. Вж. Kissas 1986f: 9.

²²⁶ В предговора на Кисас формата е сгрешена – στίχ[ηρό]. Вж. Kissas 1986f: 9.

се запазват само в случаите, когато правописните правила го изискват (Kissas 1986f: 9). Следват два абзаца, в които С. Кисас говори от първо лице²²⁷, с което оставя впечатление у читателя, че също се е занимавал с оформянето на издаваните текстове.

По отношение на *Бератската служба* С. Кисас заявява, че тя се предава в пълен текст, тъй като от нея е запазено само едно копие „in the Arvanitis Collection“ (Kissas 1986f: 10).

В края на предговора ученият изказва благодарност на Е. Економу, чийто принос към проекта е „far in excess of the mere transcription of the main corpus of the edition“, на Константинос Нихоритис за предоставянето на копие на *Бератската служба* и на Пени Йорданиду, която е осъществила компютърния набор на текстовете. След края на предговора са изброени използваните редакционни знаци: квадратни скоби за „очевидни добавки“, кръгли скоби за „предаване на съкращения“, ъглови скоби за „пропуски на издателя“ и фигурни скоби за „излишни думи или букви“.

Представените факти, свързани с изготвянето на първото издание на *Бератската служба*, показват както положителните страни на публикацията, така и някои нейни слабости. Злощастие, че определеният за главен редактор на тома С. Кисас поради своята кончина не успява сам да довърши проекта докрай, предопределя наличието на пропуски и грешки от различен характер. На първо място трябва да се отбележи, че въпреки заявеното в предговора службата не е предадена изцяло. Липсват приблизително около 5 страници, съдържащи *Богородичния канон* на 1-ви глас от Теодор Ласкарис, на мястото на който в изданието стоят препратки към *Службата за св. Наум* (Мосхопол, 1742) от същия том: от с. 333 (18)²²⁸ към с. 211, от с. 334 (19) към с. 212–213, от с. 335 (20) към с. 214²²⁹, от с. 336 (22) към с. 215, от с. 338 (23–24) към с. 216–217, от с. 339 (25) към с. 218, от с. 344 (32) към с. 224, от с. 346 (33–34) към с. 226, от с. 347 (35–36) към с. 227–228. Дори бегла съпоставка между посочените откъси от *Бератската служба* и *Службата за св. Наум* от 1742 г. показва, че макар те да са близки, не са идентични.

В края на тома е включена рубрика *Apparatus criticus*, която съдържа оригиналния облик на всички нормализирани словоформи, в това число и тези от *Бератската служба*. Нормализацията на текста засяга най-вече грешките при ударенията и придиханията, многобройните случаи на

²²⁷ „I have given as one word the various forms of the relative pronouns ὅστις and ὅσπερ (and?) the adverbs ὅσπερ and ὅστε. [...] I have added four appendices...“ (Kissas 1986f: 10).

²²⁸ Цифрата в скобите показва страницата в старопечатното издание на *Бератската служба*.

²²⁹ Сгрешено. Всъщност текстът, към който се препраща, е на с. 213.

итализъм, смесването на „ο“ и „ω“, грешките при буквените съчетания „γγ“ и „γκ“. Всички разночетения от подобен характер, отнасящи се до *Бератската служба*, са включени от с. 355 до с. 361 на тома и са общо 249 на брой. Заслужава да се отбележи, че разночетенията на всички останали последования, включени в споменатия том – седемте, отпечатани в Мосхопол²³⁰, и трите, публикувани в рубриката *Допълнение*²³¹, са общо 122, т.е. в *Бератската служба* са забелязани два пъти повече отклонения от правописната норма, отколкото в десетте останали последования.

В рубриката *Apparatus criticus* също се откриват грешки. На с. 357 Γοράσδων вм. Γοράσδων (E, 329.25)²³², на с. 358 разночетенето ὀμότητα е отнесено към 333.13, а съответства на 332.13, същото се повтаря с разночетенето χείρα, което е отнесено към E, 333.21, а всъщност е за E, 332.21. На с. 359 δεήσῃσι вм. δεήσαισι (E, 340.24), на с. 360 προσήνευκαν вм. προσήνευγαν (E, 348.2), μισθώματος вм. μισθόματος (E, 348.4), на с. 361 τό πόμα τῆς вм. τῷ πόματι τῆς (E, 349.16) и др.

Второто издание на Бератската служба е публикувано през 2013 г. в монография на гръцкия славист Константинос Нихоритис (Νιχωρίτης 2013: 503–567). Последованието е включено на четвърто място в рубриката *Приложение*, непосредствено след Мосхополската служба за св. Седмочисленици от 1742 г. В заглавието авторът посочва като година на издаване 1714. В книгата на К. Нихоритис са поправени повечето от грешките и пропуските, допуснати в първото издание. Текстът обаче е предаден, без да се спазва линирането на старопечатния източник. Ученият е избрал да разчлени стихотворните дялове на ритмико-синтактични единици, което улеснява пеенето, четенето и възприемането на текста, но го отдалечава от неговия първоизточник. (Това е и причината текстът да обхваща 64 страници в изданието, докато в първото издание той, както и оригиналът, е поместен в 40 страници.) Принципите на пресъздаване на текста са изложени в кратка бележка под линия (Νιχωρίτης 2013: 503)²³³.

²³⁰ *Служба за св. Климент* (Мосхопол, 1741), *Служба за Петнадесетте тиверуполски мъченици* (Мосхопол, 1741), *Служба за св. Йоан Владимир* (Мосхопол, 1742), *Служба за св. Еразъм Охридски* (Мосхопол, 1742), *Служба за св. Наум* (Мосхопол, 1742), *Служба за новомъченик Никодим* (Мосхопол, 1742) и *Служба за св. Седмочисленици* (Мосхопол, 1742).

²³¹ За включените в нея служби вж. по-горе.

²³² В скоби се дава обозначението, използвано в изданието, като „E“ посочва, че става дума за старопечатния текст (editio), първото число указва страницата в изданието, а второто – реда.

²³³ В изданието на текста на *Бератската служба* на К. Нихоритис освен споменатата бележка под линия са включени още девет – в четири от тях той посочва източниците на четивата, а в останалите пет привежда сгрешени в старопечатния текст словоформи: ἀχλύει вм. ἀχλύϊ (с. 513), κατάκριμα вм. κατάκρια (с. 538), Μόμην вм. Μόνην (с. 560), και

Коригирани са „типографските“ грешки, свързани най-вече с употребата на гласните „и“, „ε“ и „ο“, групите съгласни „γγ“ и „γκ“, придиханията и ударенията. К. Нихоритис допълва жанровите и богослужебните указания, липсващи поради една или друга причина в старопечатния първоизточник²³⁴.

За съжаление второто издание също има слабости. Поправките в текста, посочени от автора, не са отбелязани, липсват препратки към съответните словоформи в старопечатния текст. Както в първото издание, така и тук е пропуснат *Богородичният канон* на 1-ви глас от Теодор Ласкарис, а на негово място стоят само началата на строфите (Νιχωρίτης 2013: 530, 532, 533, 537, 540, 542, 543, 552, 555, 558). Друго съществено несъответствие има при двете паримийни четива от Притчи Соломонови, които съществено се различават и най-вероятно са взети от друг източник. Ето няколко примера от първото четиво.

Издание на К. Нихоритис	Старопечатен текст
...στόμα δέ ταπεινῶν μελετᾷ σοφίαν. Τελειότης εὐθέων ὁδηγήσει αὐτούς... ²³⁵	...στόμα σοφῶν μελετᾷ σοφίαν, τελειότης εὐθέων ὁδηγήσει αὐτούς...
Δικαιοσύνη ἀμώμου ὀρθοτομεῖ ὁδοῦς, ἀσέβεια δὲ περιπίπτει ἀδικία. Δικαιοσύνη ἀνδρῶν ὀρθῶν ρύσεται αὐτούς... ²³⁶	Δικαιοσύνη ἀμώμους ὀρθοτομεῖ ὁδοῦς, ἀσέβεια δὲ περιπίπτει ἀδικία. Δικαιοσύνη ἀνδρῶν ὀρθῶν ρύεται παρανομός.
Ἐν ἀγαθοῖς δικαίων κατάρθωται πόλις, καὶ ἐν ἀπωλείᾳ ἀσεβῶν ἀγαλλίαμα. ²³⁷	Ἐν ἀγαθοῖς δικαίων κατάρθωται πόλις, στόμα δὲ ἀσεβῶν κατασκαφήσεται.
Μυκτηρίζει πολίτας ἐνδεῆς φρενῶν... ²³⁸	Νυκτρισμὸς πολίταις ἐνδεῆς φρενῶν...

τὸ πόμα τῆς χάριτος ἄν. καὶ τῷ πόματι χάριτος (p. 563), ἀθροισθέντες ἄν. ἀθροισθεῖσι (с. 564). Така читателят може да остане с впечатление, че това са единствените грешки, макар че в действително те са около 300.

²³⁴ Въпреки внимателното допълване на липсващите богослужебни указания у К. Нихоритис има отделни пропуски при наличните. Например в текста на малката вечерня на с. 5, ред 24 липсва указанието Δευτεροῦντες το α'. Отделни пропуски има и при нормализацията на словоформите на с. 7, ред 22 се чете Σάβαν ἄν. Σάβ[β]αν, на с. 8, ред 21 στέμασιν ἄν. στέμ[μ]ασιν и др.

²³⁵ Вж. Νιχωρίτης 2013: 517.

²³⁶ Вж. Νιχωρίτης 2013: 517.

²³⁷ Вж. Νιχωρίτης 2013: 517.

²³⁸ Вж. Νιχωρίτης 2013: 518.

К. Нихоритис не посочва какви редакционни знаци са използвани. От прегледа на текста става ясно, че всички типографски лигатури са разчетени, без това да се отбелязва, а за добавките от всякакъв характер са използвани ъглови скоби (<>) (при пропуснати букви или думи, пълно изписване на съкращения, липсващи в текста богослужебни указания). Квадратни скоби ([]) са въведени единствено за обозначение на страниците на старопечатния текст. Главните букви са запазени само в случаите, когато това е правописно оправдано.

Настоящото издание, трето поред, си поставя за цел, като се опира на предходните²³⁹, да преодолее някои от техните слабости. На първо място, тук за първи път се публикува пълният текст на *Бератската служба* изцяло по старопечатния текст. Следва се установеният принцип типографските лигатури да се предават разчетени. За всички видове добавки в текста, дължащи се на съкращения, изпуснати букви или на необходимост от жанрово или богослужебно уточняване, са използвани квадратни скоби. С квадратни скоби са обозначени и страниците на старопечатния източник. Поправките в текста, наложени предимно (но не само) от смесването на графичните знаци за „и“, „е“, „о“, както и грешната употреба на групите „у“ и „г“, придиханията и ударенията са маркирани с пореден цифров индекс, на който съответства оригиналната словоформа след края на текста. Всички богослужебни и жанрови уточнения са предадени в курсив. Всяка страница от старопечатната книга се предава самостоятелно, като линирането е запазено.

²³⁹ Взети са предвид правописните бележки от първото издание, като в случаите, когато това се налага, те са коригирани, а също така са добавени нови. По отношение на добавените богослужебни и/или жанрови указания изцяло се следва второто издание.

Ι. Π. Служба на светите равноапостоли, седемте светила на България и Далмация, Кирил, Μεθοδiй, Климент, Наум, Горазд, Ангеларий и Сава

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ¹

Τῶν ἁγίων καὶ ἰσαποστόλων Ἑπτὰ Φωστήρων τῆς Βουλγαρίας, καὶ Δαλματίας. Κυρίλλου, Μεθοδίου, Κλήμεντος, Ναοῦμ, Γοράσδονος, Ἀγγελαρίου καὶ Σάββα.

Νῦν πρῶτον τυπωθεῖσα, συνεργεῖα ἐπιμελεῖα καὶ δαπάνη τῶν Κυρίων, Ἀνδρέου Παπᾶ Ἰωάννου Παπᾶ, καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ Νικολάου, καὶ Ἀναστασίου, διὰ ψυχικὴν αὐτῶν σωτηρίαν.

Ἀφιερωθεῖσα τῇ αὐτῶν πατρίδι ἐχούση ἀντιλήπτορας² καὶ προστάτας τοῦ ῥηθέντας ἁγίους πατέρας, δι' ἅκραν αὐτῶν εὐλάβειαν.

Διορθωθεῖσα δὲ ὡς ἐφικτόν, ἐξ ὧν πρότερον εἶχε σφαλμάτων, χειρογραφικῶν ὄντων τῶν πρωτοτύπων καὶ πεπαλαιομένων.

[Печат:]
ΑΡΣΕΝΙΟΣ ΙΕΡ-
ΟΜΟΝΑΧΟΣ
1734?

¹ Ακολουθεία; ² ἀντιλείπτορας.

[2]

+ ετούτην την φυλᾶδα τᾶγώρασα ἐγὼ ὦ?
δημήτροις του? παπακωστανταροφ στην Μοσχώπολην α[σπρα] --- 50

+ ἀγνής διμήτριου μανουήλ σοτρίρι

[Πечат:]
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
168482

ΝΙΚΟΛΑΟΣ
ΠΑΠΑΣ
ΤΗ ΠΑΤΡΙΔΙ ΕΥ ΠΡΑΤΤΕΙΝ.

Τοῦτο δῶρον ἀντάξιον τῇ πατρίδι, ἀγαπητοὶ
συμπατριῶται¹, λέγω ἢ Ἀκολουθία² τῶν Θεο-
φόρων Κηρύκων³ Ἱεραρχῶν καὶ Προστατῶν τῆς
ἡμετέρας πόλεως, ἣτις ὡς ἠξιώθη παρὰ Θεοῦ ἔχειν τοιού-
τους ὑπερμάχους, οὕτω⁴ δεῖ καὶ ἡμᾶς ἀναφέρειν, ἄκρον
Σέβας καὶ τῇ Θεῖα Παντοδυναμία, καὶ τοῖς ἡμᾶς φω-
τήσασι θείοις πατράσι⁵. Δεχθεῖτε λοιπὸν μὲ εὐλάβειαν τὴν

¹ συμπατριῶται; ² Ἀκολουθεία; ³ Κηρυκῶν; ⁴ οὕτω; ⁵ πατρᾶσι.

[4]

ιερὰν τούτων Ἀκολουθίαν, νῦν πρῶτον τύπῳ ἐκδο-
θεῖσαν δι' ἄκραν ἡμῶν εὐλάβειαν, καὶ ὡς ἐφικτὸν διορ-
θωθεῖσαν, ἐξ ᾧν εἶχε σφαλμάτων, χειρογραφικῶν τε
ὄντων καὶ πεπαλαιομένων καὶ ἔρρωσθε ἐν Χριστῷ τῷ σω-
τῆρι.

Τῆς ὑμετέρας εὐγενείας εὐλαβῆς¹ δοῦλος
Νικόλαος Παπᾶς.

¹ εὐλαβεῖς.

ΜΗΝΟΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ
ΕΙΣ ΤΑΣ κς´.

Μνήμη τῶν Ἁγίων, καὶ Ἰσαποστόλων, Ἑπτὰ Φωστήρων τῆς Βουλγαρίας καὶ Δαλματίας. Κυρίλλου, Μεθοδίου, Κλήμεντος, Ναούμ, Γοράσδονος, Ἀγγελαρίου, καὶ Σάβ[β]α.

Ἐν τῷ Μικρῷ Ἑσπερινῷ ἰσθῶμεν στίχους δ´. Στιχηρὰ προσόμοια Ἦχος δ´ Ὡς γενναῖον ἐν μάρτυσιν.

Τῶν ἁγίων ὁμόσκηνοι, καὶ πατέρων Ἑπτάρημοι, Βουλγαρίαν ἅπασαν ἐφωτίσατε, καὶ τῆς κακίας δὲ ἅγιοι, ἡμᾶς ἐλυτρώσατε, ἰσχυροὶ κατὰ παθῶν, τυραν[ν]ούντων ἐκάστοτε ἀνεδείχθητε, ἱεραῖς δὲ πρεσβείαις θεῖω φόβω, καταυγάζοντες καρδίας, καὶ τὰς ψυχὰς ἡμῶν ἅγιοι. *Ὅμοιον.*

Ἰαμάτων πληρούμενοι, οἱ νοσοῦντες ἐν λάρνακι, προσδραμόντες ἅγιοι ἱκετεύουσι, Μεθόδιον, Κύριλλον, Σάβ[β]αν, Κλήμεντα, Ναούμ, Ἀγγελάριον πάνσοφον, καὶ Γοράσδονα, ἀλλὰ ρύσασθε πάντας τοὺς ἐν πίστει ἐορτάζοντας τὴν μνήμην, καὶ ἱερὰν ὑμῶν κοίμησιν.

Βελογράδων οἱ πρόμαχοι, καὶ αἰεὶ ἀντιλήπτορες, φαιδρῶς ἐξηστράψατε ὥσπερ ἦλιος, νῦν καὶ φωτίζοντες ἅγιοι, τὸ σκότος διώκετε, ἀμαυρώσεως¹ παθῶν, τυραννούντων ἐκάστοτε καὶ πρεσβεύσατε, λυτρωθῆναι παντοίων ἐκ κινδύνων, πολλῶν πειρατηρίων τῶν κυκλωσάντων πανόλβιοι.

Δευτεροῦντες το α´. Δόξα. Ἦχος, πλ. β´.

Οἱ τὴν χάριν τῶν θαυμάτων οὐρανόθεν κομισάμενοι, καὶ τὰ ἔθνη Βουλγαρίας ἐκκαθάραντες τῷ θεῷ βαπτίσματι, ὁσίων ὑπάρχετε δόξα καὶ ἐδραῖωμα, Κύριλλε, Μεθόδιε, Γοράσδον², Ἀγγελάριε, Βουλγαρίας κήρυκες ἰσαπόστολοι,

¹ ἀμαυρώσεως; ² Γοράσδων.

Κλήμη θαυματουργέ, Ναούμ, Σάβ[β]α μακάριε, πρεσβεύσατε πρὸς Κύριον ἐλεηθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Καὶ νῦν. Θεοτοκίον, ὄμοιον.

Θεοτόκε σὺ εἶ ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή¹, ἡ βλαστήσασα τὸν καρπὸν τῆς ζωῆς, σὲ ἱκετεύομεν, πρέσβευε Δέσποινα μετὰ τῶν Ἐπαριθμῶν, καὶ πάντων τῶν ἁγίων ἐλεηθῆναι² τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Εἰς τὸν στίχ[ον] Στιχηρά [Προσόμοια.] Ἦχος α΄. Πανεύφημοι μάρτυρες ὑμᾶς.

Θεόθεν τὸ ἄθρ[ο]ισμα ὑμῶν, φωστῆρες Ἐπτάριθμοι, πανευσεβῶς συνελήλυθεν πατέρες ἅγιοι, τοῦ Κυρίου μύσται Κύριλλε, Μεθόδιε, καὶ Κλήμη σὺν Ναούμ, Ἀγγελάριε, Σάβ[β]α μακάριε, καὶ Γοράσδον³ ἱκετεύσατε τῷ Κυρίῳ ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν. *Στίχ[ος]. Τίμιος ἐναντίον⁴ Κυρίου.*

Εὐφραίνου, ἀγάλλου Λυχνιδῶν⁵, Βουλγαρία ἅπασα, θεοὺς θεόθεν⁶ κατέχουσα προστάτας τοὺς σοφοὺς, καὶ κλεινοὺς⁷ φωστῆρας Κύριλλον, Μεθόδιον, σὺν Κλήμεντι Ναούμ Ἀγγελάριον, Σάββα, Γοράσδονα, οὓς ἐν ὕμνοις μακαρίζομεν ὡς μεγάλους ἡμῶν ἀντιλήπτορας⁸.

Στίχ[ος]. Τὶ ἀνταποδώσωμεν⁹ τῷ Κυρίῳ.

Οὐρανὸν καὶ θάλασσαν καὶ γῆν, σοφῶς ὁ πηξάμενος Χριστὲ παμβασιλεῦ¹⁰ διαφύλαττε, τοὺς πιστοὺς σου λάτρας, καὶ σοφοὺς θεράποντας τῶν θείων ἀποστόλων συγκήρυκας¹¹ τούτους πρεσβεύοντας¹² νῦν προσδέχου πολυέλεε, καὶ ἐκ πάσης κολάσεως ῥῦσαι¹³ ἡμᾶς. *Δόξα. Ἦχος πλ. β΄.*

Ὅσοι πατέρες ἐκ βρέφους τὴν ἀρετὴν ἠσκήσατε, διὸ ὄργανα γεγονάτε τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, καὶ παρ' αὐτοῦ λαβόντες τῶν θαυμάτων τὴν ἐνέργειαν, ἐξωγήσατε¹⁴ τοὺς

¹ ἀληθινή; ² ἐλεηθῆναι; ³ Γοράσδων; ⁴ ἐναντεῖον; ⁵ εὐχνιδῶν; ⁶ θεόθεν; ⁷ Κληνοὺς;

⁸ ἀντιλήπτορας; ⁹ ἀνταποδόσωμεν; ¹⁰ παμβασιλεῦ; ¹¹ συνκήρυκας; ¹² πρεσβεύοντας; ¹³ ῥύσαι;

¹⁴ ἐξωγήσατε.

ἀνθρώπους πρὸς θεοσέβειαν. νῦν δὲ τῷ θείῳ φωτί, καθα-
ρότερον¹ ἡλίου λαμπόμενοι, ἐφωτίσατε καὶ ἡμῶν τὰς διανοίας,
Κύριλλε, Μεθόδιε, Κλήμη, Ναούμ τε, Σάβ[β]α ἡγιασμένε,
μεθ' ὧν Γοράσδον² καὶ Ἀγγελάριε.

Καὶ νῦν. Θεοτοκίον.

*Νῦν ἀπολ[ύεις]. Τὸ Τρισάγ[ιον]. Τὸ Παναγία Τριάς, Τὸ Πάτ[ε]ρ
ἡμῶν καὶ μετὰ τὸ Ὅτι σοῦ. Τὸ Τροπάρ[ιον]. [Ἦχος δ΄.]*

Ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν, ὁ ποιῶν ἀεὶ μεθ' ἡμῶν, κα-
τὰ τὴν σὴν ἐπιείκειαν, μὴ ἀποστήσης τὸ ἔλεός σου ἀφ'
ἡμῶν, ἀλλὰ ταῖς αὐτῶν ἰκεσίαις ἐν εἰρήνῃ κυβέρνησον τὴν
ζωὴν ἡμῶν. [*Ἦχος δ΄. Ταχύ προκατάλαβε.*]

Ἀστέρες Ἐπτάρηθμοι τῆς Βουλγαρίας φαιδροί, τρανῶς
ἐκήρυσσάτε τὸν Υἱὸν Λόγον Θεοῦ, Γοράσδον ὁ ὄσιος, Κύ-
ριλλος σὺν Μεθοδίῳ, Κλήμῃ, Σάβ[β]ας Ναούμ τε, ἥστραψαν
τὰς ἀκτῖνας, ὡς ἡλίου φαιδρότης, μεθ' ὧν καὶ ὁ κλ[ε]ινὸς Ἀγγε-
λᾶριος. *Κοντάκιον. Ἦχος γ΄. Ἡ παρθένος σήμερον.*

Οἱ τὴν χάριν ἄνωθεν, τὴν ἐκ Θεοῦ εἰληφότες, τῶν ὁσίων
σύλλογος τῶν Βελογράδων τὸ κλέος, ἄσμασιν³ ἀκατα-
παύστως ἀνευφημοῦμεν, Κύριλλον, Μεθόδιον, Κλήμεντα, Σά-
β[β]αν Ναούμ τε, καὶ τὸν θεῖον Γοράσδονα, καὶ σοφὸν Ἀγγελάριον,
τούτους γὰρ θερμοὺς προστάτας πρὸς τὸν Σωτῆρα κεκτήμεθα.

*Εἶτα λέγει ὁ Ἱερεὺς τὴν εὐχὴν τῶν κολλύβων. Ὅ πάντα
τελεσφορήσας⁴ τῷ λόγῳ σου Κύριε. Ὑπεραγία
Θεοτόκε. Τὴν Τιμιωτέραν. Καὶ ἀπολύει.*

*Ἐν δὲ τῷ Μεγάλῳ Ἐσπερινῷ ἰστῶμεν στί[χους] ἡ΄ καὶ ψάλλομεν⁵
στιχηρὰ προσόμοια. Ἦχος α΄. Ὡ τοῦ παραδόξου θαύ[ματος].*

Ὡ τῶν θαυμασιῶν σου Χριστέ βασιλεῦ, ὡς ἐπτὰ αἰῶνας

¹ ἰέρακας; ² Γοράσδον; ³ ἄσμασιν; ⁴ τελεσφορήσας; ⁵ ψάλλομεν.

Ἑπταρίθμους ἤθρ[ο]ισας, δραμόντας πᾶσαν τὴν γῆν, ὡς θεῖους κήρυκας, τρανῶς κηρύττοντας δὲ σοφοὺς διδασκάλους, φωτίζοντας ἔθνος Μυσῶν, ὡς εἰς Πατέρα πιστεύειν Υἱὸν καὶ Πνεῦμα Ἅγιον, καὶ τὴν ῥῶσιν πᾶσιν ἀενάως βρύουσιν τοῖς πιστῶς ἐκτελοῦσιν τὴν ἱεράν αὐτῶν κοίμησιν. *Ὅμοιον.*

Κύριλλε, Σάββα, καὶ Κλήμη, Ναοῦμ, ὡς πηγὴ ἐστῶτες, Βουλγαρίας πρόεδροι, Δαλμάτων οἱ φαεινοί, ἢ τῶν δικαίων τετράς, εὐφραίνου Βελογράδων τῶν πανολβίων, τὸ ἅγιον τέμενος, προσπίπτοντες¹ οἱ πιστοὶ, τῶν Ἑπταρίθμων τὸ κλέος ὑμνήσωμεν, καὶ σὺν Ἀγγελαρίφ Γοράσδονα τὸν ἔνδοξον, καὶ Μεθόδιον θεῖον τοὺς θερμοὺς ἀντιλήπτορας. *Ὅμοιον.*

Χαίρετε ἰσαπόστολοι κήρυκες, οἱ καλῶς τὸν δρόμον, τοῦ Χριστοῦ τελέσαντες², νηστεία καὶ προσευχῇ δαίμονες ἔπτυξαν, εὐφραίνεσθε ἐν Σιών, μετὰ ἀγγέλων Θεῶ παριστάμενοι, ποιμένες θαυματουργοί, Μακεδονίου αἰρέσεις ὀλέσαντες. καὶ σὺν ἱερεῦσι θείοις, καὶ ὁσίοις³ ἅπασιν ἱεσῖαν ποιεῖτε πρὸς Χριστόν τὸν ὑπεράγαθον.

*Ἔτερα στιχηρὰ προσόμοια. Ἦχος β΄. Ποίοις
εὐφημ[ι]ῶν⁴ στέμ[μ]ασιν.*

Ποῖον εὐφημῶν ἔπαινον προσενέγκωμεν⁵ τοῖς Ἑπταρίθμοις, τοῖς πεποικημένοις⁶ ταῖς πράξεσιν⁷. καὶ εὐθυνομένοις χαρίσμασιν, τῆς θεολαμποῦς φωτοχυσίας, τὰ ἔθνη τῆς Βουλγαρίας τοῖς φωτίσασιν, τοῖς στύλοις τῆ Δαλματία διαλάμπουσι, τοῖς ἐν κινδύνοις προστάταις, τοῖς θερμοῖς ἀντιλήπτορσι, τοῖς θείοις θαύμασι τοῖς πᾶσιν ἰάσεις παρέχουσι.

Ὅμοιον.

Ποίοις οἱ εὐτελεῖς στόμασιν, ἐπαινέσωμεν⁸ τοὺς ἐπὶ τὰ στύλους,

¹ προσπίπτοντες; ² τυλέσαντες; ³ ὁσίους; ⁴ εὐφωμῶν; ⁵ προσενέγγομεν; ⁶ πεποικημένοις; ⁷ πράξασιν; ⁸ ἐπαινέσομεν.

τοὺς τὴν οἰκουμένην ἀυγάσαντας, τοὺς οὐρανοφοίτους ἱέρακας¹, τοὺς² θεωριῶν πτέρυξι³ θείους, τοὺς πύργους τῆς εὐσεβείας καίθεμέλια, τὰ τείχη⁴ τῆς διακρίσεως τὰ ἄσειστα⁵, τὴν τῶν ἡθῶν εὐκοσμίαν, τὴν σεμνὴν εὐπρέπειαν. τοὺς ὑπὲρ τῶν Βελογράδων Χ[ριστῶ]ν ἐκδυσωποῦντας τὸν μόνον εὐσπλαχνον. *Ὅμοιον.*

Ἀστέρες λαμπροφανεῖς ὅσοι, ἀνεδείχθητε πυρσοχαρισμάτων, οὓς παθῶν ἀγλύϊ⁶ τυφλώττοντας⁷, ἔλκοντες⁸ πρὸς αὐγὴν ἀνέσπερον. Κύριλλε, Μεθόδιε, Γοράσδον⁹ πατέρες, Ἀγγελάριε καὶ Σάββα ποιμένες, σὺν τε Ναοῦμ καὶ Κλήμεντι ἁγιοὶ τῶν ἀνιάτων μολώπων¹⁰, σηπεδόνας ἰάσατε, καὶ σωτηρίαν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν δωρήσατε¹¹. *Δόξα. Ἦχος πλ. β'.*

Τὴν τῶν πατέρων καλλονὴν¹², τῶν Βελογράδων¹³ κλέος, τὴν βρύσιν τῶν θαυμάτων, καὶ πιστῶν ἀντιλήπτορας μεγίστους, συνδράμοντες ὧ φιλέορτοι, ἄσματικοῖς¹⁴ ἐγκωμίσις¹⁵ ὑμνήσωμεν λέγοντες, χαίρετε οἱ τοῦ μονήρους βίου κανόνες καὶ χαρακτηρες ἀκριβέστατοι, καὶ δαδοῦχοι¹⁶ Δαλμάτων, ἀρετῶν πυρσώμασι ἐξαστράψαντες. Χαῖρετε Κλήμη, Ναοῦμ, Μεθόδιε, Κύριλλε οἱ θερμοὶ προστάται τῶν περιστατουμένων. Γοράσδον¹⁷ τε καὶ Ἀγγελάριε, Σάββα μακάριε, μὴ διαλίπητε¹⁸ πρεσβεύοντες Χ[ριστῶ] τῷ Θεῷ ὑπὲρ τῶν πίστει καὶ πόθῳ τελούντων ἀεὶ τὴν σεβάσμιον καὶ πανέορτον μνήμην ὑμῶν.

Καὶ νῦν. Θεοτοκίον ὅμοιον.

Τὴν τῶν Παρθένων καλλονὴν¹⁹, καὶ τῶν μητέρων κλέος, τὴν μόνην Θεοτόκον, καὶ τῶν πιστῶν ἀρ[ρ]αγὲς περιεΐχισμα. συνελθόντες ὧ φιλέορτοι ἄσματικοῖς²⁰ ἐγκωμίσις ὑμνήσωμεν λέγοντες. Χαίροις παρθενομήτορ ἀγνή λυχνία χρυσαυγῆς²¹, καὶ πύλη ἐπουράνιε. Χαίροις σκηνὴ ἀγιάσματος

¹ ἱέρακας; ² τῶν; ³ πτέρηξι; ⁴ τείχει; ⁵ ἄσειστα; ⁶ ἀγλύει; ⁷ τυφλώττοντας; ⁸ ἔλκοντες;

⁹ Γοράσδων; ¹⁰ μολώπων; ¹¹ δωρήσασθε; ¹² καλλονήν; ¹³ Βελογραδῶν; ¹⁴ ἄσματικοῖς;

¹⁵ ἐγκωμίσις; ¹⁶ δαδοῦχοι; ¹⁷ Γοράσδων; ¹⁸ διαλείπητε; ¹⁹ καλλονήν; ²⁰ ἄσματικοῖς. ²¹ χρυσαυγεῖς.

ἢ τὸν Θεὸν χωρήσασα ἐν τῇ μήτρᾳ σου ἄχραντε. Χαί-
ροις τῶν οὐρανίων ταγμάτων ὑπερτέρα, καὶ ἐνδοξότερα ἀπάν-
των ἀσυγκρίτως. Διὸ μητρόανδρε¹ Δέσποινα, μὴ διαλείπης
φρουροῦσα τοὺς δούλους σου τοὺς ἀνυμνοῦντάς σε πίστει καὶ πόθῳ
ἀεὶ, καὶ τὸν τόκον σου προσκυνοῦντας τὸν ἄσπορον.

*Εἴσοδος. Τὸ προκείμενον τῆς ἡμέρας καὶ τὰ ἀναγνώσματα.
Παροιμιῶν τὸ ἀνάγνωσμα.*

Μνήμη δικαίου μετ' ἐγκωμίων², καὶ εὐλογία Κυρίου ἐπὶ
κεφαλῇν αὐτοῦ. Μακάριος ἄνθρωπος, ὃς εὔρε σοφίαν,
καὶ θνητός, ὃς εἶδε φρόνησιν. Κρεῖσσον γὰρ αὐτὴν ἐμπορεύεσθαι,
ἢ χρυσοῦ καὶ ἀργυρίου θησαυρούς. Τιμιωτέρα δέ ἐστι λίθων πολ-
λυτελῶν· πᾶν δὲ τίμιον, οὐκ ἄξιον αὐτῆς ἐστι. Ἐκ γὰρ τοῦ
στόματος αὐτῆς ἐκπορεύεται δικαιοσύνη, νόμον δὲ καὶ ἔλεον
ἐπὶ γλώσσης φορεῖ. Τοιγαροῦν ἀκούσατέ μου, ὧ τέκνα, σεμνὰ
γὰρ ἐρῶ· καὶ μακάριος ἄνθρωπος, ὃς τὰς ἐμὰς ὁδοὺς φυλάξει.
Αἱ γὰρ ἔξοδοι μου, ἔξοδοι ζωῆς, καὶ ἐτοιμάζεται θέλησις παρὰ
Κυρίου. Διὰ τοῦτο παρακαλῶ ὑμᾶς, καὶ προῖεμαι ἐμὴν φωνὴν
υἱοῖς ἀνθρώπων. Ὅτι ἐγὼ ἡ Σοφία κατεσκεύασα βουλήν καὶ
γνώσιν καὶ ἔννοιαν ἐγὼ ἐπεκαλεσάμην. Ἐμὴ βουλή καὶ ἀσφά-
λεια, ἐμὴ φρόνησις, ἐμὴ δὲ ἰσχὺς. Ἐγὼ τοὺς ἐμὲ φιλοῦντας
ἀγαπῶ, οἱ δὲ ἐμὲ ζητοῦντες, εὐρήσουσι χάριν. Νοήσατε τοί-
νυν ἄκακοι πανουργίαν, οἱ δὲ ἀπαίδευτοι³ ἔνθεσθε καρδίαν.
Εἰσακούσατέ μου, ὧ τέκνα, καὶ πάλιν σεμνὰ γὰρ ἐρῶ, καὶ ἀνοί-
γω ἀπὸ χειλέων ὀρθά. Ὅτι ἀλήθειαν μελετήσει ὁ λάρυγξ
μου, ἐβδελυγμένα δὲ ἐναντίον⁴ ἐμοῦ χεῖλη ψευδῆ. Μετὰ δι-
καιοσύνης πάντα τὰ ῥήματα τοῦ στόματός μου· οὐδὲν ἐν αὐτοῖς
σκολιόν, οὐδὲ στραγγαλιῶδες. Πάντα εὐθέα ἐστὶ τοῖς νοοῦσι,

¹ μητραϊάνδρε; ² ἐγκωμίων; ³ ἀπαέδευτοι; ⁴ ἐναντεῖον.

καὶ ὀρθὰ τοῖς εὐρίσκουσι γινῶσιν. Διδάσκω γὰρ ὑμῖν ἀληθῆ¹,
 ἵνα γένηται ἐν Κυρίῳ ἡ ἐλπίς ὑμῶν, καὶ πλησθήσεσθε
 πνεύματος. *Σοφία Σολομῶντος τὸ ἀνάγνωσμα.*

Στόμα δικαίου ἀποστάζει σοφίαν, γλῶσσα δὲ ἀδίκων
 ἐξολεῖται, στόμα δὲ ἀσεβῶν καταστρέφεται, ζυγὸς
 δόλιος βδέλυγμα ἐνώπιον Κυρίου, στάθμιον δὲ δίκαιον δεκτὸν
 αὐτῷ. Οὗ ἂν εἰσέλθῃ ὕβρις, ἐκεῖ καὶ ἀτιμία· στόμα σοφῶν
 μελετᾷ σοφίαν, τελειότης εὐθέων ὀδηγήσει αὐτούς, καὶ ὑπο-
 σκελισμὸς ἀθετούντων προνομεύσει αὐτούς. Οὐκ ὠφελήσει ὑπάρ-
 χοντα ἐν ἡμέρᾳ θυμοῦ, δικαιοσύνη δὲ ρύσεται ἐκ θανάτου. Ἀ-
 ποθανῶν δίκαιος ἔλιπε μετάμελον· πρόχειρος δὲ γίνεται
 καὶ ἐπίχαρτος ἀσεβῶν ἀπόλεια². Δικαιοσύνη ἀμώμους ὀρθοτο-
 μεῖ ὁδοῦς, ἀσεβεία δὲ περιπίπτει ἀδικία. Δικαιοσύνη ἀνδρῶν
 ὀρθῶν ρύεται παρανομίους. Τελευτήσαντος ἀνδρὸς δικαίου, οὐκ
 ὄλλυται ἐλπίς· τὸ δὲ καύχημα τῶν ἀσεβῶν ὄλλυται. Δίκαιος
 ἐκ θήρας ἐκδύνει, ἀντ' αὐτοῦ δὲ παραδίδεται ὁ ἀσεβής. Ἐν
 στόματι ἀσεβῶν παγὶς πολίταις, αἴσθησις δὲ δικαίων εὖο-
 δος. Ἐν ἀγαθοῖς δικαίων κατάρθωται πόλις, στόμα δὲ ἀσε-
 βῶν κατασκαφήσεται. Νυκτιρισμὸς πολίταις ἐνδεής³ φρε-
 νῶν, ἀνήρ δὲ φρόνιμος⁴ ἡσυχίαν ἄγει.

Σοφία Σολομῶντος τὸ ἀνάγνωσμα.

Δίκαιος ἐὰν φθάσει τελευτῆσαι ἐν ἀναπαύσει ἔσται. Κα-
 τακρίνει δίκαιος θανῶν τοὺς ζῶντας ἀσεβεῖς, ὄψονται
 γὰρ τελευτὴν δικαίου, καὶ οὐ μὴ συνήσουσι τί ἐβουλεύσαντο πε-
 ρὶ αὐτοῦ, ὅτι ῥήξει Κύριος τοὺς ἀσεβεῖς ἀφρόνους πρηνεῖς⁵, καὶ
 οὐ σαλεύσει αὐτούς ἐκ θεμελίων, καὶ ἕως ἐσχάτου χερσωθήσον-
 ται⁶ ἐν ὁδῶν, καὶ ἡ μνήμη αὐτῶν ἀπολεῖται. Ἐλεύσονται

¹ ἀληθεῖ; ² ἀπόλεια; ³ ἐνδεεῖς; ⁴ φρόνιμοι; ⁵ προινεῖς; ⁶ χερσωθήσονται.

συλλογισμῶ ἀμαρτημάτων δειλοί, καὶ ἐλέγξει αὐτοὺς τὰ ἀνομήματα αὐτῶν. Τότε στήσεται ἐν παρρησίᾳ πολλῇ ὁ δίκαιος κατὰ πρόσωπον θλιψάντων αὐτὸν καὶ τῶν ἀθετούντων αὐτῶν τοὺς πόνους, ἰδόντες ταραχθήσονται φόβῳ δεινῶ, καὶ ἐκστήσονται ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῆς σ[ωτη]ρίας αὐτοῦ. Ἐροῦσι γὰρ ἐν ἑαυτοῖς μετανοοῦντες, καὶ διὰ στενοχωρίαν πνεύματος στενάξουσιν, καὶ ἐροῦσιν, οὗτος ἦν, ὃν ἔσχομέν ποτε εἰς γέλωτα, καὶ εἰς παραβολὴν ὀνειδισμοῦ οἱ ἄφρονες, τὸν βίον αὐτοῦ ἐλογισάμεθα μανίαν, καὶ τὴν τελευτὴν αὐτοῦ ἄτιμον, πῶς δὲ κατελογίσθη ἐν υἱοῖς Θεοῦ, καὶ ἐν ἀγίοις ὁ κληρὸς αὐτοῦ ἐστίν, ἄρα ἐπλανήθημεν ἀπὸ ὁδοῦ ἀληθείας, καὶ τὸ τῆς δικαιοσύνης φῶς οὐκ ἐπέλαμψεν ἡμῖν, καὶ ὁ ἥλιος οὐκ ἀνέτειλ[λ]εν ἡμῖν, ἀνομίας ἐνεπλήσθημεν τρίβους καὶ ἀσεβεῖς, καὶ διωδεύσαμεν τρίβους ἀβάτους, τὴν δὲ ὁδὸν Κυρίου οὐκ ἔγνωμεν.

Εἰς τὴν λιτὴν στιχηρὰ ἰδιόμελα. Ἦχος α΄,

Ἄνθρωποι τοῦ Θεοῦ, καὶ καλοὶ ἐργάται, καὶ οἰκονόμοι τῶν αὐτοῦ μυστηρίων, καὶ δίκαιοι ἐπιθυμιῶν¹ τῶν τοῦ πνεύματος, στύλοι τε ἔμψυχοι, καὶ ἔμπνοοι² εἰκόνες, ὑμᾶς γὰρ ὡς θεῖους θησαυροὺς ἢ τῶν Βελογράδων ἐκκλησία δεχομένη προσήκατο ἵνα πρεσβεύητε ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

Σήμερον ἀγάλλεται ἡ τῶν δικαίων μνήμη, δεῦτε οὖν φιλέοργοι καὶ φιλόχριστοι ἀσματικοῖς³ ἐγκωμίους⁴ ἐκβοήσωμεν. χαίρετε φοιτηταὶ πατέρων, οἱ τὸν μονήρη βίον καλῶς διαταξάμενοι, καὶ τῆς Μυσίας τὰ ἔθνη φωτίσαντες, τὸν σταυρὸν γὰρ τοῦ Χριστοῦ ἀράμενοι προσήκατε, καὶ τὴν ὑφ ἡλίον⁵ πᾶσαν διαδραμόντες εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας ἐφθάσατε, καὶ τῆς Ἑλλάδος τὰ ἐσπέρια μέρη φωτίσαντες, τὴν ὁδὸν τῆς

¹ ἐπιθυμιῶν; ² ἔμπνοοι; ³ ἀσματικοῖς; ⁴ ἐγκωμίους; ⁵ ὑφ ἡλίον.

μετανοίας¹ ἐκηρύξατε, ὅθεν ἅπασα Βουλγαρία εὐφραίνεται. Χαίροις χορὸς Ἑπτάρημος πατέρων, χαίρετε ἱεράρχαι Κύριλλε, Μεθόδιε, Κλήμη, καὶ Ναοῦμ, Σάββα τε ἡγιασμένε, χαίροις Γοράσδον² καὶ Ἀγγελάριε ἢ τῶν ὁσίων δυάς, καὶ τῶν Βελογράδων³ ἀντιλήπτορες, καὶ ἐκτενωῶς ἰκετεύσατε ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν. *Ὅμοιον.*

Εὖ δοῦλοι ἀγαθοί, καὶ πιστοὶ ἐργᾶται τοῦ ἀμπελῶνος Χριστοῦ, οἳ⁴ καὶ τὸ βάρος τῆς ἡμέρας ἐβαστάσατε, καὶ τὸ δοθὲν ὑμῖν τάλαντον ἐπηυξήσατε, τῆς Μυσίας καὶ Δαλματίας τὰ ἔθνη ἐφωτίσατε, καὶ τρανωῶς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἐκηρύξατε⁵, διὸ πύλαι οὐρανῶν ἠνεόχθησαν ὑμῖν, ἀλλ' ὡς παρῆρησιαν ἔχοντες πρεσβεύσατε ὑπὲρ ἡμῶν ποιμένες Ἑπτάρημοι.

Δόξα. Ἦχος πλ. α'.

Ὅσοι πατέρες, τὴν φωνὴν τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Κ[υρίου] ἀκούσαντες, τὸν πλοῦτον καὶ τὴν δόξαν εἰς οὐδὲν λογισάμενοι. Ὅθεν πᾶσιν ἐκβοᾶτε, ἀγαπήσατε τὸν Θεὸν ἡμῶν, καὶ εὐρήσητε⁶ χάριν αἰώνιον· μηδὲν προτιμήσητε τῆς ἀγάπης αὐτοῦ καὶ εὐρήσητε ἀνάπαυσιν μετὰ πάντων τῶν ἁγίων, διὸ καὶ ἡμεῖς συμφώνως πανηγυρίζοντες⁷ τὴν Ἱερὰν ὑμῶν μνήμην βοῶμεν Μεθόδιε, Κύριλλε, Κλήμη, Σάββα μακάριε, θεῖε Ναοῦμ, Γοράσδον⁸ καὶ Ἀγγελάριε, ἐκτενωῶς πρεσβεύσατε τοῦ σωθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν. *Καὶ νῦν ὁ αὐτός.*

Μακαρίζομέν σε Θεοτόκε παρθένε, ὁ Ἱερεὺς Σῶσον ὁ Θεὸς τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου.

Ἀπὸ στίχου στιχηρὰ προσόμοια. Ἦχος πλ. α'. Χαίροις ἀσκητικῶν ἀληθῶς.

Στύλοι φωτοειδεῖς ἀρετῆς, ἐστηριγμένοι καὶ νεφέλη σκιαζουσα,

¹ μετανοίους; ² Γοράσδων; ³ Βελογραδῶν; ⁴ οἱ; ⁵ ἐκυρύξατε; ⁶ εὐρίσητε; ⁷ πανηγυρίζοντες; ⁸ Γοράσδων.

ἀπάσης τῆς Βουλγαρίας πρὸς οὐρανὸν ἀπὸ γῆς, τὸν Θεὸν ὀρῶντες προηγούμενοι, σταυροὶ βακτήρια, αἰρετικῶν ἢ ἀναίρεσις, τὸν νοητὸν δὲ Ἀμαλήκ τροπώσαμενοι¹, ἀνεμπόδιστον τὴν οὐράνιον ἄνοδον, εὔρατε ἀξιάγαστοι, καὶ κληρὸν² ἀκήρατον, σὺν ἄσωμάτοις τῷ θρόνῳ περιχαρῶς παριστάμενοι, Χριστὸν δυσωπεῖτε ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν δοθῆναι τὸ μέγα ἔλεος.

Στίχ[ος]. Τίμιος ἐναντίον³ Κυρίου ὁ θάνατος.

Χαίρετε μαθητῶν μαθηταί, τῶν τοῦ Κυρίου, θεοφόροι γενόμενοι, τῷ θείῳ γὰρ τούτων ζήλω ἐπὶ τῆς γῆς ἀληθῶς, Βουλγαρίαν πᾶσαν ἐφωτίσατε, σοφοὶ ἀντιλήπτορες, ἀκηλίδωτα⁴ ἔσοπτρα, ἀκτινοβόλους ἀστραπᾶςτας τοῦ πνεύματος εἰσδεχόμενοι τοῖς πᾶσι τὰ μέλλοντα, προλέγοντες ἅγιοι, καὶ ὡς δοχεῖα τῆς θείας φωτοφάνειας γενόμενα Χριστὸν δυσωπεῖτε τὸν παρέχοντα τῷ⁵ κόσμῳ τὸ μέγα ἔλεος.

Στίχ[ος]. Τὶ ἀνταποδώσωμεν⁶ τῷ Κυρίῳ

Χαίρετε ἀσκητῶν φοιτηταί, καὶ Βελογράδων οἱ ἀήττητοι πρόμαχοι, παθῶν ἐκτέμνοντες ρίζας, καὶ τῶν βάρβαρων βουλᾶς Κλήμη σὺν Ναοῦμ τε Ἀγγελάριε, Γοράσδον⁷ Μεθόδιε, ἀποστόλων ὁμότροποι. τὴν τοῦ σταυροῦ δὲ τοῦ σωτῆρος ἐνέργειαν, καὶ ἀνίκητον ἐκηρύξατε δύναμιν. ἦν καὶ περιζωσάμενοι, Σάββα μακάριε Κύριλλε, τοὺς ἀθετοῦντας τὴν θείαν διὰ σαρκὸς ἐπιφάνειαν ἠσχύνετε πάντας, καὶ Χριστὸν νῦν δυσωπεῖτε σφῆξιν τοὺς δούλους ὑμῶν. *Δόξα. Ἦχος πλ. α΄.*

Σαλπίσωμεν ἐν σάλπιγγι ἁσμάτων⁸, ἡ χάρις γὰρ τοῦ Πνεύματος πάσης σάλπιγγος εὐηχέστερον, πάντας πρὸς ὕμνους συγκαλεῖτε τῶν θεοφόρων ἡμῶν. Βασιλεῖς καὶ ἄρχοντες συντρεχέτωσαν, καὶ τοὺς Βελογράδων ποιμένας τιμάτωσαν

¹ τροπώσαμενοι; ² κληρὸς; ³ ἐναντεῖον; ⁴ ἀκηλίδωτα; ⁵ τό; ⁶ ἀνταποδώσωμεν; ⁷ Γοράσδων;

⁸ ἁσμάτων.

ἐν ὕμνοις· τοῦ παμβασιλέως τοὺς γνησίους ἰκέτας, τοῦ θείου Πνεύματος τὰ καθαρὰ δοχεῖα, ποιμένες καὶ διδάσκαλοι, τοὺς τ[ῆς] τῶν Δαλμάτων χώρας κανόνας τε καὶ τρόπους, τοὺς ἐν δόγμασι ἀκραφνεῖς¹, τοὺς ἐν πίστει γενναίους, τοὺς ἐν κινδύνοις ῥύστας, τὰς πεπλανημένων ἰσχὺς² καὶ βοηθείας, τοὺς πᾶσι τοῖς ἀσθενοῦσι συμπαθεστάτους, νῦν οὖν τὸ κλέος τούτων ἐγκωμιάζοντες³ οὕτως εἶπωμεν· πανάγιοι Ἐπτάρηθμοι, φρουρεῖτε τοὺς ὑμνητᾶς ὑμῶν διὰ παντός, καὶ σώσατε τούτους ἐκ παντοίων περὶστάσεων. *Καὶ νῦν. Θεοτοκίον.*

Ἐπέλαμψεν ἡμέρα χαρμόσυνος, καὶ ἑορτὴ πανσεβάσμιος. Σήμερον γὰρ ἢ πρὸ τόκου Παρθένος, καὶ μετὰ τόκου Παρθένος μείνασα⁴, ἐν ναῶ Κυρίου προσάγεται, καὶ χαίρει Ζαχαρίας ὁ πρέσβυς, ὁ γενέτης τοῦ Προδρόμου, καὶ βοᾷ γηθοσύνης, ἤγγικεν ἢ προστασία τῶν θλιβομένων ἐν ναῶ ἀγίῳ ὡς Ἀγία, ἀφιερῶθηναί⁵ εἰς κατοίκησιν τοῦ παντάνακτος. Εὐφραινέσθω Ἰωακείμ ὁ προπάτωρ, καὶ ἡ Ἄννα ἀγαλιάσθω, ὅτι προσήνεγκον⁶ Θεῷ τὴν ἄμωμον Δέσποιναν, μητέρες συγχάριτε, παρθένοι σκιρτήσατε, καὶ στεῖραι συγχορεύσατε, ὅτι ἠνέφξεν ἡμῖν τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, ἢ προορισθεῖσα παντάνασσα, χαίρετε λαοὶ καὶ ἀγαλλιᾶσθε⁷.

Νῦν ἀπολύεις. Τὸ Τρισάγιον]. Τὸ Παναγία Τριάς, τὸ Πάτερ ἡμῶν. Ὅτι σόν. Τὸ ἀπολυτίκιον, καὶ κοντάκιον. Ζῆτει ἐν τῷ Μικρῷ Ἐσπερινῷ. Εἶτα ἢ εὐλόγησις τῶν ἄρτων⁸ καὶ ἀπολύει.

Εἰς τὸν Ὅρθρον εἰς τὴν α΄ στιχ[ολογίαν] Κάθ[ισμα] Ἦχος γ΄. Τὴν ὠραιότητα.

Τῶν Ἐπτάρηθμών σου τὴν μνήμην Κύριε, ὑπερφαίδρυνας ὡς παντοδύναμος, ὅτι ἐφώτισεν αὐτοὺς τὸ Πνεῦμά σου

¹ ἀκρεφνεῖς; ² ἰσχεῖς; ³ ἐγκωμιάζοντες; ⁴ μήνασα; ⁵ ἀφ' ἱεροθῆναι; ⁶ προσήνεγγον; ⁷ ἀγαλλιᾶσθε; ⁸ ἄρτων.

τὸ Ἅγιον. ἐνίκησαν γὰρ ἀνδρείως Μακεδονίου τὸ βλάσφημον, ὅθεν καὶ ἀπέλαβον ἱαμάτων χαρίσματα, αὐτῶν ταῖς ἰκεσiais Χριστέ ὁ Θεός, δώρησαι ἡμῖν τὸ μέγα ἔλεος.

Δόξα. Τὸ αὐτό. Καὶ νῦν. Θεοτοκίον.

Τὴν ὠραιότητα¹ τῆς παρθενίας σου, καὶ τὸ ὑπέρλαμπρον, τὸ τῆς ἀγνείας² σου, ὁ Γαβριὴλ καταπλαγείς, ἐβόα σοι Θεοτόκε, ποῖον σοι ἐγκώμιον³ προσαγάγω ἐπάξιον, τί δὲ ὀνομάσω σὲ ἀπορῶ καὶ ἐξίσταμαι⁴, διὸ ὡς προσετάγην βοῶ σοι Χαῖρε ἡ Κεχαριτωμένη.

Μετὰ τὴν β'. στιχ[ολογίαν] κάθ[ισμα]. Ἦχος δ'. Ταχὺ προκατάλαβε.

Ἐπτάφωτοι ἅγιοι τῆς Βουλγαρίας φαιδροί, Μεθόδιε Κύριλλε Κλήμη σὺν Σάββα Ναοῦμ, σοφοὶ ἀντιλήπτορες τοῦ χριστωνύμου⁵ λαοῦ, σὺν Ἀγγελαρίῳ τὸν θεῖον Γοράσδο-να σεπτῶς μακαρίσωμεν.

Δόξα. Τὸ αὐτό. Καὶ νῦν. Θεοτοκίον ὁμοιον.

Ταχὺ προκατάλαβε πρὶν δουλωθῆναι ἡμᾶς, ἐχθροῖς βλασφημοῦσί σε, καὶ ἀπειλοῦσιν ἡμῖν, Χ[ριστὸς] ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἄνελε τῷ σταυρῷ σου τοὺς ἡμᾶς πολεμοῦντας, γνώτωσαν πῶς ἰσχύει ὀρθοδόξων ἡ πίστις, πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου μόνη φι-λάνθρωπε.

Μετὰ τὸν πολυέλεον κάθ[ισμα]. Ἦχος πλ. δ'. Τὴν σοφίαν καὶ Λόγον.

Ἐπταρίθμων πατέρων θεῖος χορός, τῶν δαιμόνων τὰ στίφη⁶ ἀποσοβῶν, Μυσίας τὴν ὁμότητα⁷ ἀπελαύνοντες ἅγιοι, Μακεδονίου αἰρέσεις σαφῶς διωλέσατε. Ὅθεν ἐπαξίως ἀνυμνοῦντες βοῶμεν βουλῆς ἀθέων λυτρώσατε θεοφόροι Ἐπτάριθμοι, πρεσβεύοντες Χ[ριστῷ] τῷ Θεῷ τῶν πταισμάτων ἄφεσιν δωρήσασθαι, τοῖς ἐορτάζουσι πόθῳ τὴν ἀγίαν μνήμην ὑμῶν.

¹ ὠραιότητα; ² ἀγνοίας; ³ ἐγκώμιον; ⁴ ἐξίσταμαι; ⁵ χριστωνύμου; ⁶ στίφει; ⁷ ὁμότητα.

Δόξα. Τὸ αὐτό. Καὶ νῦν. Θεοτοκίον.

Χαριστήριον αἶνον χρεωστικῶς, ὡς ἡ χήρα¹ ἐκείνη δύο λεπτά, προσφέρω σοι, δέσποινα ὑπὲρ πασῶν τῶν χαρίτων σου. σὺ γὰρ εἶ μου σκέπη, αἰεὶ καὶ στερέωμα², πειρασμῶν καὶ θλίψεων αἰεὶ με ἐξαίρουσα, ὅθεν ὡς ἐκ μέσου, φλογιζούσης καμίνου, ῥυσθεὶς τῶν θλιβόντων με, ἐκ καρδίας Πανάχραντε Θεοτόκε βοήθει μοι πρεσβεύουσα τῷ σῶ υἱῷ καὶ Θεῷ τῶν πταισμάτων ἄφεςιν δωρήσασθαι. σὲ γὰρ ἔχω ἐλπίδα ὁ δοῦλός σου.

Εἶτα τὸ ἀ΄ ἀντίφωνον τοῦ δ΄ ἤχου. Τὸ πᾶσα πνοή. Προκ[εείμενον]. Τίμιος ἐναντίον³ Κ[υρίου]ν. Στίχ[ος]. Τί ἀνταποδώσωμεν⁴ τῷ Κυρίῳ. Εὐαγγ[έλιον] κατὰ Ἰωάννην. Εἶπεν ὁ Κ[ύριος] Ἐγὼ εἰμι ἡ θύρα. Ζήτει τοῦ ἀγίου Ἀθανασίου. Εἶτα ὁ Ν΄ [ψαλμός]. [Δόξα.] Ταῖς τῶν Ἑπταρίθμων. [Καὶ νῦν.] Ταῖς τῆς Θεοτόκου. Εἶτα Ἐλεήμων ἐλέησόν με ὁ Θεός. [Καὶ τό ἰδιόμελον.] Ἦχος πλ. α΄.

Ὅσοι πατέρες ἐκ βρέφους τὴν ἀρετὴν ἠσκήσατε, διὸ ὄργανα γεγόνατε τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, καὶ παρ' αὐτοῦ λαβόντες τῶν θαυμάτων τὴν ἐνέργειαν, ἐζωγήσατε τοὺς ἀνθρώπους πρὸς θεοσεβείαν. νῦν δὲ τῷ θείῳ φωτί, καθαρώτερον ἡλίου λαμπόμενοι, ἐφωτίσατε καὶ ἡμῶν τὰς διανοίας, Κύριλλε, Μεθόδιε, Κλήμη, Ναοῦμ τε, Σάβ[β]α ἡγιασμένε, μεθ' ὧν Γοράσδον⁵ καὶ Ἀγγελάριε.

Ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς καὶ φιλανθρωπία. Κανὼν εἰς τὴν Θεοτόκον ποίημα τοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέως, Κ[υρίου]ν Θεοδώρου Λασκάρη. Ἰστώμεν στίχ[ους] ἰβ΄ τῆς Θεοτόκου εἰς ζ΄. καὶ τῶν ἁγίων εἰς ἦ. Ωιδῆ α΄. Ἦχος α΄.

Σοῦ ἡ τροπαιοῦχος⁶ δεξιά, θεοπρεπῶς ἐν ἰσχύϊ δεδόξασται. Αὕτη γὰρ ἀθάνατε, ὡς πανσθενῆς⁷ ὑπεναντίους ἔθραυσε, τοῖς Ἰσραηλίταις, ὀδὸν βυθοῦ καινουργήσασα⁸.

¹ χείρα; ² στερρῆωμα; ³ ἐναντεῖον; ⁴ ἀνταποδόσωμεν; ⁵ Γοράσδων; ⁶ τροπεοῦχος; ⁷ πανσθενεὶς; ⁸ καινουργίασα.

Χαίροις ἱλαστήριον ψυχῶν, παρθενομήτορ¹ χαρὰν ἢ κη-
σασα, χαῖρε ἢ βασιλίσσα², χαῖρε ναὲ Χριστοῦ, χαῖρε
πάνσεμνος κόρη, χαῖρε προστασία ψυχῶν, ὁμοῦ καὶ κρα-
ταίωμα.

Χαῖρε ἀειζωΐας ἀπαρχή, χαῖρε ἀρᾶς ἢ ἀναίρεσις δέσποι-
να, χαῖρε θεονύμφευτε, χαῖρε Χριστοῦ νεφέλη ὑπέρ-
φωτος, χαῖρε ἢ θεία ῥάβδος³ παθῶν πελάγους ἢ λύσσασα⁴.

Χαῖρε γαλουχὸς ἢ τῆς ζωῆς, χαῖρε τοῦ Λόγου ἢ μήτηρ θεό-
νυμφος, χαῖρε στάσις γνώσεων, χαῖρε δοξασμὸς καὶ καύ-
χημα, χαῖρε θεομήτορ⁵, ἢ τὴν θείαν λυχνίαν ἀυγάσασα.

Χαῖρε ἢ χωρήσασα Χριστόν, χαῖρε τῆς πρὶν παραπτώσεως
ὑψωσις, χαῖρε ἢ ἀνίκητος, χαῖρε προστάτις τοῦ κόσμου,
χαῖρε ἄχραντε, χαῖρε βασιλείας οὐρανῶν ἢ οἰκείωσις⁶.

*Ἔτερος κανὼν τῶν ἁγίων, οὗ ἡ ἀκροστιχίς. Αἶνος Ἀγγελαρίου σὺν τῷ
Γοράσδονι. Ωιδὴ α΄. Ἦχος δ΄. Ἀνοίξω τὸ στόμα μου.*

Ἀνοίγονται ἅπασι θεογνωσίας προπύλαια, ἰδοὺ γὰρ ἐ-
πέλαμψε τῆς εὐσεβείας ἀκτίς, Μυσῶν ἔθνεσιν ἐν σκό-
τει καθημένοις, Μεθόδιος Κύριλλος καὶ Ἀγγελάριος.

Ἰσάγγελον ὄσιον, βίον ἐλόμενοι ὤφθητε δοχεῖα τοῦ Πνεύ-
ματος τοῦ παναγίου σαφῶς, κατὰ πάσης γὰρ γράφετε
δυσφημίας, αἰρέσεων φάλαγγας καταστρεψάμενοι.

Νοὸς καθαρότητι καὶ διανοίας ὀξύτητι, ἔργα διηλύσατε
τῶν ἀποστόλων σοφοί, καὶ ἀτίθασα ἔθνη πρὸς μάνδραν
θείαν ἐλαύνετε Πνεύματος Ἁγίου χάριτι. [Θεοτοκίον.]

Ὅμοίω τὸ ὅμοιον ἀποκαθάραι ηὐδόκησεν, ῥύπου μεστῶν ἀν-
θρώπων τοῦ τῆς κακίας Θεός, εὐρηκῶς σε γοῦν πάσης ἀ-
γιωτέραν τῆς κτίσεως ἄχραντε ἐκ σου σεσάρκωται.

¹ παρθενομήτορ; ² βασιλίσσα; ³ ῥάβδος; ⁴ ῥύσσασα; ⁵ θεομήτορ; ⁶ οἰκείωσις.

Ἔτερος κανὼν¹ τῶν ἁγίων. Ωιδὴ α΄. Ἦχος α΄. Ωιδὴν ἐπινίκιον.

Καρδία καὶ χεῖλεσι κεκαθαρμένοι, φιλέορτοι σήμερον,
δεῦτε μακαρίσωμεν τοὺς ὀσίους ἅπαντας καὶ ἱεράρχας
Χριστοῦ, τούτους δοξάζοντες.

Λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει πάλαι, τῆς ἀγνωσίας ὅσοι καὶ
πρὸς φῶς τοῖς λόγοις σας θεογνωσίας² ἐλθῶν,
ἄγει πανήγυριν φαιδρὰν νῦν ἐν τῇ μνήμῃ ὑμῶν. *Δόξα.*

Μονὰς τρισυπόστατε Πάτερ καὶ Λόγε, καὶ Πνεῦμα τὸ Ἄ-
γιον, ἦν ἐθεολόγησαν αἱ σάλπιγγες³ αἱ φαιδραί. λύ-
σιν ἐμῶν ἁμαρτιῶν δίδου ταῖς τούτων λιταῖς.

Καὶ νῦν. Θεοτοκίον.

Εὐρῶν σε πανάχραντε καθαρωτάτην ὑπὲρ φύσιν ἅπα-
σαν ὁ τῆς δόξης Κύριος ἐν σοὶ κατώκησε, καὶ σαρκωθεὶς
ὑπερφυῶς βροτοὺς ἐθέωσε.

*Καταβασία. Χριστὸς γεννᾶται δοξάσατε.
Ωιδὴ γ΄. Ὁ μόνος εἰδὼς τῆς τῶν βροτῶν.*

Χαῖρε ὄλβος ἄσπιλος βροτῶν, Χριστοῦ χαῖρε διάδημα,
χαῖρε ἀστήρ Κυρίου λαμπρότατε, ποιλίκον ὕψος, χά-
ριν μοι ὄρεξον τοῦ βοᾶν σοὶ δέσποινα, χαῖρε μόνη ἄνασσα ἡ
παστὰς τοῦ παντάνακτος.

Χαῖρε νύμφη πάναγνε Θεοῦ, χαῖρε θεοχαρίτωτε δι' ἧς βρο-
τοὶ ἐθεώθημεν, χαῖρε ἡ βάτος ἡ ἀκατάφλεκτος, χαῖρε
τὸ γαλήνιον, χαῖρε ἡ ἄφραστος χαρά⁴, χαῖρε μόνη πανύμνητε.

Χαῖρε λιμὴν ὁ σωστικός, λειμῶν χαῖρε ὁ εὖοσμος, χαῖ-
ρε λαμπτήρ ψυχῶν πανάχραντε, χαῖρε τὸν πάντων
κτίστην ἡ τέξασσα, χαῖρε ἦν ἀνύμνησε τῶν προφητῶν ὁ σύλ-
λογος, Γαβριὴλ δὲ τὸ χαῖρε προσήγαγε.

¹ κανόν; ² θεογνωσίας; ³ σάλπιγγες; ⁴ χαρά.

Χαῖρε ἡ βασίλισσα¹ βροτῶν, ἀγγέλων² χαῖρε δέσποινα, χαῖρε ἀρχῶν αὐτῶν ὑπερέχουσα, ταμεῖον χαῖρε Χριστοῦ πανάμωμε, χαῖρε πύλη ἄβατε, χαῖρε τόκε³ ἔνδρῳ σε, χαῖρε μόνη ἐλπίς τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

Ἰσχύς μου καὶ πύργος ἀσφαλῆς⁴, γενοῦ θεοχαρίτωτε, καὶ θυρεὸς καὶ ὄπλον ἀήττητον, τῶν δυσμενῶν ἐχθρῶν τὰς φάλαγγας, ἀφ' ἡμῶν διώκουσα, τῶν ἐν πίστει καὶ πόθῳ μελπόντων σε.

Εἰρμὸς ἄλλος. Τοὺς σοὺς ὑμνολόγους Θεοτόκε.

Συνῆλθεν ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων πληθὺς διεστῶσα πρὶν εἰς ἓν. Καὶ γὰρ ὁ Ἀγγελάριος, σὺν τῷ κλεινῷ⁵ Γοράσδονι, ἀσκητικῶς βιώσαντες σὺν τοῖς ἀγγέλοις ἀγάλλονται.

Ἀγνίσαντες ἅγιοι Κ[υρί]φ ψυχὴν τε καὶ σῶμα ἀληθῶς, φωστῆρες ἀνεδείχθητε, Σάββα Ναοῦ μακάριε, ζόφον τῆς πλάνης λύοντες ἡμῶν⁶ πανσόφοις διδάγμασιν.

Γηῖνων ἀπάντων προσπαθείας ἀνώτεροι ὤφθητε σοφοί, τὸν νοῦν γὰρ ἐπτερώσατε πρὸς μόνα τὰ οὐράνια, ὡς ζηλωταί⁷ τῆς χάριτος, φωτὸς ἐνθέου πληρούμενοι. [Θεοτοκίον.]

Γραφέν σε βιβλίον προκατεῖδε, προφητικὸν πάλαι Ἀγνή, καὶ σφραγισθὲν τῷ Πνεύματι, καὶ μένον ἀδιάγνωστον, οὐδεὶς γὰρ νοῦς ἐχώρησε τοῦ τόκου σου τὸ μυστήριον.

Εἰρμὸς ἄλλος. Λίθον, ὃν ἀπεδοκίμασαν.

Νέος προφητῶν ὁ σύλλογος, νῦν ἀνακηρύττει, πιστεύειν εἰς Τριάδα τὰ ἔθνη τῆς Μυσίας, καὶ πᾶσα Βουλγαρία ἠσπάζετο σκιρτῶσα, τὸν θεῖον λόγον τῆς πίστεως χάριτι κεχυμένον.

Τρέποντες ἐ[χ]θρῶν τὰς φαλάγγας, τῶν αἰρετιζόντων τέρποντες καρδίας, πατέρες ὀρθοδόξως ἐνθέως δογματίζοντες. καὶ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον κηρύττοντες ὑπερφυῶς

¹ βασίλισσα; ² ἀγγέλων; ³ πόκε; ⁴ ἀσφαλῆς; ⁵ κληνῶ; ⁶ ὑμῶν; ⁷ ζηλωταί.

ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον. Δόξα.

Τάξεις νοερῶν δυνάμεων σὲ δοξολογοῦσι Πάτερ Λόγε Πνεῦμα Τριάς ἐνικωτάτη, καὶ σὲ κηρύττουσιν εὐλαβῶς. οἱ πιστοὶ κήρυκες, σοφοὶ ιεράρχαι, καὶ ὅσιοι θεῖοι Ἑπτάρημοι.

Καὶ νῦν.

Ἵνα τῆς ἀρᾶς λυτρώσῃται τῆς ἀρχαίας, κόρη, πᾶσαν τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν ὁ Δεσπότης. σὲ οἶκον εὐλογίας ἐνδόξως εἰργάσατο, ἐν ᾧ οἰκήσας ὑπὲρ νοῦν πᾶσι μετέδωκε τὴν χάριν.

*Καταβασία. Τῷ πρὸ τῶν αἰώνων.
Κάθ[ισμα]. Ἦχος πλ. δ'. Τὴν σοφίαν καὶ Λόγον.*

Ἑπτάρημων πατέρων θεῖος χορός, τῶν δαιμόνων τὰ στίφη¹ ἀποσοβῶν, Μυσίας τὴν ὁμότητα² ἀπελαύνοντες ἅγιοι, Μακεδονίου αἰρέσεις σαφῶς διωλέσατε. Ὅθεν ἐπαξίως ἀνυμνοῦντες βοῶμεν βουλής ἀθέων λυτρώσατε θεοφόροι Ἑπτάρημοι, πρεσβεύοντες Χ[ριστ]ῷ τῷ Θεῷ τῶν πταισμάτων ἄφεσιν δωρήσασθαι, τοῖς ἐορτάζουσι πόθῳ τὴν ἁγίαν μνήμην ὑμῶν.

Ἔτερον. Ἦχος δ'. Ταχὺ προκατάλαβε. Δόξα.

Ἑπτὰ στύλοι ἅγιοι τῆς Βουλγαρίας φαιδροί, Μεθόδιε Κύριλλε Κλήμη σὺν Σάββα Ναούμ, θερμοὶ ἀντιλήπτορες τῆς Δαλματίας αἰεὶ, καὶ σὺν Ἀγγελαρίῳ Γοράσδον³ μακάριε, κήρυκες θεολόγοι, εὐφημοῦντες ὑμνοῦντες ὑμᾶς⁴ πόθῳ μακαρίζομεν. *Καὶ νῦν.*

Ταχὺ προκατάλαβε πρὶν δουλωθῆναι ἡμᾶς, ἐχθροῖς βλασφημοῦσί σε καὶ ἀπειλοῦσιν ἡμῖν. ἀνελε τῷ σταυρῷ σου τοὺς ἡμᾶς πολεμοῦντας, [ἵνα] μάθωσι πῶς ἰσχύει ὀρθοδόξων ἡ πίστις, πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου μόνη φιλόνηρωπε.

¹ στήφη; ² ὁμότητα; ³ Γοράσδων; ⁴ ἡμᾶς.

Ωιδὴ δ΄ Ὅρος σὲ τῆ χάριτι.

Χαῖρε μητροπάρθενε ἀγνή, χαῖρε πύρινε στύλε¹ φωτὸς ἠλιακῆ², χαῖρε σεμνὴ περιστερὰ³, χαῖρε τιμαλφέστατον τοῦ βασιλέως παλάτιον, χαῖρε ἡ μόνη τὴν πτώσιν μειώσασα.

Χαῖρε ὀλόφωτε νεφέλη, χαῖρε πανάχραντε ναὲ τοῦ Θεοῦ⁴, χαῖρε σεμνὴ⁵, χαῖρε νυμφὼν ὁ εὐπρεπής⁶, χαῖρε σέλας ἄδυτον τοῦ νοητοῦ φωσφόρου, χαῖρε ἀείφωτε κόσμου λαμπτήρ⁷, χαῖρε πάναγνε δέσποινα.

Χαῖρε ἡ πολύπτυχος⁸, Χριστοῦ βίβλος ἄνασσα, τῶν διεστώτων⁹ συνδρομή¹⁰, χαῖρε τὸ ρεῖθρον τῆς ζωῆς, χαῖρε τὸ ξύλον τῆς τρυφῆς, χαῖρε ἠλιόμορφε, τριαδικῆς μορφῆς ἀγνὸν κατοικητήριον¹¹, τράπεζα χαῖρε, καὶ στάμνε καὶ γέφυρα¹².

Δαιμόνων ἀπάτη χαλεπῶς, ἐξεκκόμενον τῶν ἐντολῶν με τοῦ Θεοῦ, μὴ ὑπερίδης¹³ ἀγαθὴ¹⁴, ἀλλ' οἴκτειρον¹⁵ δέομαι, καὶ τῆς αὐτῶν ἀπάτης δεῖξον ἀνώτερον, προσπεφευγῶτα ἀεὶ τῷ ἐλέει σου. *Ἄλλος. Τὴν ἀνεξιχνίαστον.*

Ἐλαμψεν ὡς ἥλιος ἔθνει Μυσῶν ὁ βίος ὑμῶν ἀξιάγαστοι, ὅθεν τοῖς ἔργοις ἀπετάξαντο ὁμοῦ τοῦ σκότους τῷ βαπτίσματι, καὶ ὡς ἐν ἡμέρᾳ πορεύονται.

Ἄπασαν ὑπέστητε θλίψιν σοφοὶ ὡς τῆς ἀληθείας διδάσκαλοι, τόπον ἐκ τόπου ἐξαμείβοντες ἀεὶ, ἕως λαμπρὸν ἐστήσατε κατὰ ἀσεβούντων τὸ τρόποιον.

Ῥήσεις ἐρμηνεύσαντες τὰς τῶν γραφῶν, κλίμασιν¹⁶ ἐν οἷς ἐπεδράματε, τοῖς τῆς Μυσίας καὶ κατάλληλον αὐτῶν τῆ διαλέκτῳ γράμματα, ἐκπονεῖτε σθένει¹⁷ τοῦ Πνεύματος. *[Θεοτοκίον.]*

Ἵνα τὸ κατάκριμα τὸ τοῦ Ἀδάμ Θεὸς ἐξαλείψῃ, γενηται ἐκ σου Παρθένε δίχα σφάλματος ἀνδρός,

¹ στύλλε; ² ἠλιακῆ; ³ περιστερὰ; ⁴ ναὲ Θεοῦ; ⁵ σεμνὴ; ⁶ εὐπρεπεῖς; ⁷ λαμπτήρ; ⁸ πολλύπτυχος;

⁹ διεστώτων; ¹⁰ συνδρομή; ¹¹ οἰκητήριον; ¹² γέφειρα; ¹³ ὑπερείδης; ¹⁴ ἀγαθὴ; ¹⁵ οἴκτειρον;

¹⁶ κλίμασιν; ¹⁷ στένει.

μετὰ λοχειάν ἄφθορον ὡς καὶ πρὶν τοῦ τόκου τηρήσας σε.

Εἰρμὸς ἄλλος. Ἐν Πνεύματι προβλέπων¹.

Μαρτύρων τὰς βασάνους ὑπήλθον² καρτερῶς εἰρκταῖς ἐγκλειόμενοι³ ἅγιοι μάρτυρες, καὶ σεπτοὶ ἱεράρχαι, ὡς κήρυκες τῆς ἀληθείας, ὅθεν σὺν ἀγγέλοις ἀγάλλεσθε αἰωνίως, Κλήμη σὺν Ναοῦμ, καὶ Ἀγγελάριε.

Ποιμένοντες τὴν ποιμήνην, μακάριοι καλῶς, ὕπνον σοῖς οὐκ ἐδώκατε ὀφθαλμοῖς, τοὺς πλανομένους εἰλικήσατε εἰς θεῖαν μάνδραν, καὶ διαφυλάξατε ἀτρώτους, λύκους δὲ βαρεῖς ἀπεδιώξατε. *Δόξα.*

Οὐράνιον χορείαν⁴ αὐλῶν ὑμνωδῶν⁵, ἐπὶ γῆς μιμούμενοι δοξάζωμεν πιστοὶ πηλίλαις γλώσσαις. Πατέρα Λόγον καὶ Πνεῦμα Τριάδα θεῖαν, ἣν οἱ ποιμένες κηρύττουσι, νῦν ἡμεῖς λατρεύωμεν σήμερον. *Καὶ νῦν. Θεοτοκίον.*

Ἰώμενος τὸ ἄλγος τῆς πρὶν παρακοῆς, τῇ Παρθένῳ ὤκησε Θεὸς δι' ἀκοῆς, καὶ σὰρξ ἐπάγη ἐκ ταύτης ἀνερμηνεύτως ὑπακοῆς δὲ τῷ φαρμάκῳ φιλανθρώπως ἔλυσε τὴν ἐχθραν τῆς φύσεως.

Καταβ[ασία]. Ράβδος ἐκ τῆς ρίζης. Ὡιδὴ ε΄. Ὁ φωτίσας τῇ ἐλλάμψει.

Χαῖρε λίθε τὸν ἀκρόγωνον λίθον Χριστὸν ἡ τέξασα, χαῖρε πύργε τῶν ἐχθρῶν ἀπαντῶσα τὸ φρύγαγμα, χαῖρε φῶς αἴδιον τῆς ὑπεράρχου θεαρχίας⁶ εἰσδεξαμένη⁷ πανάμωμε.

Χαῖρε στάσις κινουμένων ἐξ ὕλης πανάμωμε, χαῖρε φαῦσις φωτισμὸν τοῖς ἐν ζόφῳ προσάγουσα, χαῖρε ὄντως δέσποινα χρυσῆ λυχνία, χαῖρε ξίφος τὰς ἀσθενείας ἐκτέμνουσα.

Χαῖρε τόμε ὁ Θεοῦ τὴν σοφίαν δεξάμενος, χαῖρε πλάξ ἐγγ[ρ]αφεῖσα τῷ λόγῳ τοῦ Πνεύματος, χαῖρε θεοπά-

¹ προβλαίπων; ² ὑπήλθον; ³ ἐγκλειόμενοι; ⁴ χορίαν; ⁵ ὕμνοδῶν; ⁶ θεαρχείας; ⁷ εἰς δεξαμένη.

ροχον δῶρον βροτῶν, εἰς σωτηρίαν εὐλογημένη πανύμνητε.

Χαῖρε ἄνθος ἡγνισμένον¹ ἀρδείαις² τοῦ Πνεύματος, χαῖρε ἄστρον τηλαυγέστερον πάσης καθάρσεως, χαῖρε ἀδιάδοχε κρατῆρ πιστῶν, ἀειζωΐας, Μαριὰμ μήτηρ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ.

Τον κλύδωνα³ τῶν πολλῶν μου πταισμάτων κατεύνασον, καὶ τὸν σάλον τῶν παθῶν μου ἀγνή κατεπράϊνον⁴, καὶ πρὸς ἀπαθείας με βαθεῖαν⁵ ἴθυνον γαλήνην, τὸν σὲ γνησίως δοξάζοντα. *Ἄλλος. Ἐξέστη τὰ σύμπαντα.*

Ὡραῖοι τοῖς στίγμασιν⁶ ἐφάνητε πολυάθλοι, ἀντικαθιστάμενοι πρὸς πᾶσαν, δυσσεβῆ⁷ πλάνην, καὶ ὀδηγοῦντες πρὸς φῶς τὸ τῆς ἐπιγνώσεως Χριστοῦ, ἔθνος τὸ δυσκάθεκτον, τῶν Βουλγάρων θεόληπτοι.

Σοφία δεδώρηται ὑμῶν τοῖς θείοις χεῖλεσιν, ὡς πάλαι Χ[ριστο]ῦ τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ τὴν δόξαν διηγούμενοι τρανῶς, ὡς διαδραμεῖν πᾶσαν τὴν γῆν λόγον τὸν σωτήριον, ὃν ἡμεῖς ἐκηρύξατε.

Ὑσώπῳ καθάραντες τῆς εὐσεβείας βάρβαρα. ἔθνη τούτων ἔδει τὰς καρδίας ἐγκαινισθεῖναι Ἁγίῳ Πνεύματι, ἐν ἀγαλλιᾷσει γραφικῶς, θαυμαστῶς ἠργάσασθε μεθ' ὧν ἄλλων ἠγώνισθε. *[Θεοτοκίον.]*

Νοεῖν τὸ μυστήριον⁸ οὐδ' ἄγγελοι ἰσχύουσι, ὅπου σοῦ τὴν Πάναγνον νηδὺν⁹ ἐνοίκησας γέγονεν ὡσπερ ἡμᾶς, καὶ θεοῖ τὸν ἄνθρωπον Ἀγνή πόθῳ τῆς θεότητος πρὸς φθορὰν ὀλισθήσαντα. *Ἄλλος. Τὸ φαινὸν ἡμῖν.*

Μετά σαρκὸς ἐν γῆ πεπολίτευσται πατέρες ὡς ἄσαρκοι, ἔξω κόσμου γὰρ τῷ ὕψει γεγόνατε τῶν ἀρετῶν, βιοῦντες ἀληθῶς ἐν δικαιοσύνῃ καὶ σεμνότητι.

¹ ἡγνισμένον; ² ἀρδείαις; ³ κλειδῶνα; ⁴ κατεπράϊνον; ⁵ βαθεῖαν; ⁶ στήγμασιν; ⁷ δεισσεβεῖ;
⁸ μυστήριον; ⁹ νηδὺν.

Ἐν τῇ ὁδῷ Κυρίου πεπόρευσται ἄμωμοι ὅσοι, καὶ ὠδηγήσατε ἔθνη πλανόμενα εἰς εὐσεβείας τρίβον τὴν σ[ωτή]ριον διὸ ἡμᾶς γεραίρομεν¹. *Δόξα.*

Ἁγιασμοῦ φωτὶ λαμπρυνόμενοι ἅγιοι, ἅπας ὁ Ἐπτάρηθμος χορὸς τρισυπόστατον φῶς ἀνεκήρυξε, Πατέρα Λόγον Πν[εῦμ]α τὸ Πανάγιον οὐσίαν ἀμέριστον. *Καὶ νῦν. [Θεοτοκίον.]*

Ῥιζοτομεῖς ἀρὰν τὴν βλαστήσασαν πρὶν τῷ προπάτορι ὤσπερ ἄκανθαν, Ἀδάμ τὸν δεῦτερον Ἀγνή τεκοῦσα, ὅθεν ὡς ὀλόρ[ρ]ιζον χαρὰν εὐλογοῦμεν σε.

Καταβασία. Θεὸς ὢν εἰρήνης. Ωιδὴ ζ'. Τὸν προφήτην Ἰωάν.

Χαῖρε λύχνε φαεινέ², χαῖρε φῶς ἀειλαμπές³, χαῖρε πλοῦτε νοητέ⁴, χαῖρε μήτηρ τοῦ Χριστοῦ πανάμωμε, χαῖρε ἡ μόνη Θεὸν κυήσασα⁵.

Χαῖρε βάσις ἀσφαλῆς, χαῖρε στάσις ἀστραπῆς, χαῖρε νύμφη τοῦ Πατρός⁶, χαῖρε μήτηρ τοῦ Χριστοῦ πανάμωμε, τοῦ κόσμου σκέπη χαῖρε πάντων ἡ ἐλπίς.

Χαῖρε λύσις τῆς ἀρᾶς, χαῖρε φύλαξ εὐσεβῶν, χαῖρε σπάθη κατ' ἐχθρῶν, χαῖρε τεῖχος ἀσκητῶν, ἀκήρατε, Θεοῦ τοῦ Λόγου μήτηρ, ἀνύμφευτε.

Χαῖρε κλιμαξ⁷ νοητέ⁸, ἀπὸ γῆς πρὸς οὐρανόν⁹, χαῖρε πύλη τοῦ φωτός¹⁰, χαῖρε καύχημα πιστῶν, πανάχραντε, πάντων κτισμάτων ὡς ὑπερέχουσα.

Ἐπὶ σὲ διὰ παντός¹¹ καταφεύγω ἀγαθή, σὲ γὰρ μόνην ἀσφαλῆ, καὶ βεβαίαν ἐν δεινοῖς¹² πανύμνητε, ὁ σὸς ἰκέτης ἄγκυραν κέκτημαι. *[Ἄλλος.] Τὴν Θεῖαν ταύτην.*

Τοῖς λόγοις ἔργα κατάλληλα, ἐδείξατε ὡς στύλοι τινὲς ἔμψυχοι ὄντες πρὸς ἅπασαν, φιλοσοφίας ἀ-

¹ γεβρέρωμεν; ² φαεινὲ; ³ ἀειλαμπές; ⁴ νοητέ; ⁵ κυείσασα; ⁶ Πατρός; ⁷ κλειμαξ; ⁸ νοητέ; ⁹ οὐρανόν; ¹⁰ φωτός; ¹¹ διαπαντῶς; ¹² δυνοῖς.

κρίβειαν, εἰς θεωρίας ὕψος ἀναβιβάζουσαν.

Ἦς πῦρ ἐδείχθητε ἄγιοι, ἐν μέσῳ ἀκανθῶν τῶν αἰρέσεων, φῶς δὲ συστήμασι τῶν ὀρθοδόξων μερίζοντες, πρὸς ἑκάτεραν ὕλην καὶ τὴν ἐνέργειαν.

Γραφεῖσας πλάκας ἐδέξατο, Μωσῆς ὑπὸ Θεοῦ καὶ συνέτριψε, λαοῦ μοραίνοντος, ὑμεῖς δὲ ὡσπερ ἐξέθεσθε, βίβλους Βουλγάρων γλώττη ἀσινεῖς ἔμεινον. [Θεοτοκίον.]

Ὁ Φῶς οἰκῶν ἐπεδήμησεν βροτῶν ἐπὶ δυσμὰς θεονύμφευτε, καὶ σὰρξ γενόμενος¹, ἐκ σοῦ δι' οἴκτον ἐθέωσε τὴν προσληφθεῖσαν φύσιν ὁ Ὑπερούσιος.

Ἄλλος. Τὸν προφήτην Ἰωνᾶν.

Χορευέτω πᾶσα γῆ τῆς Μυσίας εὐσεβῶς, ὅτι γέγονε μερὶς τοῦ Χριστοῦ περιφανῶς, ταῖς τῶν κηρύκων μυσταγωγείαις προσενεχθεῖσα Θεῷ.

Τῶν Ἑπταρίθμων ἡ σορός, τῶν λειψάνων ὡς πηγὴ, ἀναβλύζει τοῖς πιστοῖς ἰαμάτων ποταμούς, δοξάζει γὰρ ὁ παντοκράτωρ, τοὺς αὐτοῦ κήρυκας. *Δόξα.*

Ὁ Λαὸς ὁ ἀπειθῆς² νῦν ἐξήνηθησε πολὺς, ἐκ τῶν θείων διδαχῶν Ἑπταρίθμων τοῦ Χριστοῦ, Κυρίλλου τε καὶ Μεθόδιου, Σάββα, καὶ Κλήμεντος. *Καὶ νῦν.*

Ὁμοῦσιε Τριάς, ὑπερούσιε μονάς, Πάτερ Λόγε, Πνεῦμα ζῶν προῖον³ ἐκ τοῦ Πατρός, δεήσεσι⁴ καὶ τῆς Πανάγνου, καὶ τῶν ὁσίων σῶσον ἡμᾶς. *Καταβασία. Σπλάγχνων Ἰωνᾶν.*

Κοντάκιον. Ἦχος γ'. Ἡ παρθένος σήμερον.

Οἱ τὴν χάριν ἄνωθεν, τὴν ἐκ Θεοῦ εἰληφότες, τῶν ὁσίων σύλλογος τῶν Βελογράδων τὸ κλέος, ἄσμασιν⁵ ἀκαταπαύστως ἀνευφημοῦμεν, Κύριλλον, Μεθόδιον, Κλήμεντα, Σάββαν Ναοῦμ

¹ γενόμενοι; ² ἀπειθεῖς; ³ προῖον; ⁴ δεήσασιν; ⁵ ἄσμασιν.

τε, καὶ τὸν θεῖον Γοράσδωνα, καὶ σοφὸν Ἀγγελάριον, τούτους γὰρ θερμούς προστάτας πρὸς τὸν σωτῆρα κεκτήμεθα. [Ὁ Οἶκος.]

Ἄισμασι πνευματικοῖς ἀνυμνήσωμεν οὖν τοὺς Ἱεράρχας, καὶ ὁσίους ἅπαντας, οὓς ἡ θεία χάρις ἔστεψε, ἡμᾶς γὰρ ἐφώτισαν, τοὺς Μυσίας, Βουλγαρίας, καὶ Δαλματίας ποιμένας καὶ διδασκάλους, πάντες πιστῶς προσδράμωμεν εἰς τὰ τῶν ἀγίων τεμένη, καὶ πιστῶς περιπτυζώμεθα τὴν ἀγίαν αὐτῶν λάρνακα ἐκχέοντες ὕμνους καὶ δεήσεις, καὶ ὁμοφώνως ἐν χαρᾷ καὶ φόβῳ οὕτως εἶπομεν. Χαίρετε Κύριλλε, Μεθόδιε, Κλήμη, καὶ Σάββα, Ναοῦμ καὶ Ἀγγελάριε, καὶ Γοράσδον¹, φωστήρες καὶ διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας, ἀποστόλων ὁμότροποι, μαρτύρων ἰσοστάσιοι, Μυσῶν καὶ Βουλγάρων τὸ κλέος, ὀρθοδόξων ἐγκαλλώπισμα², Βελογράδων προστάται. καὶ φρουρεῖτε τὴν πόλιν ἡμῶν ἀπὸ πάσης περιστάσεως, ὅτι παρῆρσίαν ἔχετε πρὸς Θεόν, μετὰ τῆς Θεοτόκου, καὶ τῶν θείων ἀγγέλων, προφητῶν, καὶ ἀποστόλων, καὶ μαρτύρων, ἱεραρχῶν, ὁσίων καὶ δικαίων, καὶ πάντων τῶν ἀγίων, ὑμᾶς γὰρ θερμούς προστάτας πρὸς τὸν σωτῆρα κεκτήμεθα.

Μηνί Νοεμβρίου κς´. Μνήμη τῶν ἀγίων, καὶ δικαίων καὶ Ἰσαποστόλων, θεοφόρων πατέρων, Κυρίλλου, Μεθοδίου, Γοράσδονος, Ἀγγελαρίου, Κλήμεντος, Ναοῦμ καὶ Σάββα.

Ὁ βίος εὐρηται ἐνὸς μονοῦ. ἤγουν τοῦ ἀγίου Σάβ[β]α.

Οὗτος ὁ μέγας πατὴρ ἡμῶν, καὶ τῆς Βουλγαρίας φωστήρ, τὸ μὲν γένος, εἶλκεν ἐκ τῶν Εὐρωπαϊῶν Μυσῶν, καὶ Βουλγάρων, τῶν πάλαι μὲν εἰς τὸν κατὰ Προῦσαν Ὀλυμπον, καὶ πρὸς βόρειον³ Ὠκεανόν⁴ οἰκοῦντων, ὑπὸ δὲ τῆς Ἀλεξάνδρου δυνάμεως χειρωθέντων, καὶ εἰς μέρος ἐκτοπισθέντων, μετὰ δ' οὗ πολὺν χρόνον δυνάμει βαρεῖα τὸν Ἰστρον περαιωθέντων⁵, καὶ τὰ γειτονεῦον

¹ Γοράσδων; ² ἐγκαλόπισμα; ³ βόρρειον; ⁴ ὠκαιανόν; ⁵ παιρωθέντων.

τὰ πάντα κληρωσαμένων, Παννονίαν, καὶ Δαλματίαν, Θράκην τε, καὶ Ἰλλυρικόν, καὶ πολλὰ τῆς Μακεδονίας, καὶ Θετταλίας κατοικησάντων¹. τὴν μὲν οὖν τοῦ γένους σειρὰν ἐντεῦθεν ὁ ὄσιος οὗτος ἔλκει ἀνήρ. ἐκ κοιλίας δὲ μητρικῆς ἐκλελεγμένος ὢν² τῷ Θεῷ, καὶ ἐξ ἔτι βρέφους τὴν φιλόθεον ἀσπασάμενος ἀγωγὴν. πρῶτος μετὰ γε Ἀγγελαρίου, Κλήμεντος καὶ Γοράσδωνος, καὶ Ναοῦμ, τὴν ἱερὰν μετ' ἐπιμελείας ἐξεδιδάχθη γραφὴν, μεταγλωττισθεῖσαν συνεργεία τοῦ κρείττονος πρὸς τὴν τῶν ἐνθάδε Βουλγάρων διάλεκτον, παρὰ Κυρίλλου, τοῦ ὡς ἀληθῶς θεοσόφου, καὶ ἰσαποστόλου πατρός, καὶ Μεθοδίου τοῦ πάνυ διδασκάλου τῆς θεοσεβείας καὶ ὀρθοδόξου πίστεως. Καθάπερ δὲ γόνιμος³ γῆ καὶ ἀγαθὴ, τὸν εὐαγγελικὸν σπόρον δεξάμενος, πολύχουν εἰς ἑκατὸν κατὰ τὴν θείαν γραφὴν τὸ γεώργιον ἀποφαίνει, ὡς ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων τοῦτο κατέστη γνῶριμον. τῷ γὰρ μονήρει βίῳ προσηλωθεῖ, ποῖον ἀρετῆς εἶδος οὐκ ἠκριβώσατο, τίνα δὲ κατὰ τῶν παθῶν οὐκ ἐσοφίσαστο τέχνην, ἡσυχία μὲν τὸν ἐξωτερικὸν καὶ ἐπέισακτον ἀπεκρούσατο πόλεμον, νηστεία⁴ δὲ καὶ ἄλλη σκληραγωγία τὰς φιληδόνους ὀρμὰς ἀπεμάρανε. διηνεκεῖ δὲ νήψει⁵ καὶ προσευχῇ τοὺς ἐμπαθεῖς, καὶ φαντασιώδεις λογισμοὺς ἐξήλειψε. οὕτω δὴ τῷ θεῷ νόμῳ ἐξ ἀπαλῶν στοιχειούμενος τῶν ὀνύλων⁶, καὶ τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον μετιῶν πολιτείαν, τέως μὲν συνεργὸς τοῖς καθηβόσι, καὶ ὀδηγὸς παντὶ τῷ Μυσῶν ἔθνη, πρὸς τὴν εὐσέβειαν ἄγων τοῦτο, τοὺς αὐτοὺς τῶν πατέρων καὶ διδασκάλων ὑπομείνας πειρασμοὺς ὑπὸ τῆς κρατούσης τότε τῶν ἱερατικῶν δυναστείας, ὡς ἢ κατ' αὐτὸν διεξοδικῶς⁷ ἱστορία διέξησι. ἐπεὶ δὲ Κύριλλος μὲν ὁ θεσπέσιος, εἰς τὸν ἀμείμονα μεθίσταται τὴν ἀποστολικὴν διακονίαν,

¹ κατοικησάντων; ² ὢν; ³ γόνιμος; ⁴ νηστεία; ⁵ νύψη; ⁶ ὀνύλων; ⁷ διεξοδικῶς.

καὶ τὴν τοῦ πιστευθέντος ταλάντου ἐπίδοσιν, γνώριμον Ἀδριανῶ καταστήσας, τῷ τηνικαῦτα τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης. Μεθόδιος δὲ Μοράβου¹ καὶ Βουλγαρίας ἀρχιεπίσκοπος παρ' αὐτοῦ δὴ τοῦ πάπα προβάλλεται. Τηνικαῦτα καὶ Κλήμης εἰς τὸν ἐπίσκοπικὸν θρόνον, παρὰ Μεθοδίου ἐπικαταστάς, μάλιστα δὲ τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο περὶ τὴν Λυχνιδόνα Ἰλλυρικὴν πόλιν, τῶν πέριξ πόλεων οὕσαν μητρόπολιν, ἣτις κατὰ τὴν μύσιον γλῶτταν Ἀχρίς² ὀνομάζεται, καὶ τὴν Κεφαλωνίαν, μετονομασθεῖσαν³ τῇ Βουλγάρων γλῶττι Γλαβενίτζαν. Ὅπου δὴ ὁ μέγας οὗτος φωστὴρ καὶ ὑπομνήματα πολλὰ καταλέλοιπεν⁴, ἐν μὲν τῇ Ἀχρίδι ἀλλὰ τε θεῖα, καὶ δὴ καὶ τὸ ἱερὸν φροντιστήριον ἐπ' ὀνόματι τοῦ μεγαλομάρτυρος Παντελεήμονος τιμώμενον, [αὐτ]όθι καὶ τὸν ἀσκητικὸν ἦνυε βίον, ἔτι τῇ ζωῇ συνῶν. καὶ ὡς ἀπὸ λυχνίας μετεώρου, καὶ ὑψηλῆς⁵, ἐντεῦθεν, διδασκαλίας ἀκτίνας ἐκπέμπει τοῖς μαθητευομένοις, καὶ πρὸς τὴν οὐράνιον μεταταξάμενος ἀγαλλίασιν, τὸν ἱερὸν κατέλιπε χοῦν θησαυρὸν ὑπερτιμον τῷ ποιμνίῳ, καὶ κτῆμα παντὸς τοῦ κόσμου ἀντάξιον, ὅφ' οὗ καθ' ἐκάστην παντοδαπὰ νοσήματα φυγαδεύεται, καὶ δι' οὗ τὸ ἱερὸν τοῦτο τέμενος κοινὸν ἰατρεῖον, καὶ ἄμισθον τοῖς προστρέχουσι πρὸς Θεοῦ δεδώρηται. ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὕστερον, τοιαῦτα δὲ ἡμῖν ὑπομνήματα, καὶ ἱερᾶς βίβλους ἐν τῇ Ἀχρίδι, καὶ τῆς ὑψηλῆς⁶ διανοίας ἐκεῖνου, καὶ ἀγίας χειρὸς ἴδια διαπονήματα, οὐχ ἥττον παρὰ τοῦ ἔθνους παντὸς σεβόμενα καὶ τιμώμενα, ἢ αἱ μωσαϊκαὶ θεόγραφοι⁷ πλάκες ἐκεῖναι. στήλας⁸ δὲ λιθίνας ἐν τῇ Κεφαλωνία ἐστὶν ἰδεῖν⁹ ἄχρι καὶ εἰς τόδε χρόνον σωζόμενας, ἐν αἷς γράμματα ἐγκεκόλαπται, τὴν εἰς Χριστὸν παντός του ἔθνους¹⁰ προσέλευσιν, καὶ οἰκείωσιν σημειούμενα, ἐπεὶ δὲ τὸ

¹ Μοράβου; ² ἀχρίς; ³ μετονομαστίσαν; ⁴ καταλέληπεν; ⁵ ὑψηλῆς; ⁶ ὑψηλῆς; ⁷ θεόγραφοι; ⁸ στύλας; ⁹ εἰδεῖν; ¹⁰ ἔθνη.

Βουλγάρων ἔθνος οὐπω πᾶν ἐπεφώτιστο τῷ βαπτίσματι, καὶ θηριωδιὰν εἶχε βαρβαρικὴν, τῇ θεοπνεύστῳ διδαχῇ αὐτοῦ, πάντας εἰς θεογνωσίαν ἐφωταγώγησε¹, καὶ τὸ τῆς γνώμης αὐσθηρὸν εἰς χρηστότητας μετερρύθμισε² τρόπον, τὸν εὐγνώμονα, καὶ σάφρονα τούτοις εἰσηγούμενος βίον, τὸν ἄρχοντα τούτων Βορρίσην³, τῷ τῆς παλιγγενεσίας ἀνακαινίσας λουτρῷ, καὶ τὸν ἐκείνου υἱὸν Μιχαήλ, ὃς καὶ πρῶτος βασιλεὺς ἀνηγορεύθη Βουλγάρων, καὶ πολιτεύεσθαι τούτους πείσας κατὰ τὸ εἰθισμένον⁴ χριστιανοῖς, λοιπὸν τοῦ παντὸς ἔθνους ὡς ἐνὸς ἀνδρὸς κατεκράτησεν, οὐκ ἀναγκαστῶς⁵, ἀλλ' ἐκουσίως ἔλκων αὐτούς, εἰς τὴν στενὴν καὶ τὴν κατὰ βίον Χριστοῦ ὁδόν, ἤγοντο γὰρ οὐ μόνον ταῖς τῶν αὐτοῦ σοφῶν λόγων παραινέσεσι⁶, ἀλλὰ καὶ τοῖς θαύμασι, ἃ Χριστὸς ἐπετέλει διὰ τοῦ αὐτοῦ γνησίου θεράποντος. Τυφλοῖς γὰρ καὶ ἀλάλοις τὸ βλέπειν⁷ τε καὶ τρανῶς φθέγγεσθαι ἐχαρίζετο, δαιμονῶντας⁸ ἴασατο, πυρετοὺς δι' ἐπαφῆς καὶ εὐχῆς ἐθεράπευε, καὶ παντὸς ἄλλου νοσήματος φυγαδευτῆς ἦν ἐτοιμότητος, ὅθεν καὶ παῖδά τινος τεθνηκότα. διὰ τῆς πρὸς Θεὸν θείας αὐτοῦ προσευχῆς ἀνέστησεν. ὦ θαῦμα. καὶ ζῶντα τοῦ πατρὸς τὸν παῖδα παρέδωκε, οὕτω γὰρ δοξάζει ὁ τῆς δόξης Κ[ύριος] τοὺς αὐτῷ ὀσίως καὶ δικαίως δουλεύσαντας. ἔχει μὲν οὕτω ταῦτα τὸν δέ γε ῥηθέντα βασιλέα Βουλγάρων Μιχαήλ, οὕτω πειθήνιον⁹ τοῖς αὐτοῦ λόγοις ἔσχεν ὥστε συνεργεῖν αὐτῷ πρὸς τε ναῶν οἰκοδομὰς. καὶ πᾶν ἐκπεραίνειν¹⁰ ἐτοιμῶς τὸ προσσταττόμενον, διὰ τὴν τοιαύτην δὲ πρὸς τὸν ἅγιον γνησιότητα καὶ οικειότητα, καὶ πρὸς ἀρετὴν ἐπεδίδου, καὶ βέλτιον ἑαυτοῦ πολλῶ πλέον ἐγένετο, ἔρωτι δὲ ἡσυχίας, καὶ θεωρίας ἀμιγυῶς τῶν κάτω τὴν ἐπισκοπικὴν φροντίδα παραιτήσασθαι προαιρούμενον¹¹ (καὶ γὰρ ἤδη

¹ ἐφωταγώγησε; ² μετριθίμισε; ³ Βορρίαν; ⁴ ἠθισμένον; ⁵ ἀναγκαστῶς; ⁶ παραινέσαισι; ⁷ βλαίπειν; ⁸ δαιμονόντας; ⁹ πιθήνιον; ¹⁰ ἐκπαιραίνειν; ¹¹ προαιρουμένον.

καὶ γῆρας ἦν αὐτῷ ὑπὲρ κεφαλῆς) οὐκ ἀφῆκεν ὁ Μιχαήλ, ἀλλ' ἵκετεύων καὶ ποτινόμενος¹ μόλις κατεδυσώπησε καὶ μέχρι τέλους τῆς ἐκείνου ζωῆς ποιμαντικῶς διεξάγειν αὐτοὺς ἀναπειθεῖ, παντοῖος δὲ ἦν, εἰ² καὶ γῆρατι, καὶ ἀσθενεῖα ἐτρύχετο πρὸς τὸ κήδεσθαι τοῦ ποιμνίου, καὶ πρὸς ψυχικὴν σωτηρίαν τούτους καθοδηγεῖν. ἐσοφίσατο δὲ καὶ χαρακτῆρας ἐτέρους γραμματῶν πρὸς τὸ σαφέστερον, ἢ οὓς ἐξεῦρεν ὁ σοφὸς Κύριλλος, καὶ δι' αὐτῶν, τὴν θεόπνευστον πᾶσαν γραφήν, καὶ τοὺς πανηγυρικοὺς τῶν λόγων ἀγίων, μαρτύρων, καὶ ὁσίων βίους, καὶ ἱερὰ ἄσματα³ γραφικὰ παραδέδωκεν, ἃ καὶ ἐπιμελῶς τοὺς εὐφυεστέρους τῶν παίδων ἐδίδαξε, καὶ ἐξ αὐτῶν τοὺς ἀξίους πρὸς ἱερατικὸν βαθμὸν ἀνεβίβασε, καὶ βάρβαρον οὕτω, καὶ ὠμὸν⁴ ἔθνος, εἰς ἔθνος ἅγιον διὰ τῆς οἰκείας σπουδῆς μετεποίησε, ἀποστολικὸν ἔργον ἀνύσας, καὶ διὰ τοῦτο ἀποστολικῆς χάριτος ἠξιώθη. ἐπεὶ δὲ ὁ τῆς ἀναλύσεως ἐπέστη καιρὸς, νοουθεσίαις καὶ παραινέσεσι⁵ τοὺς ἐξιτηρίους⁶, καὶ συντακτηρίους συγκεραννόμενος λόγους καὶ ὑπερξάμενος τοῦ ποιμνίου πενθοῦντος ἀπαρακλήτως, καὶ τὴν στέρρησιν τοῦ καλοῦ ποιμένος οὐ φέροντος, πρὸς Κύριον, ὃν ἐπόθη μεταβέβηκεν, θαύμασι μετὰ τὴν ἀπόθεσιν τοῦ δεσμοῦ, καὶ ταῖς καθ' ἐκάστην ἰάσεσιν⁷ δοξάζων τὸν δοξάζοντα αὐτὸν Κύριον⁸. καὶ νῦν σὺν ἀποστόλοις μὲν ὁ κήρυξ τῆς ἀληθείας καὶ συναπόστολος, σὺν μάρτυσι δέ, ὁ πολλακίς ὑπὲρ τοῦ ὀρθοῦ λόγου σύνδεσμα καὶ τιμωρίας ὑπερενεγκῶν⁹ συναυλίζεται. Μεθ' ὧν, καὶ ἱεραρχῶν καὶ ὁσίων, ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου, καὶ τοῦ κόσμου παντὸς τᾶς αἰτήσεις ποιεῖται¹⁰ πρὸς Κ[ύριον], ὧν ἐπακούσας διὰ τοὺς μεγάλους αὐτοῦ οἰκτιρμοὺς ἴλωσ ἡμῖν γένοιτο ἐν ἡμέρᾳ ἀνταποδόσεως ᾧ ἢ δόξα καὶ τὸ κράτος καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ ποσκύνησις εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

¹ ποτινόμενος; ² ἦ; ³ ἄσματα; ⁴ ὠμὸν; ⁵ παραινέσησι; ⁶ ἀξιτηρίους; ⁷ ἰάσασι; ⁸ Κύριος; ⁹ ὑπερενεγγόν; ¹⁰ ποιείμι.

Ἐδὴ εὐδόμη¹ σέ² νοητὴν Θεοτόκε κάμινον.

Χαῖρε ψυχῶν ὄρμος ὁ γαλήνιος, χαῖρε παστὰς χρυσοει-
δής³, χαῖρε κλίνη βασιλική, θρόνε ἀστραπόμορφε,
χαῖρε μητροπάρθενε, δι' ἧς ἡμῖν ἐξανέτειλεν, ὁ φωτισμὸς τοῖς
ἐν σκότει Χριστὸς ὁ ὑπερένδοξος.

Χαῖρε σαφὴς νοσημάτων ἴασις, χαῖρε σκέπη πολυκλεῆς⁴,
χαῖρε εὐσυμπάθητε, χαῖρε νοῦς ἀένναος⁵, τὸν ἰλασμόν πη-
γάζουσα, καὶ νοσημάτων πηγὰς ἀποξηραίνουσα.

Χαῖρε ζωῆς ἀπαρχὴ καὶ γέφυρα⁶, διαβάζουσα λαοὺς ἀ-
πὸ τῆς γῆς πρὸς οὐρανόν⁷, χαῖρε οἰκητήριον⁸, ἄχραντον ἀκή-
ρατον Θεοῦ τοῦ Λόγου ὡς ἠδόκησεν, χαῖρε πιστοῦς πρὸς φῶς ἄ-
γουσα, χαῖρε λυχνία θεοχαρίτω.

Χαῖρε πηγὴ αἰεζώου νάματος, χαῖρε τεῖχος τὸ τῶν πιστῶν,
χαῖρε ἀειπάρθενε, χαῖρε μόνη δέσποινα, δι' ἧς ἡμῖν πε-
φαναίρωται ὁ αἰνετὸς τῶν πατέρων Θεὸς καὶ ὑπερένδοξος.

Ἄλλος. Οὐκ ἐλάτρευσαν.

Ῥητορεύοντες τοῦ Λόγου τὴν ἐν σώματι, πρὸς ἡμᾶς ἔλυσιν ἐξ
ἀγνωσίας λαοὺς πολλοὺς διειλκύσατε⁹ πρὸς γνῶσιν ἔνθεον,
ἀναμέλποντες, ὁ τῶν πατέρων Κύριος, καὶ Θεὸς εὐλογητὸς εἶ.

Ἀμφοτέροθεν ἐδείχθης περιδέξιος Γοράσδον¹⁰ ὅσιε, σὺν
Μεθοδίῳ κλεινῷ, Κυρίλλῳ καὶ Κλήμεντι, λόγοις καὶ
πράξεσι¹¹, Ναούμ τε ὁ ἐνδοξος, καὶ Ἀγγελάριος, Σάββα τε
πολλοὺς φωτίζει.

Συνετίζοντες πρὸς γνῶσιν τοῦ παντάνακτος, Χριστοῦ τὰ ἔθνη
Μυσῶν, καὶ εὐρυθμήσαντες¹² νῦν τὸ τούτων ἀπάνθρωπον πρὸς
ἡμερότητα. ὅθεν ψάλλετε, ὁ τῶν πατέρων Κύριος, καὶ Θεὸς
εὐλογητὸς εἶ. [Θεοτοκίον.]

¹ εβδόμη; ² σέ; ³ χρυσοειδεῖς; ⁴ πολυκλεῆς; ⁵ ἀέναος; ⁶ γέφειρα; ⁷ οὐρανόν; ⁸ οἰκητήριον;
⁹ δι' εἰλικήσατε; ¹⁰ Γοράσδων; ¹¹ πράξαισι; ¹² εὐριθμίσαντες.

Συνανίστημι τῷ πόθῳ καὶ τῇ πίστει σοι Ἀγνή πρὸς αἴνεσιν,
ἀχρεῖος ὢν κατὰ νοῦν, ψυχὴν δὲ ἀγ[εν]έστατος ὄκνος καὶ δέδοικα,
ὅμως ψάλλω σοι εὐλογημένος πάνανγε ὁ καρπὸς τῆς σῆς
κοιλίας.

Εἰρμὸς ἄλλος. Τούς ἐν καμίνῳ παίδας.

Λῆθοι πατέρες ὥσπερ ἀληθεῖς προσκόμματος τῶν αἰρετι-
ζόντων ταῖς ὀρμαῖς, μωσαϊκαί¹ δὲ τοῖς πιστοῖς ὠράθη-
τε πέτραι, ζωηρήτοις νάμασιν θεοπρεπῶν διδασκῶν πᾶσαν εὐ-
φραΐνοντες ψυχὴν.

Γεωργηθεῖσαι ψυχαί, ταῖς ὑμῶν διδασκαῖς ἅγιοι, τοῖς
Ἑπταρίθμοις γεωργοῖς, χάριτας καὶ ὕμνους εὐλαβῶς πέμ-
πουσι πάντες, Μεθωδίῳ² Κλήμεντι, σοφῷ Ναοῦμ, Κυρίλλῳ
Σάββα, σὺν Ἀγγελαρίῳ καὶ Γοράσδονι. *Δόξα.*

Ῥήμασι θείοις εὐαγγελικοῖς ἐπόμενοι οἱ ποιμένες οἱ σο-
φοὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς θεολογοῦσι, τὸ θεῖον Πνεῦμα ὄντως
ἐκπορεύεσθαι, ἐν τῷ Υἱῷ δὲ σαφῶς ἐπαναπαύεσθαι.

Καὶ νῦν. [Θεοτοκίον.]

Ὡς ὑπὲρ νοῦν δανείσασα³ Θεῷ Πανάμωμε σάρκα ἐξ αἱμά-
των σου ἀγνῶν, τα τὴν ἔνοχην τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἀναιροῦσα,
λῶσον τὰ ὀφλήματα τῆς ταπεινῆς μου ψυχῆς τὰ πολυχρόνια.

*Καταβασία. Οἱ παῖδες εὐσεβεία. Ψιδὴ η΄. Ἐν καμίνῳ
παῖδες Ἰσραήλ.*

Χαῖρε μόνῃ ἡλίῳ Χριστόν, εἰσάξασα τῷ κόσμῳ, τὸ κάλ-
λος τῆς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ, χαῖρε ἀγνή⁴ χαρᾶς ἡμῖν
πρόξενος. Εὐλογοῦμεν πάντα τὰ ἔργα τὸν ἄχραντὸν υἱόν σου, καὶ
σὲ καταχρέως⁵ γεραίρομεν⁶ ἀπαύστως.

Χαῖρε στάμνε πάγχρυσε⁷ Θεόν, ὡς μάνα δεξαμένη, ὡς ρεῖ-

¹ μωσαϊκαί; ² Μεθωδίῳ; ³ δανήσασα; ⁴ ἀγνή; ⁵ καταχρέως; ⁶ γεραίρομεν; ⁷ πάνχρυσε.

θρον ἀειζωΐας τοῖς λαοῖς, χαῖρε σεμνή¹, χαῖρε ακήρατε θεομητορ, χαῖρε ὀρθοδόξων λιμὴν καὶ προστασία, χαῖρε τῆς ψυχῆς μου ἐλπίς ἀράραγεστάτη².

Χαῖρε ράβδος ἡ νικοποιός, πάντας τῆς ἀντιπάλοῦς, συνθλώσα τοὺς ἀοράτους κραταιῶς, ὦ χαῖρε θεόνυμφε παναγία, χαῖρε μοναζόντων, κραταίωμα καὶ φύλαξ, χαῖρε τῆς ψυχῆς μου καταφυγὴ καὶ σκέπη.

Κοίμησόν δὴ τὰς ἐμπαθεῖς ὀρέξεις παθῶν τῶν ψυχοφθόρων τὰ ἰνδάλματα ἀγνή, εἰς τέλος ἐξάλειψον θεομήτορ, ἵνα δοξάζω ἀεὶ καὶ εὐλογῶ σε, τὴν μόνην αἰτίαν τῆς πάντων σωτηρίας.

Εἶρμος ἄλλος. Παῖδας εὐαγεῖς ἐν τῇ καμίνῳ.

᾿Ωπερ ἀστραπὴ ὑμῶν ὁ βίος, ἐξέλλαμψεν ὅσοι τοῖς³ πέρασι, λόγων δὲ ἡ δύναμις βροντῆς γεγονότερον⁴, τρανῶς χυθεῖσα ἤγειρε Μυσῶν τὰ ἔθνη βοᾶν τὸν Κύριον ὑμνεῖτε τὰ ἔργα, καὶ ὑπερυψοῦτε εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

Μίαν τρισυπόστατον οὐσίαν θεὸν τοῦ παντὸς ἐθεολόγησαν, λέγοντες τὴν σάρκωσιν εἰς βροτῶν ἀνάκλησιν, Γοράσδων Μεθόδιος σὺν τοῖς ὁμόφροσι, τὸν Κύριον ὑμνεῖτε βοᾶσι, καὶ ὑπερυψοῦτε εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

Ἰσότιμον ὄντα τῷ⁵ τεκόντι, Χριστὸν τὸν Υἱὸν ἀνεκηρύξατε, καὶ Πατρὸς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι, Μακεδονίου βλάσφημον στόμα ἐμφράξατε, Θεὸν ἓνα τὰ τρία φρονοῦντες, καὶ ὑπερυψοῦντες εἰς πάντας [τοὺς αἰῶνας]. [Θεοτοκίον.]

Χαῖρέ σοι πιστῶς προσάδω μόνη, χαρᾶς ὡς αἰτίαν Θεονύμφευτε, χαρὰν γὰρ ἐκύησας, λόγον τὸν συνάναρχον Πατρί καὶ θείῳ Πνεύματι, ὃ πάντες ψάλλομεν τὸν Κύριον ὑμνεῖτε [τὰ ἔργα] καὶ ὑπερυψοῦτε εἰς πάντας [τοὺς αἰῶνας].

¹ σεμνή; ² ἀραγεστάτη; ³ τῆς; ⁴ γεγονότερον; ⁵ τό.

Εἶρμός ἄλλος. Ὅν φρίττουσιν ἄγγελοι.

Νεκρώσας τὰ μέλη σου πυγμαῖς ἀσκητικαῖς, καὶ πόνους οὓς ἤνεγκας¹ τῇ πίστει συμμάχων, τὴν χώραν τῶν ζώντων² ἐκλήρωσω σοφέ, καὶ νῦν ὁ νεκρώσας δοξάζεται ἀξίως.

Δεσμώτας³ μακάριοι πνευμάτων πονηρῶν νοσήματα κάμνοντας, καὶ πάθειον πολλῶν, λυτροῦτε κυκλοῦντας τὴν σεπτὴν ὑμῶν σορόν, ἣν εὐφημοῦμεν ὡς πηγὴν ἰαμάτων. *Δόξα.*

Μιᾷ προσκυνήσει σε⁴ τιμῶμεν εὐσεβῶς, Τριάς Ὑπερούσιε βοῶντες ἐκτενῶς, τοὺς σε προσκυνοῦντας διαφύλαττε, Πάτερ Λόγε Πνεῦμα, Τριάς ἡ Παναγία. *Καὶ νῦν. [Θεοτοκίον.]*

Ἦ Ἐνδοξος κένωσις τοῦ Λόγου καὶ Θεοῦ, ἐκπλήττει⁵ Θεὸς γάρ, καὶ φύσεις νοεράς ἐκ σοῦ ἐσαρκώθη ὑπὲρ φύσιν καὶ νοῦν, ὅθεν σὺν αὐταῖς σε τιμῶμεν εἰς αἰῶνας.

Καταβασία. Θαύματος ὑπερφουῶς. Ωιδὴ θ'. Τύπον τῆς ἀγνῆς λοχείας σου.

Χαῖρε Θεοτόκε δέσποινα, χαῖρε τὸ ὕψος τῆς σοφίας ἡ τέξασα, σοφίαν καὶ Λόγον τοῦ Πατρὸς ἐνυπόστατον, χαῖρε πέλαγος γνώσεως⁶ ἄπειρον, χαρᾶς ἀδιαδόχου, καταξιούσα τοὺς τιμῶντάς σε.

Χαῖρε χελιδὼν ἡ εὐσημος, περιστεράτε τὴν γαλήνην εἰσάξασα, χαῖρε ἄσπιλε, χαῖρε τὸ ἄνθος τῆς φύσεως, ἀλατόμητον ὄρος παντάνασσα, ᾧ χαῖρε Θεοτόκε, ἐλπὶς βροτῶν ἀκαταίσχυντε.

Χαῖρε εὐθαλῆς⁷ Παράδεισε, χαῖρε τρυφὴ ζωῆς, ὁδὸς τε τοῦ νέκταρος, χαῖρε ποδηγέ, πρὸς ἀρετὴν ἐπεισάγουσα, χαῖρε λύσις ψυχῶν τε καὶ ἴασις, σοφίας τὸ χωρίον, χαῖρε νοσούντων ἐπανόρθωσις.

¹ ἤνεγκας; ² ζόντων; ³ δεσμώτας; ⁴ τε; ⁵ ἐκπλήττει; ⁶ ἐνώσεως; ⁷ εὐθαλεῖς.

Χαῖρε οὐρανὲ κατάστερε, πεποικιλμένε ἀρετῶν ταῖς λαμπρό-
τησι, χαῖρε βασιλὶς ἐκ δεξιῶν τοῦ δεσπότου σου, ἱσταμέ-
νη τὸ ἔνδυμα ἔχουσα, σεπτῶς πεποικιλμένον, ὡς ὁ Δαβὶδ
σοὶ ἀνεβόησε. [Ἄλλος.] Ἄπας γηγενής.

Πάντες ἐν ᾧδαῖς συμφώνως ὑμνήσωμεν τοὺς θεοκήρυκας,
ὡς σεπτὰ προτύργια τῆς ἀληθείας καὶ ἀκριβέστατα, τῆς Βουλ-
γαρίας θέμεθλα, καὶ ιατῆρας ψυχῶν, καὶ σωμάτων πόθῳ τὴν
πανίερον ἐκτελοῦντες αὐτῶν μνήμην σήμερον.

Ἡὔγασεν ἰδοὺ ἡμέρα σωτήριος τῆς Δαλματίας ἐν γῆ, σώ-
ματα γὰρ ἔκρυσεν ὑμῶν τὰ θεῖα, ὅθεν ἀνίσχυται δι-
κην φωστήρων ἄγιοι ταῖς τῶν θαυμάτων ἀεὶ φρυκτωρίας¹ πᾶ-
σιν ἐπελάμψατε, ἐκ φωτὸς αἰδίου πληρούμενοι.

Λόγῳ τὴν ᾧδὴν, νοὸς μὲν ἀνάπλεω, Μυσοῖς προσέφεραν
πίστει δὲ προσήνεγκαν². καὶ διαπύρῳ καρδίας ἔρωτι ἀλλ’
οὐν ὑμεῖς τὸ δευτέρον ἀποδεξάμενοι, τὴν ἀξίαν χάριν τοῦ μισ-
θώματος³, σὺν ἀγίοις ἀγγέλοις ἀγάλλεσθε. [Θεοτοκίον.]

Μόνην⁴ εὐρηκῶς ὁ Λόγος ἐσκήνωσεν⁵ σὴν νηδὺν⁶ ἄχραν-
τον, τῶν Χερουβείμ ὑπέρτερον ὄχημα δείξας, πάσης
τῆς κτίσεως ὀλόκληρον ἀγίασμα, ὕμνοις οὐν ἅπαντες, λογικὸν
σε, οἱ ἐν σοὶ Πανύμνητε σεσωσμένοι πιστῶς μεγαλύνομεν.

Ἄλλος. Τὴν φωτοφόρον νεφέλην.

Τὴν τῶν λειψάνων σου θήκην, ἡλιακὸν ὡσπερ δίσκον, ἔ-
χουσα πόλις εὐσεβῆς, τῆς Ἀχρίδος τρισμάκαρ, τοῦτο
καυχᾶται προσφυῶς, ἐκεῖθεν γὰρ πέμποντα λαμπρότατοι
θαυμασιῶν ἀκτίνες σελαγίζουσαι πανταχοῦ τοὺς εὐσεβεῖς.

Ῥήματα πάτερ τῆς θείας τῶν οὐρανῶν βασιλείας ἐν μακαρίᾳ
σου ζωῇ καταλείψας τῇ ποιμνῇ, καὶ τὸν τῆς πίστεως θεσμόν

¹ φρικτωρίας; ² προσήνεγκαν; ³ μισθώματος; ⁴ μόμην; ⁵ ἐσκύνωσεν; ⁶ νυδὺν.

τηρήσας ἀνόθευτον, τὸν δρόμον δέ σου τελέσας ὀσίως, μετετά-
ξω πρὸς τὴν ἄληκτον¹ ζωὴν. *Δόξα.*

Ὁμοβασίλειον κράτος, Φῶς Τριλαμπές Θεαρχία, Τριάς
Μονὰς Ὑπερφυῆς² Πάτερ Λόγε καὶ Πνεῦμα. τῶν ἱεραρχῶν
δὲ ταῖς λιταῖς, δεήσεσι³ δικαίων τε, διάσωσον ἐκ παντοίων κιν-
δύνων τοὺς εἰδότας⁴ σὲ Θεόν. *Καὶ νῦν. [Θεοτοκίον.]*

Σὺν ταῖς αὐλοῖς οὐσίαις τῶν οὐρανίων ταγμάτων, σὺν τοῖς
ἀγίοις τοῖς ἐν γῆ τὸν Θεὸν ἐπιγνοῦσι, Θεογεννήτορ Μα-
ριαμ καὶ τοῦτο κηρύξασι σὺν τοῖς σοφοῖς διδασκάλοις, καὶ ἱε-
ράρχαις Μυσίας, τιμῶμεν σε Θεογεννήτορ.

*Καταβασία. Μυστήριον ξένον. Ἐξαπ[οστειλάριον]. [Ἦχος β´]. Γυναῖκες
ἀκουτίσθητε.*

Εἰλικρινῶς⁵ προσέλθωμεν, πιστῶς ἀνευφημήσωμεν, τοὺς
Ἑπταρίθμους πατέρας, καὶ θεῖους ἰσαποστόλους, Γοράσδον,
Ἀγγελάριον, Μεθόδιον τὸ Κύριλλον, Κλήμεντα Σάββα Ναοῦμ
τε, τῆς Βουλγαρίας ποιμένας, καὶ Δαλματίας φωστῆρας.

Ἔτερον. [Ἦχος γ´.] Φῶς ἀναλλ[ο]ίωτον Λόγε.

Ἡ Βουλγαρία σκιρτάτω, καὶ Δαλματία θαρσεῖτω, τοὺς
ποιμενάρχας τιμῶσα, κήρυκας καὶ ἰσαποστόλους, ἡμεῖς
δὲ ἀνευφημοῦμεν τοὺς Ἑπταρίθμους φωστῆρας.

Χρυσοπλοκότατε⁶ πύργε, καὶ δωδεκάτειχε πόλις, ἡλιοστά-
λακτε θρόνε, καθέδρα τοῦ βασιλέως, ἀκατανόητον
θαῦμα, πῶς γαλουχεῖς τὸν Δεσπότην.

*Εἰς τοὺς αἴνους ἰστῶμεν στίχους δ´. Στιχηρὰ προσόμοια Ἦχος β´.
Ὅτε ἐκ τοῦ ζύλου σὲ νεκρόν.*

Ἐλλαμψεν ἡ μνήμη τῶν σοφῶν, ὥσπερ τοῦ ἡλίου ἀκτί-
νες ἐπὶ πάντων⁷ τῶν βροτῶν, ἦθη ἀπεδίωξαν Μακεδονίου
ὀρμάς, καὶ τῷ πόματι⁸ τῆς χάριτος, μεθύονται πάντες, βα-

¹ ἄλκτον; ² Ὑπερφυεῖς; ³ δεήσασι; ⁴ εἰδόσα; ⁵ εἰλικρινῶς; ⁶ χρυσοπλοκότατε; ⁷ πάσων; ⁸ τό πόμα τῆς.

πτίσματι¹ ἐφώτισαν μεμωραμένον λαόν, ὡς τὸν λόγον τῆς πίστεως ἀεὶ ἐκδιδάσκοντες² πάντας κατεφώτισαν σέβειν [τε] κηρύττειν Χριστόν. στήφη³ τῶν δαιμόνων συνθλῶνται⁴. ῥώσει⁵ ἰαμάτων τοῖς πόθῳ νῦν ἐπιτελοῦσι τὸ μνημόσυνον.

Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν ἤχῳ σάλπιγγος.

᾽Ωφθητε ἐν μέσῳ τῶν βροτῶν ὥσπερ οἱ ἀήττητοι πύργοι, οὐκ ἐσαλεύθητε, ἕως οὗ ὠλέσατε Μακεδονίου ὀρμάς⁶, καὶ τὰ ἤθη τὰ εὐχρηστα τοῖς πᾶσι διδόντες, σέβειν ἀνεδιδάξατε⁷ Τριάδα Ἄκτιστον, ὅμως ἀνυμνοῦντες⁸ τιμῶμεν, θείων, Ἐπταρίθμων χορείαν, τῶν αὐτῶν ιδρώτων τὰ παλαίσματα.

Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν τυμπάνῳ καὶ χορῶ.

Πόθῳ ἀθροισθέντες⁹ εὐσεβῶς ἐν τῇ μεταστάσει τῇ θείᾳ τῶν θεηγόρων ἀνδρῶν, βρύουσιν ἐκάστοτε τῶν ἰαμάτων πηγάς, καὶ τῷ θρόνῳ παντάνακτος ἀεὶ παρεστῶτες¹⁰, ἔλεος εὐράμενοι ἐν τῇ δευτέρα φρικτῇ, καὶ ἐκ πάσης κολάσεως λυτρώσασθαι πάντας ἄγιοι Ἐπταρίθμοι τῆς Βουλγαρίας σοφοί, ὅμως νῦν ἀμπλακημάτων πολλῶν τε, καὶ βαρβαρικῆς σοφοὶ βουλῆς ἀπαλλάξασθαι¹¹.

Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν κυμβάλοις εὐήχοις.

Σῶσον Ἐπταρίθμων ὁ χορὸς τοὺς πολιτείαν ποθοῦντας, καὶ τὴν σὴν μνήμην τελοῦν[τας], σκέδασον καὶ φρούρησον ἀπὸ παντοίων παθῶν, ἐκ τοῦ σκότους τοῦ ἄρχοντος¹², βαρβάρων βουλῆς¹³ τε Κύριλλε Μεθόδιε, Κλήμη, Σάββα, Ναοῦμ, ἅμα σὺν Γοράσδονι¹⁴ τῷ θείῳ, τῇ¹⁵ τῶν Βελογράδων ἀκρότητι¹⁶, ὕμνοις Ἀγγελάριον δοξάσωμεν. *Δόξα. Ἦχος α΄.*

Εὐφράσου ἐν Κυρίῳ πόλις τῶν Βελογράδων· ἀγάλλου καὶ χόρευε¹⁷ πιστῶς λαμπροφοροῦσα, ἐπὶ τὰ στύλους ἰσαρίθ-

¹ βαπτίσμα; ² ἐκδιδάσκων; ³ στήφη; ⁴ σηνθλῶνται; ⁵ ῥῶσιν; ⁶ ὀρμάς; ⁷ ἀνεδιδάξαν; ⁸ ἀνυμνοῦμεν; ⁹ ἀθροισθέντες; ¹⁰ παρεστῶτες; ¹¹ ἀπάλλάξον; ¹² τὸν ἄρχοντα; ¹³ βουλῆς; ¹⁴ Γοράσδων; ¹⁵ τῆς; ¹⁶ ἀκρότης; ¹⁷ χόρευε.

μους, ἀσκητάς καὶ κήρυκας τῆς Βουλγαρίας ἐν κόλποις κατέχουσα, τῶν θαυμάτων τὰς ἰάσεις καθορῶσα, καὶ βλέπουσα¹ καταράσσοντας τῶν βαρβάρων τὰ θράση, εὐσεβῶς ἀνακράζουσα Κ[ύρι]ε δόξα σοι². *Καὶ νῦν.*

Δεῦτε πιστοὶ ἐπαρθῶμεν ἐνθέως καὶ κατίδομεν³ συγκατάβασιν θεϊκὴν ἄνωθεν, ἐν Βηθλεὲμ πρὸς ἡμᾶς ἐμφανῶς, καὶ νοῦν καθαρθέντες τῷ βίῳ προσενέγκωμεν ἀρετὰς ἀντὶ μύρου προευτρεπίζοντες πιστῶς τῶν γενεθλίων τὰς εἰσόδους, ἐπὶ τῶν ψυχικῶν θησαυρισμάτων κράζοντες ἐν ὑψίστοις Δόξα Θεῷ τῷ ἐν Τριάδι δι' οὗ ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία ἐπεφάνη, τὸν Ἀδάμ ἐκλυτρούμενος τῆς ἀρχηγόνου⁴ ἀρᾶς ὡς φιλόανθρωπος.

Δοξολογία μεγάλη καὶ ἀπόλυσις. Εἰς τὴν Λειτουργίαν τυπικά, καὶ ἐκ τοῦ κανόνου⁵. Ψιδῆ τρίτη καὶ ἕκτη. Προκειμένον τοῦ Ἀποστόλου ἤχος δ'. Τίμιος ἐναντίον⁶ Κυρίου ὁ θάνατος τοῦ ὀσίου αὐτοῦ.

Στίχ[ος]. Τὶ ἀνταποδώσωμεν⁷ τῷ Κυρίῳ. Πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς Παύλου τὸ ἀνάγνωσμα.

Ἀδελφοὶ ἐνὶ ἐκάστῳ δίδεται⁸ ἡ φανέρωσις⁹ τοῦ Πνεύματος.

*Ζῆτει Νοεμβρίου εἰς τὰς ιζ'.
Εὐαγγέλιον ἐκ τοῦ κατὰ Ματθαῖον.*

Εἶπεν ὁ Κύριος τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, ὑμεῖς ἐστὲ τὸ φῶς τοῦ κόσμου, οὐ δύναται κρυβῆναι πόλις ἐπάνω ὄρους κειμένη¹⁰. *Ζῆτει εἰς ἱεράρχας.*

Κοινωνικόν. Εἰς μνημόσυνον αἰώνιον. Μεγαλυνάριον τῶν ὀσίων.

Τοὺς θεῖους πατέρας καὶ φαινοὺς Κύριλλον τὸν μέγαν, καὶ Μεθόδιον τοὺς σοφοὺς, τὰ κλέη ὀσίων, Γοράσδον¹¹ σὺν Ἀγγελάριῳ Κλήμῃ Ναοῦμ τε Σάββα, ὕμνοις τιμήσωμεν¹².

¹ βλαίπουσα; ² δόξασα; ³ κατύδομεν; ⁴ ἀρχηγόνου; ⁵ κανῶνος; ⁶ ἐναντεῖον; ⁷ ἀνταποδόσωμεν; ⁸ δίδωται; ⁹ φαναίρωσις; ¹⁰ κοιμένη; ¹¹ Γοράσδων; ¹² τιμώσωμεν.

Ἔτερον.

Δεῦτε εὐφημήσωμεν οἱ πιστοὶ τοὺς Ἑπτὰ φω-
στήρας, τοὺς φωτήσαντας τηλαυγᾶς, τὴν γῆν τῶν Βουλγάρων, εἰς ἓν συ-
ναγαγόντας ἔθνη τὰ διεστῶτα¹ ὕμνοις γεραίροντες.

Τ Ε Λ Ο Σ .

Χεῖρ Ἰακώβου Βασιλάκη, τοῦ ἐκ τῶν Βυλασσῶν νήσων.

¹ διεστότα.

II. Посвещение на охридския архиепископ Йоасаф от Служба за св. Наум Охридски (Мосхопол, 1740 г.)²⁴⁰

Τῷ ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤῳ καὶ σοφωτάτῳ Ἀρχιεπισκόπῳ τῆς
Πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν, καὶ πάσης Βουλγαρίας,
Κ(υρί)ῳ Κ(υρί)ῳ Ἰωάσαφ. τὴν ἔδαφιαῖαν προσκύνῃσιν.

Εἰ καὶ οἱ ἀπ' αἰῶνος ξυγγραφέων εἰώθασι πόνημά τι σοφὸν καὶ μελίρρυτον τοῖς μετὰ δόξης καὶ δυνάμεως ἀνατιθέναι, εἰς ἐπικουρίας δαψίλειαν, καὶ ἀφθονίαν ἐκτρανώσεως, πῆ δὴ ἔμελλον ἐγὼ προσδραμεῖν ἄλλοθί που, μακαριώτατε καὶ σοφώτατε πάτερ, καὶ ταύτην τὴν ἱερὰν βίβλον, ἀκολουθίαν περιέχουσαν τοῦ ὁσίου καὶ πνευματεμόρου πατρὸς τῆς Ἐκκλησίας, Ναοὺμ λέγω τοῦ θαυματουργοῦ, καθιερωῶσαι; τίνα κράτιστον ἄλλον, ἥρωα, γέμοντα πάσης σοφίας καὶ δυνάμεως εὐροιμι, ὑπερμαχοῦντα, στηρίζοντα καὶ πανταχοῦ γῆς καταγγείλанта; ἀλλ' εἰ καὶ Λυγκέως ὀξυδέρκειαν ἐξεῖχεν ἄν τις, καὶ Διογένους τὰς δάδας ἀνῆπτε, οὐκ ἔσθ' ὅπως ἐπὶ σκοποῦ βάλῃ. μόνος γὰρ μόνος σὺ ἢ μετὰ πάνυ ὀλίγων σοφίας ἔμπλεως ἀπάσης καὶ ἀρετῆς καταγώνιον, σοφὸς οἰκονόμος καὶ πηδαλιούχος ἐν παντοίαις τρικυμίαις καὶ ζάλαις τοῦ βίου, στύλος φωτὸς ἅπαντας οὐχ' ὀρῶντάς σε, ἀλλὰ καὶ πόρρωθεν ἀκούοντας φωταγωγῶν, πατὴρ φιλοστοργότατος παντὸς προσαφικομένου σοφαῖς διδασκαλίαις, καὶ πνευματικαῖς παραινέσεσι πᾶσαν ἀνωμαλίαν διευθύνων. ὅθεν σε λύχνον ἐπὶ λυχνίαν τέθεικεν ἡ πρόνοια, τὰ τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν σκῆπτρά σοι δεδώρηται, κορυφαῖος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου κεκλήρωσαι, ποιμὴν κατὰ τὴν καρδίαν Κυρίου προβέβλησαι ποιμαίνειν καὶ κατευθύνειν τὸν λαὸν αὐτοῦ. ὅθεν δὴ δέξαιο, ὦ κριτικωτάτη καὶ μακαριωτάτη κεφαλῇ, ὑπὲρ οὗ καὶ ἀναμφισβήτητως πείθομαι ἐὰν γὰρ τοῖς πόρρω εὐκατάδεκτος, πῶς οὐχὶ τοῖς πέλας οὐχ ἤκιστα δὲ τοῖς σοῖς; σὸς γὰρ ὁ ἅγιος, καὶ γὰρ ἐν τῇ ὑπὸ τὴν σκέπην σου χώρα ὁ ναός. τὸ δὲ μᾶλλον ὅτι καὶ σταυροπήγιον τοῦ σοῦ θεοπροβλήτου πατριαρχικοῦ θρόνου, τῷ σῷ ἑωσφόρῳ ὀνόματι διοικούμενον καὶ προνοούμενον. ἰλαρωτάτῳ κρίνων διαθέσει ἰσόρροπόν μου τὸ ἀνάθημα, τῇ πολλὰ προθυμουμένη προθυμίᾳ, καὶ ἀντευχόμενός με τῆς εὐγνώμονος πρὸς αὐτὴν διαθέσεως θεοπειθέσι καὶ πανιέροις εὐχαῖς.

Δοῦλος εὐπειθῆς Μιχαὴλ ὁ τοῦ Γκόρας.

²⁴⁰ Текстът се предава по Kissas 1986с: 291.

**III. Посвещение на охридския архиепископ Йоасаф от Служба
за св. Климент Охридски (Мосхопол, 1742 г.)²⁴¹**

Τῷ ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤῶ ΚΑΙ ΣΟΦΩΤΑΤῶ
ἀρχιεπισκόπῳ τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν καὶ
Πάσης Βουλγαρίας, Κυρίῳ Κυρίῳ
ΙΩΑΣΑΦ. Τὴν μετ' ἄκρας εὐλαβείας ἐδαφιαίαν
προσκύνησιν.

ΚΑθάπερ τὸ οὐράνιον στερέωμα τοῖς τῆς ἐλλαμπτικωτάτης φωτοχυσίας τοῦ παμφανώντος ἡλίου προτερήμασιν, οἷς παρὰ πάντων τῶν φωτοειδῶν ἀπέμαξε, καταλαμπόμενον ἀγλαΐζεται, καὶ βένθος ἅπαν, καὶ σκοτ[ε]ρία παντοία τῇ τούτου ἀνατολῇ φαιδρύνεται, οὕτω δὴ καὶ τὸ θεῖον ἔδος, καὶ ἀποστολικὸν σκῆνος τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν κεκληρωμένον σε, Μακαριώτατατε Πάτερ, ὡς ἄλλον χρυσοῦν καὶ φαεσφόρον ἐν ἐσχάτοις ἀνατείλαντα ἡλιον, οὐχ ἥκιστα ἐφ' ἡμῶν, ὅτε καὶ ἡδίων μετὰ τὸ νέφος ὁ ἥλιος, κατὰ τὸ λεγόμενον, παντοία σεμνότητι, καὶ βίου λαμπρότητι, καὶ ἀμφοτέρῳ τῇ τῆς ἀρετῆς τελειότητι, καθ' ὑπεροχὴν κατηύγασται καὶ ἐξόχως λελάμπρυσται. τῆς γὰρ δνοφερῆς ἀχλύος πάσης ταραχῆς καὶ ἀνωμαλίας τὸ χαίρειν εἰπούσης, καὶ τοῦ ἐν σκότει διαπορεύεσθαι τῆς ἀγνοίας ἐκποδῶν ἀπηλλαγμένου, δόξα Κυρίου περιέλαμψε, καὶ πάντα θεσπεσίως τῇ δωδεκαχόρδῳ ὄρφεια κινύρα τῆς σῆς χάριτος ἐφωταγώγησε, ἦν Πιερίδες θησαυρίσασαι, ὡς σμῆνος πολυδαίδαλον καὶ λειμῶνα ἀνθεμόεντα τῇ μακαρία σου ψυχῇ ἐπεσώρευσαν ἐν ἀφθονίᾳ. ἵνα γὰρ τὰ πλείω ἐάσω, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς, (ἐν οἷς καὶ οἰκοδομαὶ λαμπρῶς κατηγλαΐσμεναι, καὶ πολύφατοι), ἐπιλείπει γάρ με διηγούμενον ὁ χρόνος, ἀπάντων τὰ πάντα, ὧν ἡ βιωτὴ κατ' εὐδοκίαν Κυρίου. ὑφ' ὧν τῶν στιλπνοτάτων ἐλλάμψεων φωταγωγούμενος καυτὸς, καὶ μάλα θαρρύνόμενος ὑπὸ τε τῆς θεσπεσίας σου καλοκάγαθίας, καὶ τῆς προγεγονυίας εὐκαταδέκτου ἀφιερώσεως, αὐτὸς πάλιν ἐτόλμησα καὶ οὐκ ὤκνησα τῇ νῦικτῇ προσδραμεῖν εὐπειθεῖα πρὸς τὴν σὴν πατρικὴν φιλοστοργίαν, καὶ ταύτην προσανατιθέναι τὴν μικρὰν μὲν βίβλον τῇ οὐσίᾳ, μεγάλην δὲ καὶ ἱερὰν τῇ εὐσεβείᾳ, πολλῶ τῷ ἰδρῶτι καμωθεῖσάν μοι, καὶ ὑπὸ πολλῶν τῶν ἐκπαλαὶ διορθωθεῖσαν σεσαθρωμένων ἀντιγράφων, καὶ ἀκολουθίας περιέχουσιν τοῦ τε ἐν τῇ αὐτῇ ἀποστολικῇ καθέδρᾳ προπατριάρχευσαντος, καὶ ἐν ἀγίοις ἤρωσι τῆς Ἐκκλησίας στίλποντος, Κλήμεντος ἀρχιεπισκόπου Ἀχριδῶν, καὶ ὧν ἡ συνεχὴς τῶν ἀκολουθιῶν κατάστρωσις κλήσεις τὰς ἀγίας παρεμφαίνει, οἷτινες τῇ αὐτῇ καὶ ὑπὸ τὴν αὐτὴν ὑπερέλαμψαν ἐν ἐσχάτοις ταῖς φεγγοβόλοις μαρμαρυγαῖς τῆς εὐσεβείας, Μακεδονίαν καὶ Ἰλλυρίδα μετὰ τῶν περὶ αὐτὰς

²⁴¹ Текстът се предава по Kissas 1986a: 55–56.

φωτὶ θεογνωσίας προσάγοντες, καὶ ἀδιαλείπτως τοῖς αὐτῶν θαυματοβρύτοις ἁγίοις λειψάνοις παρακείμενοι φρουροὶ προστατεύοντες, στηρίζουσι τὴν θεῖαν καθέδραν, αὐτῆς μὲν εἰς δόξαν καὶ καύχημα μέγιστον, εὐσεβούντων δ' οὐ σμικρὰν τῶν παθῶν σωτηρίαν, πῆ γὰρ ἔδει ἄλλοθί που; Οὐκ ἔστιν, οὐκ ἔστιν, ὅτι μὴ σοὶ τῷ πατρύχῳ κληρονόμῳ τῆς πατριαρχικῆς καθέδρας, καὶ γαυριωμένῳ ἐν δόξῃ ἁγίων πατροπροβλήτως. Ἀσμένως τοίνυν δέξαι καὶ φιλοφρόνως τὰ σά, σοὶ προσανατιθέμενα, οὐχ ὅτι καθ' ὃ δεῖ, ἀλλὰ δεῖν ἔδει, εἰ μὴν οὐχὶ κατ' ὀφειλομένην ἀξίαν, ἀλλὰ τὰ μέγιστα προαιρουμένην προθυμίαν. προαίρεσις μὲν γὰρ ἐξέχει τῷ περιεῖναι τῇ ἐπινοίᾳ, δύναμις δὲ οὐκ ἔχει περιεῖναι τῇ ἐνδείᾳ. Καὶ δεομένῳ εὐξαιό μοι τὰ ἄριστα.

Ἐλάχιστος δοῦλος, ἀλλὰ πιστός, Μιχαὴλ ὁ τοῦ ΓΚόρας.

IV. Кратка история на случилия се през 1740 година голям глад и недоимък, съставена от господин Михаил Горас²⁴²

Σύντομος ιστορία τῆς κατὰ τὸ 1740 ἔτος
Μεγάλης γενομένης Πείνας καὶ ἀκριβείας.
Συντεθεῖσα παρὰ τοῦ Κυρίου Μιχαὴλ Γκόρας. καὶ
Ἀφιρωθεῖσα παρ' αὐτοῦ.
Τῷ μακαριωτάτῳ καὶ Σοφωτάτῳ Ἀρχιεπισκόπῳ τῆς πρώτης
Ίουστινιανῆς Ἀχριδῶν, καὶ πάσης Βουλγαρίας Κυρίῳ Κυρίῳ
ΙΩΑΣΑΦ.

ΜΑκαριώτατε Πάτερ ἄτοπον μὴ σοῦ φανῆ.
Ἄν τὸ στόμα μας μικρὸν λόγον ἔχει νὰ εἰπῆ.
Διότι ἂν ἡ σύνθεσις τοῦ λόγου εἶναι μικροτάτη.
Πλὴν τοῦ χρόνου ἡ περίστασις ἐστάθηκε φθαρτικωτάτη.
Ὅθεν ὁ σκοπὸς μας δὲν εἶναι πάντα νὰ ιστορήσῃ,
Ἄλλ' ὅσον εἰς μνήμην τοῖς μετέπειτα ν' ἀφήσῃ,
Τὰ ὅσα ἐπροξένησεν ἡ πείνα καὶ ἀκριβεία,
Μὲ πολλὴν τὴν συντομίαν ὡς ἔχει ἡ ἀλήθεια,
Ὅχι μὲ ρητορικὰ καὶ μὲ λέξεις τὰς ποικίλους,
Ὅπου κάμνουσι τοὺς λόγους σκοτεινοὺς τε καὶ ἀδήλους.
Πλὴν μὲ φράσιν τὴν ἀπλὴν, καὶ μὲ γλῶσσαν τὴν κοινήν.
Εἰς κατάληψιν παντός, καὶ ἐνθύμησιν παντοτεινῆν.
Διὸ δεόμενος πολλᾶ σοῦ τὴν ἄδειαν ζητῶ,
Καὶ οὕτω τὴν διήγησιν τῆς πείνας ἀρχηνῶ.

ΑΡχηνῶ γοῦν καὶ προλέγω σημεῖον τὴν φανέρωσιν
Παντοῦ ποῦ ἐφάνηκε τῆς γῆς ἐν τετραπέρασιν.
Εἰς γὰρ χιλίους ἑπτακοσίους ἑπτὰ καὶ τριάντα
Κακὰ ἦν προμηνύματα δι' ὅλα τὰ συμβάντα.
Διότι εἰς τὰς πέντε τοῦ μηνὸς τοῦ Δεκεμβρίου
Τὸ βράδι ξημερώνοντας Νικολάου τοῦ ἁγίου,
Κωμῆτης πυρίμορφος ἐφάνη μεγαλώτατος

²⁴² Текстът се предава по Kissas 1986с: 314–317.

Μέρος πρὸς τὸ βόρειον κακῶν σημαντικώτατος
 Ὅστε τοῦτον εἶδασιν ἀνατολὴ καὶ δύσις.
 Καὶ κόσμου προεσήμανε τὰς θλίψεις καὶ συγχίσεις.
 Ἀφήνω ὅμως νὰ εἰπῶ βασιλειῶν τὰς ταραχὰς
 Τοῦ Τούρκου, καὶ καίσαρος, καὶ Μοσχόβου τὰς διαλλαγὰς,
 Ὅπου εἶναι πραγματεία ἀρκετὴ τῶν ιστορούντων
 Πλὴν γράφω ἐν συντόμῳ, μόνον θλίμιν τῶν πεινόντων.

Διότι εἰς χιλίους ἑπτακοσίους καὶ σαράντα
 Φεῦ Ῥούμελην ἐπλάκωσαν τὰ κακὰ πάντα
 Ὅταν βασιλεὺς σουλτὰν μαχμούτης ἐβασίλευε
 Ἀπὸ πείναν νὰ χαθῆ ἡ Μακεδωνία ἐκινδύνευε.
 Χειμῶνας παγκάκιστος καὶ κρυερὸς ἄκρος,
 Διὰ δὲ γῆς τὸ ἄχορτον ἀφίνω τὸ πολὺ μάκρος.
 Διότι ἕως τῆς ἡμέρας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου
 Ποῦ εἶναι εἰς τὰς 23 τοῦ μηνὸς τοῦ Ἀπριλλίου
 Κανεὶς δὲν ἴδε μὲ τὰ μάτια πρασινάδα
 Διὰ νὰ χαρῆ καὶ τῆς γῆς τὴν εὐμορφάδα,
 Ἡ ἐκκλησία ἔψαλλε, σήμερον ἔαρ μυρίζει
 Ὅ δὲ καιρὸς ἀρχήνισε ψυχρότατα νὰ χιονίζει.

Ἄλλ' ὃ κακὸν κακῶν ἀπάντων κάκιστον.
 Καὶ θλίψις ποῦ ἐπλάκωσε πτωχὸν καὶ πανάριστον.
 Ὅτι πείνα ἔγινεν εἰς ρούμελην μεγαλωτάτη,
 Καὶ ἀκρίβεια εἰς εἶδος πᾶν πολλᾶ φθαρτικωτάτη.
 Ἀπὸ μηνὸς Φεβρουαρίου ἕως καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἰουνίου
 Πρὸς ἄσπρα τὸ γένημα εἴκοσι καὶ ἑπτὰ ἦν ἡ ὀκά.
 Ὅστε καὶ μέγας ἀυθέντης ἐδίωχνε ὃν εἶχε θεράποντα
 Πολλοὶ φλούδαις δενδρῶν ἄλεθαν μετὰ φακῶν
 Καὶ ζημωταῖς ἔτρωγαν νὰ μὴ λάβουν θάνατον πικρὸν

Κριθῆς ἀνακάτωναν ἀλεῦρι ὀκᾶν μίαν
 Μὲ χῶματος λευκοῦ ὀκάδες δύο μὲ ἀθυμίαν
 Καὶ οὐτῶ ζυμώνοντες ὦ εἰς τὴν δυστυχίαν
 Καὶ μασσῶντες ἔτρωγαν μὲ πολλὴν ἀγδίαν
 Σταφυλιῶν τὰ τζίπουρα ἀπὸ κοπρίαις ἔσκαφταν
 Καὶ στεγνὰ ἀλέθοντες, μὲ ἀλεῦρι τᾶτρωγαν
 Τὰς μορφὰς οἱ πλείους ἄλλαξαν τῶν ἰδίων προσώπων
 Ὅπερ οὐδεὶς ποτὲ δὲν ἐνθυμᾶται τῶν ἀνθρώπων
 Ὅστε περιπατοῦντες δὲν ἔφθαναν ὄν ἤθελον τόπον
 Πλὴν σκοντάβοντες λειπόθυμοι ἔπεφταν μὲ κακὸν τρόπον
 Ροῦχα καὶ ὑπάρχοντα παρέδιδαν ἀτίμως
 Καὶ πείνας στεναχώρησιν ἐπράυνον ἀθύμως
 Σπήτια τους ἐπὶ ταυτοῦ πολλοὶ πτωχοὶ ἐχάλασαν
 Καὶ χωρὶς τινὰ ξετίμησιν πᾶσαν ὕλην ἐπούλησαν,
 Τέκνα τους ἐπούλησαν γονεῖς ἕνεκ' ἀργυρίων,
 Ψυχὰς μὴ φειδόμενοι τῶν ἰδίων παιδίων,
 Κοιλὰ διὰ νὰ πάρουσι τρία σιταρίων.
 Οὐαὶ φονεῖς ἐγίνονταν τέκνων τῶν οἰκείων
 Ταῦτα παραδίδοντες εἰς χεῖρας ἀλλοτριῶν
 Καὶ δούλους ποιήσαντες, καὶ ξένους οὐρανίων
 Καὶ ἂν ἡ ἀνατολὴ καὶ δύσις δὲν εἶχαν προφθάσει
 Μὲ κάτεργα διὰ θαλάσσης γένημα νὰ διαμοιράσῃ
 Πάντας ἐκινδύνευσε τοὺς ἀνθρώπους τῆς νὰ χάσῃ
 Ἡ τάλαινα Μακεδωνία, ὃ δὲ ἄδης νὰ χορτάσῃ.

Καὶ τί λέγω μόνον τὴν διήγησιν τῆς πείνας
 Καὶ δὲν γράφω τὰς λοιπὰς δυστυχίας τὰς ἀνθρωπίνας
 Διότι δὲν ἔγινεν ἡ δυστυχία διὰ τὴν πείναν μόνον
 Ἀλλ' εἰς εἶδος πᾶν ἡ ἀκρίβεια πολὺν χρόνον.
 Ὅτι καὶ τοῦ κριθαρίου ὁμοίως ἡ ὀκὰ καὶ τοῦ βρωμίου
 Ὅποῦ τίς δὲν ἐνθυμᾶται ἀπ' ἀνατολῶν ἡλίου.

Βόες, πρόβατα, καὶ τετράποδα, ἐψόφησαν,
 Τὰ δὲ ἄλογα ἀμετρήτως ἐρημώθησαν,
 Τὰ κρέατα ἀχαμνά, καὶ ἀκριβώτατα,
 Καὶ τοῦτο δὲν ἔφθανεν, ἀλλὰ καὶ σπανιώτατα
 Πρὸς εἴκοσι ἄσπρα ἢ ὀκτὰ ἀπὸ βοϊδίου,
 Ὅπου ρίζαν γερὴν δὲν ἄφηνε κανενὸς δοντίου.
 Ἀχαμνὸν ἦν καὶ τὸ κρέας τῶν κριαρίων,
 Ἡ τιμὴ δὲ τῆς ὀκάς ἦν δύο ἡμισυ δεκαρίων.

Τῶν ὀσπρίων δ' ἢ ὀκτὰ ἦν πρὸς ἄσπρα δέκα καὶ ὀκτὼ
 Ὅπου τρέμω ἀλητῶς τὴν ψυχὴν νὰ τὸ εἰπῶ.
 Ὅμοίως καὶ τοῦ ἄλατος πρὸς ἄσπρα δύο καὶ δέκα,
 Καὶ ὀκτὰ δὲν ἔπερνε σωστὴν πτωχὴ γυναῖκα.
 Τὸ δὲ κρασί ἐγινε πρὸς ἄσπρα ὀκτὼ καὶ ἐννέα
 Κρίνον Κύριε τοὺς πωλητάδες ἐν πεινῇ βαρέα
 Ὅτι ἔσμιγαν ἐπίσης τὸ κρασί μετὰ τὸ νερὸν
 Καὶ τὸν πίνοντα ἐφούσκωνε σὰν δερμάτι γιδερὸν.
 Τὸ δὲ λάδι ἐγινε πρὸς ἄσπρα πενήκοντα
 Ὅμοίως καὶ τὸ βούτερον πρὸς ἄσπρα ὀγδοήκοντα
 Παράδες δὲ ὀκτὼ καὶ δέκα ὅποιος ἤθελε δώση,
 Ἔτξε ἐλαῖς καὶ τυρὶ ἠμποροῦσε νὰ ἀγοράση.
 Τὸ φορτίον ἀπὸ ξύλα ἦτον πρὸς ἄσπρα ἐξήντα
 Μετὰ βίας δὲ νὰ εἶχε βάρος ὀκάδες πενήντα.
 Συστέλλομαι ἐν ἀληθείᾳ καὶ τοῦτο νὰ εἰπῶ.
 Ὅτι ἐγινε τὸ κάθε αὐγὸ ἀπὸ ἓνα ἄσπρο καὶ μισό.

Διὰ δὲ τὰ πωρικὰ πολλὴ ἐστάθη ἀπορία
 Οὐδεὶς γὰρ ἔβλεπε νὰ εἰπῇ κἄν μετὰ υἰεῖα,
 Ταῦτα ἐπροξένησε τοῦ καιροῦ ἢ ἀνωμαλία

[5]

Ἀλλὰ πάντα ἔγιναν τοῦ Θεοῦ τῆ εὐδοκία
Καὶ γὰρ ἐπερίσσευσε τῶν ἀν(θρώπ)ων ἡ ἁμαρτία
Καὶ εἰς πάντας ἐρρίζώθηκε ἡ κακὴ πονηρία.

Ἄλλ' ἴλεως γένοιο, Ἰησοῦ Χριστέ βασιλεῦ,
Ὅρατῶν τε καὶ ἀοράτων ποιητὰ καὶ προνομεῦ,
Καὶ ὅπερ εἰς καιροὺς τοὺς καθ' ἡμᾶς ἐσυνέβη,
Οὐδὲ ποτὲ εἰς ἄλλους διὰ σὸν ἔλεος νὰ μὴν ἐπανέβη
Ἄλλ' ὅπου πλεονάσειεν ἡ κακὴ μας ἁμαρτία
Ἐπεπερισσευσάτω σου ἡ χάρις ἡ ἅγια.

Δοῦλος Εὐπειθῆς Μιχαήλ ὁ τοῦ Γκόρας.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов, Кодов 1973 А н г е л о в, Б., Хр. К о д о в. *Климент Охридски. Събрани съчинения*. Т. 3. Подг. за печат Б. Ст. Ангелов и Хр. Кодов. София, 1973 [Angelov, B., Hr. Kodov. Kliment Ohridski. Sabrani sachinenia. T. 3. Podg. za pechat B. St. Angelov i Hr. Kodov. Sofia, 1973].
- Бакалова 2003 Б а к а л о в а, Е. *Седмочислениците в изобразителното изкуство*. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3. София, 2003, с. 580–585 [Bakalova, E. Sedmochislenitsite v izobrazitelnoto izkustvo. – V: Kirilo-Metodievaska entsiklopedia. T. 3. Sofia, 2003, s. 580–585].
- Баласчев 1898 Б а л а с ч е в, Г. *Българска литература. Кратко ръководство за средни и специални училища. Написано от А. Теодоров. Пловдив, 1896* (Рецензия). – Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, 15 (1898), с. 3–19 [Balashev, G. Balgarska literatura. Kratko rakovodstvo za sredni i spetsialni uchilishta. Napisano ot A. Teodorov. Plovdiv, 1896 (Retsenzia). – Sbornik za narodni umotvorenia, nauka i knizhnina, 15 (1898), s. 3–19].
- Бърлиева 2003 Б ъ р л и е в а, Сл. *Гръкоезичните кирило-методиевски традиции*. – В: Кирило-методиевска енциклопедия. Т. 4. София, 2003, с. 146–151 [Barlieva, Sl. Grakoezichnite kirilo-metodievski traditsii. – V: Kirilo-metodievaska entsiklopedia. T. 4. Sofia, 2003, s. 146–151].
- Бърлиева 2019а Б ъ р л и е в а, Сл. *Московският препис на Дюканжовия списък*. – В: Бърлиева, Сл. Cyrillo-Methodiana et Varia Mediaevalia. София, 2019, с. 237–256 [Barlieva, Sl. Moskovskiyat prepis na Dyukanzhovia spisak. – V: Barlieva, Sl. Cyrillo-Methodiana et Varia Mediaevalia. Sofia, 2019, s. 237–256].
- Бърлиева 2019б Б ъ р л и е в а, Сл. *Служби за св. Седмочисленици*. – В: Бърлиева, Сл. Cyrillo-Methodiana et Varia Mediaevalia. София, 2019, с. 279–282 [Barlieva, Sl. Sluzhbi za sv. Sedmochislenitsi. – V: Barlieva, Sl. Cyrillo-Methodiana et Varia Mediaevalia. Sofia, 2019, s. 279–282].

- Вайганд 1889 В а й г а н д, Г. *Аромъне, етнографическо-филологическо-историческо издирвания на тъй наречения народ македоно-ромъне или цинцаре*. Варна, 1899 [Vaygand, G. Aromane, etnograficheskofilologicheskoi-istoricheskoi izdirvania na tay narechenia narod makedono-romane ili tsintsare. Varna, 1899].
Онлайн издание на адрес: <http://promacedonia.org/gva/index.htm>.
- Голубинский 1871 Г о л у б и н с к и й, Е. *Краткий очерк истории православных церквей Болгарской, Сербской и Румынской или Молдо-Валахской*. Москва, 1871 [Golubinskiĭ, E. Kratkii ocherk istorii pravoslavnykh tserkvei Bolgarskoĭ, Serbskoĭ i Rumynskoĭ ili Moldo-Valashskoĭ. Moskva, 1871].
- Грашева 2003 Г р а ш е в а, Л. *Седмочисленици*. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3. София, 2003, с. 576–580 [Grasheva, L. Sedmochislenitsi. – V: Kirilo-Metodievska entsiklopedia. T. 3. Sofia, 2003, s. 576–580].
- Григорович 1848 Г р и г о р о в и ч, В. *Очерк путешествия по Европейской Турции (С картою окрестностей Охридского и Преспанского озер)*. Казан, 1848 [Grigorovich, V. Ocherk puteshestviia po Evropeĭskoĭ Turtsii (S kartoiu okrestnostei Okhridskogo i Prespanskogo ozer). Kazan, 1848].
- Григорович 1877 Г р и г о р о в и ч, В. *Очерк путешествия по Европейской Турции (С картою окрестностей Охридского и Преспанского озер)*. 2. изд. Москва, 1877. Фототип. изд. София, 1978 [Grigorovich, V. Ocherk puteshestviia po Evropeĭskoĭ Turtsii (S kartoiu okrestnostei Okhridskogo i Prespanskogo ozer). 2. izd. Moskva, 1877. Fototip. izd. Sofia, 1978].
- Грозданов 1990 Г р о з д а н о в, Цв. *Студии за охридскиот живопис*. Скопје, 1990 [Grozdanov, Tsv. Studii za ohridskiot zhivopis. Skorje, 1990].
- Грозданов 2015 Г р о з д а н о в, Цв. *Свети Наум Охридски*. Скопје, 2015 [Grozdanov, Tsv. Sveti Naum Ohridski. Skorje, 2015].
- Даскалов 2005 Д а с к а л о в, Г. *Армъните в Гърция*. София, 2005 [Daskalov, G. Armanite v Gartsia. Sofia, 2005].

- Джонов, 2003 Д ж о н о в, Б. *Райхенау*. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3. София, 2003, с. 436–438 [Dzhonov, B. Rayhenau. – V: Kirilo-Metodievvska entsiklopedia. T. 3. Sofia, 2003, s. 436–438].
- Димов 1990 Д и м о в, Я. *Кирил – „Патриарх български“*. София, 1990 [Dimov, Ya. Kiril – „Patriarh balgarski“. Sofia, 1990].
- Дуйчев 1985 Д у й ч е в, И. *Дюканжов списък*. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 1. София, 1985, с. 627–629 [Duichev, I. Dyukanzhov spisak. – V: Kirilo-Metodievvska entsiklopedia. T. 1. Sofia, 1985, s. 627–629].
- Зарић 2018 З а р и ћ, С. *Знаменити Гружани: Оберкапетан Станиша Марковић Млатишума*. – *Порекло*, 14. 01. 2018 [Zarić, S. Znameniti Gružani: Oberkapetan Staniša Marković Mlatišuma. – Poreklo, 14. 01. 2018]. <https://www.poreklo.rs/2018/01/14/znameniti-gruzani-oberkapetan-stanisa-markovic-mlatisuma/>
- Зашев 2021а З а ш е в, Е. „*Кратко историческо описание на светата Велеградска митрополия“ и сведенията за св. Седмочисленици в него*. – *Старобългарска литература*, 63–64 (2021), с. 301–323 [Zashev, E. „Kratko istorichesko opisanie na svetata Velegradvska mitropolia“ i svedeniyata za sv. Sedmochislenitsi v nego. – Starobalgarska literatura, 63–64 (2021), s. 301–323].
- Зашев 2021б З а ш е в, Е. *Още веднъж за бератския реликварий*. – *Palaeobulgarica*, 45 (2021), № 3, с. 3–33 [Zashev, E. Oshte vednazh za beratskia relikvariyy. – Palaeobulgarica, 45 (2021), № 3, s. 3–33].
- Зашев 2022а З а ш е в, Е. *Най-ранният словесен образ на св. Седмочисленици – механизмо на изобретяване*. – *Palaeobulgarica*, 46 (2022), № 4, с. 3–31 [Zashev, E. Nay-ranniyat slovesen obraz na sv. Sedmochislenitsi – mehanizmo na izobretiyavane. – Palaeobulgarica, 46 (2022), № 4, s. 3–31].
- Зашев 2022б З а ш е в, Е. *Места на паметта за св. Горазд и св. Ангеларий в гр. Берат (Албания)*. – *Старобългарска литература*, 65–66 (2022), с. 282–317 [Zashev, E. Mesta na pametta za sv. Gorazd i sv. Angelariyy v gr. Berat (Albania). – Starobalgarska literatura, 65–66 (2022), s. 282–317].

- Зашев 2023а З а ш е в, Е. *За най-ранната топография на кул-
та към св. Седмочисленици. Обособяване на култа.*
– В: Кирило-Методиевски места на паметта в българ-
ската култура. София, 2023, с. 53–109 [Zashev, E.
Za nay-rannata topografia na kulta kam sv. Sedmo-
chislenitsi. Obosobyavane na kulta. – V: Kirilo-Meto-
dievski mesta na pametta v balgarskata kultura. Sofia,
2023, s. 53–109].
- Зашев 2023б З а ш е в, Е. *Към въпроса за авторството на Бе-
ратската (Венецианската) служба за св. Седмочи-
сленици.* – *Palaeobulgarica*, 47 (2023), № 4, с. 39–74
[Zashev, E. Kam vaprosa za avtorstvoto na Beratskata
(Venetsianskata) sluzhba za sv. Sedmochislenitsi. –
Palaeobulgarica, 47 (2023), № 4, с. 39–74].
- Златарски 1924 З л а т а р с к и, В. *Към историята на манастира*
„Св. Наум“ в Македония. – Македонски преглед,
1 (1924), № 2, с. 1–13 [Zlatarski, V. Kam istoriyata
na manastira „Sv. Naum“ v Makedonia. – *Makedonski*
pregled, 1 (1924), № 2, s. 1–13].
- Иванов 1908 И в а н о в, Й. *Български старини из Македо-
ния.* София, 1908 [Ivanov, Y. Balgarski starini iz
Makedonia. Sofia, 1908].
- Иванов 1970 И в а н о в, Й. *Български старини из Македония.*
София, 1970, с. 564–569 [Ivanov, Y. Balgarski starini
iz Makedonia. Sofia, 1970, s. 564–569].
- Илиевски 1989 И л и е в с к и, П. Хр. *Терминот ἐπτάρθμιος и сос-
тав на групата Свети словенски Седмочисле-
ници.* – В: Климент Охридски и улогата на Ох-
ридската книжевна школа во развитокот на сло-
венската просвета. Скопје, 1989, с. 5–28 [Ilievski,
P. Hr. Terminot ἐπτάρθμιος i sostav na grupata Sveti
slovenski Sedmochislenitsi. – V: Kliment Ohridski i
ulogata na Ohridskata knizhevna shkola vo razvitokot
na slovenskata prosveta. Skopje, 1989, s. 5–28].
- Калев 1970 К а л е в, Д. Св. *Горазд – славянски просветител.*
София, 1970 [Kalev, D. Sv. Gorazd – slavyanski
prosvetitel. Sofia, 1970].
- Конески 2020 К о н е с к и, Б. *Целокупни дела на Блаже Конески.*
Критичко издание. Т. 7. Кирилометодиевската
традиција от IX до XIX век. Скопје, 2020 [Koneski, B.
Tselokupni dela na Blazhe Koneski. Kritichko izdanie.

- Т. 7. Kirilometodievskata traditsija ot IX do XIX vek. Skorje, 2020].
- Кръстанов 1998 К р ъ с т а н о в, Тр. *Неизвестни извори за св. Климент Охридски чудотворец, епископската му столица Велика – Велеград – Белград – Берат и датата на смъртта му – 25 юли 916 г.* – В: Дни на науката на Република България и Република Македония. Научни доклади. София, 1998, с. 164–186 [Krastanov, Tr. Neizvestni izvori za sv. Kliment Ohridski chudotvorets, episkopskata mu stolitsa Velika – Velegrad – Belgrad – Berat i datata na smartta mu – 25 yuli 916 g. – V: Dni na naukata na Republika Bulgaria i Republika Makedonia. Nauchni dokladi. Sofia, 1998, s. 164–186].
- Кръстанов 2001 К р ъ с т а н о в, Тр. *Похвала на гръцки език от Михаил монах от IX век.* – Трудове на катедрите по история и богословие, Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“, 4 (В чест на 10-годишнината на Катедрата по богословие и нейния пръв ръководител проф. дин Тотю Тотев), 2001, с. 181–185 [Krastanov, Tr. Pohvala na gratski ezik ot Mihail monah ot IX vek. – Trudove na katedrite po istoria i bogoslovie, Shumenski universitet „Episkop Konstantin Preslavski“, 4 (V chest na 10-godishninata na Katedrata po bogoslovie i neynia prav rakovoditel prof. din Totyu Totev), 2001, s. 181–185].
- Кръстанов 2007 К р ъ с т а н о в, Тр. *Св. Седмочисленици и св. Йоан Екзарх от Рим за България и Далмация (866–917).* – Кирило-Методиевски студии, 17 (2007), с. 430–452 [Krastanov, Tr. Sv. Sedmochislenitsi i sv. Yoan Ekzarh ot Rim za Bulgaria i Dalmatsia (866–917). – Kirilo-Metodievski studii, 17 (2007), s. 440–452].
- Кръстанов 2013 К р ъ с т а н о в, Т. *Славянският палимпсест в Cod. Vat. gr. 2502. Парадокси на кирило-методиевската мисия, итало-българска следа и аксиома за езика.* – В: ТРИАНТАФУЛЛО. Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на проф. д.фил.н. Христо Трендафилов. Шумен, 2013, с. 221–247 [Krastanov, T. Slavyanskiyat palimpsest v Cod. Vat. gr. 2502. Paradoksi na kirilo-metodievskata misia, italo-balgarska sleда i aksioma za ezika. – V:

- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟ. Yubileen sbornik v chest na 60-godishninata na prof. d.fil.n. Hristo Trendafilov. Shumen, 2013, s. 221–247].
- Кръстанов 2014 К р ъ с т а н о в, Т. *Защо Протоген Сердикийски е в списъка „Архиепископи на България“, а Йоан Екзарх не е? Апостолска приемственост на епископата Илирик или Provincia Bulgaria occidental.* – Многообразие в единството, 1 (2014), с. 15–24 [Krastanov, T. *Zashto Protogen Serdikiyski e v spisaka „Archiepiskopi na Bulgaria“, a Yoan Ekzarh ne e? Apostolska priemstvenost na episkopata Ilirik ili Provincia Bullgaria occidental.* – *Mnogoobrazie v edinstvoto*, 1 (2014), s. 15–24].
- Мареш 1989 М а р е ш, Ф. В. „Седумте светители“ во старословенската и гръчката книжевност. – В: Климент Охридски и улогата на Охридската книжевна школа во развитокот на словенската просвета. Скопје, 1989, с. 101–109 [Maresh, F. V. „Sedumte svetiteli“ vo staroslovenskata i grachkata knizhevnost. – V: Kliment Ohridski i ulogata na Ohridskata knizhevna shkola vo razvitokot na slovenskata prosveta. Skopje, 1989, s. 101–109].
- Милев 1966 М и л е в, А. *Гръцките жития на Климент Охридски.* София, 1966 [Milev, A. *Gratskite zhitia na Kliment Ohridski.* Sofia, 1966]. Онлайн издание на адрес: <http://macedonia.kroraina.com/bugarash/ko/index.html>.
- Милтенова 1985а М и л т е н о в а, А. *Ангеларий.* – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 1. София, 1985, с. 71–72 [Miltenova, A. *Angelariy.* – V: Kirilo-Methodievska entsiklopedia. Т. 1. Sofia, 1985, s. 71–72].
- Милтенова 1985бб М и л т е н о в а, А. *Горазд.* – Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 1. София, 1985, 513–514 [Miltenova, A. *Gorazd.* – Kirilo-Methodievska entsiklopedia. Т. 1. Sofia, 1985, 513–514].
- Мирчева 2006 М и р ч е в а, Б. *Някои бележки за култа към св. Еразъм Охридски (Формийски) и славянската му служба в ръкопис № 122 от Народната библиотека „Св.св. Кирил и Методий“ в София.* – В: Българска филологическа медиевистика. Сборник в чест на проф. д.ф.н. Иван Харалампиев по

- случай 60-годишния му юбилей. – Велико Търново, 2006, с. 299–321 [Mircheva, B. Nyakoi belezhki za kulta kam sv. Erazam Ohridski (Formiyski) i slavyanskata mu sluzhba v rakespis № 122 ot Narodnata biblioteka „Sv.sv. Kiril i Metodiy“ v Sofia. – V: Balgarska filologicheska medievistika. Sbornik v chest na prof. d.f.n. Ivan Haralampiev po sluchay 60-godishnia mu yubiley. – Veliko Tarnovo, 2006, s. 299–321].
- М и р ч е в а, Б. *За историческите свидетелства в славянската служба за св. Еразъм Охридски (Формийски)*. – В: Пѐние мало георгию. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. дфн Георги Попов. София, 2010, с. 141–157 [Mircheva, B. Za istoricheskite svidetelstva v slavyanskata sluzhba za sv. Erazam Ohridski (Formiyski). – V: Pënie malo georgiyu. Sbornik v chest na 65-godishninata na prof. dfn Georgi Popov. Sofia, 2010, s. 141–157].
- М и р ч е в а, Б. *Култът към св. Еразъм Охридски (Формийски) в източната и западната традиция*. – В: Светци и свети места на Балканите. 2. История. Културна антропология. Изкуствознание. Материали от Международната конференция, София, 14–16 юни 2012 г. (= Старобългарска литература, 48). София, 2013, с. 67–79 [Mircheva, B. Kultat kam sv. Erazam Ohridski (Formiyski) v iztochnata i zapadnata traditsia. – V: Svettsi i sveti mesta na Balkanite. 2. Istoria. Kulturna antropologia. Izkustvoznanie. Materiali ot Mezhdunarodnata konferentsia, Sofia, 14–16 yuni 2012 g. (= Starobalgarska literatura, 48). Sofia, 2013, s. 67–79].
- Мучай, Джуери, Ристани, Пентковский 2014 М у ч а й, С., С. Д ж у е р и, И. Р и с т а н и, А. П е н т к о в с к и й. *Средневековые церкви в долине Шушицы (Южная Албания) и славянская епископия свт. Климента Охридского*. – Slověne, 3 (2014), № 1, с. 5–42 [Muchaï, S., S. Dzhueri, I. Ristani, A. Pentkovskii. Srednevekovye tserkvi v doline Shushitsy (Iuzhnaia Albania) i slavianskaia episkopiia svt. Klimenta Okhridskogo. – Slověne, 3 (2014), № 1, s. 5–42].
- Недески 2016 Н е д е с к и, В. *Хагиографските и химнографските традиции за свети Јован Владимир*. – В:

- Цветковски, С., В. Недески, А. Димоски. Свети Јован Владимир: хагиографија–химнографија–иконографија. Скопје, 2016, с. 11–42 [Nedeski, V. Hagiografskite i himnografskite traditsii za sveti Jovan Vladimir. – V: Tsvetkovski, S., V. Nedeski, A. Dimoski. Sveti Jovan Vladimir: hagiografija–himnografija–ikonografija. Skopje, 2016, s. 11–42].
- Нихоритис 2005 Н и х о р и т и с, К. *Славистични и българистични проучвания*. Велико Търново, 2005 [Nihoritis, K. Slavistichni i balgaristichni prouchvania. Veliko Tarnovo, 2005].
- Новаковић 1893 Н о в а к о в и ћ, С. *Први основи словенске книжевности међу балканским словенима. Легенда о Владимиру и Косари*. У Београду, 1893 [Novaković, S. Prvi osnovi slovenske književnosti među balkanskim slovenima. Legenda o Vladimiru i Kosari. U Beogradu, 1893].
- Петкович 2008 П е т к о в и ч, С. *Драча*. – Православная энциклопедия. Т. 16. Москва, 2007, с. 133 [Petkovich, S. Dracha. – Pravoslavnaia entsiklopediia. T. 16. Moskva, 2007, s. 133].
- Поповска–Коробар 1993 П о п о в с к а - К о р о б а р, В. *Прилог кон проучувањето на ликовните врски помеѓу живописот на манастирот Драча и сликарството од првата половина на XVIII век во Македонија*. – Зборник за средновековна уметност, 1 (1993), с. 149–158 [Popovska-Korobar, V. Prilog kon prouchuvanjeto na likovnite vrski pomeѓu zhivopisot na manastirot Dracha i slikarstvoto od prvata polovina na XVIII vek vo Makedonija. – Zbornik za srednovekovna umetnost, 1 (1993), s. 149–158].
- Русева 2011 Р у с е в а, Р. *Свети Йоан Кукузел и композицијата на светите Седмочисленици в манастира Арденица*. – В: 1100 години от Успението на св. Наум Охридски. Охрид, 2011, с. 175–187 [Ruseva, R. Sveti Yoan Kukuzel i kompozitsiyata na svetite Sedmochislenitsi v manastira Ardenitsa. – V: 1100 godini ot Uspenieto na sv. Naum Ohridski. Ohrid, 2011, s. 175–187].
- Русева 2012 Р у с е в а, Р. *Нови данни за изобразителният култ към св. Седмочисленици през XVIII–XIX в. на територијата на съвременна Албанија*. – Проблеми на изкуството, 45 (2012), № 4, с. 20–27 [Ruseva, R. Novi

- danni za izobrazitelnia kult kam sv. Sedmochislenitsi prez XVIII–XIX v. na teritoriyata na savremenna Albania. – Problemi na izkustvoto, 45 (2012), № 4, s. 20–27].
- Русева 2014 Р у с е в а, Р. *Композицията на светите Седмочисленници в паметниците от XVIII–XIX век на територията на съвременна Албания.* – ОНГЪЛ, 6 (2014), № 8, с. 83–106 [Ruseva, R. Kompozitsiyata na svetite Sedmochislenitsi v pametnitsite ot XVIII–XIX vek na teritoriyata na savremenna Albania. – Ongal, 6 (2014), № 8, s. 83–106].
- Русева 2016 Р у с е в а, Р. *Образът на св. Климент Охридски в църковното изкуство на територията на съвременна Албания (XIV–XIX век).* – В: Песни за Климент. Служби за св. Климент Охридски, писани от X до XX век. София, 2016, с. 487–514 [Ruseva, R. Obrazat na sv. Kliment Ohridski v tsarkovnoto izkustvo na teritoriyata na savremenna Albania (XIV–XIX vek). – V: Pesni za Kliment. Sluzhbi za sv. Kliment Ohridski, pisani ot X do XX vek. Sofia, 2016, s. 487–514].
- Русева 2023 Р у с е в а, Р. *Развитие и разпространение на иконографията на св. Наум Охридски Чудотворец (XIV–XIX в.).* – В: Твърдина на православие. Прослава на св. Наум Охридски. София, 2023, с. 29–69 [Ruseva, R. Razvitie i razprostranenie na ikonografiyata na sv. Naum Ohridski Chudotvorets (XIV–XIX v.). – V: Tvardina na pravoslavieto. Proslava na sv. Naum Ohridski. Sofia, 2023, s. 29–69].
- Савова 2017а С а в о в а, В. *Късно компилативно житие за св. Йоан Владимир.* – В: Надмощие и приспособяване. Сборник доклади от международната конференция на Факултета по славянски филологии, 24–25 април 2017. Т. 1. Литературоведски четения в чест на 80-годишнината на проф. Никола Георгиев. София, 2017, с. 244–252 [Savova, V. Kasno kompilativno zhitie za sv. Yoan Vladimir. – V: Nadmoshtie i prispособyavane. Sbornik dokladi ot mezhdunarodnata konferentsia na Fakulteta po slavyanski filologii, 24–25 april 2017. T. 1. Literaturovedski chetenia v chest na 80-godishninata na prof. Nikola Georgiev. Sofia, 2017, s. 244–252].

- Савова 2017б С а в о в а, В. *Хоматиановият канон за св. Климент на 1-и глас*. – Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“, 99 (18), 2017, с. 507–518 [Savova, V. Homatianoviyat kanon za sv. Kliment na 1-i glas. – Godishnik na Sofiyskia universitet „Sv. Kliment Ohridski“. Tsentar za slavyano-vizantiyski prouchvania „Ivan Duichev“, 99 (18), 2017, s. 507–518].
- Савова 2018 С а в о в а, В. *Песни за св. Йоан Владимир. Изследване и издание на словесната традиция за свети Йоан Владимир*. София, 2018 [Savova, V. Pesni za sv. Yoan Vladimir. Izsledvane i izdanie na slovesnata traditsia za sveti Yoan Vladimir. Sofia, 2018].
- Серафимова 2013 С е р а ф и м о в а, А. *Прилог кон проучувањата на ликовноста на светите Седмочисленици*. – В: Свети Климент Охридски – инспирация во ликовното творештво. Скопје, 2013, с. 19–44 [Serafimova, A. Prilog kon prouchuvanjata na likovnosta na svetite Sedmochislenitsi. – V: Sveti Kliment Ohridski – inspiratsia vo likovnoto tvoreshstvo. Skopje, 2013, s. 19–44].
- Служба 1903 *Служба святих седмочисленник*. Пловдив, 1903 [Sluzhba svyatyh sedmochislennik. Plovdiv, 1903].
- Снегаров 1925 С н е г а р о в, Ив. *Жития на народни светии, писани на охридско наречие с гръцко писмо*. – В: Македонски преглед, 1 (1925), № 5–6, с. 23–34 [Snegarov, Iv. Zhitia na narodni svetii, pisani na ohridsko narechie s gratsko pismo. – V: Makedonski pregled, 1 (1925), № 5–6, s. 23–34].
- Снегаров 1927 С н е г а р о в, Ив. *Българският първоучител св. Климент Охридски (Живот и дейност)*. – Годишник на СУ. Богословски факултет, 4 (1927), с. 219–334 [Snegarov, Iv. Balgarskiyat parvouchitel sv. Kliment Ohridski (Zhivot i deynost). – Godishnik na SU. Bogoslovski fakultet, 4 (1927), s. 219–334].
- Снегаров 1995 С н е г а р о в, Ив. *История на Охридската архиепископия-патриаршия. Т. 2. От падането ѝ под турците до нейното унищожение (1394–1767)*. 2. фототип. изд. София, 1995 [Snegarov, Iv. Istoria na Ohridskata arhiepiskopia-patriarshia. T. 2. Ot padaneto i pod turците do neynoto unishozhenie (1394–1767). 2. fototip. izd. Sofia, 1995].

- i pod turtsite do neynoto unishtozhenie (1394–1767).
 2. fototip. izd. Sofia, 1995].
- Стојчевска-Антиќ 1982 С т о ј ч е в с к а - А н т и ќ, В. *Климент и Наум Охридски во народната традиција*. Скопје, 1982 [Stojchevska-Antik, V. Kliment i Naum Ohridski vo narodnata traditsija. Skopje, 1982].
- Туницкиј 1913 Т у н и ц к и ј, Л. Н. *Св. Климент епископ словенскиј. Его живот и просветителна дејателност*. Сергиев Посад, 1913 [Tunitskij, L. N. Sv. Kliment episkop slovenskij. Ego zhizn' i prosvetitel'naia deiatel'nost'. Sergiev Posad, 1913].
- Тџкова–Заимова 2014 Т џ к о в а - З а и м о в а, В. „Българи родом...“ *Комитопулите, цар Самуил и неговите потомци според историческите извори и историографската традиција*. 2. доп. и прераб. изд. Софија, 2014 [Tzjkova-Zaimova, V. „Balgari rodom...“ Komitopulite, tsar Samuil i negovite potomtsi spored istoričeskite izvori i istoriografskata traditsia. 2. dop. i prerab. izd. Sofia, 2014].
- Целакоски 1992 Ц е л а к о с к и, Н. *Култот и народните преда- нија за Седмочислениците во Охридско*. – Македонски фолклор, 50 (1992), с. 59–71 [Tselakoski, N. Kultot i narodnite predanija za Sedmochislenitsite vo Ohridsko. – Makedonski folklor, 50 (1992), s. 59–71].
- Христова-Шомова 2016 Х р и с т о в а - Ш о м о в а, И. *Бог бе слово. Етјуди върху христијанството, видјано през призмата на езика*. Софија, 2016 [Hristova-Shomova, I. Bog be slovo. Etyudi varhu hristiyanstvoto, vidyano prez prizmata na ezika. Sofia, 2016].
- Чешмеджиев 2010 Ч е ш м е д ж и е в, Д. *Моците на св. Горазд в Белград Албански (Берат)*. – Slavica Slovaca, 45 (2010), № 2, p. 136–143 [Cheshmedzhiev, D. Moshtite na sv. Gorazd v Belgrad Albanski (Berat). – Slavica Slovaca, 45 (2010), № 2, p. 136–143].
- Чешмеджиев 2011 Ч е ш м е д ж и е в, Д. *Култът към свети Седмочисленици в средновековна България*. – Slavica Slovaca, 46 (2011), № 1, p. 24–35 [Cheshmedzhiev, D. Kultat kam sveti Sedmochislenitsi v srednovekovna Bulgaria. – Slavica Slovaca, 46 (2011), № 1, p. 24–35].
- Шафарик 1848 Ш а ф а р и к, П. Ё. *Расцвет славянској писъменности в Болгарији*. Москва 1848 [Šafarik, P. J. Ras-tsvet slavianskoj pis'mennosti v Bolgarii. Moskva 1848].

- Шопов 1890 Ш о п о в, А. *Един документ за българската история*. – Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, 2 (1890), с. 115–131 [Shopov, A. *Edin dokument za balgarskata istoria*. – Sbornik za narodni umotvorenia, nauka i knizhnina, 2 (1890), s. 115–131].
- Ягич 1871 Я г и ч, В. *История сербо-хорватской литературы*. Казань, 1871 [Jagić, V. *Istoriia serbo-horvatskoj literatury*. Kazan', 1871].
- Drakopoulou 2006 D r a k o p o u l o u, E. *Icons from The Orthodox Communities of Albania (catalogue)*. Thessaloniki, 2006, p. 154–157.
- Elsie 2010 E l s i e, R. *Historical Dictionary of Albania*. 2. ed. Lanham–Toronto–Plymouth, 2010.
- Fedalto 2006 F e d a l t o, G. *Hierarchia Ecclesiastica Orientalis: Series Episcoporum Ecclesiarum Christianarum Orientalium III: Supplementum*. Padova, 2006.
- Gelzer 1902 G e l z e r, H. *Der Patriarchat von Achrida, Geschichte und Urkunden*. Leipzig, 1902.
- Giakoumis 2002 G i a k o u m i s, K. *The monasteries of Jorgucat and Vanishte in Dropull and of Spelaio in Lunxheri as monuments and institutions during the Ottoman period in Albania (16th–19th centuries)*. PhD Thesis. University of Birmingham, 2002.
<https://ethos.bl.uk/OrderDetails.do?uin=uk.bl.ethos.390688>.
- Giakoumis 2015 G i a k o u m i s, K. *Water in Arts and Crafts in the Berat Region (4th century BC to 19th century AD)*. Tirana, 2015.
- Giakoumis 2018a G i a k o u m i s, K. *Contesting the sacred: Albanian anthroponymy in 18th to 20th century artworks votive inscriptions, Onufri Museum, Berat*. – *Albanohellenica*, 6 (2018), p. 213–234.
- Giakoumis 2018b G i a k o u m i s, K. *Flora in arts and artefacts of the Korça region (Twelfth Century B.C. to Twentieth Century A.D.)*. Tirana, 2018.
- Gjika 2010 G j i k a, I. *Manastiri i Ardenices*. 2010. <http://www.shqiperia.com/arkeologjia/ardenica.php>.
- Grozdanov 2000 G r o z d a n o v, C v. *La composition des sept saints slaves (седмочисленици ἐπτάρθμοι) dans la peinture*

- de l'archevêché d'Ohrid.* – Кирило-Методиевски студии, 13 (2000), с. 21–41.
- Heyd 1885 H e y d, W. *Histoire du commerce du Levant au Moyen-Age*. Ed. Emile Lechevauer. Paris, 1885.
- Karakosta 2022 K a r a k o s t a, K. *The Greek Merchants of Moschopolis.* – European Scientific Journal (ESJ), 18 (10) (2022), p. 115–138.
- Kiminas 2009 K i m i n a s, D. *The Ecumenical Patriarchate: A History of Its Metropolitans with Annotated Hierarchy Catalogs*. Wildside Press, LLC, USA, 2009.
- Kissas 1986a K i s s a s, S. *Acolouthia of St. Clement, Moschopolis 1741.* – Cyrillomethodianum, 10 (1986), p. 53–120.
- Kissas 1986b K i s s a s, S. *Acolouthia of Seven Saints, Venice c. 1720.* – Cyrillomethodianum, 10 (1986), p. 319–351.
- Kissas 1986c K i s s a s, S. *Acolouthia of St. Naum, Moschopolis 1740.* – Cyrillomethodianum, 10 (1986), p. 289–317.
- Kissas 1986d K i s s a s, S. *Acolouthia of Fifteen Martyrs of Tiberiopolis, Moschopolis 1741.* – Cyrillomethodianum, 10 (1986), p. 121–161.
- Kissas 1986e K i s s a s, S. *Cyrillomethodianum*, 10 (1986), p. 51–267.
- Kissas 1986f K i s s a s, S. *Preface.* – Cyrillomethodianum, 10 (1986), p. 9–10.
- Kissas 1986g K i s s a s, S. *Supplement.* – Cyrillomethodianum, 10 (1986), p. 269–351.
- Kissas 1987 K i s s a s, S. *Representations of Greek and Slav Saints from the Central and Western Balkans from Ninth to the Eighteenth Century.* – Cyrillomethodianum, 11 (1987), p. 249–255.
- Kondis 1995 K o n d i s, B. *The Greeks of Northern Epirus and Greek-Albanian Relations*. Vol. I. Hestia, 1995.
- Koneski 1976 K o n e s k i, B. *Sedmočislenici.* – Slovo, 25–26 (1976), p. 185–191.
- Koukoudis 2003 K o u k o u d i s, A. *Studies on the Vlachs*. Vol. 2. *The Vlachs: metropolis and diaspora*. Thessaloniki, 2003. Онлайн издание на адрес: <http://www.vlachs.gr/en/read-it>
- Labi 2016 L a b i, M. *The Basilica of Ballsh where Boris, the Bulgarian Tsar, was Baptized.* – Anglisticum, 5 (2016), № 9, p. 54–60.

- Lafleur, Brogly 2018 L a f l e u r, D., L. B r o g l y. *Greek New Testament Manuscripts from Albania*. Leiden, 2018.
- Lambros 1900 L a m b r o s, S. *Catalogue of the Greek MSS on Mount Athos*. 2. Cambridge, 1900.
- Legrand 1918 L e g r a n d, E. *Bibliographie hellénique: ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au 18. siècle*. Tome premier. Paris, 1918.
- Liddell, Scott, Jones 1996 L i d d e l l, H., R. S c o t t, H. J o n e s. *A Greek-English Lexicon*. New York, 1996.
- Llukani 2018 L l u k a n i, A. *Manastiri i Shën Pjetrit dhe Pavlit, Vithkuq*. 2018. <https://www.shqiperia.com/blog/manastiri-i-shen-pjetrit-dhe-pavlit-vithkuq/>
- Llukani 2020a L l u k a n i, A. *Mitropolia e Beratit (Nga vitet apostolike deri në ditët tona)*. Tiranë, 2020.
- Llukani 2020b L l u k a n i, A. *Mitropolia e Korçës*. Tiranë, 2020.
- Lozanova 2002 L o z a n o v a, R. *Images of Slavic Saints in Moschopolis and Vithkuqi*. – Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“, 92 (11), 2002, p. 178–188, 332–351.
- Lozanova 2003 L o z a n o v a, R. *The Slavic Saints in the Churches in Moschopolis and Vitkuqi (Albania)*. – In: *The Slavic Saints in the History of Christian Church* (= *Annuaire de l'Universite de Sofia „St. Kliment Ohridski“*. Centre de recherches Slavo-Byzantines „Ivan Dujcev“, 92 (XI), 2002). Sofia, 2003, p. 177–189.
- Nichoritis 1986 N i c h o r i t i s, K. *Cyril and Methodius in the Greek Literary Tradition*. – *Cyrrillomethodianum*, 10 (1986), p. 11–50.
- Papahagi 1935 P a p a h a g i, V. *Aromâni Moscopoleni și comerțul Venețian in secole al XVII-lea și al XVIII-lea*. Bucuresti, 1935.
- Peyfuss 1989 P e y f u s s, M. *Die Druckerei von Moschopolis, 1731–1769. Buchdruck und Heiligenverehrung im Erzbistum Achrida* (= *Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas*, 13). Wien–Köln, 1989.
- Popa 1958 P o p a, Th. *Mbishkrimet e kishave të Shqipnisë si burime historike*. – *Buletin i Universitetit Shtetëror të Tiranës*. Seria shkencat shoqerore, 12 (1958), № 1, p. 218–250.

- Popa 1964a P o p a, Th. *La Glavenice médiévale et le Ballsh actuel*. – *Studia Albanica*, 2 (1964), p. 121–128.
- Popa 1964b P o p a, Th. *Glavenica e lashtë dhe Ballshi i sotshëm*. – *Studime Historike*, 2 (1964), p. 235–242.
- Rousseva 2006 R o u s s e v a, R. *Iconographic characteristics of the churches in Moschopolis and Vithkuqi (Albania)*. – *Μακεδονικά*, 35 (2006), p. 163–191.
- Serafimova 2014 S e r a f i m o v a, A. *Image and imagery: revisiting the depictions of the Seven Slavic Saints*. – *Patrimonium*. MK, 7 (2014), № 12, p. 279–296.
- Stamati 2005 S t a m a t i, F. *The epitaph of Gllavenica: new data emerging from the technological study*. – *Acta Studia Albanica*, 39 (2005), № 2, p. 139–146.
- Sulstarova, Koçiaj 1975 S u l s t a r o v a, E., S. K o ç i a j. *Katalogu i tërmeteve të Shqipërisë*. Tiranë, 1975.
- Šafařík 1865 Š a f a ř í k, P. J. *Rozkvět slovanské literatury v Bulharsku*. Sebrané spisy, díl 3. Praha, 1865.
- Škoviera 2010 Š k o v i e r a, A. *Svatí slovanskí sedmopočetníci*. Bratislava, 2010.
- Tachiaos, A.-E. T a c h i a o s, A.-E. *The publication*. – *Cyrrillo-methodianum*, 10 (1986), p. 5.
- Tapkova–Zaimova 1967 T a p k o v a - Z a i m o v a, V. *Un manuscrit inconnu de la Vie de S. Jean Vladimir*. – *Études balkaniques*, 6 (1967), p. 179–188.
- Trapp 1982 T r a p p, E. *Die sieben Slavenapostel in der liturgischen Dichtung*. – *Analecta Bollandiana*, 100 (1982), p. 469–483.
- Tsourkas 1967 T s o u r k a s, C. *Les débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'oeuvre de Théophyle Corydalée (1570–1646)*. Thessalonique, 1967.
- Vlora 1911 V l o r a, E. *Aus Berat und vom Tomor: Tagebuchblätter* (= Zur Kunde der Balkanhalbinsel. Heft 13). Sarajevo, 1911.
- Yeni 2006 Y e n i, H. *Demography and settlement in Paşa Sancağı Sol-Kol Region according to Muhasebe-i Vilayet-i Rumeli Defteri dated 1530*. A Master's Thesis. Ankara, Bilkent University. Department of History, September 2006.

- Αγγελόπουλος 1980 *Αγγελόπουλος, Α. Οι ΙΕ' Ιερομάρτυρες Τιβεριο-ουπόλεως-Στρωμνίτης: ιστορικά προβλήματα και λατρευτική πραγματικότητα. – Μακεδονικά, 20 (1), 1980, σ. 463–484 [Angelopoulos, A. Oi IE' Ieromartyres Tiverioupoleōs-Strōmnitsēs: istorika problēmata kai latreutikē pragmatikotēta. – Makedonika, 20 (1), 1980, s. 463–484]. Онлайн издание на адрес: <https://doi.org/10.12681/makedonika.414>.*
- Ακολουθία s.l. s.a. *Ακολουθία τῶν ἁγίων καὶ ἰσαποστόλων Ἑπτὰ Φωστήρων τῆς Βουλγαρίας, καὶ Δαλματίας. Κυρίλλου, Μεθοδίου, Κλήμεντος, Ναοῦμ, Γοράσδονος, Ἀγγελαρίου καὶ Σάββα. s.l., s.a. [Akolouthia tōn agiōn kai isapostolōn Epta Phōstērōn tēs Voulgarias, kai Dalmatias. Kyrillou, Methodiou, Klēmētos, Naoum, Gorasdonos, Angelariou kai Savva. s.l., s.a.].*
- Ακολουθία 1690 *Ακολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου βασιλέως καὶ μεγαλομάρτυρος Ἰωάννου τοῦ Βλαδιμήρου καὶ θαυματουργοῦ. Ἐν Βενετία, 1690 [Akolouthia tou agiou endoxou vasilēōs kai megalomartyros Iōannou tou Vladimērou kai thaumatourgou. En Venetia, 1690].*
- Αλεξούδης 1868 *Αλεξούδης, Α. Σύντομος ἱστορικὴ περιγραφή τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Βελεγραδῶν καὶ τῆς ὑπὸ τὴν πνευματικὴν αὐτῆς δικαιοδοσίαν ὑπαγομένης χώρας. Νῦν πρῶτον συνταχθεῖσα καὶ ἰδίως ἀναλώμασιν ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Βελεγραδῶν Ἀνθίμου Δ. Ἀλεξούδη. Ἐν Κερκύρα, 1868 [Alexoudēs, A. Syntomos istorikē perigraphē tēs Ieras Mētropoleōs Velegradōn kaitēs ypo tēn pneumatikēn autēs dikaiodosian yragomenēs chōras. Nyn proton syntachtheisa kai idiois analōmasin ekdotheisa ypo tou Mētropolitou Velegradōn Anthimou D. Alexoudē. En Kerkyra, 1868].*
- Αλεξούδης 1871 *Αλεξούδης, Α. Περί τινων νομισμάτων καὶ ἐπιγραφῶν Μακεδονίας καὶ Θράκης. – Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, 4 (1871), σ. 124–125 [Alexoudēs, A. Peri tinōn nomismatōn kai epigraphōn Makedonias kai Thrakēs. – O en Kōnstantinoupolei Ellēnikos Philologikos Syllogos, 4 (1871), s. 124–125].*
- Αλεξούδης 1886 *Αλεξούδης, Α. Ἐπιγραφαὶ τῆς ἐν Ἡπείρῳ Ἀπολλονίας. – Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς*

- Φιλολογικός Σύλλογος. Αρχαιολογική Ἐπιτροπή, Παράρτημα τοῦ ΙΖ΄ τόμου, 1886, σ. 182–186 [Alexoudēs, A. Epigraphai tēs en Ēpeirō Apollonias. – O en Kōnstantinoupolei Ellēnikos Philologikos Syllogos. Archaiologikē Eritropē, Parartēma tou IZ tomou, 1886, s. 182–186].
- Αλεξούδης 1889a
Α λ ε ξ ο ύ δ η ς, Α. *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν σχέσεων*. – Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 9/15 (1889), σ. 117–118 [Alexoudēs, A. Symvolai eis tēn istorian tōn metaxy tōn Ekklēsiōn scheseōn. – Ekklēsiastikē Alētheia, 9/15 (1889), s. 117–118].
- Αλεξούδης 1889b
Α λ ε ξ ο ύ δ η ς, Α. *Τὰ ληξιαρχικὰ βιβλία παρ’ ἡμῖν*. – Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 9/30 (1889), σ. 235 [Alexoudēs, A. Ta lēxiarchika vivlia par ēmin. – Ekklēsiastikē Alētheia, 9/30 (1889), s. 235].
- Αλεξούδης 1889c
Α λ ε ξ ο ύ δ η ς, Α. *Χρονολογικὸς κατάλογος τῶν πάλαι ποτὲ ἀρχιεπισκόπων τῆς Α΄ Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν*. – Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 9/20 (1889), σ. 158 [Alexoudēs, A. Chronologikos katalogos tōn palai pote archiepiskopōn tēs Α΄ Ioustinianēs Achridōn. – Ekklēsiastikē Alētheia, 9/20 (1889), s. 158].
- Αλεξούδης 1890
Α λ ε ξ ο ύ δ η ς, Α. *Εἰδήσεις περὶ τῆς ἐν Ραιδεστῷ μητροπόλεως καὶ τῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ αὐτῆς ἀρχαίων χειρογράφων βιβλίων*. – Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 10/20 (1890), σ. 158–159 [Alexoudēs, A. Eidēseis peri tēs en Raidestō mētropoleōs kai tōn en tē vivliothēkē autēs archaiōn cheirographōn vivliōn. – Ekklēsiastikē Alētheia, 10/20 (1890), s. 158–159].
- Αλεξούδης 1891
Α λ ε ξ ο ύ δ η ς, Α. *Ἡμαρτημένων ἱστορικῶν ἀφηγήσεων ἐπανόρθωσις*. – Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 11/16 (1891), σ. 123–124 [Alexoudēs, A. Ēmartēmenōn istorikōn aphēgēseōn epanorthōsis. – Ekklēsiastikē Alētheia, 11/16 (1891), s. 123–124].
- Αλεξούδης 1892a
Α λ ε ξ ο ύ δ η ς, Α. *Δύο ἐπιγραφαὶ ἐξ Ἀχρίδος*. – Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος, 4 (1892), σ. 573–574 [Alexoudēs, A. Dyo epigraphai ex Achridos. – Deltion tēs Istorikēs kai Ethnologikēs Etairias tēs Ellados, 4 (1892), s. 573–574].
- Αλεξούδης 1892b
Α λ ε ξ ο ύ δ η ς, Α. *Συνοδικαὶ πράξεις τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας*. – Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος, 4

- (1892), σ. 547–573 [Alexoudēs, A. Synodikai praxeis tēs Archiepiskopēs Achridōn kai pasēs Voulgarias. – Deltion tēs Istorikēs kai Ethnologikēs Etairias tēs Ellados, 4 (1892), s. 547–573].
- Αλεξούδης 1899
 Α λ ε ξ ο ύ δ η ς, Α. *Περιγραφή δύο ἀρχαίων εὐαγγελίων*. – Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 19/41 (1899), σ. 365–367 [Alexoudēs, A. Perigraphē dyo archaiōn euangeliōn. – Ekklēsiastikē Alētheia, 19/41 (1899), s. 365–367].
- Αλεξούδης 1900
 Α λ ε ξ ο ύ δ η ς, Α. *Περιγραφή ἀγάλματος εὐρεθέντος ἐν „Ἁγία Παρασκευῇ“, προαστείῳ τῆς πόλεως Σινώπης, μετενεχθέντος δὲ καὶ εὐρισκομένον ἐν τῷ διοικητηρίῳ Σινώπης*. – Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, 27 (1900), σ. 263–264 [Alexoudēs, A. Perigraphē agalματος eurethentos en „Agia Paraskeuē“, proasteiō tēs poleōs Sinōpēs, metenechthentos de kai euriskomenou en tō dioikētēriō Sinōpēs. – Ο en Kōnstantinoupolei Ellēnikos Philologikos Syllogos, 27 (1900), s. 263–264].
- Αλεξούδης 1902
 Α λ ε ξ ο ύ δ η ς, Α. *Περιγραφή ἀρχαίου χειρογράφου κώδεκος*. – Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, 22/25 (1902), σ. 260–261 [Alexoudēs, A. Perigraphē archaiou cheirographou kōdēkos. – Ekklēsiastikē Alētheia, 22/25 (1902), s. 260–261].
- Ζαχαρόπουλος 1992
 Ζ α χ α ρ ό π ο υ λ ο ς, Ν. *Βιβλιόφιλοι καὶ βιβλιοθήκες στὸν ἐλληνικὸ πνευματικὸ χῶρο: ὁ Μέγας Λογοθέτης Σταυράκης Ἀριστάρχης καὶ ἡ τύχη τῆς βιβλιοθήκης του (Ἐκδόση 8 ἀνεκδότων χειρογράφων)*. – In: Επιστημονικὴ Επετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Μνήμη Ἰωάννου Εὐ. Αναστασίου. Θεσσαλονίκη, 1992, σ. 200–221 [Zacharopoulos, N. Vivliophiloi kai vivliothēkes ston ellēniko pneumatiko choro: o Megas Logothetis Staurakēs Aristarchēs kai ē tychē tēs vivliothēkēs tou (Ekdosē 8 anekdotōn cheirographōn). – In: Epistēmōnikē Epetērida Theologikēs Scholēs tou Aristoteleiou Panepistēmīou Thessalonikēs. Mnēmē Iōannou Eu. Anastasiou. Thessalonikē, 1992, s. 200–221].
- Κοσμάς 2016
 Κ ο σ μ ά ς, Κ. *Ευλόγιος Κουρίλας, Μητροπολίτης Κορυτσάς. Εθνικὴ καὶ Εκπαιδευτικὴ δράση*.

- Θεσσαλονίκη, 2016 [Kosmas, K. Eulogios Kourilas, Mētropolitēs Korytsas. Ethnikē kai Ekpaideutikē drasē. Thessalonikē, 2016].
- Κουρίλας 1931 Κ ο υ ρ ί λ α ς, Ε. *Γρηγόριος ὁ Ἀργυροκαστρίτης*. – Θεολογία, Τόμος Θ´ (1931), σ. 46–63 [Kourilas, E. Grēgorios o Argyrokastritēs. – Theologia, Tomos Th´ (1931), s. 46–63].
Онлайн издание на адрес:
https://www.ecclesia.gr/greek/press/theologia/archive_all_2349.asp?etos=1931.
- Κουτμάνης 2013 Κ ο υ τ μ ά ν η ς, Σ. *Ἑλληνες στη Βενετία (1620–1710): κοινωνικό φύλο – οικονομία – νοοτροπίες* [Koutmanēs, S. Ellēnes stē Venetia (1620–1710): koinōniko phylo – oikonomia – nootropies]. Ph.D. diss. University of Athens, 2013.
- Κωνσταντινίδης 1742 Κ ω ν σ τ α ν τ ι ν ί δ η ς (Μοσχοπολίτης), Γ. *Ακολουθία τῶν ἁγίων Ἐπτάριθμων. Ποιηθεῖσα παρὰ τοῦ ἐν ἱερομονάχοις Γρηγορίου Μοσχοπολίτου*. Ἐν Μοσχοπόλει, 1742 [Kōnstantinidēs (Moschopolitēs), G. Akolouthia tōn agiōn Eptarithmōn. Poiētheisa para tou en ieromonachois Grēgoriou Moschopolitou. En Moschopolei, 1742].
- Μανούσακας 1957 Μ α ν ο ύ σ α κ α ς, Μ. *Προσθήκαι καί συμπληρώσεις εἰς τὴν ἑλληνικὴν Βιβλιογραφίαν τοῦ Ε. Legrand* (= Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου, 7). Αθῆναι, 1957, σ. 34–83 [Manousakas, M. Prosthēkai kai symplērōseis eis tēn ellēnikēn Vivliographian tou E. Legrand (= Epetēris tou Mesaiōnikou Archeiou, 7). Athēnai, 1957, s. 34–83].
- Μαρτινιανός 1939 Μ α ρ τ ι ν ι α ν ό ς, Ἴ. *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μοσχοπόλεως. Α΄. Ἡ ἱερά μονὴ τοῦ τιμίου Προδρόμου κατὰ τὸν ἐν αὐτῇ Κώδικα (1630–1815)*. Ἐν Ἀθήναις, 1939 [Martinianos, I. Synēvolai eis tēn istorias tēs Moschopoleōs. Α΄. Ἐ iera monē tou timiou Prodromou kata ton en autē Kōdika (1630–1815). En Athēnais, 1939].
- Μαρτινιανός 1957 Μ α ρ τ ι ν ι α ν ό ς, Ι. *Ἡ Μοσχοπόλις 1330–1930*. Θεσσαλονίκη, 1957 [Martiniavos, I. Ἐ Moschopolis 1330–1930. Thessalonikē, 1957].
- Νιχωρίτης 2013 Ν ι χ ω ρ ί τ η ς, Κ. *Οἱ ἅγιοι Κύριλλος καὶ Μεθόδιος. Ὁ πνευματικὸς βίος καὶ ὁ πολιτισμὸς των*

- Σλάβων (= Balkania Orthodoxa, 1). Θεσσαλονίκη, 2013 [Nichōritēs, K. Oi agioi Kyrillos kai Methodios. O pneumatikos vios kai o politismos tōn Slavōn (= Balkania Orthodoxa, 1). Thessalonikē, 2013].
- Παπαδόπουλος 1890 Π α π α δ ό π ο υ λ ο ς, Γ. *Συμβολαί εις την ιστορίαν της παρ' ημίν εκκλησιαστικής μουσικής: Και οι από των αποστολικών χρόνων άχρι των ημερών ημών ακμάσαντες επιφανέστεροι μελωδοί, υμνογράφοι, μουσικοί και μουσικολόγοι.* Εν Αθήναις, 1890 [Papadopoulou, G. Symvolai eis tēn istorian tēs par ēmin ekklēsiastikēs mousikēs: Kai oi apo tōn apostolikōn chronōn achri tōn ēmerōn ēmōn akmasantes epiphanesteroi melōdoi, ymnographoi, mousikoi kai mousikologoi. En Athēnais, 1890].
- Παπάζογλου 2020 Π α π ά ζ ο γ λ ο υ, Α. *Άνθιμος Αλεξούδης ο Φιλόμουσος.* Αθήνα, 2020 [Papazoglou, A. Anthimos Alexoudēs o Philomousos. Athēna, 2020].
- Παπαχατζής 1934 Π α π α χ α τ ζ ή ς, Β. *Οί Μοσχοπολίται και τὸ μετὰ τῆς Βενετίας ἐμπόριον κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα.* – Ἑπειρωτικά Χρονικά, 9 (1934), σ. 127–139 [Papachatzēs, V. Oi Moschopolitai kai to meta tēs Venetias emporion kata ton 18on aiōna. – Ēpeirōtika Chronika, 9 (1934), s. 127–139].
- Παπαχατζής 1935 Π α π α χ α τ ζ ή ς, Β. *Νεαί συμβολαί εις τὴν ἱστορίαν τῶν κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα ἐμπορικῶν σχέσεων.* – Ἑπειρωτικά Χρονικά, 10 (1935), σ. 270–288 [Papachatzēs, V. Neai symvolai eis tēn istorian tōn kata ton IĒ' aiōna emporikōn schesōn. – Ēpeirōtika Chronika, 10 (1935), s. 270–288].
- Χατζηδήμος 1956 Χ α τ ζ η δ ή μ ο υ, Ν. *Μαρτυρίες για τη ζωή του λαού στην Τουρκοκρατία.* – Επιθεώρηση Τέχνης, 16, απρ. 1956 [Chatzēdēmou, N. Martyries gia tē zōē tou laou stēn Tourkokratia. – Epertheōrēsē Technēs, 16, apr. 1956]. Онлайн издание на адрес: <https://askiarchives.eu/infopubl/5049.0016/files/assets/basic-html/page-2.html>.